

125

1988 JUN 2 81

1988/2. SZÁM

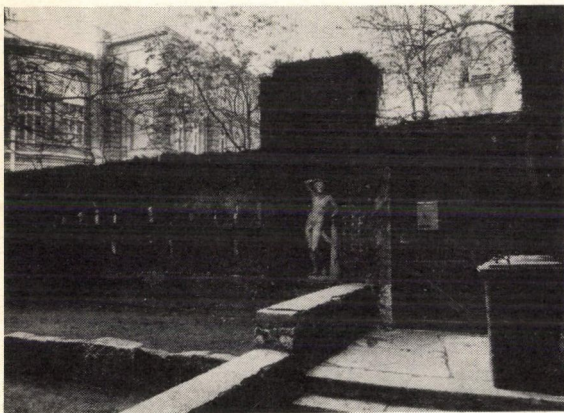
jel-kép

A TÖMEGKÖZLEKEDÉSI KUTATÓKÖZPONT FOLYÓIRATA

VÁROSKÉP — SZEPLŐKKEL

Lugosi-Lugo László (szül. 1953) fotográfus, eredeti képzettsége szerint angol — magyar szakos tanár, fotósként Haris László (Mafilm) tanítványa. Először fotónaplót kezdett készíteni, s képeit a Fiatal Művészek Klubjában mutatta be (1978 és 1980). A legfrissebb fotókísérletekkel ellentétben őt a portré és a klasszikus riportázs mai felélesztése foglalkoztatja. Erről vallott újabb kiállításain (Liget Galéria, 1985), különösen az előbb Finnországban (Tampere, 1986), majd idehaza, a Dorottya utcai Kiállítóteremben, 1988 januárjában bemutatott „Budapesti neonok” című összeállításával. Ez utóbbi színes fotókból állt. Mi itt most a fiatal fotográfus képeiből olyan válogatást adunk, amely emlékeztet sikeres kiállítására is, de kuriózumokat, jellegzetességeket és kontrasztokat kereső városképei alaptónusát is felidézi.

Címlapterv: Miklós Pál

A címlapon: Budapesti neonok

A borító belső oldalán:

Szilveszter — 1987

Apolló a reterátban

Napraforgók és síremlékek

Magyar nejlon-jaguár

TARTALOM

• GYÚJTÓPONTBAN

Barát József: A jövőbe mutató tehén — és a valódi	3
Fodor Gábor: A nyilvánosság eltékozlása	7
Agh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához	17
Terestyéni Tamás: Társadalmi szerveződés és kommunikáció	28

• KÖZELKÉP

Emelni az igazságdózsist — Ancsel Éva filozófussal beszélget Gerelyes Endréné	43
Barcy Magdolna—Rudas János: Újságíróképzés — hatékonyabban	50
S. Nagy Katalin: Kiállítási vendégkönyvekben lapozgatva	58
Rácz József—Zétényi Zoltán: Koncertfotók	63

• MŰHELY

Nem fél? — De félek. — Barát József interjúja Maris Čaklais lett költővel, a Literatura un Maksla főszerkesztőjével	75
A laptervezés doyenje. — Ritter Aladárral beszélget Nádor Tamás —	81

• FÓRUM

A Kécskei Hírek — Polyák Albert szerkesztővel beszélget Ballai József	87
Szekeres Péter: Az interaktív videó	93
Nádor Tamás: Jegyzet egy hetilapról	99

• MÉG EGYSZER

Közérdekű magánügyek. — Szabó István filmrendezővel beszélget Mes- ter Ákos	103
--	-----

• SZEMIOTIKAI SAROK

Z. G. Mints: A szimbólum a kultúrában	117
--	-----

● KITEKINTÉS	
Újra civilben. — A lengyel Közvéleménykutató Központ igazgatójával beszélget Szilágyi Szabolcs	122
Horvát János: Kábelkép Angliából	130
● MÚLTUNK	
Ritter Aladár: A Literatúra és testvérlapja	132
● SZONDA	
Washington és a világ	146
Zárt tárgyaláson	151
A törvény nem tudása nem mentesít	153
Drámai változás	154
Növekvő elégedetlenség	158
Kapcsoljuk a Mátyás-templomot	160
● TALLÓZÓ	
Könyvekről	163
Lapokból	179
Rövidre fogva	183
● LAPOZGATÓ	
Stanislaw Kwiatkowski: Mi osztja meg a lengyeleket?	187

jelkép

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG:

Gálik Mihály, Lázár István, Liskay Tamás, Márton Anna, Márton Miklós, Sándor György, Tábori András, Szecskő Tamás *főszerkesztő*.

SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Gerelyes Endréné *főszerkesztő-helyettes*, Balogh Elemér, Bogdán Éva, Érdi Júlia, Hoffmann Márta, Lázár Guy, Tölgyesi János, Wisinger István, Zöldi László.

**Szerkesztőség
és kiadóhivatal**
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levél cím:
Budapest, 1373 — Pf. 587

SZERZŐINK KÖZÜL:

Agh Attila, a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsadója; *Ballai József* újságíró, Petőfi Népe; *Barát József*, a Magyar Rádió moszkvai tudósítója; *Barcy Magdolna*, a TK munkatársa; *Fodor Gábor*, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanára; *Horvát János*, újságíró MTV; *Nádor Tamás*, a Rádió és Televízió Újság főszerkesztője; *S. Nagy Katalin* szociológus, BME; *dr. Rácz József* orvos, Pszichológiai Intézet; *Rudas János*, a TK osztályvezetője; *Szilágyi Szabolcs*, az MTI Szabolcs-Szatmár megyei szerkesztőségének vezetője; *Terestyéni Tamás*, a TK munkatársa; *Zétényi Zoltán* pszichológus, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.

Barát József

A jövőbe mutató tehén — és a valódi

„Az átalakítás megkezdésekor az SZKP KB két hatalmas, reális erőre támaszkodott: a pártbizottságokra és a tömegtájékoztatási eszközökre. Még azt is mondanám, hogy a párt — meglehetősen — nem lett volna képes eljutni a mai szintre az átalakítás egész széles, nem egyértelmű, ellentmondásos problematikájának megvitatásában, ha ebbe a folyamatba aktívan, teljes szívvel nem kapcsolódtak volna be a tömegtájékoztatási eszközök.” Mihail Gorbacsov: Peresztrojka i novoje mislénnyije (Az átalakítás és az új gondolkodásmód) Politizdat, 1987. 73.

1. Gorbacsov életrajzának ismerői mondják: a későbbi pártfőtítkár Sztavropolban időnként el-ellátogatott a helyi lap szerkesztőségébe, az újságírókkal beszélgetni. Nem telefonon utasította a főszerkesztőt, nem is hívatta magához. Beszélgetni ment, nem irányt mutatni. Nyilván úgy tartotta, hogy az élet sűrűjében naponta megmerítkező hírlapírók újat mondhatnak neki, s talán annak is tudatában volt, hogy annak, amit ő javasol, más módon lesz fogadtatja, mintha pecsétetes papíron küldené, esetleg fekete Volgán érkező küldönccel. Nem kezeskedem azért, hogy mindez igaz. Gorbacsovról már a megválasztása utáni hónapokban legendák keringtek, mint nálunk Mátyás királyról. És ha igaz is, az akkori körülmények között ez nem válhatott politikai kérdéssé, legfeljebb személyes vezetési stílusához tartozott hozzá. Lehet, hogy Gorbacsov szeret beszélgetni.

2. Mihail Gorbacsov a Szovjetunióban eddig példátlan kapcsolatot alakított ki a tömegkommunikációval. Az SZKP irányítói közül ő az első valódi televíziós személyiség, aki nemcsak azt tudja pontosan, mikor kell neki megszólalnia, hanem azt is, hogy

mikor elég, ha szövegét felolvassák, hogy miről akar beszédet tartani, és hogy miről fog spontán utcai beszélgetés közben megnyilatkozni. Nem erre gondolok, amikor új típusú kapcsolatot emlegetek, és nem is csak a glasznoszty politikájának meghirdetésére. Úgy hiszem, a bírálattal megnövekedett szabadsága, a múlt bevallhatósága nem volt ebben az országban olyan megrázó változás az újságírók számára, mint a szerkesztőségek „kézi vezérlésének” megszüntetése. Az elmúlt másfél évben jó tucatnyi szerkesztőt kérdeztem erről. Eleinte, mert nem hittem, később meg, mert jó volt hallani, hogy még mindig. Hogy már meg is szokták. A főszerkesztők manapság hiába telefonálnak tanácsért — utasításért? — a pártbizottságokra, a Központi Bizottságba. A válasz rendre ennyi: „Ön a főszerkesztő, önnek kell döntenie”. És aki nem tartozik a konzultációs típusba, annak a „K” telefonja hónapszámra meg sem szólal. Nincsenek központi utasítások. Az engedélyezés—tiltás mindennapos (sőt mindenórás), egyszerre megalázó és a középszerűnek ugyanakkor igen kényelmes gyakorlata megszűnt. Annak funkciói egy részét a párbeszéd, a konzultációk, a kö-

zös gondolkodás alkalmai vették át. Hihetetlennek tűnt, hogy így is lehet. Annyira hihetetlennek, hogy egyes miniszteriumok, egyes pártbizottságok el sem hitték. Mindaddig, amíg a Központi Bizottság sorozatban nem hozott olyan határozatokat, amelyek szerkesztősegeknek és egyes hírlapíróknak adtak igazat igen magas hivatalokkal, miniszteriumokkal, pártbizottságokkal szemben. Volt olyan területi főügyész, aki ellen büntetőjogi eljárást indítottak, mert megpróbálta folytatni azt a korábban mindennapos gyakorlatot, amelynek megfelelően mi sem volt egyszerűbb, mint egy-egy kellemetlenkedő riportert eltávolítani.

3. Mihail Gorbacsov például ez év januárjában is találkozott a főszerkesztőkkel, vezető újságírókkal. Természetesen sok napi aktualitású bel- és külpolitikai megállapítás hangzott ott el, a párbeszéd alaphangulatát azonban, azt gondolom, két rövid részlettel is fel lehet idézni. Grigorij Baklanov, a Znamja című lap főszerkesztője arról beszélt, hogy az emberekkel meg kell értetni, hogy a peresztrojka „az utolsó esélyünk. Vagy elmosnak minket a hullámok, vagy megmaradunk annak a nagyhatalomnak, amelyet követ a világ. Ez most derül ki”. Itt Gorbacsov közbeszólt: „Ha megállunk, elpusztulunk.” Valentyin Falin, az APN elnöke hasonlóan keményen fogalmazott: „Nincs jogunk arra, hogy megismételjük a korábbi hibákat, arra, hogy új hibákat kövessünk el, és aztán tíz-tizenöt év múlva elkezdjük kijavítani azokat. Mi, hogy úgy mondjam, már feléltük, kimerítettük a bizalom hitelét, vagy nagyon közel járunk ahhoz. Ma csak az igazat írhatjuk. A teljes igazságot. És ha valamiért ma nem tudunk igazat mondani, akkor egy ideig jobb, ha nem is mondunk semmit, amíg később megmondhatjuk úgy, ahogy van, ahogy kell.” Falin szavai a politikai realitások érzékelésétől el is vezettek a téma közepéig. Milyen lehetőségei vannak a sajtónak, milyen lehet a sajtó viszonya az őt körülvevő valósághoz, a politikához abban a kiélezett helyzetben, amikor a reform ügye össztársadalmi ügyé, mindennapi gyakorlatná kell váljon. Eredményeket kell hozzon, vagy elbukik, vagy maga alá temetve annak a politikának a hitelét is, amely a szocialista társadalom

életképességét, megújulásra való alkalmasságát hivatott bizonyítani. Gorbacsov bevezetőjében a párbeszéd, a véleménycsere szükségességéről szövegezte, arról, hogy a kiéleződött viszonyok, egyben az ellenállás növekedésének körülményei között a párbeszéd, a vita jelentősége nő meg, beszélt arról, hogy az embereknek joguk van a történelem megismeréséhez. Megerősítette, hogy a nyíltság politikája nem valamilyen átmeneti, taktikai fogás, trükk, hanem a szocializmus egyik alapvető sajátossága kell, hogy legyen, az eszköz a népek az irányításba való bevonására. A nyilvánosság az egyik feltétele annak, hogy a társadalom ellenőrzést gyakorolhasson a benne zajló folyamatok fölött. Gorbacsov az eszmecszerén saját magának tette fel a különböző politikai fórumokon, lapok hasábján előbukkanó kérdést. Végül is hol vannak a nyilvánosság, a demokratizmus, a kritika határai? Saját kérdésére így felelt: „Ha a nyíltság, a kritika, a demokratizmus a szocializmus érdekeit, a nép érdekeit szolgálja, akkor nincsenek semmiféle határai”. Az újságírók közérzetéről szólva Gorbacsov kifejtette, hogy „a párt abban érdekelt, elvtársak, hogy önök biztonságban érezhessék magukat, hogy teljes erőbedobással dolgozhassanak... Mi érdekeltek vagyunk abban, hogy önök alkotó munkát végezhessenek. Ez jelenti a nyíltságot is, az éles kritika lehetőségét is, és különösen: hogy a mi sajtónk aktív védelmezője lehessen az átalakításért harcoló embereknek.” Gorbacsov ismételt hangsúlyozta, hogy a megkezdett folyamatnak nem szabad elbuknia, nincs újabb lehetőség az újrakezdésre. Alekszejev, a Moszkva című lap főszerkesztője annak fontosságát hangsúlyozta, hogy az emberek végre megismerhessék a Szovjetunió és a forradalom előtti Oroszország történetét, Korotyics, az Ogonyok szerkesztőségének irányítója a főszerkesztők közötti viták, eszmecszerék szükségességét bizonyította, melyek sok kiélezett és személyeskedő, ezért a valódi célok ellen ható sajtóvitát tennének feleslegessé. Lapytev az Izvesztyija, Csikin a Szovjetszkaja Rosszija és Afanaszjev a Pravda képviselőjében a pozitív tapasztalatok tükrözésének, felkarolásának fontosságáról és ugyanakkor nehézségeiről szövegezte. Az eszmecszerének ezen a pontján kide-

rült, hogy az SZKP főtitkára meglepően jól ismeri ezeknek a lapoknak a tartalmát. Gorbacsov pálcát tört a felületes szenzációhajászás felett, ugyanakkor az is kiderült, hogy nem dicshimnuszokat vár acélos tekintetű pozitív hősokról, amikor az eredmények felmutatását igényli a negatív jelenségek bírálata mellett. Az Izvesztyija gyakorlatát dicsérve azokat a cikkeket említette követendő példaként, amelyekben az átalakításért küszködő emberek konfliktusairól, győzelmük áráról van szó. Ez a megközelítés azért is igen rokonszenves a gyakorló újságíró számára, mert szakít azzal a gyakorlattal, hogy bizonyos számú úgynevezett pozitív anyaggal szembe bizonyos számú negatív írást állít. Egy igazi konfliktus vérbő, étellel teli bemutatása ugyanis ledobja magáról ezeket a címkéket, hivatalnok legyen a talpán, aki végigolvasva egy évtizedeken át mellőzött tripla infarktusos feltaláló sorsának hiteles történetét, meg tudja állapítani, hogy pozitív vagy negatív anyagot olvasott. A találkozón — természetesen — szót kért Szergej Zaligin, minden zöldek „öregapja” is, aki nemcsak sikeres író, de több mint három évtizede a környezetvédelemnek is aktív harcosa. Hosszú út vezetett addig, míg a Don Quijote-i pózzal vádolt, hidrológusból lett irodalmár eljutott odáig, hogy a legtekintélyesebb irodalmi folyóirat, Novij Mir főszerkesztőjeként az SZKP főtitkárával polemizáljon. Aggodalmaira a főtitkár nemcsak alapos tárgyismerettel reagált, hanem azzal a komoly bókkal felérő újsággal is, hogy a Politikai Bizottság éppen Zaligin javaslatára úgy határozott, hogy a környezetvédelem kérdéseiben dönteni illetékes bizottságnak függetlennek kell lennie minden tárcától, minden tudományos intézettől. Akárhogyan is, Zaligin volt az egyetlen, aki nem hagyta magát megnyugtanni. Bizonyos székszisztenként tartva tért át más témára. Elem Klimov, a filmművész-szövetség elnöke azt a gondolatot fejtette ki, hogy a nyíltság körülményei között olyan ellentmondások, olyan negatív jelenségek bukkannak fel, amelyekről korábban a társadalomnak nem is volt tudomása. Gorbacsov ezt is megtoldotta, elmondva, hogy amikor 1987 szilveszterének napján a Politikai Bizottság az évet értékelte, maga is arra a következtetésre

jutott, hogy korábban a negatív jelenségek, az élésködés, az egyenlődsdi, a korrupció valódi mértékéről a vezető testületnek sem volt tudomása. Mindez azonban csak a reform folytatásának szükségességével kapcsolatos eltökéltséget kell erősítse. Nincs mód arra, hogy ebben a rövid beszámolóban minden témáról szó essék, amely az SZKP főtitkára és a sajtó munkatársai között januárban felmerült. Egy megállapítást idézek még, Mihail Nyenásevét, a kiadói bizottság elnökét, aki elmondta, hogy a bizottság az SZKP KB támogatása mellett új elvi döntéseket hozott. Például arról, hogy ezután a szerkesztőknek a valóságban sem lesz joguk arra, amire elvileg eddig sem volt. Hogy meghúzzák, átírják a kéziratokat, egyszerűen saját hatáskörükben megváltoztassák a szerző véleményét. Előszót írhatnak, fejtsek ki ott a véleményüket, ám a kéziratnak csorbítatlannak kell maradnia. Lehet közölni vagy nem közölni. Átírni nem lehet.

4. Nem vagyok naiv. Tudom, hogy egy új politikai kurzus meghirdetésekor legkönnyebb a sajtót megváltoztatni. Hogy más dolog, amikor a kritika az előző vezetésre irányul, és más, amikor a bírálatot olyan vezetők türik meg, akiknek — a hatalom folytonossága okán — a felelősségben is osztozniuk kell. Alig hiszem, hogy van olyan magyar újságíró, akinek nálam fájdalmasabban csattant a bőrére a csernobili vagy a Karabah-hegyvidéki eseményeket követő néhány nap információ- (sőt glasznoszty!) szűke. Tudom, hogy miféle harcot folytatnak egyes szovjet főszerkesztők — persze nem a „szürkék hegedősei”, hanem éppen a glasznoszty élharcosai — minden egyes lapszámért, illetve az utána óhatatlan támadások kivédéséért. Hogy önállóság ide, önállóság oda, egyes kéziratok kinyomtatását mi csoda egyeztetések, bizonytalanságok, várokozások kísérik, hogy az amúgy tényleg önálló főszerkesztő még holnap is főszerkesztő legyen.

Mégis. A fentebb idézett értekezlet anyaga, méginkább a napi sajtógyakorlat ismerete lehetővé tesz két fontos következtetést. Az egyik az, hogy a szovjet sajtó, rádió, televízió megszűnt egyirányú utca lenni. Ha tömegtájékoztatásnak hívják is, mint a múltban, már nem arról szól, hogy a hatalom

kinyilatkoztat általuk. Ami itt olvasható, látható, hallható, az tömegkommunikáció abban az értelemben, hogy a közvéleményt is közvetíti, hangját eljuttatja az apparátushoz, és ami legalább annyira fontos, visszacsatolja önmagához. Az egyes ember nemcsak vezetői, de társai véleményét is megismerheti belőle. Az olvasó, hallgató, néző műveltében atomizált ember a közvéleményt alkotó tényezőként ismerhet önmagára. A másik talán még fontosabb. Gorbacsov az elmúlt két és fél év során legalábbis minden hónapban elmondta azt, hogy az embereknek az igazságot kell tudniuk. Lehetőleg a teljes igazságot. Az SZKP főtitkára eddig még sosem tett olyan megszorítást — amely korábban gyakorlatilag kötelező volt —, hogy ez az igazság pártos igazság kell legyen. Ez attól lehet, hogy az az igazság, ami csak pártosan igaz — nem igaz. És itt új információ-szelekciós elv választásáról van szó. Ami már politikai és nem csak tájékoztatáspolitikai kérdés.

Az újságíró gyakorlatában az egyik legfontosabb egyszerre elvi és közvetlenül gyakorlati kérdés, hogy mitől hír a hír. Az információt mérhetem önmagával, saját ritkaságával, és akkor az a hír, ami különleges. Mérhetem a hatalom szándékaihoz, és akkor az a hír, amiért megdicsérnek, és ami

látszólag „nevelni fogja a népet”. Írhatok az ötlábú borjúról, és írhatok arról a tehénről, amelyik annyi tejet ad, mint három köznapi tehén együttvéve. A szovjet sajtóban emberöltőkön át ez a tehén szerepelt. A pozitív tehén a jövőbe mutató tehén. A szocialista tehén, amelyet unokáink sem fognak látni.

És mérhetem az információt a környező világ tényeivel. Írhatok arról a tehénről, amelyik azt a tejet adja, ami boltban van vagy nincs. Mihail Gorbacsov erre szólít fel. Nem hangulatkeltésről beszél. Nem a kívánt hatásról. Nem a közvélemény gyors és átgondolt befolyásolásáról. Nem arról, hogy a sajtó a néphatalom eszköze. Nem a szocialista rendszer iránti bizalomkeltésről, a párt vezető szerepének érvényesítéséről.

Mihail Gorbacsov januárban ismét arra szólította fel a szovjet újságírókat, hogy írják meg az igazat. Mert az és objektív eredményét tekintve csak az szolgálja a glasznoszt, a peresztrojka, a demokratizálás, a reform ügyét. Mihail Gorbacsov ugyanis megingathatatlanul hisz abban, hogy a választott út a leghatékonyabb a választhatóak közül.

5. Olvastam a Magyar Újságírók Országos Szövetségének állásfoglalását a sajtónyilvánosság kiterjesztéséről. Nem kápráztatott el.

Fodor Gábor

A nyilvánosság eltékozlása

A „Marx, Engels, Lenin a sajtóról” címmel idehaza közreadott válogatás részletet tartalmaz a 6. rajnai Landtag tanácskozásai kapcsán született marxi reflexiókról, amelyek a sajtószabadsággal foglalkoznak. A válogatásnak ebbe a részletébe bekerültek azok a megjegyzések, amelyek a szabad sajtó értékét általánosságban méltatják, továbbá azok, amelyek hevesen és maró gúnnyal polemizálnak a Landtag szónokával, aki a sajtót ipari tevékenységnek fogja fel. Ezzel szemben kimaradt belőle jó néhány olyan kitétel, amely nélkül csak a „fiatal Marx” portréja rajzolódhat ki.[●]

Marx a nyilvánosságnak nem tulajdonít önértéket, kiindulópontja nem az elvont erkölcsi érték, hanem az érdek. Rámutat arra, hogy ahol a nyilvánosság korlátozása kevesek kiváltsága, a sokaság érdekei szenvednek sérelmet:

„Mi — folytatja a szónok — érvénybe léptetjük (a közzétételt) ott, ahol mi ezt célszerűnek tartjuk, és korlátozzuk, ott ahol szerintünk a kiterjesztés céltalan vagy éppenséggel káros . . . — Ki az a mi? Az országos rendek. A viták nyilvánosságra hozatala a tartományt, nem pedig a rendeket szolgálja, de a szónok jobb belátásra próbál bírni bennünket. A tanácskozások közzététele is az országos rendek kiváltsága, amelyeknek joguk van arra, hogy — ha ezt helyénvalónak találják — megadják bölcsességüknek a sajtópréss sokszólamú visszhangját.”

Ez szerencsére nem került bele a „Marx, Engels, Lenin a sajtóról” című válogatásba.

Azért mondjuk, hogy szerencsére, mert föltöbb kinos lett volna, ha mégis belekerül. Ugyanis a szerkesztőket még az a gyanú illethette volna: ilyen módon akarják bírálathoz tenni például azt a gyakorlatot, hogy a kijelölt újságíróknak mindenkor az országgyűlés ama állandó bizottsága vezetőjével kell előzetesen jóváhagyatni a tudósítását, amelynek a vitájáról éppen tudósítani akar. Az „éretlen Marx” könnyebben hozzáférhetővé válva még mindenféle „éretlenségre” bízta volna egyik-másik újságírót, akiktől pedig elvárják az „érettséget”, olyannyira, hogy megbukni sem engedik.

Marx rávilágít a kormányzásnak arra a szisztémájára, amelyből még hiányzik az a technika is, mely szakít a nyilvánosság reprezentatív jellegével, az uralom perszónifikált szimbólumainak sérthetlenségével:

„Persze fontosabb, hogy az országos rendek személyiségét ne veszélyeztesse a tartomány, mint az, hogy a tartomány érdekeit ne veszélyeztesse az országos rendek személyisége.”

Ez a gondolat csaknem másfél évszázaddal később csak ott válhat kellemetlenné, ahol a politikai rendszer valamilyen oknál fogva nem viseli el a nyilvánosság modern alakzatait, s nemhogy a marxista, de még a polgári szabadszelleműség is hiányzik, amely a társadalmi rend tekintélyét előbbreválónak tekinti a személyes tekintélyeknél. Ezért azt kell mondanunk: jó, hogy ez sem került bele a válogatásba, mert csak még inkább felhívta volna a figyelmet egy elma-

● — A fiatal Marx a mi korunk találmánya. De merőben fiktív az az ellentmondás, amelyet az életművében próbálnak kimutatni.” (Á. P.: Egy elfelejtett Lukács-interjú — Népszabadság, 1988. február 27.)

radottságra, amivel azután vagy Marxot, vagy a fennálló viszonyokat kellett volna illetni.

Marx fellép egy paternalista nyilvánosságfelfogás ellen, amikor — a hivatalos szónok ama érvelésével szemben, amely a „rossz elvek” elterjesztése elleni védekezés jogosságát támasztja alá — a következőket olvassa a fejére:

„Az igazi nevelés szerinte az, ha az embert egész életén át bepólyázva a bölcsőben tartják, mert mihelyt az ember járnai tanul, esni is tanul, és csak el-elesve tanul meg járnai. De ha mind pólyásgyerekek maradunk, ki pólyázzon be bennünket? Ha mind a bölcsőben fekszünk, ki ringasson bennünket? Ha mind foglyok vagyunk, ki legyen a foglár? Az emberek természetük szerint tökéletlenek, külön-külön is, tömegükben is. De principiis non est disputandum. Ám legyen! Mi következik ebből? Szónokunk okoskodásai tökéletlenek, a kormányok tökéletlenek, a Landtagok tökéletlenek, a sajtószabadság tökéletlen, az emberi létezés minden szférája tökéletlen. Ha tehát e szférák egyikének e tökéletlenség miatt nem szabad léteznie, akkor egyiknek sincs joga létezni, akkor az embernek egyáltalán nincs joga a létezésre.”

Ez ismét csak nem való egy olyan válogatásba, amelyet ott szánnak az újságírók kézikönyvének, ahol a „rossz elvek” elleni küzdelem nem elsősorban a „jó elvek” segítségével zajlik, hanem a kettő közötti cezúra éppen aktuálisnak tartott megvonásával.

S csak kínosan bosszantó lett volna idézni, amint Marx kíméletlen és precíz logikával fejtegeti ennek a paternalista nyilvánosságnak elkerülhetetlen és súlyos következményeit, amely — egyebek között — azzal is jár, hogy a kormányzás a saját jól felfogott érdekeinek érvényesítéséhez nélkülözhetetlen információktól is megfosztja magát:

„A kormányzat csak a saját hangját hallja, tudja, hogy csak a saját hangját hallja, és mégis rendületlenül azzal áltatja magát, hogy a nép hangját hallja, és ugyanúgy a néptől is megkívánja, hogy ezzel áltassa magát. A nép viszont ezért részint politikai balhitbe, részint politikai hitetlenségbe süllyed, vagy egészen elfordulva az államélet-től, magáncsöcselékké válik.”

S minthogy a túlcentralizált sajtó mindig és mindenütt létrehozza ezeket az állapotokat, a marxi kritika mindig és mindenütt vonatkozik azokra, akik ezt a túlcentralizáltságot megvalósítják. Ezen nem változtat az sem, hogy hivatkozási alapul éppen Marxot választják hozzá. Erről nem Marx tehet, aki tudta, hogy minden szervezet annyi információt zár ki magából, amennyit önmagába rekeszteni próbál, s kimutatta: a nyilvánosságnak ez az állapota létrehoz egy olyan általános preconcepciót, amely már eleve bizalmatlanságot kelt a hivatalosan engedélyezett közlésekkel szemben, s bizalmat minden iránt, ami nem engedélyezett:

„Mivel a nép kénytelen a szabad írásokat törvénytelennek tekinteni, hozzászokik, hogy a törvénytelen szabadnak, a szabadságot törvénytelennek, és a törvényest a nemszabadnak tekintse.”

Sajnos ebből is látszik, hogy az „éretlen” Marx mégiscsak sokkal érettebbnek bizonyult, mint a kor, amelyben ezt a reflexióját is kihagyták egy válogatásból. A szóban forgó válogatás készítőinek lehet, hogy megragadta a figyelmét a fenti kitétel; lehet, hogy aktuálisnak érezték, de ha netán így volt, akkor nagyon bölcsen cselekedve ítélték feleslegesnek a szöveggyűjtemény számára, mert ahol egy ilyen gondolat szellemileg aktuális, ott nem lehet az hivatalosan.

A nyilvánossághoz fűződő jogosultságok esetlegessége, az ezekkel kapcsolatos, intézményesültséget helyettesítő bürokratikus beavatkozások kapcsán felteszi a kérdést: „Először is, ki adja meg a jogosítványt? Kant nem adta volna meg Fichtének a filozófusi jogosítványt, Clairvaux-i Bernát Luthernek a teológiai jogosítványt. Minden tudós a „jogosítatlan szerzők” közé sorolja kritikusait. Vagy a tudatlanok döntsék el, ki jogosított tudós? Az ítéletet a nyilvánvalóan jogosítatlan szerzőkre kellene bízni, mert a jogosítottak nem lehetnek bírák saját ügyükben.”

Ez a passzus is csak zavart okozhat, ha egyszer már úgy áll a dolog, hogy vannak, akik esetenként mondhatják meg, kit és miben illet a nyilvánosság jogosultsága. De akárcsak Marx idejében, most is az a kérdés, hogy ki adhat kinek jogosítványt a nyilvánossághoz, s milyen felhatalmazás alapján.

Egyéb legitimációs forrás hiányában Marxra kellene hivatkozni, de sajnos nem lehet. Sőt, ezekben a kérdésekben egyenesen óvakodni kell tőle, mivel valóságos gyúanyag minden szava. Mint azok is, ahol leleplezi ama gondolkodást, amelyben a kormányzati akarathoz képest minden partikuláris, holott valaminek a partikuláris lényege aligha ragadható meg hordozóinak személye által:

„... minthogy az olvasás éppen olyan fontos, mint az írás, jogosított és jogosítatlan olvasóknak is kellene lenniök, mint ahogy erre a következtetésre jutottak Egyiptomban, ahol a jogosított szerzők, a papok, egyszermind az egyedül jogosított olvasók is voltak. És nagyon célszerű, ha kizárólag a jogosított szerzőknek adják meg a jogosítványt arra, hogy a saját írásaikat vásárolják és olvassák. Micsoda következetlenség! Ha már kiváltság uralkodik, akkor a kormányzatnak teljes joga van azt állítani, hogy ő az egyedül jogosult szerző saját dolgaiban, mert ha ti jogosultnak tartjátok magatokat, hogy mint állampolgárok különös rendeteken kívül a legáltalánosabbról, az államról is írjatok, vajon a többi halandó, akit ki akartok rekeszteni mint ember talán nem jogosult arra, hogy valami nagyon partikulárisról, a ti jogosultságotokról és a ti írásaitokról ítéletet mondjon?”

A 6. rajnai Landtag ülésén nem beszéltek szilenciumról. Helyette személyek korlátozását emlegették, amiről Marx így vélekedett:

„A sajtószabadság biztosan nem vívható ki azáltal, hogy ti a hivatalos írók seregét a saját soraitokból toboroztátok. A jogosított szerzők volnának a hivatalos szerzők, a cenzúra és a sajtószabadság közötti harc a jogosított és a jogosítatlan írók harcává változott volna át.”

Szabadjon utalni Marxnak arra a hasonlatára, ami ugyancsak kimaradt az említett válogatásból, s ami nagyon találóan világítja meg, hogyan is van az, amikor a demokráciát nagyon fokozatosan akarják kiterjeszteni!

„A javaslat betערjesztője — mondja Marx — a személyeket, a sajtó alanyait igyekezett korlátozni, más országos rendek viszont a sajtó dolgai anyagával, hatásának és létezé-

sének körével akarják ezt tenni, és ezáltal szellemtelenül alkudozni kezdenek arról, hogy mennyi szabadsága legyen a sajtószabadságnak... Mindezek a kísérletek arra a tornatanárra emlékeztetnek, aki az ugrás tanításának legjobb módszeréül azt javasolta, hogy a tanulót egy nagy gödörhöz vigyék és egy-egy cérnaszállal jelezzék, meddig ugorhat a gödör fölött. Magától értetődik, mondta, hogy a tanulónak először gyakorolnia kell az ugrást, és az első nap nem ugorhatja át az egész gödröt, de fokozatosan egyre távolabb kell tenni a cérnaszálat. Sajnos a tanuló az első foglalkozáson a gödörbe esett, és mind ez ideig ott fekszik a gödörben. A tanár német ember volt, a tanulót pedig szabadságnak hívták.”

Marx semmivel sem csekélyebb jelentőséget tulajdonított a nyilvánosságnak, mint azok, akik nem jutottak túl a polgári liberalizmus eszmekörén. S ideje rámutatni arra is, hogy Marx ezeket a nézeteit soha meg nem tagadta, soha vissza nem vonta. Amiért küzdött, az nem a liberális szabadságjogok megsemmisítése, hanem érvényesítése és kiterjesztése volt. Amikor a francia Kommünről szólva azt a burzsoá manipulációt leplezte le, amely időről időre megengedi az elnyomottaknak, hogy az elnyomó osztályok képviselői közül válasszanak, nem a társadalmi nyilvánosságot, hanem éppen ellenkezőleg, a nyilvánosság kisajátítását támadta, pontosabban azokat az uralmi-hatalmi viszonyokat, amelyeknek a nyilvánosságban a hamis alternatívák burkolhatják homályba a valódiakat.

Marx A hegeli államjog kritikája című művében leszögezi, hogy „a politikai állam a polgári társadalomtól elválasztott egzisztencia”, de már ezt megelőzően, a Moselvidéki ínségállapotokat elemezve írja, hogy „az igazgatás és az igazgatottak egyaránt egy harmadik elemre szorulnak, amely politikai elem, anélkül, hogy hivatalos elem volna, tehát nem bürokratikus előfeltevésekből indul ki, amely éppúgy polgári elem, anélkül, hogy közvetlenül bele volna bonyolódva a magánérdekekbe és szükségükbe. Ez az állampolgári fejű és polgári szívű kiegészítő elem a szabad sajtó. A sajtó területén az igazgatás és az igazgatottak egyaránt bírálhatják egymás alapelveit és követeléseit,

de már nem valamely alárendeltségi viszony keretében, hanem egyenlő állampolgári jogokkal, már nem mint személyek, hanem mint intellektuális erők, mint észokok. A szabad sajtó, mint ahogy terméke a közvéleménynek, ugyanígy termeli is a közvéleményt, és csakis ő képes egy különös érdeket általános érdekévé, csakis ő képes a Moselvidék inségét a haza általános figyelmének és általános együttérzésének tárgyává tenni, csakis ő képes a bajt már azáltal enyhíteni, hogy valamennyiünk között elosztja a baj érzetét.”

Először Marxnál lehető fel a nyilvánosság ama értelmezése, amely szerint lényegében nem másról van szó, mint a politikai állam és a polgári társadalom elválasztottsága miatti társadalmi szükségletként jelentkező modern közvetítési rendszerről. Ezt nevezi „harmadik elem”-nek. Ugyanitt polémikus hangszerelésben — csak azért, hogy világossá tegyen egy aktuális abszurditást — előrevetíti annak a társadalomnak vázlatos képét, amelyben megszűnt a politikai állam és polgári társadalom elválasztottsága. Ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy „akkor értelmetlenség olyan követelést felállítani, amely csak a politikai államnak mint a polgári társadalomtól elválasztott egzisztenciának elképzeléséből, csak a politikai állam teológiai elképzeléséből eredt. Ebben az állapotban teljesen eltűnik a törvényhozó hatalom képvisleti jelentése. A törvényhozó hatalom itt abban az értelemben képviselő, ahogyan minden funkció képvisleti, ahogyan például a cipész, amennyiben társadalmi szükségletet lát el, az én képviselőm, ahogyan minden meghatározott társadalmi tevékenység mint emberi nemi tevékenység csak a nemet, vagyis saját lényegem egy meghatározását képviseli, ahogyan minden ember a másik képviselője. Itt nem egy másik révén képviselő, amelyet jelent, hanem annak révén, ami ő, és amit tesz.”

Ez az utóbbi aktuális abszurditás a 19. század derekán nem más, mint a tőkés viszonyokat maga mögé utasító, egyszer és mindenkorra meghaladó társadalmi-gazdasági formáció. Ez a marxi értelemben felfogott humanizáció világa, vagy ha úgy tetszik: a kommunizmus. Az állam és társadalom elválasztottságának megszűnése magától érte-

tődően szükségtelenné teszi a kettő közötti közvetítéseket is, a nyilvánosságnak ez a funkciója itt megszűnik. A mi kérdésünk ezek után az, hogy a 20. századi szocializmus eddigi története szerint hogyan viszonyult a politikai nyilvánossághoz? Miért és milyen módon próbálta a továbbra is fennálló abszurditást tagadni, majd újra felfedezni egyebek között a nyilvánosság kontextusában?

A nyilvánosságot Lenin a legcsekélyebb mértékben sem tekintette olyan liberális értéknek, amely idegen test a munkásmozgásban. Az OSZDMP 1903-ban tartott II. kongresszusa után — Martov, Axelrod, Plehanov és mások magatartását bírálva — hangsúlyozza: „Egyetlen politikus sem futotta be a pályáját úgy, hogy olykor kudarcot ne szenvedett volna, és ha komolyan beszélünk a tömegekre gyakorolt befolyásról, a tömegek »jóindulatának« megnyeréséről, akkor minden erőnkkel arra kell törekednünk, hogy ezeket a kudarcokat ne rejteggessék . . . hogy a nagy nyilvánosság ítélőszéke elé kerüljenek . . . Ezzel és csakis ezzel teszik lehetővé a tekintélyes pártfunkcionáriusok egész tömegének (nem pedig véletlenül összeverődött körüknek vagy kis csoportjuknak), hogy megismerje vezetőit, és mindegyiket a megfelelő helyre állítsa. Csakis a széles körű nyilvánosság terelhet helyes útra minden merev, egyoldalú, szeszélyes elhajlást.”

Az 1905-ös forradalomról tartott előadásában Lenin a többi között arról beszélt, hogy az egyetemi előadótérmekek gyülekezőhelyekké lettek száz- meg százezer munkás, kisiparos és alkalmazott számára, akik nyíltan és szabadon megvitatták a politikai kérdéseket. Kivívták a sajtószabadságot. „Egyetlen kiadó sem mert bemutatni a hatóságoknak a kötelező példányt, a hatóságok pedig semmit sem mertek tenni ez ellen. Az orosz történelem során először jelentek meg nyíltan Pétervárot és más városokban forradalmi újságok.”

Az oroszországi központi végrehajtó bizottság 1917. november 4-ei ülésén napirendre kerül a sajtószabadság kérdése, a határozati javaslatot Lenin fogalmazta meg, amiben a többi között ez található: „A munkás- és parasztkormány felfogásában a saj-

tőszabadság a sajtó felszabadítása a tőke igája alól, a papírgyáraknak és a nyomdák-
nak az állam tulajdonába való átmenete,
annak biztosítása, hogy az állampolgárok
minden egyes csoportjának, amely elér bizonyos létszámot (például tízezer főt), egyenlő joga legyen a papírkészletek megfelelő részé-
nek és a nyomdai munka megfelelő mennyi-
ségének felhasználására. Ebben a rendkívüli helyzetben Lenin a sajtószabadság kérdését a legsürgetőbb feladatok egyikének tartja, személyesen fogalmazza meg a javaslatot, az állampolgárok minden egyes csoportjának sajtójogait javasolja törvénybe iktatni, s végezetül, de nem utolsósorban figyelmet érdemel az a tény is: e forradalmi időkben a szavazás demokratikusan megy végbe. A javaslatot 34 szavazattal, 24 ellenében és 1 tartózkodás mellett fogadják el.

Semmi kétség, a nyilvánosság a marxista — leninista forradalomelmélet lelkének sajátja, s a kapitalizmus teoretikus kritikáján alapuló világmozgalom a legszánalmasabb utópizmusnak bizonyult volna, ha a modern áruterelés, közlekedés, információáramlás pályái mentén kialakuló nyilvánosság nem teremti meg a lehetőségeket és eszközöket a mozgalom kibontakoztatásához, szellemi összefogásához, különféle baloldali irányzatok nyílt küzdelmeihez. S a képhez az is hozzátartozik, hogy az orosz forradalom első, a húszas évek derekájig tartó periódusában a nyilvánosság levegője átjárja az egész társadalmat: a tudományokat, a művészeteket, a politikát. Fellendül a szociológia, a képzőművészetekben szabadon virágznak a legkülönbébb irányzatok, az absztrakt festészet olyan alkotásokat hoz létre, amelyekkel megelőz számos európai, ma is modernnek tartott iskolát, a színház, az építé-
szet mindenütt újszerű megoldásokat keres, Lenin meg sem kísérel ráerőszakolni saját esztétikai ízlésvilágát az avantgárd költőire, s nyílt viták zajlanak forradalomelméletről, államról, politikai képviseletről.

1926-ban — amikor Sztálin szociáldemokrata elhajlással vádolja a pártellenzékét — Trockij még azzal vág vissza a KB plénumának nyilvánossága előtt, hogy „a főtitkár a forradalom sírásójának posztjára pályázik”. A viták még zajlanak, bár Sztálin pozíciói egyre erősebbek, s az ellenzék magatar-

tása nem jár már ekkor sem következmények nélkül. Mégis, csak 1927-ben történhet meg a következő: november 7-én este a Nagy Színházban tartott ünnepségen bemutatták Eizenstein híres Október című filmjének részleteit, amelyből — Sztálin utasítására — eltávolították azokat a dokumentumfelvételeket, amelyeken Trockij is szerepelt. Ez a beavatkozás Eizenstein alkotásába — amint arra Béládi László és Krausz Tamás is rámutatnak — több mint szimbolikus jelentőségű volt.

Nem került nyilvánosságra az a korábbi levél sem, amit Lenin betegágyából diktált, s arra szólított fel, hogy Sztálint nem szabad meghagyni főtitkári pozíciójában. S természetesen sok egyéb természetű politikai vélemény is kirekesztődött a nyilvánosságból, de ilyesmi először fordult elő, ez egy új folyamat kezdetét jelezte, amelynek során azután hosszú időre fokozatosan felmorzsolódott az a nyilvánosság, amelynek oly hatalmas szerepe volt a forradalom kivívásában, kezdeti eredményeinek megszilárdításában, első periódusainak útkereséseiben.

A viták fókuszában ekkor már egy ideje az állt, hogy az új gazdaságpolitikát a bolsevikok jelentős csoportja — elsősorban a pártellenzék, de voltaképpen maga Sztálin is — epizódjellegetű kitérőnek tartja, amelynek a szociális feszültségei nem egyeztetethetők össze az alapvető törekvésekkel, az uralkodó eszmékkel. Lenin a NEP bevezetésének esztendejében, 1921 októberében, a politikai felvilágosítók II. összoroszországi konferenciáján egyebek között kijelenti: „Az elméleti irodalomban, 1917-től kezdve, amikor a hatalomátvételünk feladata felmerült, és a bolsevikok az egész nép előtt megvilágították ezt a feladatot, irodalmunkban határozottan hangsúlyoztuk, és a kapitalista társadalomból hosszú és bonyolult átmenetre van szükség (mégpedig annál hosszabb átmenetre, minél kevésbé fejlett ez a társadalom), a szocialista nyilvántartáson és ellenőrzésen keresztül vezető átmenetre van szükség ahhoz, hogy akár csak megközelítsük a kommunista társadalmat. Erről akkor, amikor a polgárháború tüzeiben kellett megtennünk a szükséges lépéseket az építés terén, valahogyan megfedekezünk. És új gazdasági politikánk lényegében éppen ab-

ban áll, hogy ebben a kérdésben súlyos vere- séget szenvedtünk . . . Az új gazdasági poli- tika azt jelenti, hogy jelentős mértékben visszaállítjuk a kapitalizmust.” Sztálin vi- szont a NEP-korszakot is a testet öltő szocializmusként értelmezte, s szisztemati- kusan előkészítette mindannak a megszün- tetését benne, ami nem szocialista, vagyis mindama elemeit, amelyek a hangsúlyt az áru—pénz—piaci viszonyokra helyezték.

Trockij másként közelített a kérdéshez. A kiutat a permanens forradalomban keres- te akkor is, amikor az már nyilvánvalóan lekerült a világtörténelem aktuális napirend- jéről. A lenini elképzelést Buharin képviselte a leginkább következetesen az új gazdaság- politika kérdésében, aki miközben nem lá- tott ezzel szemben más alternatívát, mint a tarthatatlan hadikommunizmust, azt is érzé- kelte: „Amikor egy valamennyire is gondol- kodó munkás mostani rendszerünk negatív oldalaiba ütközik, amikor forradalmunk kil- lencedik évében a fényűző üzletek mellett árva gyereket lát, önkéntelenül is felteszi a kérdést: hová megyünk? . . . A szocializmus építésének kérdése egy országban az a kér- dés, amelyet bármelyik munkás felvet, csak másképpen fogalmazza meg: mi az ördög az a szocializmus, amikor nálunk hajléktala- nok tömegei vannak fényűző üzletek szom- szédtságában?” De Buharin ezt az ellentmond- ást nem a világforradalom trockista illúziójával vagy a sztálini voluntarizmussal akarta megszüntetni, hanem a „piacszocia- lizmus” által teremtett erőforrások felszaba- dítása révén.

Lenin az új gazdaságpolitika meghirdeté- sének idején erős centralizációt sürget az intézkedések haladéktalan bevezetése érde- kében, s egyebek között hangsúlyozza: „A Gazdasági Főbizottságot kizárólag a kor- mány gazdasági aktusait kodifikáló és össze- fogó szervvé kell tenni, lehetőleg teljesen kiüzve onnan mindennemű ún. bizottsági megvitatást. Részletesen kitér olyan kérde- sekre, hogy az adónemek számát és az adó- bevételék összegét mielőbb növelni kell, a terményadót pedig pénzben kivetett adók- kal helyettesíteni. A Politikai Iroda követe- léseként interpretálja, hogy minél nagyobb számban jutalmazzanak felelős személyeket a gyors ütemezésért, a termelés és a kereske-

delem volumenének növeléséért. Mindezek közben azonban nem mulasztja el arra is felhívni a figyelmet: „Az új gazd-i pol. témá- jával kapcsolatos mindennemű ált-os érte- kezést, teoretizálást és szócsatát bizzunk a vitaklubokra és részben a sajtóra.” Majd ezt megismétli egy konkrétabb összefüggésben is: „A pénzügyi pol-át, a terményadónak pénzbeli adóval való felváltását stb. illető minden értekezés részben a vitaklubokra, részben a sajtóra bízandó.”

Hogyan férhetett össze a centralizációs törekvések határozottsága ekkor még a nyil- vánossággal? Miért nem követelte Lenin, hogy a sajtó is függesse fel a „szócsatát”, a „teoretizálást”, s minden erejét a döntések elfogadására fordítsa? Ragaszkodás a mun- kásmozgalom hagyományaihoz? Demokra- tikus érzület? Elvi következetesség? Igen, de ne feledjük: az állami centralizációban rejlő előnyök kihasználása itt voltaképpen egy társadalmi-gazdasági decentralizációs folya- mat keresztülvitele érdekében merül fel, s ennek az utóbbi, lényegi karakterisztikum- nak nagyon is megfelel a nyilvánosság. A kor, a helyzet paradoxona: egy központ- ban nem mindent, hanem éppen azt akarják eldönteni, hogy ne mindent egy központban döntsenek el.

Ez a forradalom katartikus pillanatai után hosszú ideig az utolsó kísérlet maradt arra, hogy viszonylag gyorsan felszámolják a keleti társadalomfejlődés örökségét, amelyről John Stuart Mill egyebek között ezeket vetette papírra: „Ha a társadalom ügyeinek minden szervezett együttműködé- sét vagy átfogó nézeteket kívánó része a kormány kezében volna, s a kormány hiva- talait mindig a legtehetségesebb emberekkel töltenék be, akkor az ország egész kultúrája és gyakorlati intelligenciája — a tisztán spe- kulatív kultúra és intelligencia kivételével — egy hatalmas bürokráciában összponto- sulna, s a közösség fennmaradó részének minden dologban ehhez a bürokráciához kellene fordulnia — a tömegnek irányításá- ért és parancsokért mindabban, amit tennie kell, a tehetségeseknek és törtetőeknek pedig a személyes előrejutásért. A becsvágy kizá- rólagos célja az lenne, hogy valaki bejusson ebbe a bürokráciába, s ha bejutott, hogy előrejusson benne. Egy ilyen regime-ben

nemcsak a kívülálló közösség alkalmatlan — gyakorlati tapasztalatok híján — a bürokrácia tevékenységének bírálatára vagy ellenőrzésére, de ha a demokratikus intézmények zsarnoki vagy természetes működésének véletlenjei netán a csúcsera emelnek időnként egy vagy több újításra hajlamos uralkodót, egyetlen olyan reformot sem lehetne megvalósítani, amely ellentétes a bürokrácia érdekeivel. Ebben a gyászos állapotban van az orosz birodalom azok beszámolóí szerint, akiknek elég alkalmuk volt megfigyelni. A cár teljességgel tehetetlen a bürokratikus testülettel szemben, bármelyik tagját száműzheti ugyan Szibériába, de a testület nélkül vagy akarata ellenére nem tud uralkodni.”

A puszta fennmaradás szükséglete a mai ismereteinkhez mérten sem vethette el teljesen azt a politikai fordulatot, amelyben az értékhangsúly a harmincas években az állami centralizációban rejlő előnyökre helyeződött. Egészen más kérdés, hogy ennek a minden mértéket nélkülöző túlhajtása, s minden ésszerű határon túli fenntartása milyen, egyébként elkerülhető károkkal és veszteségekkel járt nemcsak a szovjet, hanem a világszocializmus ügyére nézve is. Mindebben pedig nagy szerepet játszott a demokratikus centralizmusnak az a torz felfogása és gyakorlata, amely később hosszú ideig modellként szolgált a kelet-európai kommunista pártok számára, s meghatározta a térség politikai rendszereinek egész struktúráját is.

Egyszerűen megszűnt a kisebbségi vélemények tartós joga a nyilvánossághoz. A megszűntetés Sztálintól eredt. Először Leninre hivatkozott, aki azt mondta, hogy a polgárháború kiéleződésének korszakában a kommunista párt csak abban az esetben tudja kötelességét teljesíteni, ha a legnagyobb centralizmus alapján szervezik, ha a katonai fegyellemmel határos vasfegyelem uralkodik benne. „Így áll a dolog — vonta le következtetését Sztálin — a párton belüli fegyellemmel a diktatúra kivívását megelőző viszonyok között.”

Nyilvánvaló, hogy Sztálin egy rendkívüli állapotokra vonatkozó lenini intenciót valamiféle általános politikaelméleti törvényszerűség rangjára emelt. A polgárháború kiéle-

ződési szakasza elmúlt, de a tétel maradt, etalonná lett, függetlenül azoktól a konkrét körülményektől, amelyek meghatározták a kommunista pártok tényleges helyzetét. A többségi elvnek ez az interpretációja mélyen beleivódott sok kommunista tudatába, anélkül, hogy valamennyi következményét felmérték volna.

A következmények súlyosaknak bizonyultak. Egyrésről az emberi gondolkodástörténet nem ismer olyan esetet, amikor egy valamire való új ötlet, elgondolás, program azonnal többségi véleményként jelent volna meg. Tehát a sztálini megkötés stagnálás, a mozdulatlanság apológiája lett, mivel a többségi elv vulgarizált kifejtéséből hiányzott az a szélesebb értelmezés, amely a legcsekélyebb módon is számolna a kisebbségi gondolatok többségivé válásának folyamatához nélkülözhetetlenül szükséges előfeltételekkel. Sztálin a bolsevikok történetét sem volt rest meghamisítani ennek az alátámasztására, amikor kijelentette: „A bolsevikok soha, egyetlen pillanatra sem tartották a pártot másnak, mint olyan monolitikus szervezetnek, amelyet egyetlen tömbből faragtak ki, amelynek egyetlen akarata van és munkájában a gondolkodásmód minden árnyalatát a gyakorlati tevékenység egységes folyamatába egyesíti.”

Ennek a felfogásnak a kritikátlan, minden helyzetre alkalmazhatónak vélt átvétele olyan viszonyokat teremtett számos kommunista pártban, amelyek hallatlanul csökkentették innovációs képességeiket. Ez egy nagy és alapvető deformáció melegágya lett, mivel a szocializmus, a munkásmozgalom egész története éppen arról szólt, hogy egy kisebbségi gondolat hogyan járta be Európát, majd az egész földkerekséget. Tehát a sztálini értelmezés ennek a mozgalomnak a legjobb tradícióival akart szakítani, ami nem kisebb identifikációs válságot teremtett, mint amikor egy nemzet törli ki emlékezetéből legjobb, éltető hagyományait.

Nem elhanyagolható konzekvenciája lett ennek az sem, hogy az egyetemes kultúra intézményesen hirdetett, iskolai tananyagokban is tanított értékeit kontraindikálta. Giordano Brunótól Marxon és Leninen keresztül Einsteinig mindig is a gondolat hőseiként tartották számon a kommunisták

azokat, akik valami előrevívő újat tudtak fogalmazni. Sőt, az eszmék segítségével arra is állandóan rámutattak, hogy ezek a személyiségek olyan struktúrába születtek bele, amelyek nagy ellenállást tanúsítottak a változásokkal szemben. Ilyen módon a propagált eszmék szöges ellentétbe kerültek a gyakorlattal, ami különös meghasonlásokhoz vezetett, s jelentős mértékben hozzájárult a társadalmi kontraszelekciónhoz, mivel a kiválasztásban előnyben részesítette azokat, akik ezt az ellentmondást nem vették észre, vagy nem is akarták felfedezni.

Mindezt pedig megettezte, hogy az így kialakult új gondolatoknak ellenálló struktúrában a politika olyan autonóm szférának tűnhetett, amely valamely meghozott párt-határozat után nem szorulhat a vélemények által szorgalmazott korrekciókra semmilyen körülmények között. Kétségtelen, hogy ennek jelentős szerepe volt abban, hogy a hatalmon lévő kommunista pártok mindig későn vették észre elkövetett hibáikat.

Meghonosodott az, amiről Antonio Gramsci más helyzetben így beszélt: „Nem vitás, a vezető csoport egysége és egyneműsége nagy erő, de ez az erő szektás, szabadkőműves jellegű, nem olyan, amire nagy kormánypártnak szüksége van. A politikai szóhasználat zsargonná vált, az egész légkör egy titkos összejövetelre emlékeztet: ha mindenki állandóan ugyanazokat a szövegeket ismételteti, ugyanazokat a megmerevedett szellemi sémákat alkalmazza, tényleg el lehet jutni odáig, hogy mindenki azonosan gondolkodjék, tudniillik végül senki sem fog már gondolkodni.”

A nyilvánosság beszűkülése, látszólag olykor minden logikát nélkülöző hiánya a legszorosabb összefüggésben volt a mozgalom elkorcsosulásával, a bürokratikus szindrómával.

Karl Mannheim — Schaffle osztrák szociológusra és politikusra hivatkozva — a társadalmi élet két oldalát különbözteti meg, a „folyó állami életet”, valamint azt az oldalt, amit „politikának” nevezhetünk. Ebben a felosztásban az igazgatás az a terület, ahol a „folyó állami élet” paradigmátikusán megragadható, mivel a nagyfokú racionalizáltság, a szakszerűségi elem uralkodó jelenléte, valamint az előírásokra és a preceden-

sekre alapuló reproduktív viselkedésmódok lényegesen eltérnek a még nem racionalizált, még nem szabályozott mozgástértől.

A mannheimi kontrasztban egyszerűen nincs cselekvés értéke az ügyiratok előírási intézésének, a paragrafusok szerint eljáró bírói ítékezésnek, a technológiát alkalmazó munkás ismétlődő mozdulatainak, vagy a természet általános törvényeit kombináló technikai magatartásnak, szemben azokkal a szabályozatlan szituációkkal, ahol a dolgok még „levésben” vannak, tehát a személyes mérlegelések meghatározó szerephez juthatnak a döntésekben. Az utóbbi terület Mannheim szerint a politika, ahol a tulajdonképpeni cselekvés zajlik, megteremtve a későbbi formalizáltság szükségleteit és lehetőségeit.

Minden wéberi ideáltipikus jelleg ellenére Mannheim gondolkodásából nem hiányzott a dialektika iránti fogékonyság, amit a következő megjegyzés is bizonyít: „Mármost el kell ismerni, hogy a határok, mint minden megkülönböztetésnél, a valóságban elmosódtak. Így a folyó állami életben is, a konkrét alkalmazások során lassú eltolódása folytán valami új jöhet létre. És megfordítva, lehet, hogy egy társadalmi mozgalom messzemenően át van itatva sztereotipizált, bürokratizálódó elemekkel.”

Ez az árnyalás, kiváltképpen annak második fele, korántsem volt spekulatív. Mannheim a porosz viszonyok elemzése révén jutott arra a következtetésre, hogy a bürokratikus gondolkodásban alapvető tendenciaként nyilvánul meg az a cseppet sem elhanyagolható vonás, ami a politika problémáját mindig az igazgatás problémájává igyekszik átformálni. Ebben egy sajátos jogi-igazgatási gondolkodás- és cselekvésmód jelenik meg, amely „csak zárt, statikus rendszereket épít, és állandóan az előtt a paradox feladat előtt áll, hogy a nem szisztematikus eleven erőkből keletkező új törvényeket rendszerébe beépítse, tehát úgy tegyen, mintha egy alapvető rendszer épülne tovább”.

A szocializmus a sztálini torzítások következtében egy időben olyan sajátos formát öltött, amelyben a politikai rendszer — amint arra Szoboszlai György mutatott rá — önmagát tételezte, s csak később, a torzulások felszámolásának hosszú és távolról sem

egyenesvonalú fejlődési periódusaiban vált egyáltalán annyi is közvetlenül lehetségessé, hogy a társadalomhoz állandóan hozzámért viszonyában próbálja meghatározni magát. A modern, manheimi értelemben felfogott politika a hatalomgyakorlásra redukálódott, s annak egy olyan igazgatásszempon-tú és metódusú szisztémájára, amelyben a „folyó állami élet” állandóan a jog fölé emelhet-te magát, tehát csak roppant kiszámíthatatlanul és csökkent értékűen érvényesülhetnek benne a szakzszerűség elemek.

A forradalom perszónális legitimitációjának helyében — a forradalmi állapotok megszűnése és a demokratikus kormányzati formák kialakulatlanlansága miatt — a politikus intézményi védettsége lépett, akit funkcionáriusnak neveztek el, ami tulajdonképpen nagyon jól érzékeltette, hogy kiválasztásának, illetve stílszerűen „kiemelésének” és helyzetének definiálása nem fedte többé a politikus fogalmát.

Ha megkíséreljük, hogy különbséget tegyünk a politikus és a funkcionárius között, akkor néhány jellegzetes ismérv segítségével ezt könnyen megtehetjük. A funkcionárius függési rendszere úgyszólván kizárólagosan hierarchikus, a politikusé inkább társadalomkötött, amennyiben léte, egzisztenciája, érvényesülése vagy bukása egy általánosabb megítéléstől függ. A funkcionáriusnak elengedhetetlenül szüksége van arra, hogy rendelkezék a szabályozott szituációkba illeszkedés készségeivel és képességeivel, amit egyrészt beállítódottsága, hajlamai, másrészt a már kialakult formák, eljárások ismerete garantálhat. A politikusi pályán — ami kevésbé racionalizálható síkja a tevékenységmódnak, ahol a dolgok „levésben” vannak — a reprodukív viselkedési minták kifejezetten diszfunkcionálisak. A funkcionáriusnak az átfogó, az egész társadalom mozgásfolyamataiból csak annyi tudással kell rendelkeznie, amit a hivatalos elemzések előírnak számára, s a rábízott részterület ennek megfelelő, sokszor aprólékosan pontos mozgását és mozgathatóságát kell szem előtt tartania. A politikus tudásának természete inkább horizontális, széles kiterjedésű, távlatos, s ezért nem hiányozhat belőle a szintézissteremtés képessége. Végezetül megemlítenénk, hogy a funkcionárius hatásköre

egzaktabb, intézkedési lehetősége közvetlenebb és személyében összehasonlíthatatlanul kevésbé kitett a nyilvánosságnak, mint a politikusé.

A politikus fogalmának kihullása a beszélt és írott nyelvből visszatükrözte a nyilvánosságnak egy olyan formavilágát, amelyben a legtöbb információ szimbolikus jelleget öltött. Ennek a szimbolikus nyilvánosságnak természetesen nagyon valóságos háttere volt. A politikus fogalmának felcserélődése a funkcionáriuséra félreérthetetlenül hordozta azt a jelentést, hogy a hatalomgyakorlás függési rendszere hierarchikus, uralkodó viselkedési mintái reprodukívak, s hogy ebbe a rendszerbe emelteknek éppen úgy nem feladatuk a politikai programalkotás, mint ahogyan személyükben nincsenek kitéve semmiféle közakarathoz.

Szimbolikus jelentése volt annak is, hogy ebben a nyilvánosságban úgy szekularizálták az Istent, hogy kis kezdőbetűvel írták le a nevét, s úgy istenítették a pártot, hogy most már ennek a kinyomtatását kellett nagybetűvel kezdeni. Valójában a párt mindenhatósága, tévedhetetlensége, irracionális megjelenítése nem a párt tagjainak szólt, hanem a párt vezetésének.

Ennek a szimbolikus nyilvánosságnak szörnyű példája: a Szovjetunióban 64 esztendeig nem láthatta senki a Lenin temetésén készült híradófelvételeket csupán azért, mert ezeken a filmkockákon megjelennek a Sztálin mellett olyan forradalmárok is, mint Buharin, Kamenyev, Zinovjev. Az Internacionálé szövegéből vett sor juthat a kései néző eszébe. Sikerült „a múltat végképp eltörölni”, csak sajnos nem egészen úgy, ahogyan azt azok képzelték, akik életüket áldozták a forradalomban, a polgárháborúban és a fasizmussal vívott küzdelemben. A nyilvánosság eme formavilágában semminek és senkinek még csak emlékeztetnie sem volt szabad arra, ami a monolitikus egység képén akárcsak fénytörést okozhatott is volna. Egész nemzedékek nőttek fel úgy, hogy ezekről a személyekről csak annyit tudhattak, amennyit róluk a sztálini párttörténet tartalmazott. Olyan elemi tények is a hallgatás, az elfeledés és a történelemhamisítás martalékaivá lettek, hogy ezek a személyiségek Lenin legközvetlenebb harcostársai vol-

tak. Mindez noha szimbolikus volt, nem nélkülözte a logikát, hiszen ha ezt a múltat nem sikerül „véggépp eltörölni”, még eszébe juthat valakinek, hogy pontosabban utána kellene járni: mit tettek, mondtak, írtak, gondoltak? Ezt azonban meg kellett akadályozni ahhoz, hogy a sztálini párttörténet minden sora szentség maradjon, s a sztálini magatartás egyetlen mozzanata se képezhesse kritika tárgyát.

Megszokott, egészen természetes részévé vált a közéletnek, hogy Sztálin — majd példáját követve a többi szocialista ország kanonizált pártvezetői — saját, sokszor életnagyságú képek alatt szónokoltak, s a hallgatóságtól elvárt ütemes taps perceiben nekik is csatlakozniuk illett a tapsolókhöz, mintegy jelezve, hogy az ünneplés nem nekik szól, hanem annak, amit szimbolizálnak. Lélektanilag nem érdektelen, hogy egykori forradalmárok, „spanyolosok”, az illegális megpróbáltatásait önként vállalók, az egyetemes emberi kultúra iránt akkor is igen fogékony emberek közül számosan úgy emlékeznek vissza ezekre az aktusokra, hogy őszinte lelkesedés hatotta át őket.

A politikai pszichológia eddig már csak azért sem adhatott erre elfogadható magyarázatot, mert ezt a diszciplinát létrejönni sem engedte a hatalomgyakorlás sztálini modellje, s még ma sem támaszkodhat az

érintett térségekben semmiféle komoly kutatási eredményekre. A történelemtudomány csak most kezdi feltárni, hogy valójában mi is történt az emberekkel? Újabb és újabb részletek kerülnek nyilvánosságra, s számítani lehet arra, hogy ez a folyamat még sokáig eltart akkor is, ha a feltárást nem akadályozzák a brezsnyevi periódushoz hasonló visszarendeződések, mivel az elhallgatott tények tömegét nem lehet egyik napról a másikra „kiásni” a történelemnek abból a mélységesen mély kútjából, ahová ezeket lesüllyesztették. Arra vonatkozó — akár csak többé-kevésbé is tudományos — ismeretekkel azonban egyáltalán nem rendelkezünk, hogy mi zajlott le az emberekben. Ezekről csak a memoáriumok vallottak eddig, s a személyes emlékezés publikálatlan formái. Egyelőre csak hipotézisekkel rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogyan fogadhatták be szocialisztikus egyenlőségeszményeken nevelkedettek is a totális, alárendelődést, az olyan — Erich Fromm által felvázolt és Adorno vizsgálataiban empirikusan is igazolt — autoriter magatartásokat, mint a kritikátlan viszony a tekintéllyel, agresszivitás a konvekciók megsértőivel szemben, elengedhetetlen beállítódottság a fantáziadús viselkedések iránt, vagy általában az erő kultusza, az uralkodás és a behódolás elfogult hangsúlyozása.

Felhasznált irodalom

- Béládi László—Krausz Tamás: Életrajzok a bolsevizmus történetéből, ELTE, Állam- és Politikatudományi Intézet, 1987. Bp.
- Fodor Gábor: Egy új integráció körvonalai. Világosság, 1987/7, Bp.
- John Stuart Mill: A szabadságról, Kritérion, 1983. Bukarest.
- Krausz Tamás: A húszas évek vitáiról, Politikatudomány, 1987/1, Bp.
- Lenin: Előadás az 1905-ös forradalomról, LÖM. 30. köt. Kossuth, Bp.
- Lenin: Az OK/b/P Politikai Irodájának utasítástervezete az új gazdasági politikáról. LÖM 44. köt. Kossuth, Bp.
- Lenin: Határozati javaslat a sajtószabadságról, LÖM 35. köt. Bp.
- Marx, Engels, Lenin: A sajtóról, 1974, Kossuth, Bp.
- Marx: A mosel-vidéki + + - tudósító igazolása. MEM 1. köt. 1957, Bp.
- Marx: A 6. rajnai Landtag tanácskozásai, uo.
- Marx: A hegeli államjog kritikája, uo.

Ágh Attila

Tézisek a tömeg- tájékoztatás reformjához

Bizalmi válság

A magyar társadalom egyik legsúlyosabb ellentmondása jelenleg a mind jobban szélesedő és mélyülő bizalmi válság. Ez a bizalmi válság mindenekelőtt jelentkezik:

1. a nyolcvanas évek közepétől egyre erősödő mértékben a politikai vezetéssel szemben, s nemcsak az adott helyzet és annak meghaladása tekintetében, hanem az elmúlt tizenöt év egész irányvonalának helyességét illetően, s megjelenik a vezetéssel szembeni személyi bizalmi válság formájában is;

2. a bizalmi válság a tömegtájékoztatással szemben strukturális mozzanata a korai szocializmus extenzív politikai rendszerének, de az utóbbi évtizedben — a politikai vezetéssel szembeni bizalmatlansággal fordított arányban — ez jelentősen megváltozott, a közvélemény hozzáállása a tömegtájékoztatáshoz a korábbi gyanakvó-elutasítóval szemben rendkívül komplexsége, ellentmondásossá vált, amelyben érzékelhetőek a várakozás, a bizakodás és a nyitottság jegyei is;

3. ugyanakkor azonban fokozódó bizalmatlanság jelentkezik a politikai vezetés részéről a tömegtájékoztatással szemben, gyakran érzékeltetik, sőt többször meg is fogalmazzzák, hogy a válságjelenségek nem a társadalomban vannak, hanem a „negatívizmusból” merült tömegtájékoztatásban, vagyis a tömegtájékoztatás, ha nem is okozza, de legalábbis fokozza a bajt.

A tömegtájékoztatás reformját illetően a bizalmi válságnak ebben a légkörében kell vizsgálnunk, s ennek megszűnése vagy enyhítése a feladat. A vizsgálat kereteit a

politikai vezetés — tömegtájékoztatás — közvélemény (nép, civil társadalom) háromszög adja. A média minden reformja csak a politikai intézményrendszer általános reformja alapján vizsgálható és hajtható végre, de ennek az általános politikai reformnak itt csak a tömegtájékoztatást illető speciális vonatkozásait érintjük. Már előzetesen megállapítható, hogy ennek a sajátos politikai reformnak a tömegtájékoztatás területén az alábbi sajátosságai vannak:

1. a tömegtájékoztatás reformja a politikai reform egyik legérzékenyebb része, mert a társadalmi ellentmondások itt összesűrítetten, mintegy az esszenciájukban jelennek meg;

2. a kis lépések politikája itt nem vagy alig alkalmazható úgy, mint a társadalmi élet egyéb területein (például a gazdaságban), mert a tömegtájékoztatás koncentrált politikuma révén a visszarendeződés itt a leginkább automatikus;

3. a tömegtájékoztatás reformja egyben az összes más társadalmi szféra reformjának egyik metszete vagy vonatkozása is, amelynek következtében rendkívüli módon alkalmas az általános politikai reform megindítására, katalizálására, e közvélemény mobilizálására, vagyis az általános politikai reform beindításának és a politikai kultúra paradigma-váltásának optimális formája (ahogy ezt a szovjet gyakorlat is mutatja).

A jelenlegi vészhelyzetben az ellentmondásos fejlődés szembeszökő jelei figyelhetők meg, az egyes területeken való jelentős előre lépés más területeken való jelentős elmaradást talál szemben magával, s ez nagyon

felelősi a társadalom egész működésének diszfunkcionális jellegét. Az egyik ilyen jelentős elmaradást jelentő terület a tömegtájékoztató, amelynek kapcsán nem csupán a politikai intézményrendszer extenzív formájának konzerválódását kell megemlíteni, hanem a szocializmuskép és a korábbi államszocialista ideológia nagymértékű elmaradását is a külső és belső korigényektől.

Az egyenlőtlen fejlődés állapotában nagy a kísértés arra, hogy rövidre zárt módon, a „királyi úton”, azaz extenzív politikai válságkezelés formájában számolják fel a „kaotikus állapotokat”. Sajnos jelentkeznek ilyen törekvések a politikai vezetés részéről a tömegtájékoztatóval szemben is, holott az ilyen „kézi vezérlések” beavatkozások és egyáltalában az extenzív politikai irányítási rendszer visszaerőltetése a jelenlegi állapotban már közel- és középtávon is a feszültségek halmozott jelentkezéséhez vezet, míg a tömegtájékoztató reformja az egész társadalmi kibontakozás egyik katalizátora lehet.

A szocialista nyilvánosság természetrajzához

A nyilvánosság, közvélemény, közélet-magánélet fogalmait általában teljességgel történelmietlenül kezeljük, mint amelyek egyszer s mindenkorra adottak és evidensek, vagyis tartalmuk ugyan módosul az egyes korszakokban, de strukturális viszonyuk, egymáshoz való kapcsolódásuk és funkciójuk lényegében ugyanaz. Holott éppenséggel strukturális viszonyuk az, ami alapvetően megváltozik, s ezzel egyben össztársadalmi funkciójuk is, s manapság éppen ez a „szerkezetváltás” esedékes.

A nyilvánosság a politikai rendszer egyik fundamentális szervező elve, amely manifesztálja és egyben megerősíti annak érvényét azáltal, hogy a hatalmi viszony meg nyilvánul, vagyis a hatalom csak a nyilvánosságon keresztül funkcionál, mivel az utóbbi a hatalom megjelenítésével a megfelelő viselkedésre orientál. A klasszikus európai fejlődésben a középkort a reprezentatív nyilvánosság jellemezte, ami nem képviselői elv, éppen ellenkezőleg, a hatalom „reprezentációja” mint a hatalmat gyakorló személyek és a hatalmat kifejező szimbolikus

tárgyak megjelenítése, amelyet rituális verbális felidézés is kísér (hivatalos közzététel). A reprezentatív nyilvánosság utolsó fellobbanása a barokk udvar ünnepélyessége és formagazdagsága, amely nagy hatást gyakorolt a hatalom későbbi reprezentációs kultúrára és kultúrájára is. A reprezentatív nyilvánosságnak a „közélet” zártsága és a „magánélet” nyitottsága felel meg, a „közember” nem lép a „közéletbe”, csak az, akinek „közhivatala” van, és az is csak annak mértékében. Az európai fejlődés fő folyamata megfordítja ezt a struktúrát, a felülről lefelé kiépített kinyilvánított vagy „udvari” nyilvánosság helyett az alulról felfelé érvényesített demokratikus polgári nyilvánosság jön létre a 19. század folyamán, de a reprezentatív nyilvánosság formakincséből sok mindent megőriz a nyugat-európai fejlődés is, s még inkább dominánssá válik ez a „későbarokk” formanyelv a hatalom reprezentálására Európa keleti felében.

Nyugat-Európában a civil társadalom kibontakozásával és fokozatos autonómiájával a nyilvánosság a társadalmi érdektagság megjelenítése és érdekképviseleti-érdekegyeztetési fóruma lesz. Ennek megfelelően az udvari-representatív nyilvánosság intézményeit felváltja a polgári-liberális nyilvánosság intézményrendszere. A sajtó és könyvkiadás először még állami-közigazgatási felügyelet alatt bontakozik ki mint a hatalom közzététele, de mindinkább a civil társadalom megfelelő szférái megnyilvánulásává változik át. A magántulajdonnal párhuzamosan megjelenik az önálló magánvélemény is, mint a magánérdek önálló képviselője a nyilvánosság fórumain, s a civil társadalomban az érdekek aggregálódásával ez mindinkább összegeződik és általánosul. Végül a civil társadalom tagoltságát tükrözve megjelenik a magánvélemények nyilvános általánosaként a közvélemény, mint egyben a civil társadalom egészének megjelenítése az állami-politikai szférával szemben. A nyilvánosság a klasszikus polgári korban az uralom mint elkülönült szféra kontrolljának legfőbb eszköze. A társadalmi kritikai nyilvánosság előbb irodalmi-művészi formát ölt (Kelet-Európában ebben az embrionális állapotában konzerválódik), majd szekularizálódik, és az egyes társadal-

mi szférák saját természete szerint alakul. A polgári közvélemény kritikai „ókoskodásának” legfőbb tárgya és végső referenciája a közjó.

A polgári-liberális nyilvánosság igen tagolt és mindjobban strukturálódó intézményrendszerrel jár, mindjobban gazdagodnak és differenciálódnak a sajtó, könyvkiadás, vitafórumok és végső soron a parlamenti nyilvánosság eszközei és formái. Ugyanakkor ez a nyilvánosság és a közvélemény is legalább kétszintűvé válik, egyfelől a „művelt” polgári-liberális, másfelől a „műveletlen” plebejus-radikális nyilvánosságra és közvéleményre, a maguk divergens intézményrendszereivel, értékeivel és az alapul szolgáló társadalmi mozgalmával. Ennek a mély antagonizmusnak a megléte ellenére is világosan le kell szögezni, hogy a hivatalos polgári nyilvánosság is mindig betölti a civil társadalom önszabályozásának funkcióját is, vagyis megadja a népelet megrendezettségét, érdeksztruktúrájának felszínre jutását, az érdekkellentétek végigvitelének és a konfliktusok rendezésének lehetőségeit. Így a nyilvánosság kikapcsolása már önmagában véve is a civil társadalom görcsös-kaotikus mozgásához, konfliktuspotenciáljának gyors növekedéséhez és végső soron gyors dezintegrációjához-atomizációjához vezet, amelyre megintcsak a kelet-európai fejlődés különböző fázisai adnak eklatáns példát. Végezetül a polgári nyilvánosság legitimációs funkciót is betölt, hiszen csak a közvéleményben folyó, a nyilvánosság fórumait és intézményeit megmozgató vitákban kovácsolódik ki olyan konszenzus, amelyet a teoretikusok „józan ésszé” minősíthetnek, és ez lehet csak a mércéje a társadalmi törvényeknek és törvényhozásnak. Világosan le kell szögezni, hogy ennek a nyugat-európai fejlődésnek nemcsak sajátos történelmi kötődése és polgári formája, hanem összembari demokratikus tartalma is van, vagyis olyan társadalomtechnikák kidolgozását jelenti a polgári nyilvánosság megszerveződése, amelyet minden modern társadalomnak el kell sajátítani a normális működéséhez.

A polgári nyilvánosság a 19. század végétől az állam fokozódó szerepével, társadalmi beavatkozásával lényeges változáson megy át, s egyben fokozatosan megjelenik a tö-

mejtájékoztató és annak gazdagodó esz-közrendszere is. Ezt a történelmi ívet azonban a II. világháború utáni tömegkultúra és „tudatipar” problematikájáig most nem akarjuk felidézni, hanem a fentiek alapján szeretnénk közvetlenül visszatérni a nyugat-és kelet-európai fejlődés kontrasztjához. A társadalmi formációk markáns eltérése ellenére a hatalom koncentrátságából adódóan ugyanis a reprezentatív nyilvánosság fent jellemzett fogalma lehet a korai szocializmus extenzív politikai rendszere nyilvánossága elemzésének kiindulópontja.

A korai szocializmus extenzív politikai rendszere nyilvánosságának főbb jellemzői:

I. A korai szocializmusban a politikai nyilvánosság „államosítása” történik meg, mint az általános érdek eleve adott mivoltának feltételezése és a politikai vezetés általi monopolizálása. Ennek következtében nem jön létre általános társadalmi érdekképviseleti mechanizmus mint az általános érdek alulról való kibontakoztatása, közvetítése, és a nyilvánosság a reprezentatív nyilvánosság egyik sajátos történelmi formájává vagy típusává válik. A szocialista reprezentatív nyilvánosság tehát nem képviseleti elv, nem a nép vagy a civil társadalom megnyilvánulása az állammal szemben, hanem az államhatalom megnyilvánulása a civil társadalommal és az abból fakadó közvéleménnyel szemben. A szocialista reprezentatív nyilvánosság tehát eleve egy strukturális kettősséget foglal magába a hivatalos és nem hivatalos, a meghirdetett-kinyilvánított és a tényleges civil világ között, amelyet időről időre csak egy valóban karizmatikus vezető tudott bizonyos vonatkozásokban rövidre zárni. A karizmatikus jelleget, a közvetlenül a néphez szólás képességét azonban a fenti kettős struktúrából adódóan minden szocialista vezetőnek automatikusan tulajdonították és tulajdonítják ma is, mert a politikai nyilvánosság államosítása feltételezi a szocialista populizmus eszköztárát.

II. A szocialista reprezentatív nyilvánosság kialakítja a maga szimbolikáját, a közélet szakrálisan-ceremoniálisan-teátrálisan megrendezetté válik, mint a hatalom megnyilvánításának formavilágába, amelyet megfelelő verbális közzététel kísér. A hatalom reprezentációjának ez a formavilága az

európai szocialista országokban tipikusan későbarokkos, dagályosan túldíszített, illetve külső megjelenéseiben a klasszicizmus formanyelvét keresi (épületek) a nagyság politikájának és a politika nagyságának érzékeltetésére (az ázsiai szocialista országokban közvetlenül lemásolják a buddhizmus formavilágát, azaz a hatalom reprezentációja is a hagyományos kulturális kódban fogalmazódik meg). A szimbolikus tárgyaknak megfelel a szimbolikus nyelv formavilága: az államosított politikai nyilvánosság verbális megjelenése is dagályos és archaizáló, viktoriánusan elbonyolított, s tartalmilag néhány ismétlődően visszatérő gondolatpanelekre és azokat kifejező szövegekre épített. Az egyik beszéd — hivatalos közzététel — tehát alig különböztethető meg a másiktól, funkciója nem az új bejelentése, hanem az állandóság érzékeltetése, ezért nem is hordozójának személyét hangsúlyozza, hanem annak politikai helyzete szerint eltérő. A változások bejelentésének formája a korábbi frazeológián, ideológiai-kulturális kódokon keresztül részlegesen árnyaltabb megfogalmazás, mely megintcsak hierarchikusan érthető csak meg, vagyis a politikai hierarchiában elfoglalt hely alapján fejthető meg az egyes kifejezések fontossága, helyi értéke, az új mondanivaló jelentősége. Ez a ritualizált politikai nyilvánosság élesen kifejezi a „közember” és a „közélet” elválasztottságát, s ugyanakkor fokozódó mértékben maga is újratermeli azt, mivel nincs valódi, csak szimbolikus kommunikáció a két fél között. A teátrális formáknak rendkívüli módon elidegenítő hatásuk van a „közönségre”, a közélet rovatba a sajtóban eleve olyan hírek kerülnek, amelyekhez a közembernek semmi „köze”, a reptéri és pályaudvari formalitások — államférfiak csókjai — néha egyenesen irritálják a közvéleményt, amelyet felfokoz az is, hogy a reprezentáció formavilága sokszor szovjet importból származott, és így idegen volt a hazai szokásoktól és elvárásoktól.

III. Az államosított szocialista nyilvánosság felülről szervezett „tájékoztatásként” jelenik meg, innen maga az általunk használt tömegtájékoztatás kifejezése is a tömegkommunikáció helyett. A tömegtájékoztatás az információ monopóliumát tételezi fel nor-

mális állapotként, és instrumentálisan csak azt a kérdést teszi fel, hogy mennyit, mikor és hogyan kell az emberekhez (néphez, közvéleményhez), illetve többszatsornás módon azok meghatározott csoportjaihoz eljuttatni. Az információ és kommunikáció mozgása, csatornáit tehát nem a civil társadalom tagoltóságát fejezik ki, nem érdekkonfliktusok kezelésének eszközei, hanem a társadalom monopolisztikus irányításáé. A tájékoztatás valamennyi tárgyi és személyi mozzanata ezért egy hatalmi-hierarchikus rendbe illeszkedik bele, amelynek nem az adott társadalmi szféra belső logikáját, hanem a mindenható állam ősztársadalmi politikai logikáját kell követnie. Az államosított politikai „nyilvánosság” tehát nem nyilvánosságot mint nyitottságot jelent, hanem zártságot — amelynek megfelel az információk mozgásának szűk lehatároltsága, a titkosság fetiszizálása —, míg a civil társadalom egyes szféráinak természetes zártsága mint önmaguk ügyeivel foglalkozása itt kényszerű nyitottságot jelent fölfelé, mint rövidre zárt irányítottságot. Ez a szerkezet a társadalom különböző szintjein megismétlődik a hatalmi centrumtól a kisközösségig, mindenütt a lefelé zártság, felfelé nyitottság extrém jegeivel. Ugyanez jellemzi a pártélet nyilvánosságát is, az átlagos párttag a maga csatornáin alig kap érdemi információt a párt belső életéről és a vezető szervekről, viszont megfordítva az információáramlás bőséges, ha a szerkezeti deformációk miatt nem is adekvát.

IV. A szocialista nyilvánosság közéletnek fenti értelemben vett zártsága azt is jelenti, hogy a közember nem tanul meg „politikailag beszélni”, azaz saját magán- és csoportérdeke fölül közvetített érdekét kifejezni, verbálisan is artikulálni, az ősztársadalom mozgására vonatkoztatni és felelősséggel, a nyilvánosság előtt kinyilatkoztatni. A közéleti nyilvánosság szintjén a vita kifejezés teljesen inflálódik, elveszti eredeti értelmét mint a nézetek ütköztetése, összecsapása, s gyakorlatilag a reprezentatív nyilvánosság egyik rituális megnyilvánulásává válik. A vita a közemberek szintjén is elveszíti jelentését, mivel nincsenek meg azok a fórumok és szervezetek, ahol az emberek politi-

kaiul beszélnének, nézeteiket komoly formában és érvelő módon megnyilváníthatnák és egyben másokkal ütköztethetnék. Az emberek nem tanulnak meg, s ezért nem tudnak vitatkozni, a közvélemény hosszú zsidbadsága utáni első eszméléseit a rossz viták hosszú sorozata jellemzi; amelyeket a tömegtájékoztató többnyire fölülről kezdeményez, de mindenképpen a hivatalos „közéleti” nyelvhez hozzáidomít, amelynek patetikus hangvételében még az eredeti álvita résztvevői sem ismernek rá saját nézeteikre. Ez a kétszeresen megcsavart, már a tömegkommunikáció sajátos optikáján keresztül is közvetített politikai vezetés — civil társadalom kommunikációs láncolat azonban még mindig adekvát és információdús az úgynevezett társadalmi vitákkal szemben, amelyek voltaképpen az államosított, azaz az államgépezetbe beemelt társadalmi-képviseleti szervek többnyire formális hozzájárulását jelentik az előre elkészített döntésekhez, és csupán azok legitimálását szolgálják.

V. A reprezentatív nyilvánosság rendszerében, ha a közember nem beszél, akkor a politikai vezetés szükségképpen nem „hall”, azaz nem érzékel-észlel lényegeset abból, ami a civil társadalomban történik, és ami a közvéleményben megfogalmazódik. A tömegtájékoztató lefelé irányuló rendszere a kétoldali kommunikáció és információcsere helyett annyiban is diszfunkcionális és alacsony hatékonyságú, hogy nemcsak a közembert választja el az érdemi információktól — történelem a „politikai élet felhőrégióban” —, hanem a politikai vezetést is megfosztja és elzárja az adekvát társadalmi irányításhoz szükséges információktól. Márpedig ez nem az informálódási szándék kérdése, hanem a fölülről lefelé kiépített rendszer strukturális adottsága, a tetejétől a talpáig lenyúló politikai rendszer izomorfiájából adódóan a politikai rendszer csak saját magát hallja — legfeljebb a belső inadekvát működésének kisebb-nagyobb zörejeit —, mivel az alsóbb egységei függése következtében az alulról jelentett információ eleve a valódi vagy vélt elvárásokhoz hozzáidomul. A politikai rendszer vagy a politikai vezetés percepciójának, illetve miszpercepciójának ez a strukturális ténye a reprezentatív nyilvánosság

vánosság rendszerében a konfliktuskezelés súlyos, elvi akadály, mivel a feszültségek már igen komoly nagyságrendet kell elérjenek egy-egy területen ahhoz, hogy többé-kevésbé adekvátan érzékelhetőek legyenek. De ekkor még mindig fennáll az a veszély, hogy a politikai vezetés ezeket az ellentmondásokat egy korábbi szocializmuskép értelmében vett ideologikus módon, vagy hosszú történelmi perspektívába helyezve szemléli, s ebben az értelemben letranszformálja. Az államosított politikai nyilvánosságnak mindenképpen alapvető ellentmondása, hogy nemcsak a „politikát” nem tudja eljuttatni a közemberhez annak saját nyelvén, hanem a visszajelző funkciót, a „kispolitikai” szint visszacsatolását is kizárja.

VI. A civil társadalom és a politikai nyilvánosság azonos fogalmak, ugyanazt jelentik más-más oldalról. A civil társadalom úgy jön létre, úgy szerveződik meg és artikulálódik szférákra, szervezetekre, intézményekre, testületekre és szintekre, hogy a politikai nyilvánosság szintjén manifesztálódik, voltaképp a civil társadalom teremti magát a modern értelemben vett politikai nyilvánosságot. Működésének ez utóbbi elengedhetetlen feltétele, hiszen a plurális és mindjobban pluralizáló érdeksztruktúrát megnyilvánítani, kifejezni és politikaiul megfogalmazva ütköztetni kell, ez a civil társadalom normális működése. Ezt leblokkolni csak igen sajátos körülmények között, igen rövid időre lehet (háború stb.) az egész társadalmi élet lebénítása nélkül. Ez a politikai nyilvánosság strukturált annyiban is, hogy saját köreiben zárt és exkluzív információs rendszer, amely azonban horizontálisan és vertikálisan nyitott, és megnyilvánulni akar. Jól tudjuk, hogy Európa keleti felében nem jött létre szervesen kibontakozott civil társadalom, de azt is jól tudjuk, hogy Közép-Európában a meglévő felemás struktúrák erőszakos és gyors lebontása is végbement. Azt azonban már jóval kevésbé tudjuk, hogy ennek egyik fő eszköze a hivatalos vagy államosított nyilvánosság bevezetése volt, hiszen a saját nyilvánossága nélkül a civil társadalom szervezetrendszer nem képes működni. A reprezentatív nyilvánosság beépített ellentmondása azonban az, hogy hivatalos nyilvánosság ugyan bizonyos mértékig

lehetséges, de eleve nem lehet „hivatalos közvélemény”, mert a közvélemény alulról szerveződik mint a magánvélemények általános. A hivatalos nyilvánosság ezért nem tudott voltaképp megteremteni egy hivatalos közvéleményt, de a valódi közvéleményt sem hagyta megszerveződni és manifestálódni, csak „önmaga háta mögött”, tehát torz, nem adekvát, felemás formában. Így a reprezentatív nyilvánossággal automatikusan vele jár a kettős nyilvánosság és a kettős közvélemény (illetve mindkettőnek a további szegmentációja), a valódi közvélemény voltaképp ön maga ellentétévé, sokszor saját politikai karikatúrájává válik (megvan a véleményem, de nem értek egyet vele), a nézetek manifestálódását a vicckultúrába süllyeszti le, a közembert politikai szerepjátásra és közéleti beszédre készíti, és ezzel nemcsak infantilizálja és dezorientálja, hanem esetleges szereptévesztéseivel és elszólásaival „ellenzéki” pozícióba sodorja, amivel szemben a nagy többség inkább a politikai passzivitást és „némaságot” választja.

VII. A korai szocialista társadalom extenzív politikai rendszere reprezentatív nyilvánosságában a tömegkommunikáció, a média mint „tájékoztatás” szerepe kettős, egyrészt politikaközvetítő-kinyilvánító, másrészt politikapótló vagy közvéleményt helyettesítő. A kinyilvánító-tájékoztató szerepe az elsődleges és domináns, a média funkciója mindenekelőtt az, hogy a „közélet” zárt nyilvánosságát, a hatalom reprezentációját a közemberhez közvetítse és a hatalmi viszonyokat vizuálisan vagy verbálisan megjelenítse. Csak ennyiben információhordozó, vagyis az üzenet lényege nem az információ, hanem a politikai rendszer mindennapiasítása a közvélemény számára. A média ezért átveszi és megörökíti a politikai rendszer hivatalos rituális beszédét, de ezt egyben le is bontja mindennapi nyelvezetre, ahogy általában az újságíró „botcsinálta politikusként” közvetíti a politikai szféra és a civil társadalom között: minden, amit tesz, politikai funkciójú és relevanciájú anélkül, hogy ő maga „politikus” lenne. Mivel a valódi közvélemény — fejletlen, kaotikus mivolta ellenére is — más szervezetszerű, mint a politikai élet, ezért a média nemcsak közvetít, hanem rá is erőltet ideológiai-

fogalmi modelleket és szelektív információt a „közönségre” (a vízscap-effektus). A média pedig a világra nyíló egyetlen ablakként egyszerre vonzó és szűrőszerepében taszító a közember számára, s mivel nem érzékelheti annak igényeit, mindennapos természetű a túljátszás: a betáplált témát, akkor is, ha az nem közvetlenül politikai, csak túlhangsúlyozni-túlméltatni tudja, gyorsan kiváltva a közönség telítettség-érzetét (Bartók-év stb. stb).

VIII. A tömegkommunikáció politika-közvetítő szerepe, felülről megszervezettsége és közvetlen kontrollja eleve kizárja annak kritikai szerepét, politikapótló funkciója azonban eleve magában hordja azt, hiszen akarva-akaratlan a valóságból vett empirikus anyaggal dolgozik, s az mindenképpen ütközik a fölülről meghatározott sémákkal, tehát legalábbis potenciálisan ellentmondásokat feltáró és kritikus. A média ezek szerint azzá a szintté és tereppé válik, ahol a társadalmi élet valóságos ellentmondásai, feszültségei és érdekstruktúrái a maguk deformált módján, de mégis megjelennek, vagyis egy pseudo-politikai szféra jön létre, ahol feltáruznak a problémák, és megjelennek maguk a tényleges szereplők is. Kétszeresen is, mivel egyrészt a sajtóban — letompítottan ugyan — érvényesül az apparátusi-ágazati „pluralizmus” mint a hivatalos nyilvánosság megnyilvánítása „fölülről”, másrészt beszüremlik, belép és időnként betör a civil társadalom problematikája „alulról”, s ez a médiát mindkét oldalról a jól szervezettség helyett a „bizonytalansági relációba” sodorja, mivel éppen fölülről való szabályok követése vezet a politikaközvetítő szerep elhalványulásához, de ugyanilyen destabilizáló az alulról jelzett problémák felvállalása is. A média akarva-akaratlan átveszi a politika számos funkcióját, az emberek nagy tömegei a sajtóban verbálisan élik meg közéletüket, sőt ius murmurandijukat is. Jellegzetes a média nyilvánosságának „csodatévő” szerepe, mint a feszültségeket részben feloldó biztonsági szelep (ahogy a politikai kabaré helyettesíti a politikát) és egyes gyakorlati problémákat egyedül megoldani képes végző fórumé: a gazdasági—társadalmi rendszer kisebb-nagyobb diszfunkcionalitásai nyilvánosságot nyerve a médiában rendsze-

rint megoldódnak (ezért a közvélemény tekintélyes része a tévét és az újságokat a lapos tetők megjavíttatása egyetlen lehetséges esz-közének tekinti), ami a közvélemény részéről fokozódó nyomást jelent a tömegkommunikáció intézményeire, hogy bővítsék a saját diszfunkcióikat.

IX. A tömegkommunikációt a politikaközvetítő és a politikapótló szerepkörök vagy funkciók következtében a külső és belső túlszabályozottság és az önmozgás hiánya jellemzi. A tömegkommunikáció nemcsak külső kapcsolatrendszerében tükrözi az extenzív politikai rendszer strukturális erőterét, hanem belső viszonyaiban is: egyszerre szerkezettelen, azaz hiányzik belőle a társadalmi élet megfelelő szféráival kapcsolatos differenciáltság; és túlcenzurált, hiszen belső uralmi viszonyaiban a külső hatalmi rendszer centralizáltságát reprodukálja, információs-kommunikációs rendszerével és a szakmai-politikai elemek ütközésével. A tömegkommunikáció egy politikai piacra termel, bár állandóan kísérti a civil társadalmi információs piac fizetőképes kereslete kiszolgálásának lehetősége is, de amíg a reprezentatív nyilvánosság alapvető szabályai fennmaradnak, addig voltaképpen egyik szerepkörnek sem tud megfelelni, hanem mindkét vonatkozásban erősen diszfunkcionális és kontraproduktív. De a média nemcsak az eladni vagy tájékoztatni elmentmondásában szenved, hanem az utóbbi funkció tudathasadásában is, mit szabad és hol a tömegkommunikáció különböző fórumain, ez elvileg sem tisztázott eléggé, állandóan megzavarják az általános rendjét a konkrét közbeavatkozások vagy a kézi vezérlés hosszabb-rövidebb időszakai, és végül, mivel mindez mégiscsak találkozik a közvéleményben, tehát a média nyílt ellentmondásaként, összevissza beszéléseként jelentkezik, az újságíró mély frusztrációként éli meg a tájékoztatási rendszernek ezt a strukturális ellentmondását. Ezzel kapcsolatos végül is az a minősítés, hogy mit nevezhetünk „szocialista” (vagy „lojális”, „kormányhű”) sajtónak, s itt nyilvánvaló az ütközés a tájékoztatási és a valóságkritikai követelmények között, akárcsak az elmélet birodalmában a marxista jelzőnél: „marxista” csak az lehet, aki a napi gyakorlatunkat

kritika nélkül elfogadja, akkor is, ha az esetek többségében nem sokkal később a korábbi „kritika” már hivatalos véleménnyé változik át.

X. Az európai fejlődés klasszikus útján a politikai nyilvánosságnak két fő funkciója van: a demokratikus érdekképviselő, oldaláról *kontrollál*, és a konfliktust feloldó, konszenzust teremtő tevékenysége felől *legitimál*. A reprezentatív nyilvánosságban viszont egyértelműen a legitimációs funkcióra tevődik át a hangsúly, sőt ez lényegében a legkezdetibb szakaszban kizárólagossá is válik. A 20. század második felében azonban már a hatalom, az úgynevezett ki kit győz le, kérdésének elmúltával a reprezentatív nyilvánosság egyre növekvő mértékben diszfunkcionálissá válik, s ahelyett, hogy legitimálna, sokkal inkább delegitimál. A politikai rendszerrel szembeni elégedetlenség mindenekelőtt a médiával, a „tájékoztatással” szembeni tömegelégedetlenségként jelenik, fogalmazódik és érlelődik meg, s ennek a „második nyilvánossága” a legszélesebb és valóban nyílt nyilvánosság. A politikai vezetés szokásos reakciója erre az államcsítozott nyilvánosság, mint a fölülről irányított tájékoztatás — evidensként felfogott — rendszerének „tökéletesítése”, azaz a „tervutasításos”, szigorúan kötött tájékoztatási irányítási rendszer finomítása vagy korszerűsítése. Holott ezen a formán éppen úgy régen túllépett már az élet, mint a tervutasításos gazdaságirányítási rendszer lehetőségein, de a fölülről való irányítás szükségességének evidenciája maga után hagyott a kritikaiban is egy káros dogmát: az a hit uralodik, hogy a tömegkommunikáció önmagában véve megreformálható, „tökéletesíthető” és hatékonyabbá tehető, pedig csak a demokratizálás egyik részeként modernizálható.

Ütközben

A reprezentatív nyilvánosság a korai szocializmus extenzív politikai rendszerének szerkesztő része, mozzanata, amely egy reformtervezet számára szükségképpen kiindulópont és ellenpont is, azaz a feladatok negatív oldalról való megfogalmazása. A jelen hely-

zethez való átmenetben az alábbi feltételeket kell figyelembe venni:

1. a reprezentatív nyilvánosság felvázolt szerkezete annak „ideáltípusát” mutatja, amely azonban nemcsak a) jó közelítéssel ábrázolja az ötvenes évek valóságát, b) kemény realitás számos szocialista országban, így a magyar tömegkommunikáció környezetét és külpolitikai kondicionáló feltételeinek egyikét adja, hanem c) ha nem is írja le adekvátan már a magyar tömegkommunikáció összes jelenségeit, de pontosan tükrözi még a lényegét, vagyis a reprezentatív nyilvánosság szerkezetével való alapvető és érdemi szakítás még nem történt meg;

2. az elmozdulás a reprezentatív nyilvánosság eredeti, klasszikus modelljétől óriási a magyar fejlődésben, de mivel a lényege egyre túlfeszítettebb, ellentmondásosabb és anakronisztikusabb formákban mégiscsak megőrződött, ennek az ellentmondásnak sajátjának is diszfunkcionális — ha úgy tetszik, kaotikus — következményei vannak, amelyet tovább terhel és bonyolít a belső egyenlőtlen fejlődés;

3. a belső, megnövekedett várakozást a nyolcvanas évek második felében megsokszorozza a szovjet új politikai gondolkodás, a „glasznoszty” belépése, amelyet a hazai tömegkommunikáció a jelenlegi túlszabályozás révén se követni nem tud, se „izolálni”, így még nagyobb a kontraszt a valóság és az elvárások között, s nem szabad olyan jelenségekről elfeledkezni, hogy „ellenzéki” fiatalok az NDK-ban Gorbacsov nevével tüntettek;

4. nemcsak az 1987 őszi parlamenti vita jelentett töréspontot a hazai politikai nyilvánosságban, hanem ilyen éles fordulópont — megerősítve a helyi nyilvánosság fórumainak az utóbbi évtizedben tapasztalt előretörésével — várható a következő képviselőválasztáson, amelyen az első számú politikai kérdés a nyilvánosság biztosítása lesz az alternatív-egyéni platformok kifejtésére;

5. a világ az információ-kommunikáció rendszerét tekintve mind nyitottabbá válik, az információk mind mélyebbek és széleskörűbbek, s cseréjük intenzív, a jelenlegi állapot fenntartása teljességgel defenzívába sodorhatja a magyar „tájékoztatási” rendszert, és felerősítheti a bizalmi válságot, s

vele szembeállíthatja a közösségszerveződések és az alternatív, sokszintű nyilvánosságformák és -fórumok tömegét.

A monopolisztikusról a hegemónisztikus hatalomgyakorlásra való átmenet kérdései tehát más társadalmi szféráknál is élesebben jelentkeznek a tömegtájékoztatásban, s ezért többé nem halogatható a reprezentatív nyilvánosság típusának a demokratikus-képviseleti típussal való felváltása, nevezetesen a hegemon hatalomgyakorlás és az intenzív politikai rendszerre való áttérés alapján. A hegemónisztikus hatalomgyakorlásra való átmenet a tömegkommunikáció vonatkozásában azt jelenti, hogy:

1. a hatalomgyakorlás és irányítás nem extenzív, mindenütt jelenlévő beavatkozás, hanem a stratégiai döntéshozatalra korlátozódás és elvi irányítás;

2. ami feltételezi a hatáskörök elvi lerögzítését és ezek intézményesítését, s ez elvben kizárja a részletes, folyamatos és állandó, illetve az esetenkénti beavatkozást;

3. de megköveteli a civil társadalom objektíve meglévő tagoltságának, érdeklapluralizmusának elismerését, s annak az elvnek a politikai rendszerben való objektivitását, hogy az érdekképviselő feltételezi a nyilvánosságot, s hogy az érdekkellentétek felszínre jutása funkcionális és elősegíti a konfliktuskezelést.

A reformfolyamat beindítása tehát az alábbi konkrét lépéseket tételezi fel:

1. szükség van a KB szintjén egy elvi állásfoglalásra, határozatra, amely a politikai nyilvánosság reformjának, szerkezetváltásának követelményét kimondja, s ezzel megfogalmazza az 1986-os sajtótörvény elégtelenségét, elavultságát, szűkös horizontja átlépésének szükségességét is;

2. megtörténik az intenzív politikai rendszernek, a különbségek kezelésének megfelelő intézményi differenciáltság, azaz a párt-sajtó és az egyéb média irányításának elhatárolása, a Tájékoztatási Hivatal jog- és hatáskörének átalakítása, a tömegkommunikációt felügyelő és segítő parlamenti bizottság létrehozása stb.;

3. a politikai nyilvánosság egész szerkezetét ugyanakkor főleg nem az önmagában vett tömegkommunikáció, hanem a civil társadalom felől történő szabályozás végett

olyan új egyesületi társulási törvény kiadására (előzetes és alapos parlamenti és társadalmi vita után és alapján) kerül sor, amely voltaképp nem a sajtót szabályozza, hanem a civil társadalom egységeinek, szervezeteinek politikai nyilvánosságát, illetve annak intézményesülését, finanszírozását, terjesztését a legkisebbektől a legnagyobbakig. A „tulajdonosi” viszony nem fölülről vetődik fel tehát követelményként vagy kegyként („lapgazda”), hanem a társadalmi élet valóságos szereplői felől, akik „kommunikációs jogokkal” kell legyenek felruházva, amely nemcsak a demokratikus érdekképviselőket manifeszt működését teszi lehetővé természetesen számukra, hanem a „politikai beszéddel” járó köteleességeket és felelősséget is. A demokratikus nyilvánosság kialakítása és a demokratikus intézményrendszer létrehozása tehát nem két külön feladat, ahogy most is tűnik és a tömegtájékoztatás reformja kifejezés sugallja, hanem ugyanazon folyamat, amely nem lehet meg egymás nélkül, de a döntő mozzanat maga az intézményrendszer demokratizálása, a „tulajdonosi” viszonyok alapvető átrendezése nélkül azok „nyilvános üzemmódja” sem lehet működőképes, legfeljebb üres formalitás.

A tömegkommunikáció reformja megtárgyalásának legelső aktsa a megkérdésesség és a sürgősség kimondása kell hogy legyen, e tekintetben a legerőteljesebb az elmaradás a pragmatikus, egyenlőtlen-ellentmondásos hazai fejlődés keretei között, s ez fékezően hat egyéb területek dinamikájára is. A politikai nyilvánosság szerkezetváltását — decentralizálását és decentralizálását — követeli meg egyrészt a társadalmi-gazdasági reformfolyamatban létrejött széles körű tájékoztató és információs szükséglet, amely már nem elégíthető ki az eddigi csatornákon és a fő áramlási irányok megőrzésével, másrészt az érdekképviselők nyílt rendszere, amelyben a racionális, előrelátható-kiszámítható viselkedés az optimalizáció elengedhetetlen feltétele a társadalmi élet valamenynyire — vállalati és nem-gazdasági — szereplője számára, amellyel az állam és egymás tevékenységét követik. A civil társadalom felől közelítve tehát szükséges, de nem elegendő annak az igénynek a hangsúlyozása, hogy a politikai nyilvánosság reformja első-

sorban alul kell hogy megtörténjen, s ennek megfelelően a civil társadalom megfelelő szerveihez kell telepíteni az információs struktúra tekintélyes részét, illetve az ott már meglévőket ki kell bontakoztatni. Külön kell hangsúlyozni ugyanis az átláthatóság, nemcsak a titkosság-fetiszmus túllépése utáni, elérhető információ kérdését, hanem az információtermelés rendszerének kialakítását is: a legkülönfélébb szervezeteknek meg kell teremteniük a „public relations” szerveiket — amelynek egyik fő eszköze a tömegkommunikáció —, rendszeres sajtótájékoztatót kell tartaniuk vezetőik, illetve „sajtófőnökeik” révén. Ez nemzetközi követelmény is, hiszen jól tudjuk, hogy a magyar vállalatok milyen botrányosan rosszul tájékoztatják potenciális kereskedelmi partnereiket termelőpotenciáljukról, árúknálatakról stb.

A civil társadalom információs-kommunikációs potenciáljának felszabeditása — sőt ösztönzése — egyben megteremti a tömegkommunikációs versenyhelyzetet, az odatelepitett eszközök önfinanszírozását és az érdekösszeütköztetések kulturált nyilvánosságát. Ahogy a vállalati jogkör szabályozásával egyébként is érvényesülő törekvés a külső beavatkozás kizárása, illetve jogos mértékének szabályozása, úgy ennek érvényesnek kell lennie a médiára és a megfelelő „lapgazdák” tevékenységére is. Nem félni kell a „részerdek meztelenségétől”, s az ebből adódó plurális, többcsatornás információs rendszertől, hanem támogatni kell annak manifeszt jellegét, hogy ne legyen torz és diszfunkcionális. A regionális és funkcionális érdekek egyoldalúsága a „periferiális” tömegkommunikációban kiegyensúlyozható a „centrális” tömegkommunikáció eszközzel (rádió, tévé, központi sajtó), amely ugyanakkor maga is kell hogy ütköztessen a véleményeket. A „hivatalos” helyett a politikai nyilvánosság egyik mozzanataként — amely azonban a hegemon szerepet játssza — központi állami nyilvánosságra is szükség van, amely nem az eleve adott igazság vagy közérdek képviselőjében, hanem a részerdekek közötti közvetítő szerepében lép fel. Ehhez viszont radikálisan meg kell változtatni a központi-állami nyilvánosság szimbolikus és verbális formáit,

amelyek még ma is igen nagy mértékben elidegenítő hatásúak a közvéleményre-lakosságra, életidegenek és gyakran hamis pátoszt hordozóak. Csak ezután lehet elvárni, hogy a helyi és központi sajtó is változtasson unalmas, szürke nyelvezetén, a lekerített közhelyek, információkavicsok és önismetlő önismetlések helyett friss, eleven, vonzó és színes információt adjon.

A legfontosabb töréspont az egész tömegkommunikációs reformfolyamatban a párt külső és belső nyilvánosságának kialakítása és szervezeti biztosítása. Az előbbire már az egyes alkalmak (Kulturális Fórum stb.) kapcsán történtek kísérletek, megjelentek vezető személyek a párt szóvivőjeként sajtótájékoztatón az adott helyzet magyarázatának igényével. A korábbi jó tapasztalatok alapján ezt a funkciót rendszeresíteni és intézményesíteni kellene, nagyon jól javítaná a párt külső, s egyben belső tömegkapcsolatait. Lényegesen nagyobb probléma jelenleg a párt belső nyilvánosságának, a pártdemokráciának és a belső viták lehetőségének kérdése, amelyben úgy tűnik, az elmúlt években stagnálás, sőt visszalépés történt, mivel a vészhelyzet itt is a „kézivezérés” reflexeit váltotta ki. Jelenleg pedig egyre nő a kontraszt a külső, valóban társadalmi viták és a párton belüli nyilvánosság és viták között, ami jelentősen akadályozza azt, hogy a párttagok egyéb fórumokon a párt megvitatott, egyeztetett és nyilvánossá tett véleményét — irányvonalát képviseljék.

A politikai nyilvánosság szerkezetváltásában tehát a „pártnyilvánosság” biztosítása az elsődleges mozzanat, rögtön utána jelentőségben következik a népképviselési demokrácia különböző szintjeinek hasonló irányú rendezése, amelynek lényegi mozzanata nemcsak a már megválasztott képviselők parlamenti nyilvánossága, hanem a képviselőjelölési és -választási folyamat nyilvánosság-struktúrájának, információskommunikációs rendjének kimunkálása. Harmadjára kívánczik a fentebb már említett funkcionális-korporatív nyilvánosság megszervezése, a civil társadalom artikulált érték- és érdekluralizmusának felszínre juttatása és egyben irányítása is a másik két szint által. A civil társadalom nyilvánossága

a maga részéről ezzel ugyanakkor betölti a kontroll funkcióját is, mind magasabb szinteken szembesülve a népképviselési demokratikus formák szerveivel. Messzemenőig nem értek egyet azzal, hogy a hatalommegosztás és az ellenőrök rendszere a polgári fejlődés olyan terméke, amely idegen a szocialista politikai rendszertől. Éppen ellenkezőleg, a társadalmi élet legkülönbözőbb szintjein a demokratikus intézményrendszer működésének egyetlen lehetséges módszere, s ez nem érinti vagy korlátozza a párt vezető szerepét, amennyiben azt korszerű módon, azaz a stratégiai fejlesztési célok kijelölése és végrehajtása, az elvi-politikai irányítás szellemében értelmezzük. A hatalommegosztás és az ellenőrök rendszere viszont ez „alatt” megfelel az érdekek tényleges pluralizmusának és egyeztetésük szükségességének, amelynek viszont fő feltétele a „szabad sajtó”, azaz az önmagát alulról megszervező és beszabályozó tömegkommunikáció, a minden szabad, amit a törvény nem tilt elvének megfelelően. Az ilyen politikai nyilvánosság tényleges, dinamikus stabil legitimitációt nyújt az adott politikai rendszernek, azaz képes továbbvinni a jelenlegi legitimitációs vákuumon, amelyben a régi mechanizmusok már nem működnek, de az újak még nem jöttek létre.

Ebben a vázlatos reformtervezetben szándékolt egyoldalúsággal a társadalmi-politikai élet igényeiből, ellentmondásaiból és feszültségeiből indultunk ki és vezettünk le rendező elveket, és nem magából a tömegkommunikáció belső gondjaiból, amelyek maguk is tetemesek. A média, úgymond, nem maga az „üzenet”, s ezért önmagában nem vagy igen kevésbé reformálható. Voltaképpen csak az reformálható és reformálandó, aki üzen. A politikai nyilvánosság szerkezetváltása a társadalmi párbeszéd sürgető szükségyszerűsége, ebből fakadnak a tömegkommunikáció reformjának útjai és módjai is. Márpedig ez utóbbira márcsak azért is nagy szükségünk van, mert a hetvenes évek sikersztória után a magyarság közképe lealudóban van a világban, csak önmagunk és tömegkommunikációnk mélységes megújításával tudjuk „régii hírünket” a világban is megújítani.

➔ This reform sketch does not start out from the inner problems of mass communication and arrive at the organizing principles of a reform. Its starting point is the actual need of social life, its contradictions and tensions. Mass communication cannot be modernized as such, but only as a part of democratization. The author is setting out the apparent steps in order to change the structure of political publicity.

Zajártalom

Terestyéni Tamás

Társadalmi szerveződés és kommunikáció

Ez a dolgozat arra vállalkozik, hogy — hacsak vázlatosan is — megvizsgálja, miképpen funkcionál az információ és kommunikációja két olyan ideáltipikus társadalmi formációban, amelyek markánsan különböző szerveződési elveket testesítenek meg.

Az utóbbi időben a rendszerszemléletű társadalomtudományi kutatások egyre nagyobb figyelmet fordítanak a különféle társadalmi formációk létrejötté, működése, szabályozási módja mögött meghúzódó szerveződési elveknek a vizsgálatára. Szerveződési elveken — Hankiss Elemér nyomán — a társadalomszervezés legáltalánosabb dilemmáira a társadalmi evolúció által kitermelt, elvont válaszokat értünk, amelyek a társadalmi formációknak mint funkcionálisan működő rendszereknek a felépítésében, vezérlésében, szabályozási módjában manifesztálódnak. A szerveződési elvek a társadalmi rendszerek, szerveződések, szabályozási módok belső „logikája”, amely meghatározza, hogy valamely társadalmi szerveződés milyen változásokon mehet keresztül anélkül, hogy elveszítené azonosságát.

A szerveződési elvek természetesen nem előre gyártott vagy eleve meglévő ideák, eszmék, amelyek mint valamiféle tervek megelőznék a szerveződések kialakulását. „Egy új társadalmi-gazdasági formáció alapvető szerveződési elveit azok a társadalmi-gazdasági erők kovácsolják ki, amelyeknek küzdelme fokozatosan létrehozza az új gazdasági-társadalmi formációt. De ha már

egyszer létrejöttek, akkor attól fogva a szerveződési elvek már fontos szerepet játszanak ezeknek az erőknek a koordinálásában és általában az új társadalmi-gazdasági rendszer szabályozásában”. •

E dolgozat első részében általános rendszerméleti szinten körülhatárolunk egy, a társadalmi szerveződések szempontjából jelentősnek tűnő problémát, bemutatunk két, a probléma lehetséges megoldásaiként kínáló, egymással ellentétes szerveződési elvet, majd röviden vázoljuk, milyen fontosabb strukturális és működési sajátosságai vannak az olyan szerveződéseknek, amelyek mögött ez a két szerveződési elv munkál. A dolgozat második részében azt vesszük szemügyre, hogy a kétféle elv alapján működő szerveződésekben milyen szerepet tölt be az információ és a kommunikáció.

Az alkalmazkodás problémája

Tegyük fel, hogy adott egy nagy számú egyedből álló populáció, amelyben az egyedek térben és időben nem elszigeteltek egymástól, hanem minden egyed legalább egy másik egyeddel kapcsolatban áll. Az egyedek intelligensek, vagyis képesek a környezet információinak felvételére, értelmezésé-

• Hankiss Elemér: A „fekete doboz” (Paradigmák kölcsönhatása és konfliktusa a mai társadalmakban). *Valóság*, XXX. 1987/4. 22.

re, értékelésére, következtetések levonására, tervezésére, döntések meghozatalára, és ezeket követő, célirányos cselekvésre, továbbá képesek kommunikálni egymással, azaz képesek egymásnak szándékolt információkat átadni környezetükről és saját magukról.

Minden egyednek meghatározott szükségletei vannak; ha ezeket a szükségleteiket nem tudják kielégíteni, elpusztulnak. A szükségletek kielégítése csakis úgy lehetséges, ha az egyedek valamiképpen számolnak a környezeti adottságokkal, valamiképpen kalkulálnak azzal, hogy miképpen állnak a dolgok a környező világban. Az egyedek olyan viselkedését, amely oly módon igyekszik biztosítani a szükségletek kielégítését, hogy számol a környezeti feltételekkel, alkalmazkodásnak nevezzük. Az alkalmazkodó viselkedés képessége teszi lehetővé, hogy az egyedek adekvát válaszokat tudjanak adni a környezet kihívásaira, és állandóan változó környezeti feltételek mellett is fenn tudják tartani magukat. Az alkalmazkodásnak a létfenntartó szükségletek kielégítése mellett egyúttal része az is, hogy az egyedek igyekeznek biztosítani (biológiai és szociokulturális) génjeik továbbélését: új egyedeknek adnak életet, és átörökítik azokra alkalmazkodási képességeiket.

Az egyedek nemcsak intelligensek, hanem racionálisak is, legalábbis abban a némileg korlátozott értelemben, hogy szükségleteik kielégítését elemi érdeküknek tekintik, továbbá, hogy szükségleteiket igyekeznek úgy kielégíteni, hogy a lehető legkisebb ráfordításokhoz a lehető legnagyobb haszon társuljon, azaz adottságaikhoz és a környezeti feltételekhez képest optimális alkalmazkodásra törekednek.

A szükségletek kielégítésében az egyedek rendelkezésére álló források végesek, korlátozottak. Következésképpen az egyedek állandó versenyben állnak egymással a források kihasználásáért.

Másfelől az egyedek a szükségleteik kielégítésében akkor lehetnek sikeresek és hatékonyak, ha összehangolt, közös erőfeszítéseket tesznek, ha olyan együttműködésekbe lépnek egymással, amelyekben az, hogy valamely egyed ki tudja-e elégíteni a saját szükségleteit, jelentős mértékben annak a

függvénye, hogy más egyedek ki tudják-e elégíteni a sajátjaikat. Így az optimális alkalmazkodásra való törekvésükben az egyedet egyidejűleg köti a versenynek és az együttműködésnek a kényszere.

Felvetődik a kérdés, miképpen lehet a fenti értelemben egyéni alkalmazkodó viselkedésre képes egyedek együttes alkalmazkodását úgy koordinálni, hogy az hosszú távon a populáció egésze számára optimális alkalmazkodást biztosítson? Miképpen lehet az egyfelől a versenynek, másfelől az együttműködésnek a kényszere által motivált egyedeknek a viselkedését úgy megszervezni, hogy e szerveződés állandóan változó környezeti feltételek mellett is elősegítse a populáció mind teljesebb túlélését? Nem nehéz belátni, hogy minden társadalmi szerveződés, amely a változó környezeti feltételek melletti fennmaradásra, alkalmazkodásra törekszik, mögáiban hord valamilyen választ erre a kérdésre.

Nézetünk szerint a társadalmi evolúció két, egymásnak élesen ellentmondó szerveződési elvet termelt ki ennek a problémának a megoldására. (Ezzel természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy az emberi társadalmak történetében nem jöttek létre más, legalább ilyen fontos szerepet betöltő szerveződési elvek.)

Két megoldás

Az egyik elv abból indul ki, hogy az egyedek intelligens és racionális lények, akik egyenként fel vannak ruházva az alkalmazkodó viselkedés képességével, és a populáció annál erősebb, egészében annál alkalmazkodóképesebb, minél alkalmazkodóképesebb egyedekből áll. Hagyni kell tehát az egyedeket, tegyék saját belátásuk szerint azt, amit jónak látnak. Az egyedek kétféle kényszernek fognak engedelmessé: egyfelől versenyezni fognak egymással az erőforrásokért, vagyis azért, hogy minél nagyobb hányadot hasítsanak ki maguknak a javakból, másfelől viszont arra kényszerülnek, hogy együttműködjenek egymással, vagyis úgy szervezzenek javakat, hogy mások szükségleteit a javak iránt kielégítik. Igaz ugyan, hogy a versenykényszer arra indítja az egyedeket, hogy a többiek letiporják, az együttműködés

kényszere viszont gátat vet ennek, afelé tereli az egyedeket, hogy állandóan kalkuláljanak a mások szükségleteivel. Mivel a versenyben az együttműködési kényszer következtében az egyed saját károsodása nélkül nem teheti meg, hogy egy bizonyos határon túl a többiek rovására cselekedjen, továbbá mivel a saját szükségletei kielégítésére szolgáló javak megszerzési lehetősége nem kis részben annak függvénye, hogy az egyed mennyit produkál a mások szükségleteinek kielégítését szolgáló javakból, az együttműködési kényszer magától egyensúlyba jut a versenykényszerrel. Sőt a versenykényszer az együttműködési kényszert fogja erősíteni, hiszen minél többet tesz az egyed mások szükségleteinek kielégítéséért, annál többre számíthat ő maga is, azaz az erős versenykényszer egyúttal erős együttműködési kényszert is jelent. Ha tehát hagyjuk, hogy az egyedek saját belátásuk szerint alkalmazkodjanak, előtt-utóbb nagy versenyképességgű egyedeknek olyan közössége fog kialakulni, amelyet az egyedek közötti kölcsönös belátáson alapuló együttműködési kapcsolatok integrálnak egységes egészé. Nyilvánvaló, hogy ha ennek a stratégiának az alapján kívánjuk koordinálni a populációban az egyedek tevékenységét, akkor olyan szabályozást kell bevezetni, amely az egyedek mozgásterét kevésbé korlátozza, lehetőséget ad az azonos feltételek melletti versenyre és az egyedek közötti együttműködő kapcsolatokra. Nevezük ezt a megoldási módot a szerveződés természeti elvének.

A másik elv ezzel szemben abból indul ki, hogy az egyedek optimális alkalmazkodása önmagában nem biztosítja a populáció egészének túlélését. Az egyedek szeme előtt saját egyéni szükségleteik, saját individuális érdekeik lebegnek, és még ha az együttműködési kényszer következtében számolnak is más egyedek érdekeivel, a populáció egészének, a tőlük távol elhelyezkedő többségnek a szükségletei, érdekei nem épülnek be az egyéni szükségletekbe, érdekekbe. Az erőforrások korlátozottsága, a versenykényszer egyébként is afelé tereli az egyedeket, hogy ne legyenek tekintettel azoknak az egyedeknek a szükségleteire, akikkel nem állnak közvetlen együttműködésben. Így az a megoldás, hogy hagyjuk az egyedeket saját belá-

tásuk szerint viselkedni, a populáció egészének szétzilálódásához, egyedek nagy tömegei elemi szükségleteinek kielégítetlenségéhez, anarchiához vezet.

A második megoldás szerint a populáció egészének optimális alkalmazkodása csak akkor lehetséges, ha az egyedek szükségletei és kielégítésük módja alárendelődik azon szükségleteknek, illetve ezek kielégítésének, amelyek az összes vagy legalábbis a legtöbb egyedet jellemzik. Ha a populáció minden tagja azoknak a közszükségleteknek a kielégítésén fáradozik, amelyek neki magának is szükségletei, akkor együttműködés jött létre egyenként az összes egyed és a köz egészé között, és ez közösséggé integrálja az egyedeket. Ebben az integrációban az egyed annál nagyobb mértékben elégítheti ki szükségleteit, minél nagyobb mértékben járult hozzá a közszükségletek kielégítéséhez, következésképpen amikor az egyedek versenybe lépnek saját javukért, egyben a köz javáért fognak versenyezni.

Ha ennek, a szerveződés beavatkozási elvének nevezhető megközelítésnek az alapján kívánjuk koordinálni a populációban az egyedek tevékenységét, akkor olyan szabályozást kell bevezetni, amely valamiképpen definiált közszükségletek kielégítésének rendeli alá az egyed viselkedését, és az egyednek csupán annyi mozgásteret engedélyez, amely a közszükségletek kielégítéséért folytatott verseny és együttműködés felé orientálja.

A szerveződési elvek a társadalmi formációk intézményrendszerén, struktúráján, szabályozási és működési módján keresztül érvényesülnek, jelentős mértékben hozzájárulva a formációk lényegi vonásainak fenntartásához. A valóságban természetesen nem léteznek olyan társadalmi formációk, amelyek maradéktalan megtestesülései lennének az általunk vázolt kétféle szerveződési elv valamelyikének. Ahhoz azonban, hogy tisztán előttünk álljon, miképpen hatnak és érvényesülnek ezek az elvek, érdemes csokorba fogni azokat az intézményi, strukturális, szabályozási és működési sajátosságokat, amelyek ideáltipikus megtestesítői az egyiknek és a másiknak.

Az amóba

A természeti elvnek megfelelő ideáltipikus szerveződés a lehető legnagyobb szabadságot és mozgásteret biztosítja az egyének, hiszen csak így érvényesülhet az egyedek közötti verseny, és csak így jöhetnek létre nagy számban egyedek közötti együttműködő kapcsolatok. A szabályozók nem tesznek többet, pusztán lefektetik a verseny és az együttműködés mindenki számára kötelező általános feltételeit; ezen túlmenően minden az egyénre van bízva: a törvények csak azt rögzítik, hogy mit nem szabad, de teljes mértékben szabad kezdet adnak az egyének abban a tekintetben, hogy a nem tiltott mezőben mit tesz.

Mivel az alá-fölrendeltségi viszonyok, a hierarchiák, a monopolhelyzetek, a hatalmi pozíciók óhatatlanul korlátozzák a versenyt és a kölcsönösségen alapuló együttműködés lehetőségét, ez a szerveződés igyekszik kizárni a monopolhelyzetek, hierarchikus függőség létrejöttét, vagyis azt, hogy valamely egyed vagy egyedek valamely csoportja utasíthasson, parancsolhasson, más egyedek (szükségletei, javai, viselkedése) fölött rendelkezessen, dönthessen. Mindez az egyedek közötti nem hierarchikus, horizontális kapcsolatok kiépülését segíti, ahol az egyedek egyenrangú feleként állnak szemben egymással, mégpedig úgy, hogy minden egyed olyan helyzetben van, hogy számolnia kell a vele kapcsolatban álló más egyedek szükségleteivel és versenyképességével, és saját viselkedését, saját szükségletkielégítéseit, saját alkalmazkodását a többiekéhez kell igazítani. Ily módon egy sajátos önszabályozás jön létre, amelyben az egyedek viselkedése mintegy hozzáidomul más egyedek viselkedéséhez.

Annak következtében, hogy a szerveződés megakadályozza, hogy egyedek más egyedek fölé kerekedjenek, nem alakulnak ki hatalmi centrumok. A hatalom az összes egyed között megosztott, az összes egyed kontrollja valósul meg az összes többi felett. A szabályozást megvalósító és fenntartó intézményrendszer is az összes egyed kontrollja alatt áll: a törvényeket és a közösség egészét érintő döntéseket az összes egyed egyéni érdekeinek egyeztetése alapján hozzák, a

törvények és a döntések mindenki számára egyformán kötelezőek. Az intézményi szerepek érdekegyeztető és adminisztratív funkciókat hordoznak, betöltésük nem juttatja monopolhelyzethez, mások feletti kizárólagos hatalomhoz, privilégiumokhoz az egyedeket. Az egyedek közötti kapcsolatok a kölcsönösségre épülnek, szerződés jellegűek, ahol a szerződések be nem tartása diszkvalifikálja az egyedeket.

Az ily módon szerveződő közösség állandó mozgásban van. Egyfelől a versenynek és az együttműködésnek a kényszere, másfelől az afölötti örködés, hogy ne alakulhassanak ki monopóliumok, a versenyt korlátozó tények, merov hierarchikus viszonyok, folyamatos mozgásban tartja a közösséget. Az egyedek — szükségletkielégítési lehetőségeik növekedésének reményében — új erőforrások, új eljárások és új szükségletek, új keresletek után kutatnak, új együttműködések hoznak létre, az intézményi szerepeket betöltő egyedek pedig — a megmerevedés megakadályozása érdekében — időről időre cserélődnek. Állandó a dinamizmus, állandó az átrendeződés. Éppen ezért egy ilyen, a természeti elvet ideáltipikusan megtestesítő szerveződés kívülről nézve egy amorf, hol itt, hol ott kidudorodó amóba-hoz hasonlítható, amely állandóan változtatja alakját.

Ezen amóba típusú szerveződésnek jó esélyei vannak a környezeti feltételek változásához való alkalmazkodásra. A merev struktúrák és hierarchiák hiánya, az önszabályozó, horizontális, együttműködő kapcsolatok széles köre, az állandó belső mozgás, dinamizmus rendkívül rugalmasá teszi ezt a szerveződést. A versenynek és az együttműködésnek a kevésbé korlátozott kényszere az erőforrások optimális kihasználására és maximális egyéni teljesítményre motivál. A szabályozás az egyedek egyéni alkalmazkodóképességének erősödése irányába hat: fejlett az egyedek versenyképessége, kreativitása, tanulási és innovációs képessége, együttműködési hajlandósága, empátiaképessége. Egyedeinek nagyfokú egyéni alkalmazkodóképessége, teljesítményorientáltsága és a struktúra egészének rugalmasága lehetővé teszi, hogy a szerveződés egésze gyors és adekvát válaszokat tudjon adni a környezeti kihívásokra. Az alkalmazko-

dást segítheti, hogy a kölcsönösségen alapuló, széles körű együttműködő kapcsolatoknak és az egyedek empátiakészségének következtében erős szolidaritás alakulhat ki az egyedek között, amely jelentősen hozzájárulhat az egyéges cselekvésekhez a kritikus helyzetekben.

A kovamoszat

A beavatkozási elvet ideáltipikusan megtestesítő szerveződés merőben másképp épül fel és működik. Ez az elv ugyanis csakis akkor érvényesülhet maradéktalanul, ha létrejön egy olyan mechanizmus, amely a szükségletek, az erőforrások és a teljesítmények egyensúlyba hozását nem bízza a verseny és az együttműködési kényszer szabad játékára, hanem valamiképpen definiálja a köz-szükségleteket mint az egyedek számára közös célt, elosztja az egyedek között a szükségletek kielégítésének munkáját és az ehhez rendelkezésre álló erőforrásokat, végül elvégzi az egyedek között a teljesítmények alapján a szükségletek kielégítésére előállított javak szétosztását. Ebben a szerveződésben tehát nem az önszabályozás, hanem egy központi vezérlés biztosítja az egyedek szükségletkielégítő tevékenységének a koordinálását.

Egy ilyen szerveződés nagyon különböző lehetőségeket kínál a vezérlő és a vezérelt szerepeket betöltők számára. Ha a vezérelt egyedek maradéktalanul elfogadják is a rendszer „összhangzó értelmét”, a közszükségletek definícióját, a munka és a javak elosztási módját, az optimális egyéni alkalmazkodásra való törekvés, vagyis az, hogy a lehető legkisebb erőbefektetéssel a lehető legnagyobb nyereséghez jussanak, akkor is afelé hajtja őket, hogy olyan piacokat keressenek, amelyeken teljesítményeiket, kínálatukat a legkedvezőbben értékesíthetik. Ha azonban az egyedek egyéni érdekeiktől ösztönözve közvetlen együttműködésekbe lépnek egymással, akkor ez szükségképpen gyengíti a központi vezérlést, hiszen mintegy elhúzza, eltéríti a vezérlés által kijelölt feladatok teljesítésétől, ha az egyedek kapacitásait vagy azoknak egy részét — a nagyobb nyereség reményében — a közvetlen együttműködések piacán kötik le. Éppen ezért a

központi vezérlésre épülő szerveződés arra törekszik, hogy a vezéreltek egyéni érdekeit elnyomja, autonómiájukat, mozgásterüket, közvetlen horizontális kapcsolataikat korlátozza, és a lehető legnagyobb függésbe hozza őket a központi vezérléstől. A vezéreltek számára a szabályozók, a törvények nem annyira azt határozzák meg, hogy mit nem szabad, hanem hogy mit szabad, vagy még inkább, hogy — a vezérlés által előírt módon — mit *kell* megtenni. Az autonómiájukban, érdekérvényesítési lehetőségeikben, horizontális kapcsolataikban korlátozott egyedek természetesen nem képesek kontrollt gyakorolni a vezérlés, illetve a vezérlő szerepeket betöltő egyedek fölött, így ez utóbbiak egyoldalú hatalmi pozícióba kerülnek az előbbiekkal szemben.

Mivel a közösségi kontrollt a vezérlés fölött a szerveződés természete kizárja, annak biztosításához, hogy egyetlen egyed se érvényesíthesse egyéni érdekeit a közérdek rovására, a vezérlésbe külön ellenőrző funkciók épülnek. Természetszerűleg az ellenőrző szerepeket betöltő egyedek tevékenységét is ellenőrizni kell, így ez a szerveződés egyre terebélyesebb hierarchia létrejöttéhez vezet, amelynek alján autonómiájukat veszített egyedek lapulnak, a csúcson pedig a legfőbb hatalom képviselője trónol.

A hierarchiában felül állók parancsok, rendelkezések, utasítások formájában vezérlik az alul állókat, akiktől a feladatteljesítéseket jelentő visszajelzések és legfőljebb kérések indulhatnak fölfelé. Önszabályozó, szerződéses kapcsolatok nincsenek, hiszen az egyenrangú egyedek között nem lehetségesek, a hierarchiában pedig nincs értelmük: az alul álló szerződés nélkül is kötelezhető, a felül állót pedig az alul álló felé semmi sem köti.

Nyilvánvaló, hogy ha egyszer egy ilyen rendszer működésbe lendül, akkor mindennemű változás zavarja, esetleg meg is akasztja a működését. Ha ugyanis valamilyen változás következik be, például szűkülnek az erőforrások, átalakulnak a szükségletek, megváltozik az egyedek teljesítőképessége stb., akkor a rendszer működését meg kell állítani, a vezérlést át kell programozni. Mivel a leállások és újraindítások óhatatlanul veszteségekkel járnak, továbbá mivel a ve-

zérítés átalakítása sértheti a vezérlő szerepet betöltő egyedek érdekeit, a szerveződés ellene hat minden belső változtatásnak, és a környezeti feltételek változására is igyekszik úgy reagálni, hogy belülről változatlan maradjon. A változatlanyságot, a merevséget, a rugalmatlanságot még inkább erősíti a hierarchikus szerkezet, amelyen az egyéni alkalmazkodási szándékok nem tudnak áttörni. Ennek a szerveződésnek tehát nincsenek folyamatos belső mozgásai, átrendeződései, átalakulásai, éppen ezért — szemben az amöba típusú formációval — leginkább a merev, rugalmatlan, változatlan vázszerkezetű kovamoszatokhoz hasonlítható.

A kovamoszat típusú szerveződés hatékony lehet az olyan esetekben, amikor az erőforrásokat és az egyedek erő kifejtéseit egy meghatározott cél (például külső támadás kivédése) érdekében koncentrálni kell, vagy amikor a szerveződés működésének külső és belső feltételei nem, vagy csak nagyon lassan, előre jól kiszámíthatóan változnak. Ha azonban egy közösség hosszabb távon akarja ezzel a szerveződéssel fenntartani magát, alkalmazkodási esélyei óhatatlanul leromlanak, hiszen a feltételek előbb vagy utóbb, de az idő múlásával mindenképpen változnak, ez a szerveződéstípus viszont a merevsége, hierarchizáltsága, egyedeinek önállótlanysága, a kezdeményezési lehetőségek korlátozottsága és sok más, itt nem említett tényező következtében csak nagyon lassan, nehézkesen vagy egyáltalán nem képes a kihívásokra adekvát válaszokat adni.

Merre tart egy társadalom?

Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a valóságban nincsenek olyan társadalmi formációk, amelyekben a szerveződés természeti vagy beavatkozási elve maradéktalanul érvényesülne, és amelyek ennek következtében tisztán képviselnék az amöba vagy a kovamoszat szerveződéstípust. Mindazonáltal az újkor társadalmi formációiban jól megfigyelhető az egyik vagy másik típus jellegzetességeinek jelenléte. Így például a polgári demokratikus politikai rendszerű, tőkés társadalmak néhány alapvető vonásukban az amöba szerveződés jegyeit mutatják,

amennyiben teret adnak a versenynek és a horizontális együttműködő kapcsolatoknak, a közösségi kontroll bizonyos formáinak (nyilvánosság, a politikai pártok érdekvédelmi és a parlament érdekegyeztető funkciója, az intézményi szerepeket betöltő egyedek rotálása választás útján, képviseleti elv stb.) és az egyedek autonómiájának. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy messze állnak a tisztán amöba típusú önszabályozó közösségtől, hiszen éppen a termelőeszközök magántulajdona monopóliumokat, privilégiumokat, egyéni kisajátítást, előnyök és hátrányok kumulálódását, hierarchiákat, függőségeket eredményez.

Másfelől a létező szocializmus monolitikus politikai rendszerű, tervutasításos gazdaságú társadalmában kétségtelenül a kovamoszat típusú szerveződés bizonyos sajátosságai ismerhetők fel. Ugyanakkor, bár az intézményrendszer erősen a kovamoszat típusú felé húz, ezekben a társadalmakban is jelen van az amöba szerveződés számos eleme, ha csak kezdemény formájában vagy csak a szerveződés alsóbb szintjein is.

Egyazon társadalmi formáció különböző alrendszerei nem feltétlenül ugyanahhoz a szerveződéstípushoz húznak. Így például a dél-amerikai katonai juntákban kovamoszat jellegű politikai rendszer konstituálódott, miközben tőkés gazdaságuk belső világában inkább az amöba típusú szerveződés jegyei érvényesültek. Angliában a háborús években fennmaradt az amöba típus jegyeit hordozó pluralista, képviseleti elvű, parlamentáris politikai rendszer, miközben a gazdaság jelentős mértékben alárendelődött a háborús szükségleteknek, ami óhatatlanul kovamoszat típusú jellegzetességek átmeneti megjelenését jelentette: a közszükségletekkel kapcsolatos erőforrások, feladatok és javak központosított elosztását egy olyan gazdaságban, amely egyébként alapvetően amöba módra szerveződött (legalábbis a termelőeszközök és a tőke birtokosai számára).

A szerveződés természeti vagy beavatkozási elvét maradéktalanul érvényesítő, tisztán amöba vagy kovamoszat típusú szerveződések márcsak azért sem nagyon fordulhatnak elő, mert belső feszültségeik, belső ellentmondásaik, alkalmazkodási zavaraik megoldására mind az egyik, mind a másik

típus felé húzó szerveződések kénytelenek átmenetileg vagy tartósan rendszeridegen szabályozási elemeket alkalmazni. Így a keresletkorlátokból adódó válságok kivédésére a tőkés gazdaságok is arra kényszerülnek, hogy különféle eszközökkel belenyúljanak az önszabályozó piac működésébe. A tervutasításos gazdaságok viszont modernizációjuk érdekében éppen az önszabályozó piac felé próbálnak nyitni.

Bizonyos körülmények, történelmi helyzetek jobban kedveznek az egyik, mint a másik szerveződési típus felé tartó társadalmi formáció kialakulásának. Amikor egy közösség veszélyben érzi fennmaradását, amikor külső támadástól tart, amikor fenyegetettnek véli magát, előszeretettel nyúl kovámoszat típusú szerveződési elemekhez. Ilyen helyzet mindenekelőtt a háborús konfliktus, de jól megfigyelhető a kovámoszat típusú szabályozási módok és eszközök megjelenése a társadalmi feszültségek kiéleződésének, a hatalmi válságoknak az időszakában. A történelem számos példát szolgáltat arra, hogy az ilyen szituációkban, elsősorban a hatalmi viszonyokat megváltoztató, forradalmi mozgások idején és azokat követően erős központi vezérlés épül ki, amely az egyedeket alárendelni igyekszik a központi akarathoz. Ezzel szemben a válságoktól, konfliktusoktól mentes időszak inkább az amőba típus felé húzó szerveződések megjelenésének és fejlődésének kedvez.

Ha a történelem menetében létrejön egy olyan szerveződés, amely határozottan inkább az egyik, mint a másik szerveződési típus felé húz, és így belső logikájában, működésében inkább az egyik, mint a másik szerveződési elvet érvényesíti, akkor az idegen elemeket, fejleményeket, tényezőket igyekszik kiküszöbölni vagy legalábbis ellenőrzés alatt, korlátok között tartani. Például a politikai alrendszer területén az amőba jellegzetességeket mutató pluralista, parlamentális formációk gyakran korlátozzák vagy tiltják az olyan politikai pártok működését, amelyek nyíltan egyeduralomra töreknek, a kovámoszat vonásokat hordozó monolitikus egypártrendszerek viszont éppen ellenkezőleg, a központi vezérléstől elhúzó pluralista kezdeményezéseket igyekeznek visszafogni. Vagy gazdasági példát véve, a

tőkés gazdaságok kartellelles törvényekkel próbálták az olyan monopóliumok kialakulását megakadályozni, amelyek a verseny érvényesülését veszélyeztetik, a másik oldalon viszont a klasszikus tervutasításos gazdaságirányítás éppen a piaci önmozgásokat igyekezett adminisztratív úton kordában tartani vagy felszámolni.

Nyilvánvaló, hogy ha egy olyan formáció, amely határozottan húz valamelyik szerveződési típus felé, nem képes vagy esetleg nem is akarja a természetétől idegen szerveződési elemeket a kontrollja alatt tartani, akkor egyre inkább elveszti eredeti arculatát. Az idők folyamán az amőba szerveződésben kikovácsolódhatnak olyan erők, amelyek a kovámoszat típus felé tartanak, és fordítva, a kovámoszat szerveződésben is megindulhat olyan erjedés, amely az amőba típus felé nyit. A paradigmaváltás, a társadalmi formációk arculatának átalakulása azonban általában hosszas folyamat, hiszen a változásoknak a szerveződések belső logikáját kell legyűrniük, ami nem megy egyik napról a másikra.

Információ az alkalmazkodáshoz

Most pedig térjünk rá közelebbi témánkra, és vegyük szemügyre, hogy a szerveződés természeti, illetve beavatkozási elvét megtestesítő ideáltípusú formációkban milyen szerepet tölt be az információ és kommunikációja.

Előjáróban arra kell rámutatnunk, hogy az információ és az információval való bánásmód nem valamilyen másodlagos vagy járulékos eleme a társadalmi szerveződésnek. Való igaz, hogy első pillantásra az információ és a kommunikáció másodlagosnak tűnik az elemi szükségletek kielégítése szempontjából: az információt nem lehet megenni, információból nem lehet lakhelyet építeni, információval nem lehet fűteni. Látunk kell azonban, hogy ha az emberek nem lennének képesek a környezetükből információkat felvenni, ha nem lennének képesek a környezet információiból belső képeket, reprezentációkat kialakítani arról, hogy miképpen állnak körülöttük a dolgok, óhatatlanul elpusztulnának, hiszen nem tudnák megkülönböztetni azt, ami számukra szük-

ségeitek kielégítése szempontjából hasznos, jó, biztonságos, attól, ami rossz, káros, veszélyes; nem tudnának az egyik helyzetből a másikra következtetni, a jövőbe tekinteni, tervezni. Hasonlóképpen, ha az emberek nem lennének képesek egymásnak információt átadni, akkor nem tudnák tevékenységüket koordinálni, nem tudnának együttműködni, nem tudnának közösséggé integrálódni, alkalmazkodási képességeiket, tudásukat nem tudnák átörökíteni. Információ és kommunikáció tehát nem valamiféle mellékes kísérőjelensége az alkalmazkodásnak, a szükségletek kielégítésének, hanem lényegi összetevője, amely nélkül együttes alkalmazkodás nem lehetséges.

Az információk oly módon épülnek be az alkalmazkodás folyamatába, hogy annak input-ját, bemenő egységét képezik. Ha hiányzik ez az input, ha az egyedek számára nem elérhető a megfelelő mennyiségű és megfelelő minőségű információ, akkor nem tudnak mihez alkalmazkodni. Ha valamiről nem tudunk, vagy nem az igazságot tudjuk róla, akkor azzal nem is tudunk kalkulálni, illetve nem tudunk a valóságos helyzet által megkövetelt módon kalkulálni.

A különféle kommunikációs eszközök (nyelvek, jelrendszerek) által kódolt, azok segítségével „csomagolt” információknak az átadása, cseréje a kommunikáció. A kommunikációs tevékenység lényege, hogy a hírforrás, az adó a rendelkezésre álló kommunikációs eszközzel reprezentál valamilyen szituációt, jelenséget, eseményt, dolgot, ezt a reprezentációt eljuttatja egy befogadóhoz, aki — feltéve, hogy birtokolja a kommunikációs eszközt — a reprezentációból felismeri, kibontja a reprezentált szituációt, jelenséget, eseményt. A kommunikáció tehát valaminek a felismertetése a reprezentációjának az átadása útján. Mindazonáltal a kommunikáció nem merül ki a felismertetés aktusában. Amikor kommunikálunk, nemcsak annyit teszünk, hogy felismertetünk valamit a kommunikációs partnerünkkel, hanem egyúttal egyéb cselekvéseket is végrehajtunk, amelyek abban állnak, hogy vagy saját magunkat kötelezzük el szavaink igazsága, hitele, kinyilvánított szándékaink őszintesége, komolysága melletti (állítások, kijelentések, informálások, ígéretek, figyel-

meztetések, esküvések, tanúvallomások stb.), vagy másokat kötelezünk több-kevesebb erővel valaminek a megtételére (parancsok, felszólítások, tiltások, engedélyezések, kérések stb.). Ezek a kommunikációban végrehajtott elkötelező cselekvések éppúgy változások előidézését jelentik, mint a fizikai aktusok, csak éppen e változások nem a fizikai világban, hanem abban következnek be, amit az emberek (a világról, egymás hiedelmeiről, szándékairól, céljairól) hisznek, tudnak vagy amit megtenni szándékoznak. E sajátos cselekvés-jellegénél fogva a kommunikáció nemcsak visszatükrözése a természeti és társadalmi valóságnak, hanem egyben a társadalmi valóság konstituálása is. Következésképpen — mint ezt nem győzzük hangsúlyozni — az, ahogyan és amit kommunikálunk, ahogy a kommunikációs aktusaink reprezentációs tartalma és cselekvési értéke intézményileg szabályozódik, elválaszthatatlanul, lényegileg összetartozik a társadalmi szerveződés egészével.

Kötelező nyilvánosság

A szerveződés természeti elvét ideáltipikusan megtestesítő, amőba típusú szerveződésben a minimálisan korlátozott verseny és együttműködési kényszer hatására minden egyed olyan helyzetben van, hogy számolnia kell a többi egyed szükségleteivel és versenyképességével, és saját viselkedését, saját alkalmazkodását, saját szükségletkielégítéseit a többiekéhez kell igazítania. Ez nyilvánvalóan csakis akkor lehetséges, ha az egyedeknek a lehető legtöbb információ áll rendelkezésükre arról, hogy a többi egyed miként viselkedik. Ahhoz tehát, hogy önszabályozó szerveződés jöhessen létre, a nyilvánosság elengedhetetlen követelmény. Éppen ezért az amőba típusú közösség olyan intézményi szabályozást feltételez, amely a lehető legnagyobb nyilvánosságot biztosítja, amely megakadályozza, hogy egyedek vagy egyedek csoportjai olyan helyzetbe kerülhessenek, hogy miközben nekik vannak információik arról, hogy mit tesz a környezetük, a környezetnek nincs információja arról, hogy mit tesznek ők. Itt nem valamiféle központi akarat tölti be az egyedek viselkedését szabályozó, koordináló erő funkcióját, hanem

az egyedeknek egymásról való információi, egymásról való kölcsönös tudásuk.

Az amőba típusú közösségben érvényesülő közösségi kontrollnak is a nyilvánosság az alapja. Ahhoz, hogy az intézményi szerepeket betöltő egyedek a pozíciójukat ne használhassák ki arra, hogy saját érdekükben a többiek rovására cselekedhessenek, hogy ne dönthessenek a köz kizárásával, hogy ne juthassanak helyzeti előnyökhöz, monopóliumokhoz, privilégiumokhoz, tevékenységük nyilvánossága elengedhetetlen követelmény. Ha ugyanis fennáll a nyilvánosság, akkor az egyedek a kizárólagos hatalomra, monopolhelyzetre, privilégiumokra pályázó egyedekkel szemben ellenlépéseket tehetnek, például megszakíthatják velük az együttműködést, vagy — megfelelő intézményi szabályozás esetén — diszkvalifikálhatják őket. A közösségi kontrollt tehát az információk nyilvánossága, az egyedeknek egymás tevékenységéről, érdekeiről, szándékairól való kölcsönös tudása tartja fenn.

Az egyedek autonómiáigénye is magától értetődő módon azt követeli, hogy minél több és minél megbízhatóbb információhoz férjenek hozzá, hiszen enélkül korlátozódik az áttekintésük a környezetükről, szűkülnek döntési lehetőségeik, csökken érdekérvényesítő képességük. Az egyedek közötti együttműködő kapcsolatok sem lehetségesek nyilvánosság s kölcsönös információcsere hiányában, ha ugyanis egy egyed úgy próbálna kooperációba lépni egy másikkal, hogy saját tevékenységét titokban tartja előtte, akkor a partner bizonytalanságban maradna a vállalt kötelezettségek teljesítése, a szerződések megtartása, a másik fél valódi szándékai felől, és ez szűkségekppen aláásná az együttműködéshez elengedhetetlen kölcsönös bizalom létrejöttét. Információhiányok esetén a verseny, illetve az egyének versenyképessége is korlátozódna: ha az egyedek nem ismernék a piac szerkezetét, a kereslet-kínálatti viszonyokat, ha nem értesülnének új versenytársak feltűnéséről, új erőforrások belépéséről, akkor nem alakíthatnának ki racionális viselkedési stratégiákat, hanem csak a vakvilágban lennének kénytelenek tapogatózni.

Az önszabályozás fenntartásához természetesen az információs-kommunikációs

szervezeteket is közösségi kontroll alatt kell tartani, különben lehetőségük nyílna arra, hogy az információk visszatartásával vagy eltorzításával saját érdekeiknek szolgálatában befolyásolják, manipulálják az egyedeket. Ha az információk kisajátítását sikerül kivédeni, akkor az információs-kommunikációs szervezetek és információkezeléseik minden egyed számára olyanok lesznek, mint egy hatalmas tükör, amelyben mindenki láthatja az összes többi, a közösség és a környezet egészét, és viselkedését ahhoz igazíthatja, ami ebben a tükörben megjelenik.

Az amőba típusú szerveződésben az információs-kommunikációs szervezetek a többi egyedhez hasonlóan állandóan versenyben állnak egymással, és ez értelemszerűen arra kényszeríti őket, hogy minél több és minél megbízhatóbb információt gyűjtsenek be és továbbítsanak. Ennek következtében nem alakulnak ki információhiányok; itt az egyedeknek nem az információkhoz való hozzáférés, hanem inkább a nagyon nagy tömegű információ feldolgozása, értelmezése jelenthet problémát.

Az információk nyilvánosságára épülő amőbaszerveződés magától értetődő módon a kommunikációk tartalmára is kihat. Nyilvánvaló, hogy a nyilvánosság megvalósítását célzó intézményi szabályozás nem ismer titkokat, tabukat, rejtegetni való témákat. Hasonlóképpen nincsenek ebben a rendszerben ségyenteljes vagy rossz hírek, amelyeket el kellene hallgatni vagy eufemizmusokkal el kellene leplezni; a kedvezőtlen dolgokról, a negatív jelenségekről szóló információk nem bomlasztják az önszabályozó szerveződést, hanem éppen ellenkezőleg, felhívják a figyelmet a problémákra és az egyedeket leküzdésükre motiválják. Az amőba típusú közösség nem igényli, hogy sikereit, eredményeit állandóan felemlegessék, kudarcait, nehézségeit pedig elhallgassák, nincs szüksége állandó önigazolásra, pozitív önkép felmutatására, hiszen ereje éppen az egyedek autonómiájából, belső tartásából, egyéni képességeiből, magabiztosságából, öntudatából fakad. Arról nem is beszélve, hogy az egyedek nem engedhetik meg maguknak, hogy ne vegyenek tudomást a kedvezőtlen eseményekről, nehézségekről, balsikerekről, hiszen ennek azonnal kárát lát-

nák az alkalmazkodásban, ha másképpen nem, akkor úgy, hogy nem lenne módjuk tanulni a negatív tapasztalatokból.

Az önszabályozó szerveződést fenntartó kommunikációk másik jellegzetessége a szemantikai egyértelműség és következetesség. Az egyedek ugyanis csak akkor támaszkodhatnak az információkra, és az információk csak akkor válhatnak az egyedek tevékenységének és együttműködésének szabályozó elemévé, ha a szavak mindenki számára és minden helyzetben ugyanazt jelentik, ha nevükön nevezik a dolgokat, ha nem elleplezik a tényeket és a szándékokat, hanem explicité teszik azokat, ha használatuk nem üres frázis, nem pusztá sablon, hanem őszinte elkötelezés, felelősségvállalás. A nyelv egyértelműségének és következetességének követelményével szorosan összefügg, hogy az önszabályozást célzó kommunikációkban nem engedhető meg, hogy az igazságok és a tények relativizálódjanak, alkalomról alkalomra változzanak. Ha ugyanis az igazságok és a tények nem lennének azonosak minden egyed számára minden helyzetben, ha állandóan átértelmeződnének, ha hol így, hol úgy lehetne forgatni őket, akkor nem válhatnának az egyedek alkalmazkodásának és együttműködéseinek közös pontjává, amelyekre az önszabályozó szerveződés minden egyede egyformán támaszkodhat.

Mivel az amőba típusú szerveződés az egyedeknek maximális autonómiát igyekszik biztosítani, itt — a törvények adta kereteken belül — bárki úgy állíthat elő, úgy továbbbíthat, és úgy értelmezhet információkat, ahogy azt az egyéni alkalmazkodása szempontjából jónak, célszerűnek látja. Nincsenek arra vonatkozó előírások, hogy kinek, mikor és mit szabad mondani, nincsenek arra vonatkozó kényszerek, hogy az információkat hogyan kell értelmezni, a tényeket hogyan kell értékelni, mit kell jónak és rossznak, lényegesnek és lényegtelennek, hasznosnak és haszontalannak, szépek és csúnyának stb. tartani, nincsenek előre elkészített sémák, sablonok, amelyekhez a mondanivalót vagy az értelmezéseket, értékeléseket hozzá kellene igazítani. Mivel az egyedek nincsenek alárendelve központilag definiált elveknek, értelmezési kereteknek, ideológiaiáknak, dogmáknak, az amőba típusú

közösségben a kommunikációk tartalmát a sokszínűség, a nyitottság, a változatosság és a változékonyság jellemzi.

A szerveződés alaptermészetéből következően a kommunikációs üzenetekben az egyedhez, az individuumhoz kötődő értékek kultiválódnak: az egyedek autonómiája, függetlensége, szabadsága, önállósága, az egyéni versenyképesség és versenyszellem, az egyéni teljesítmények, az egyedek közötti szolidaritás. Nem az egyedek közötti azonosságok, hasonlóságok, hanem a különbözőségek, az egyéni vonások, az eredetiség hangsúlyozódnak. A nevelés és oktatás személységorientált: az egyed egyéni tulajdonságait, képességeit tartja szem előtt, ezeket kívánja kibontani úgy, hogy az egyedet minél többféle szerep betöltésére tegye alkalmassá, nem pedig egy meghatározott szerep vagy viselkedési mód sémáiba próbálja belekényszeríteni.

Mivel az amőba típusú szerveződés a hierarchiakat, a hatalmi függőségeket igyekszik kiküszöbölni, kommunikációs kontextusa kevésbé kedvez az olyan kommunikációs cselekvéseknek, amelyeknek végrehajtása egyedeknek más egyedek által hatalmi pozíciók alapján történő elkötelezésének minőségül: az egyedek nincsenek olyan helyzetben, hogy parancsokkal, utasításokkal, tiltásokkal, engedélyezésekkel kényszeríthessék rá akarataikat másokra. Az önszabályozó közösségben az egyedek arra motiválódnak, hogy folyamatosan kölcsönösen kalkuláljanak egymás szándékaival és érdekeivel. Ez azt követeli, hogy az egyedek egyfelől tegyék explicitté saját érdekeiket, nézeteiket, véleményeiket, álláspontjukat, másfelől, hogy az ütköző érdekeket, nézeteiket, álláspontokat egyeztessék és kölcsönösen elfogadható megegyezésre jussanak. Így az amőba típusú közösségben fontos szerephez jutnak az álláspontokat tisztázó, vita jellegű és érdekegyeztető kommunikációs aktusok. Hasonlóképpen fontos funkciót töltenek be a szerveződés jellegű kommunikációk, hiszen ezek rögzítik a versenyeknek és az egyedek közötti együttműködéseknek a kötelező feltételeit.

Az egyedek számára természetesen csak akkor alakul ki belátható, jól kalkulálható mozgástér, ha az egymásra vonatkozó

információik megbízhatók, pontosak. Következésképpen minden egyednek elemi érdeke, hogy megbízható információkhoz jusson, de egyúttal az is, hogy saját maga is megbízható információkat adjon a többieknek, hiszen ha ez a kölcsönösség nem állna fenn, akkor egyik egyed sem számíthatna megbízható információkra. Ennek hatására az amőba típusú szerveződésben nagy egyéni felelősségérzet alakul ki az információkkal kapcsolatban. Ha valaki a valóságnak nem megfelelő állításokat tesz, őszintétlen ígéreteket ad, nem tartja meg a szavát stb., vagyis ha nem viselkedik úgy, ahogyan kommunikációs aktsaiban elkötelezte magát, előbb-utóbb kizárja magát az együttműködések-ből, de ennek következtében egyúttal a versenyből is, hiszen annak az egyednek, amelynek szükülnek az együttműködési lehetőségei, idővel szükségképpen csökkennek a versenyeseleyei is.

Az amőba típusú közösségben annak következtében, hogy az egymásról való kölcsönös tudás a szerveződés elemi szabályozó erejének szerepét tölti be, az információ a közösség egésze és minden egyede számára alapvető alkalmazkodási feltétel. Ez arra kényszeríti az egyedeket, hogy a kommunikációs lehetőségeket (csatornákat, eszközöket) igyekezzenek fejleszteni és optimálisan kihasználni: kerüljék a redundanciákat, az üresjáratokat, az érdemi információkat nem tartalmazó, formális, rituális kommunikációkat.

Az egyedek autonómiájára, az egyéni alkalmazkodóképességre építő amőba típusú szerveződés az egyedektől sokoldalú és jól kidolgozott kommunikációs képességeket és készségeket igényel, illetve ilyenek elsajátítására motivál. A versenykényszer azt követeli az egyedektől, hogy minél több információt szerezzenek be, minél több információt dolgozzanak föl, hiszen ily módon növelhetik esélyeiket arra, hogy alkalmazkodási stratégiájuk hatékony lesz. Az információk azonban, akármilyen nagy is a mennyiségük és akármilyen megbízhatók is, önmagukban még nem segítenek az egyedeken; csakis akkor tudnak valóban hasznosulni, ha az egyedek rendelkeznek megfelelő értelmezési keretekkel, megfelelő ismeretekkel, amelyeknek kontextusában az új információk reve-

lánszá válnak és következtetéseket tesznek lehetővé az optimális stratégiára vonatkozóan. Így az egyedek arra lesznek indítatva, hogy tudásukat, ismereteiket, információkezelő készségeiket és eszközeiket állandóan fejlesszék, bővítsék, látókörüket, horizontjukat szélesítsék.

Az önszabályozó jelleg, azaz a más egyedekkel való kalkulálás és együttműködés kényszere az egyedek közötti kapcsolatokban, interakcióban — különösen konfliktusos érdekérvényesítés és érdekegyeztetés esetén — fejlett vitakészséget, nagyfokú toleranciát, beleélési képességet és rugalmasságot feltételez. Mivel az amőba típusú közösség alaptermészetéből adódóan állandó belső mozgásban, állandó belső átrendeződésben van, az egyedek relatív helyzete is állandóan változik; következésképpen az egyedeknek ahhoz, hogy az állandóan változó helyzetekhez alkalmazkodni tudjanak, képeseknek kell lenniük újabb és újabb szerepek betöltésére, újabb és újabb feladatok, problémák, konfliktusok megoldására, és nem utolsósorban arra, hogy viszonyukat a környezetükkel állandóan újradefiniálják.

Az amőba szerveződés sajátosságai az egyedek kognitív stílusára is rányomják bélyegüket, amennyiben nagy valószínűséggel olyan gondolkodásbeli jegyek kialakulását segítik, mint: a tekintélyelv elvetése, a kételkedés jogának minden helyzetben való fenntartása, a dogmák elutasítása; a feladatmegoldásokban pozitívista beállítódás érvényesülése, szigorúan a tapasztalati tényekből való kiindulás, a metafizikai konstrukciók kerülése; a világtképben és az erkölcsi értékrendben az egyed felől, az individuum oldaláról történő megközelítések; a probléma- és konfliktuskezelésekben a voluntarizmus ellenében a pragmatista megoldások előnyben részesítése.

Tiltott nyilvánosság

A szerveződés beavatkozási elvét hipotetikusán maradéktalanul megtestesítő, kovamoszat típusú formációban, amelyben autonómiával és egymás közötti horizontális együttműködő kapcsolatokkal kevésbé rendelkező egyedek tevékenységét egy központi vezérlés koordinálja és kontrollálja, az in-

formáció és kommunikációja nem az önszabályozásnak, hanem az egyedek központi vezérlésének az eszköze.

A központi vezérlés alapvetően vertikális információáramlást feltételez: utasításokat a vezérlés felől, visszajelzéseket, helyzetjelentéseket a vezérelt egyedek oldaláról. Nem nehéz belátni, hogy ebben a szerveződésben az önszabályozó, amőba jellegű szerveződés által megkövetelt, kölcsönös tudást biztosító nyilvánosságnak nincs sok helye. Egyfelől ahhoz, hogy a vezérelt egyedek a vezérlés utasításainak eleget tudjanak tenni, valójában semmit sem kell tudniuk a rendszer többi eleméről, a többi egyedről, a működés mechanizmusairól, a környezet egészéről, csupán a hierarchiában közvetlen felettük álló egyedek nekik szóló utasításait kell ismerniük. Másfelől a kovamoszat típusú szerveződésben minden olyan tényező, amely az egyed autonómiáját növeli, szükségképpen csökkenti a szerveződés kohézióját, hiszen előbb-utóbb elhúzó, eltérít a központi vezérlés szándékaitól. Ha az egyedeknek információik, kölcsönös tudásuk lenne egymás szükségleteiről és kinalatáról, és a tudásuk alapján közvetlen, horizontális kapcsolatokba léphetnének egymással, akkor ezt szükségletkielégítési esélyeik növelésének reményében meg is tennék, különösen, ha a központi vezérlés definíciója a közszükségletekről és az elosztási mechanizmus az egyedeket kevésbé elégítené ki. Éppen ezért a kovamoszat típusú szerveződés a működés zavartalanulásának biztosításához olyan szabályozást próbál érvényesíteni, amely a lehető legjobban korlátozza az egyedeket abban, hogy a központi vezérléstől független információs csatornáik és kapcsolataik alakulhassanak ki.

Az egyedek természetsszerűleg arra törekcsenek, hogy egyéni szükségleteiket minél optimálisabban elégíthessék ki. E törekvésüket kétféleképpen próbálhatják megvalósítani. Megkísérelhetnek többet kihatítani a központi elosztásból, vagy megkísérelhetnek kibújni a központi vezérlés alól. Nézzük az első lehetőséget. Mivel — mint már ezt is láttuk — az egyedek egy bizonyos határon túl nem számíthatnak arra, hogy a központi elosztás a teljesítményeik növelését honorálni fogja, ahhoz a stratégiához folyamodhat-

nak, hogy a vezérléstől mintegy kizsarloják a javaknak számukra kedvezőbb elosztását: a ténylegesnél magasabb szükségleteket mutatnak fel, teljesítmények visszafogásával és pazarló gazdálkodással igyekeznek feltornázni relatív értéküket a vezérlés szemében, elrejtik kapacitásaikat, tartalékaikat stb. E zsaroló stratégia magától értetődően csak akkor lehet eredményes, ha a vezérlés nem látja át a valóságos helyzetet, ezért az egyedek a felfelé menő információk visszatartásával vagy meghamisításával megpróbálják elfedni, álcázni magukat, és félrevezetni a vezérlést. A másik lehetőség már eleve azt követeli az egyedektől, hogy minél inkább rejtőzzenek el a központi vezérlés elől, hiszen az a korábbiak értelmében meg fog akadályozni a szándékaitól elhúzó, a céljaitól eltérítő minden olyan kísérletet, amely tudomására jut.

Mindez azt jelenti, hogy a kovamoszat-szerveződésben miközben a vezérlés a zavartalan működéshez és a szabályozás fenntartásához a lehető legtöbb információt igényli az egyedek felől, az egyedek arra lesznek motiválva, hogy minél inkább elrejtőzzenek, minél kevésbé hagyják hozzáférni a vezérlést rájuk vonatkozó információkhoz. Ennek következtében a vezérlés állandó információhiányokban fog szenvedni, nem vagy csak hozzávetőlegesen lesz képes a valóságnak ténylegesen megfelelő képet formálni a szerveződés helyzetéről és működéséről, ami természetsszerűleg lerontja a vezérlés hatékonyságát. Az információhiányok leküzdése érdekében a vezérlés óhatatlanul arra kényszerül, hogy növelje az információs apparátust, duzzassza a bürokráciát, továbbá hogy olyan, az egyedek elől rejtett, titkos információszerző csatornákat építsen ki, amelyek keresztlül azok úgy ellenőrizhetők, hogy nem tudnak róla, és amelyeket éppen ezért nem tudnak kijátszani. A kovamoszat típusú szerveződés ellentmondásosságát mutatja, hogy a központi vezérlés éppúgy arra lesz motiválva, hogy rejtőzködjön a vezérelt egyedek szemé elől, mint ahogy az egyedek rejtőzködni próbálnak a vezérlés elől. Ha ugyanis az egyedeknek lehetőségük nyílna arra, hogy az utasításokon kívül más információkhoz is hozzájussanak a hierarchia felettük álló szintjeiről, ha látnák, tudnák,

miképpen működik a vezérlés, milyen szempontok alapján születnek a döntések, milyen a közszükségletek definiálásának és az elosztásnak a mechanizmusa stb., akkor mindezek a dolgok hosszabb távon beláthatóvá és kiismerhetővé válnának számukra, és egyéni alkalmazkodásuk, egyéni szükséglet-kielégítésük optimalizálásában kalkulálni tudnának velük, ami természetszerűleg gyengítené a kovamoszat jelleget és a központi vezérlést.

Magától értetődik, hogy a kovamoszat-szerveződésben a többi alegységhez hasonlóan az információs-kommunikációs szervezetek is szigorú központi kontroll alatt állnak, sőt, mivel a nyilvánosság és az információk szabad áramlása mindennél erősebben az önszabályozó, amőba típusú szerveződés felé húz, az információk kezelésében, a nyilvánosság korlátozásában még szigorúbb és még centralizáltabb lesz a kontroll, mint más területeken.

A kovamoszat típusú közösség tele van titkokkal, tabukkal, hiszen a hierarchia különböző szintjein állók rejtőzködni igyekeznek egymás előtt, az egy szinten állók horizontális információáramlását pedig a vezérlés igyekszik kizárni. A nyilvánosság hiányából és a rejtőzködő alapállásból adódóan nem alakul ki felelősségérzet az egyedekben az információval, az információ megbízhatóságával kapcsolatban. Sőt, abból következően, hogy a hierarchia különböző szintjein állók állandóan rejtőzködni próbálnak egymás előtt, és nem adják meg egymásnak a megfelelő minőségű és mennyiségű információt, nem a kölcsönös bizalom, hanem a kölcsönös gyanakvás fog uralkodni a kommunikációban; az igazság elferdítése, a tények elhallgatása, az információval való manipuláció mindennapivá válik.

Mivel a kovamoszat típusú szerveződésben a központi vezérlés közszükséglet-definíciói és elosztási mechanizmusai nem az érdekek nyilvános ütköztetése és egyeztetése alapján működnek, állandóan fennáll az a veszély, hogy a vezérlés eltávolodik az egyéni szükségletek kielégítésétől. Ha sok egyed szükségletei maradnak kielégítetlenül, ha a központilag definiált közérdek sok egyed egyéni érdekétől esik messze, akkor a működés könnyen megakadhat, a szerveződés fel-

borulhat. Ennek a veszélynek a tudatában a vezérlés állandóan bizonyítani igyekszik, hogy szükségletdefiniációja, elosztási mechanizmusa, koordinációs tevékenysége hasznos, működőképes és minden egyed érdekeit szolgálja. Ez a legitimitás bizonyítására irányuló kényszer elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a vezérlés az egyedek előtt kizárólagosan a sikereket, az eredményeket hangsúlyozza, a nehézségekről, a problémákról, a kudarcokról viszont hallgat, mivel ezektől megrendülhet a beléje fektetett bizalom, valamint, hogy veszélyérzetet keltő ellenségképet alakít ki, amely növeli a hajlandóságot a kovamoszat-szerveződés és a központi vezérlés elfogadására. Továbbá mivel a vezérlés nem teheti meg, hogy egy bizonyos határon túl a központilag elosztott javak mennyiségének és minőségének a növelésével motiváljon több és jobb teljesítményre, megkísérel információsan motiválni: azzal próbálkozik, hogy az egyedeket meggyőzze a teljesítmények fokozásának szükségességéről. A bizonyítási és meggyőzési kényszer hatására a vezérléstől az egyedek felé tartó utasításokat propagandisztikus és agitációs jellegű információk fogják kísérni, amelyeknek funkciója természetszerűleg nem a nyilvánosság biztosítása és a vezérlés döntési elveiről, mechanizmusairól és konkrét lépéseiről való tájékoztatás lesz, hanem az, hogy az egyedeket a szerveződés elfogadása és a vezérlés utasításainak maradéktalan végrehajtása felé terelje.

Egyrészt a rejtőzködő magatartás, másrészt a propagandisztikus-agitációs törekvések óhatatlanul olyan manipulatív kommunikációk felé viszik mind az egyedeket, mind a vezérlést, amelyekben a nyelv elveszti szemantikai egyértelműségét és következetességét: a szavak nem fogják nevén nevezni a dolgokat, nem explicit, hanem burkolttá fogják tenni a szándékokat, helyzetről helyzetre változtatni fogják jelentésüket, relativizálják, alkalomról alkalomra átértelmezik és átértékelik a tényeket. Mindez funkcionális elem lesz a rendszerben, hiszen minél beláthatatlanabb, minél kiszámíthatatlanabb az egyed számára a környezet, annál inkább függésbe kerül a központi vezérléstől, annál inkább szolgálni kényszerül a kovamoszat típusú szerveződést. Mivel az egyedek auto-

nómiájának az egyik legfontosabb összetevője az információk kötöttségek nélküli értelmezése és értékelése, az egyedek autonómiáját erőteljesen korlátozni igyekvő kovamoszat típusú szerveződés az információk egyéni feldolgozását is központilag definiált elveknek, értelmezési kereteknek, ideológiáknak, dogmáknak próbálja alárendelni, amelyek az egyedek számára mintegy előírják, hogy hogyan kell a dolgokat értékelni, mit kell jónak és rossznak, lényegesnek és lényegtelennek, hasznosnak és haszontalanak stb. tartani, az információkból milyen következtetéseket szabad levonni. Így a kommunikációk tartalmát a kovamoszat-közösségben az egyoldalúság, az egysíkúság, a gondolatok és eszmék szűkössege, zártsága, sematikussága és merevség, változatlan-ság fogja jellemezni.

A kovamoszat-szerveződés alaptermészetéből adódóan a kommunikációs üzenetekben nem az egyedhez, nem az individuumhoz, hanem a közösség egészéhez kötődő értékek kultiválódnak: a közérdek, a közszükségletek, a közért végzett munka, a közért vállalt áldozatok, az egyed azonosulása a köz hasznát megtestesíteni kívánó központi vezérléssel, a központi vezérlés elfogadása, lojalitás. Az egyedek egyéni vonásai, egyéni teljesítményei, egyéni képességei, az egyedek közötti különbségek kevés figyelmet vonnak magukra, nem az egyéniség, az eredetiség, hanem az egyedek közötti azonosságok, hasonlóságok hangsúlyozódnak, az egyenlőség válik központi eszmévé. A nevelés és az oktatás nem személyiség-, hanem szereporientált: nem az egyedek egyéni tulajdonságainak, képességeinek kibontását, hanem az egyedeknek meghatározott szerepekbe, viselkedési módokba való belekényszerítését tekinti feladatának.

A kovamoszat típusú szerveződés hierarchikus szerkezete nagyon kedvez az olyan kommunikációs cselekvéseknek, amelyeknek végrehajtása egyedeknek más egyedek által hatalmi pozíciók alapján történő elkötelezésének minősül: a működtetéshez szükséges információk parancsok, rendeletek, utasítások, tiltások, engedélyezések stb. formájában jutnak el a vezérléstől a vezérelt egyedekhez. A nyilvánosság korlátozása nem teszi lehetővé az érdekek, nézetek, véle-

mények, álláspontok explicit kifejtését, ütköztetését, a vitákat és az érdekegyeztetéseket. A rejtőzködésre motiváló tényezők egyébként is arra indítják az egyedeket, hogy valós szándékaikat, céljaikat, nézeteiket eltitkolják, elfedjék. Így a kovamoszat típusú közösségben az álláspontokat kifejtő, tisztázó, vita jellegű és érdekegyeztető kommunikációs aktusoknak nem jut jelentős szerep.

Az információk megbízhatóságával kapcsolatban nem alakul ki sem egyéni, sem közösségi felelősségérzet. A rejtőzködési kényszer ezt már eleve ki is zárja, de más tényezők is abba az irányba hatnak, hogy az igazságért, a hitelességért, a megbízhatóságért érzett felelősség elhalványuljon. Közösségi kontroll hiányában a vezérlés nem vonható felelősségre azért, hogy nem ad megfelelő mennyiségű és minőségű információt, az egyedek pedig belekényszerülnek a központilag meghatározott sémákba, sablonokba, dogmákba, amelyekkel kapcsolatban semmiféle egyéni felelősségük nincsen; az egyedek valós szándékairól, céljairól, viselkedéséről képet adó információk nem maguktól az egyedektől indulnak el a vezérlés felé, hanem általuk nem befolyásolható, titkos csatornákon. Mindennek következtében a nyilvános kommunikációk jelentős részben információszegény önismétlésekké, öncélú rituálékká alakulnak át.

Az egyedek autonómiáját korlátozó, az egyedeket a központi vezérlésnek alárendelő kovamoszat típusú szerveződés kommunikációs szempontból leginkább azt igényli egyedeitől, hogy fogadják el, tegyék magukévá a központi vezérlés által definiált elveket, értékeket, ideológiákat, dogmákat. Így az egyedek nyilvános kommunikációinak sikere leginkább azon múlik, hogy miképpen tudják a sablonokat, a sémákat, az üres formulákat a „valamit” mondásának veszélye nélkül kombinálni. Itt tehát nem lesz szükség sokoldalú és jól kidolgozott kommunikációs képességekre és készségekre, gazdag tudásanyaggal támogatott értelmezési és értékelési keretekre, széles látókörre, sőt, a szerveződés különféle tiltásokkal és kontra-szelektív mechanizmusokkal gátolni is igyekszik, hogy ilyen tulajdonságok az egyedek nagy tömegeiben kifejlődjenek, hiszen

az éppen az egyedek autonómiája erősödésének irányába hatna. A kovamoszat típusú szerveződés olyan kognitív stílus, olyan gondolkodásmód kialakulását segíti az egyedekben, amelyekben olyan jegyeket találhatunk, mint: tekintélyelvűség, autoriter gondolkodás, tételekhez, dogmákhoz való merev ragaszkodás, a másképp gondolkodás elutasítása; a feladatmegoldásokban általános elvekből, tételekből, dogmákból való kiindulás, a pozitív tapasztalatnak a dogmákhoz való igazítása, a tényeknek a csúrése-csavarása, metafizikai konstrukciók kedvelése; a világgépben és az erkölcsi értékrendben az egyed, az individuum felől való megközelítések elvetése, a nembeliség és a közösség hangsúlyozása; a probléma- és konfliktuskezelésben voluntarista megoldások választása.

A magyar öszvér

Befejezésül néhány szót arról, miképpen helyezkedik el a mai magyar társadalom az amőba/kovamoszat dichotómiában. Nem kétséges, hogy Magyarországon a negyvenes évek végén olyan intézményrendszer jött létre, amely a magyar társadalmat — tudatosan vagy kevésbé tudatosan — mindenesetül a szerveződés beavatkozási elve alapján kovamoszat-módra kívánta megszervezni. Nem tartjuk feladatunknak, hogy ennek külső és belső okait kutassuk, felmutassuk az ötvenes évek első felének egyébként is jól ismert kovamoszat-jellegzetességeit, majd végigkísérjük, hogyan vezetett el a szélsőségesen kovamoszat típusú társadalomszervezés 1956-hoz. A politikai konszolidáció nyomán a szélsőségek visszaszorultak, a központi vezérlés kényszerei enyhültek, az em-

berek mozgásteret tágult, azonban a hatvanas évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a lényegében változatlan kovamoszat-szerveződés a gazdaság teljesítményeit nem képes a szükségleteknek megfelelően növelni, nem tudja a társadalom gazdasági alkalmazkodóképességét fokozni. Ez a felismerés 1968-ban olyan reformlépéseket eredményezett, amelyek amőba típusú szabályozási módok és szerveződések bevezetésében nyilvánultak meg a gazdasági alrendszer területén, de az intézményrendszer egészét, az intézményi struktúra alapvetően kovamoszat-jellegét nem érintették. Így aztán a reformkezdeményezések — újító, pezsdítő hatásuk ellenére — gyorsan lefékeződtek a hetvenes évek elején; kitűnt, hogy a kovamoszat típusú szerveződést fenntartó intézményrendszer változatlansága mellett az amőba típus felé nyitó törekvések kevésbé bontakozhatnak ki, eltorzulnak, elhalnak: a kovamoszat-számár és az amőba-ló keresztezéséből nem lesz versenyparipa, csak szaporodásra képtelen öszvér.

A magyar társadalom belső feszültségei, teljesítőképességének leromlása az egyre fokozódó követelményekhez képest a nyolcvanas évek végére elodázhatatlan feladattá tették a gazdaság olyan átalakítását, amely az amőba-jelleg felé nyit. A gazdaság ilyesféle átalakítása azonban aligha valósulhat meg, ha a társadalmi élet szerveződése túlnyomó részt megmarad a beavatkozási elvet megtestesítő, kovamoszat típusú keretekben. A reformhoz, a megújuláshoz elengedhetetlen, hogy a társadalom egésze, minden alrendszere megújuljon, így a társadalmi információ termelésének, a társadalmi kommunikációnak a szerveződése és intézményrendszere is.

The task of this study is to investigate, even if drafted, how information and its communication functions in two ideal-typical social formations that manifest sharply different organizational principles.

Emelni az igazságdózist

Ancsel Éva filozófussal beszélget Gerelyes Endréné

■ „A világ rendjének manifeszt hiánya kontúrozódik az emberek zavart tekintete előtt” — olvashatjuk Ancsel Éva: *Éthosz és történelem* című tanulmányában. Létezik-e olyan egységes világtérkép, amelynek tudatosításában szerepet vállalhat a tömegkommunikáció?

— Sok naivitás van abban, ha egyáltalán rákérdezzünk arra, hogy lehet-e ma egységes a világtérkép, és hogy a tömegkommunikációnak feladata lehet-e elérni, hogy tízmillió ember ebben az országban egységesen gondolkozzék a világról. De én sem vagyok kisigényű, amikor azt mondom: a tömegkommunikációnak feladata, hogy minél nagyobb igazságdózist közvetítsen azokban a szavakban, képekben, gesztusokban, amelyek sugároznak. Ha igazságdózisról beszélek, azt nem szűkítem le a politikai szókimondásra. Nagyon fontos és örömdetes az igazmondás, de ha pusztán az eseti leleplezésekben merül ki, akkor még mindig hiányzik az igazság feltárása. Le kell leplezni a leleplezendőt, ez hallatlanul fontos feladat, de nem elég; ezt meg kell tenni, mert a nyilvánosság reflektorfénye nagy erő! Félelmet ébreszt azokban, akik vétkek elkövetésére nemcsak hajlanak, hanem meg is teszik azokat. Hogy pestiesen fejezzem ki magam, a vétkes tetteket stikában szokták elkövetni, abban reménykedve, hogy a dolog rejtve marad. Tehát igen pozitív fejlemény, hogy e tekintetben nőtt a szókimondás, csak sajnálatos, hogy ezt még mindig bátorságnak kell neveznünk. Lukács György azt mondja: olyan viszonyokat kellene teremteni, ahol nem kell morális atlétának lenni ahhoz, hogy valaki tisztességes és igazmondó legyen. Hozzátenném, hogy a világ tágabb politikánál, és az igazságdózis növelése nem csak ott szükséges, hanem önmagunkról, az életünkről, az életvitelünk, hétköznapi magatartásunk vét-

keiről is sokkal több igazat kellene mondanunk. Mert az életproblémák legtöbbször nagyon tartósan léteznek és létezni fog. Nem használom a „még” szót: nem mondhatjuk, hogy még vannak megoldatlan életproblémák, mert mindig is lesznek. Ez nem pesszimizmus. Ez — azt hiszem — csak az önáltatás hiánya, mert nem lehet azt hinni, hogy az idő múlása, valamiféle természetes evolúció, valaha is ki fogja ezeket iktatni. Hangsúlyozom, hogy az életproblémákról beszélek.

Milyen módon tudna ebben az értelemben nagyobb igazságdózist adni műsoraiban a televízió és a rádió? Kicsit elfogult vagyok, a rádiót jobban szeretem. Persze meg kell mondanom, hogy nem vagyok rendszeres rádióhallgató és televíziónéző, tehát csak kiválasztott élményanyag alapján mondhatok véleményt. Nem *ítéletet*, csak véleményt, és ez szükségképpen szubjektív lesz.

— Nyilván nem tudunk egyszerre és állandóan rádió- és televízióműsorokat hallgatni-nézni. A filozófusnak milyen választott műsorkedvencei vannak?

— Két olyan műsorszínpad van, amelyet szeretek, mert nagy esélyeik vannak arra, hogy föltárjanak emberi életösszefüggéseket. Az egyik a riport, az interjú és a portré, a közélet. A rádióban gyakoriak ezek a műsorok, és már a televízióban is, hiszen Vitray kezdett egy sorozatot, amelyet én szerettem. Csak azt fűzném hozzá — nem kritikaként, inkább kiegészítésként —, hogy az én meggyőződésem szerint minden ember különleges. Nincsenek szürke emberek, nincsenek átlagemberek, abban az értelemben, ahogyan ezt sajnálatos módon használni szoktuk. Éppen a *közélet* kérdése, hogy mennyire tárul föl minden ember kimeríthetetlenül gazdag egyedisége, egyszeri és megismételhetetlen mivolta. Lehet, hogy nincs

hobbija, lehet, hogy nem épít várat saját két kezével összeszedett kövekből huszonöt éven át — azt hiszem, most egy valóságos riportot idéztem, amely különben nagyszerű volt. Az a meggyőződésem, hogy kizárólag a *közellépni* tudáson múlik, hogy mennyire vagyunk képesek ezt a különlegességet a világon mindenkiébe, aki nem Nobel-díjas, nem akadémikus, nem vezető politikus, fölfedezni. Az *Ipargazdák* című sorozatból egyet-kettőt hallottam a rádióban, ezek például olyan műsorok voltak, amelyek nem különleges személyekkel, nem a művészi elit tagjaival folytak, és mégis bámulatra méltóak voltak az interjúk. Nagy lehetősége a rádiónak és a televíziónak, hogy tapintattal, de egészen közel lépve az emberekhez, segítsen mindannyiunkat, rádióhallgatókat-televíziónézőket abban, hogy megszabaduljunk egy igen vétkes dologtól: attól, hogy ránézünk egy emberre — akiről tudjuk, hogy hívják, látjuk a modorát, a viselkedését, a gesztusait, ismerjük a foglalkozását —, és mint valamiféle rögtönítélő bíróság, azonnal ítéletet merészelnünk alkotni róla. Az a súlyos tévedés rejlik e mögött, hogy egy ember egy-két tulajdonsággal, egy-két tulajdonság megnevezésével kimeríthető. Miközben tanítják már az általános iskola felső tagozatában is a modern fizikának azt a tételét, hogy az atom kimeríthetetlen, mégsem vesszük észre, mennyivel kimeríthetlenebb egy ember! Sohasem mondhatjuk — szerintem — egy emberről, hogy kiismertük. Amúgy sem szeretem ezt a szót, mert kiismerni olyan valakit kell, aki rejtőzködik. Persze az emberek olyankor rejtőzködnek, ha félniük kell attól, hogy megismerjük őket. Mert ha a hozzájuk való közeledésből hiányzik a megérteni akarás, akkor természetesen nem lesznek feltárulkozók. Megismerni nem is lehet végérvényesen egy embert tetőtől talpig, úgy hogy ne maradjanak benne még ismeretlen régiók. De ez a közellépés az emberekhez erősítheti azt a szerintem hiányzó alapérzést, hogy a *másik embert tisztelnem kellene*, még mielőtt ismerném. Ilyen előzetes tisztelettel kellene közelednünk egymáshoz. Vannak a földnek olyan tájai, ahol az emberek úgy köszönnek, hogy földig hajolnak egymás előtt. A különböző tiszteletadó köszöntések ma is élnek tehát — má-

sutt. Én tudom, hogy ezt nálunk nem lehet megvalósítani, de nem is erről van szó: nem a formáról — a tartalomról.

— *Ritka és törékeny dolog volt az egymás iránti tisztelet, a türelmes emberszeretet a történelmünkben. Nem könnyű ennek salangtalan példáit bemutatni a tömegkommunikációban.*

— Én nem hirdetek filantrópiát, sőt. És nem hiszek azokban, akik azt mondják, hogy ők úgy általában szeretik az embereket, mindenkit, kivétel nélkül. Hogyha nekem kellene erről valamit mondanom, ami borzasztó nehéz, akkor csak annyit mernék mondani, hogy nagyon közel érzem magamhoz az embereket. Tiszteletet érzek irántuk. A tisztelet még nem szeretet, lehet, hogy több is, lehet, hogy kevesebb is. Ezt most ne döntsük el. De úgy érzem, hogy közel tudok lépni az emberekhez, és nem szoktam végső ítéletet alkotni róluk.

Létezik tehát egy olyan műsorlehetőség, amely talán óva inthetne attól a rögtönítélkezéstől, amelyet vétkesnek nevezek. Ez ráébredtetne arra, hogy nem tesszük jól, ha úgy megyünk el egymás mellett, mintha tárgy lenne a másik ember. Nem tesszük jól, hogyha azt, ami egészen biztosan a legfontosabb az életünkben, az *emberi kapcsolatokat* dolgát, nemcsak félvállról kezeljük, de tönkretesszük, feláldozzuk semmiségek, erős szót fogok használni, ócska bálványok oltárán.

— *Talán nem tudjuk, hogy milyen a természetük, hogyan kell bánunk velük. Tanulják valahol az emberek az emberi kapcsolatok ismeretét?*

— A másik nagy lehetősége a rádiónak és a televíziónak éppen az, hogy a művészetet, amely az emberiség önismerete, még nagyobb mértékben, még jobban használja fel, még bátrabban közvetítsen nagy művészetet, hiszen nem gondolom, hogy az eddigi kísérletek kudarchoz vezettek volna. Tisztában vagyok vele, hogy itt vigyázni kell, nem szabad arisztokratikusnak lenni a feladatok megítélésében. Azért nem szabad, mert az emberek hétköznapijai túlságosan nehezek ahhoz, hogy este csak és kizárólag katartikus élményekre legyen szükségük. Valóban szükségük van kikapcsolódásra. De én nem tehetek róla, nem tudom egybemosni a kikapcsolódást és a szórakozást. Vannak,

akik képesek összekötő kapcsot találni, én nem tudok. Tudniillik a nagy művészet *be-kapcsol*. Bekapcsol egy erős áramkörbe. A közös, nagy emberi problémára. És nem kikapcsol. Nem teszi könnyebbé az óráinkat. Tehát helyeslem azt, hogy mértékkel kell adagolni a nagy művészetet, és kell nyújtani a kikapcsolódást is. Arisztokratisms intolerancia lenne bárkitől, ha kitessékelné ezeket a szórakoztató műsorokat a programból, de azért meg kell gondolni, hogy az, ami szórakoztat, az, ami kikapcsol, milyen természetű. És hogy az, amit kvázi-művészi műsorként közvetítünk, valóban művészi-e. Mert az a baj, hogy a kvázi-művészi műsorok — most nagyon durva leszek — azokat, akik önhibájukon kívül még nem barátkoztak meg a művészettel, sokszor csak azért készítetik arra, hogy ezeket gondolják művészetnek, mert rettentő unalmasak. A vontatottság, az unalom, a sötét színnek önmagukban egyáltalán nem garantálják, hogy most katartikus élményben lesz részünk.

— *A szórakoztatás céljára és ürügyén gyártott képződmények alkalmasak-e egyáltalán rendes emberi szórakozásra, ahogyan mondjuk: kikapcsolódásra?*

— A szórakoztatás, a kikapcsolódás egy dolgot biztos nem igényel: a hazugságot. Mert az már giccs. A giccs számomra egyetlen mondattal meghatározható: nem más, mint hazugság. A könnyed és könnyelmű hazugság, az emberek illúziókkal való elringatása — még ha van is igényük az embereknek erre, mert van igényük, hiszen ez is a szorongatott teremtmény igénye —, ugyancsak ártalmas. A szórakoztatásnál nem kell katarzist és súlyos igazságokat kérnünk, ez teljesen természetes. De azt nem érzem szükségyszerűnek, itt, ma, Európában, s azon belül Magyarországon, hogy az amerikai szórakoztatóiparnak ekkora teret engedjünk. Nincs róla fogalmam, hogy mibe kerülnek ezek a filmek, azt tudom, hogy a magyar szerzők, a magyar írók egy-egy tévéjáték forgatókönyvéért nagyon keveset kapnak. Jó lenne, ha egyszer egy szakértő mérlegelné, hogy a legkevesbé sem művészi élményt nyújtó külföldi produkciók ára, és a magyar szerzőknek — kiváló szerzőknek! — fizethető honorárium milyen arányban van egy-

mással. Én nagyon örülök neki, hogy a televízió ismét olyan tévéjátékokat, amelyek akkor születtek, amikor nekem még nem is volt televízióm. Nemrégén láttam egy ilyen, külföldi fesztiválon is díjat nyert tévéjátékot, és eltűnődtem, hogy az utolsó tíz évben láttam-e ilyen magas színvonalú és ilyen igényű műalkotást. Azt hiszem, hogy nem kell az embereket féltetni a megrázó élményektől, miközben elismerem, hogy a mértéket be kell tartani, és igen óvatosan kell a két csatorna lehetőségével bánni. Ne mondjanak le könnyen az emberek egy-egy művészi műsorról azért, mert azzal egyidőben valami habkönnyű, üres, fajsúly nélküli műsort kínálnak nekik a televízió.

— *Az emberformálás direkt módszereivel nem lehet az embereket ebbe az irányba terelni. A katartikus élmény minden bizonnyal jobban és mélyebben hat rájuk. De vajon az intellektuális érdeklődés merre tereli a hallgatókat-nézőket?*

— A televíziós, rádiós viták nem rossz műsorok. Csak parttalanok. Azt érzem az egyik komoly problémának, hogy nem elég körülhatárolt a téma, amelyről gondolatot eszmét cserélnek. Ezért sokszor én is nehezen követem őket. Úgy szoktak befejeződni ezek a beszélgetések, hogy „természetesen az idő rövidege miatt nem lehet lezárni”, ez igaz, de talán szűkebb kérdéskörrel, kevesebbről kellene beszélni, de arról mélyebben, hiszen holnap is lesz rádió, holnap is lesz televízió. Én azt hiszem, hogy a sietést nem kellene átvennie a tömegkommunikációnak. (Egyébként is bajom van a sietéssel, nem tudom, hogy mindannyian meg tudjuk-e mondani, hogy most, éppen azzal, amit csinálunk, miért sietünk, hová sietünk. Nem lenne-e jobb meg-megállni? Alaposabbnak lenni? Elmélyültebbnek lenni? És ez vonatkozik a tömegkommunikációra is!) A vitákban helyzet- és világtérlemezési különbségek mutatkoznak meg. De manifesztálniuk kellene ezeknek a vitáknak azt is, hogy azok, akik a rádióban vagy a televízióban vállalkoznak, hogy a nyilvánosság előtt eszmét cseréljenek, toleránsak egymás véleménye iránt. Ez nem mindig valósul meg. Most egy rádiós vitára gondolok, amely egyenesen megdöbbenő volt, mert bemutatta, hogy hogyan lehet nyilvánosság előtt, felelős embereknek,

akik önmagukat felelősnek tekintik, profánul szólva a veszekedés szintjén eszmét cserélniük fontos kérdésekről. Én a szenvedélyességnek híve vagyok, de a szenvedélyesség más, mint a szűk személyes indulat, mint a másikat végighallgatni nem tudó szűkkeblőség, mint a másikat letorkolló csalhatatlanságtudat, és azt hiszem, hogy itt nálunk, ma, amikor sok a jogos és érthető ingerültség, még az indulat is, nagyon nagy figyelmet kellene fordítani arra, hogy a tömegkommunikáció higgadt legyen, ne szenvedélytelen, ne szenvedélytelen, de higgadt, tárgyilagos, és sugallja a toleranciát, amely föltétlenül nagy érték.

— *A tömegkommunikációt is emberek csinálják. Sok bonyolult kérdéssel kerülnek szembe, mindenhez érteniük kellene, sohasem érik utol magukat, sietnek az újabb feladatok felé. Lehet ezt a munkát jól csinálni?*

— Nem nőttünk ki még abból a sztálini időkben fogant tévedésből, hogy az embereket úgy kell meggyőzni, mintha a fejükbe kalapálhatók lennének a megértendő dolgok. Nem! Az emberek meggyőzése nem olyan folyamat, hogy itt állnak a tömegkommunikátorok, akik birtokában vannak az „igazságnak”, és másfelől ott vannak az emberek, akiknek a fejébe kell sulykolni a tudást. Minden magyar állampolgárnak van véleménye a maga szűkebb környezetében számára feltáruló problémákról, lehet, hogy ez a vélemény, éppen, mert egy szűkebb tapasztalattomra támaszkodik, nem mindig megalapozott. De a hallgatók és a televíziónézők tudata nem tabula rasa, nem üres lap, amire tetszés szerint írhat a tömegkommunikátor. És ezzel teljesen tisztában kell lenni! Mert rendben van, én tapasztalati úton nem juthatok információhoz az irán—iraki háborúról, de a hazai dolgainkról minden embernek vannak tapasztalatai. Nem egészséges az sem, ha olyan mértékben kettéválnak a kérdezők és a válaszolók, ahogy az bizony nagyon gyakori.

Ha én, mint a filozófia egyik művelője, valakivel műsort csinállok, teljesen rendben van, ha megvallat, mert én egy tudományosságra igényt tartó disziplina művelője vagyok. Persze a válaszadást én is sokszor újabb kérdésekkel kezdem. Mert az ember nem csak kérdező lény. Az emberben az a

csodálatos, hogy *tülször* minden határon, azoknak a dolgoknak a határán, amelyek közvetlenül érintik. Új dolgokra is rákérdez, amelyek pedig nem érintik. Nem igaz, hogy az embereket csak az érdekli, ami közvetlenül, de legalább holnap érinteni fogja őket. Éppen úgy érdekli az embereket, amióta csak élünk a földön, a csillagok világa. Nincs mitológia, nincs vallás, nincs filozófia, amely ne próbálkozna olyan kérdések megfejtésével, amelyek közvetlen életvilágunkban minket nem érintenek. Ezért nem helyes, ha elválik élesen a kérdező és a válaszoló. Egyrészt azért nem, mert nincsenek olyan emberek, akik abszolút válaszok birtokában lennének. Az az igazán meggyőző, ha a válaszadó ember is töpreng, ha a válaszaiban érzem, hogy ezek nem olyan válaszok, mint amilyent a kétszerkettő kérdésére adunk, ezek mögött meditáció van, töprengés. Mert tusakodni kell a kérdésekkel ahhoz, hogy eljussunk egy megközelítő válaszhoz. És meg kell, meg lehet fogalmazni azokat a kérdéseket, amelyeket maga a válasz hoz világra. Minden megközelítő válaszunk, minden megoldásunk újabb problémákat hoz világra. Ha nem így lenne, akkor a gondolkodás menete elakadna, nem termelne újabb problémákat a gondolkodás. Ez az ember nagy képessége: hogy új problémákat tud termelni. Jó lenne olyan műsorokat hallani, látni, ahol a kérdező néha — nem mindig, ez nem törvényszerű — együtt keresi a választ az interjúalánnyal, a megkérdezettel, és ekkor még az sem baj, ha dadog. Bizony, nem baj, ha dadog, nem azok a meggyőző emberek, akik folyékonyan fölmondanak egy szöveget, mert bennfentesek, vagy mert ez a szakmájuk. Nem. Én a töprengő beszédet szeretem, és nem hiszek azoknak, akiknek mindenre kész szövegük van. A dadogó ember, vagy az az ember, aki zavarban van, aki félszeg egy mikrofon, egy kamera előtt, nem biztos, hogy nem való oda. Az emberi zavar, az emberi félszegség csodálatos jelenség. Nagyon sokat feltár valakiből. Én a magabiztosságot, a teljes magabiztosságot találok olyasvalaminek, ami bennem balsejtelmet ébreszt. Azt hiszem, minden időkben nagyon nehéz, de különösen a mi századunkban, a mi korunkban nehéz magabiztosnak lenni bármiben. Az ember kereső

lény, és nem csak kérdező. A szavakat is keresi, keresteti. És én szeretem látni, amikor valaki keresi a szavakat, és tanúja lehetek annak, hogy most születik előttem, a szemem láttára, egy gondolat. És egyáltalán nem veszem rossznéven, ha a mondat grammatikailag bizonyos törést szenved, de az emberi, érzelmi, gondolati fedezete annál erősebb. Hát ilyen vonatkozásban kellene bátrabbnak lenni. Megszólaltatni azokat, akik a mai sztereotípiák szerint nem arra születtek, hogy a nagy nyilvánosság előtt megmutatkozzanak. Éppen ezek a nagy pillanatai a portréknak, az interjúknak, mert úgy érezzük, most feledve van a mikrofon vagy a kamera, és úgy szólal meg az ember, olyan intim, olyan bensőséges lesz a megszólalása, mintha ezek a technikai eszközök nem állnának közénk és ő közé.

— *A kiválasztott műsorok számát lehetne-e még gyarapítani? Mivel? Hogyan?*

— A televíziótól sokkal több dokumentumműsört várok. Nem csak nagy dokumentumfilmekre gondolok, bár azokra is, hanem a kisebbekre, amelyek tizenöt-húsz percben villantanak fel egy fontos, sok igazságot kimondó valóságdarabot, emberi valóságot. Ez nyilván érdeklődésemből fakadó egyoldalúság, hogy én állandóan hangsúlyozom, hogy az emberi valósághoz kellene bátrabban közelíteni, de nem annak rovására, hogy információkat kapjunk gazdasági, pénzügyi helyzetünkről. De mégiscsak emberi közegünkben követjük el nemcsak a legtöbb hibát, hanem a legtöbb vétket is. És ott tükröt tartani elénk úgy látszik naponta sem elég ahhoz, hogy önismeretünk egy kicsit erősödjék. Nagyon gyenge pontunk az önismeret! És nagyon „erős” pontunk a felelősség áthárítása mindenféle bajunkért — másokra. Kitüntetett másokra és kevésbé kitüntetett másokra. Ez, sajnálatos módon, rendkívül erős oldalunk, és ezért az olyan televíziós szereplők — nem a riporterek, hanem az általuk megszólaltatottak —, akik zseniálisan meg tudnak magyarázni mindent, a legkevésbé sem járulnak hozzá ahhoz, hogy megnyugtassanak. Mert ha kisiklik egy vonat, annak megvan az oka, azt egy bizottság kivizsgálja. De attól még kisiklott! Attól még embereket súlyos baleset ért. Mindennek van oka. Feltárom az okokat és

megmagyarázom — de ezzel még nem enyhítem a következmények súlyát. Ha viszont egyszer hallanék valamit, aki azt mondja, hogy „kérem, ez a jelenség, ez a negatív jelenség, amely önöket foglalkoztatja, azért következett be, mert én tévesen intézkedtem”, eszem ágába sem jutnak, és azt hiszem, másoknak sem, hogy váltsák le a funkciójából, sőt, maradjon ott, hiszen abban, aki kimondja: „tévedtem” — meg lehet bízni! De lehet-e hinni annak, aki sosem képes ezt kimondani? Ez egy feudális, személyi kultusz maradvány. Nem tudom tisztelni azt, aki magát csalhatatlannak tartja és ekképp nyilvánul meg. Ennek nagyon súlyos következményei vannak, mert az ember nagy tulajdonsága éppen az, hogy képes a korrekcióra. Nem az a nagy tulajdonságunk, hogy hibátlanok vagyunk, hiszen az ember lényegileg esendő. Folyvást téved. A tévedés az elme „munkahelyi balesete”, természetes balesete, s ahogy a munkahelyi balesetek után jár a teljes fizetés, a tévedés is rendjén van, ha felismerjük, mert ez együtt jár magával a gondolkodással. De hát a csalhatatlanság, amely bizonyos pozíciók betöltőinél még mindig tapasztalható, fenn tarthatatlan.

Az értékrend megfordítására én a tömegkommunikációban látok próbálkozást. Nem sok eredménnyel. Mintha nem találnának rá azokra a személyiségekre, akik képesek arra, hogy ne csak magyarázzák a dolgokat és kimagyarázzák önmagukat. Az egyenes beszéd nem nélkülözheti saját tévedéseink néven nevezését. Pedig az igazságdózis azon múlik, hogy a dolgokat néven nevezzük. Nem nagyon látom a példamutásra jelentkezőket — keveslem számukat.

A tévedések beismerése néha kevés, mert vannak esetek, amikor azt kell mondani, hogy „elherdáltam a népvagyonnak . . .” és itt meg kell mondani, mekkora mennyiségét. Amikor az elherdálást már nem lehet pazarlásnak nevezni, mert az is más. Azt hiszem, hogy a nem kellő felelősséggel végrehajtott tettek következményeit ma egy egész ország viseli. Egyenlőtlenül viseli persze. És ez bizony az igazságérzetet súlyosan sérti. Az emberek érzékenysége a szavak igazságértéke iránt nagymértékben megnőtt. Ma mindenki tudja már, hogy a „szövegelés” nem

megy tovább. „Szövegelésnek” hívják nagyon találóan azt, amikor valaki nem mond semmit, csak szöveget, bonyolult körmondatokban bujkálva. Megszólalva is lehet semmit sem mondani, a semmitmondásnak pedig az a tulajdonsága, hogy hosszú körmondatok labirintusaiban próbál elrejtőzni. Véletlenül sem tömör a semmitmondás! Csak az képes tömör lenni, aki mond valamit! A semmit csak nagyon hosszan lehet elmondani, hosszú és cirkalmas mondatokban. Igaz, az emberek szeme-füle értő, így ennek önmagában is van leleplező ereje. Azok, akik folyvást kimagyarázkódnak a mikrofon és a kamera előtt, nem tudják tehát, hogy mit csinálnak, mert nem kimagyarázkódnak, hanem leleplezik magukat ezzel a meddő kísérlettel. Ez a közvetlen közéleti vagy politikai dimenzió a rádióban és a televízióban azonban szerintem az igazságközvetítésnek csak az egyik oldala.

— *Egyik, de a „legnagyobb nézettségű” oldala. Az igazság többi oldalával sokkal esetlegesebben találkoznak az emberek manapság. Nem lehetne az értékeket intézményesebben közzétenni?*

— Az értékrendről nem nyilatkozom. Kicsit sokallom is, kicsit divatjellegűvé vált ez az egész értékprobléma. Hogy az igaz szó érték — az mindig így volt. Akkor is, ha büntették, akkor is, ha megtorolták, azért ez egy ősrégi érték! És azt hiszem, hogy minden, ami érték, lényegénél fogva tartós. Egyáltalában nem hiszek abban, hogy vadonatúj értékeket kell felfedezni, csak érvényt kell szerezni a régieknek. Az érték viszont nem attól érték, hogy tömegméretekben érvényes. Az értékben mindig van valami követelménymozzanat, valami mérce-jelleg, tehát azt is naivitás hinni, hogy majd eljön a nap, amikor minden, ősi idők óta különbözőképpen megfogalmazott érték realizálódik. Nem! A baj nem csupán az, hogy az értékek nem realizálódnak tömegméretekben hiánytalanul, mert ezt sohasem fogják „megtenni”. A baj az, ha már nem is mérjük hozzá a valóságos folyamatokat az értékekhez, hanem legyintünk. Ezért írja Thomas Mann a Törvény című elbeszélésében, hogy meg fogják szegni a törvényt, de ne merje senki azt mondani, hogy nincsen érvényben. Ne merje senki azt mondani, hogy az ember-

élet nem föltétlen érték, akkor sem, ha nem kezelik így. A világ sajnálatosan sok pontjára lehetne rámutatni, de hétköznapi életünk jelenségeire is. Mégse merje senki mondani, hogy nem föltétlen érték az emberi élet. A mércének meg kell maradnia, azt meg kell őrizni, föl kell emelni, éppen akkor, amikor a feledés homályába akarják eldugni. Akkor ki kell ázni onnan, mert enélkül nem lehet megítélni magunk és mások tetteit. Meg kell ítélnünk tetteinket, ebben nincs semmi kegyetlenség. Sőt. Én azt mondom, hogy az a kegyetlenség, ha legyintünk, ha már megítélésre sem tartjuk méltónak a másik ember tetteit. Az azt jelenti, hogy letettünk róla. Én az erkölcsi megítélésről beszélek, amely soha nem lehet „végítélet”; amellyel a tetteket lehet megítélni és sohasem az embert, és az igazságos megítélés teszi lehetővé, hogy le lehessen venni a megítélt tettet a lélek napi-rendjéről, hogy ne legyen senki odakötözve a saját múltjához, hogy lehetséges legyen a megbocsátás.

— *A tömegkommunikációról azt mondják, hogy a hétköznapi történelem dokumentuma. Rögzíti-e, tükrözi-e valóban korunk mindennapjait?*

— Szeretném elmondani, akkor is, ha nem ismerem eléggé a teljes rádiós és televíziós műsoranyagot, én nem követelném, hogy hiánytalanul tükrözze mindennapjainkat, csak annyit követelnék, hogy többet tükrözzön és hübb tükörkép legyen. De hogy egész valóságunknak tükre legyen, ezt így nem is lehetne követelményként szabni, mert hiszen többféle funkciója van, nem csak tükrözési feladata. Bonyolult dolog ez a mi tükörhasonlatunk. Én, ha lehet, elkerülöm, mert a tükör — az foncsorozott üveg. És a tudat nem az. Még kevésbé olyan üveg, amely csak attól függően tükrözi helyesen vagy helytelenül a valóságot, hogy hogyan van foncsorozva. Ha másik „foncsort” vonok rá, akkor mást fog mutatni? Nem hiszem. Ennyiben a hasonlat sántít, és nem lehet a valóságot hamisan tükröző foncsorozott üveglapokat összetörni, mert keletkezik egy másik hamis tükörkép, mert a hamis tudatnak mindig a valóságban vannak a gyökerei. Nem olyan egyszerű. Lehet a tudatot megcélozni. De ne felejtjük el, hogy a tudatot egyáltalán nem a tömegkommuni-

káció formálja elsősorban, nem is dolga, ezt nem lehet tőle számon kérni: a valóság, az élettapasztalatok formálják. Az ember néha helytelenül általánosít élettapasztalatai alapján? Ezt szokták a szemére vetni. De hát nem lehet ismeretelméleti felkészültséget senkiről sem feltételezni, nem lehet kívánni, hogy akit megszorogtat a hétköznapi, hogy akinek beázott lakását nem hozzák rendbe, aki elemi lég gondokkal kínlódik, aki nem tud fűteni otthon, ilyenkor arra gondoljon, hogy „ez az én élettapasztalatom és nem általánosítható”. Ebben eszméletlen arisztokratizmus van! Mire legyen tekintettel az olyan ember, akit annyi éve megszorogatnak a mindennapi lég gondok? Ha azt érzi, hogy felé is irányul részvét, segíteni akarás, és ha benne is tud mások gondja együttér-

zést ébresztetni, talán csökken a magányérzése.

— *Búcsúzól, ennyi elgondolkodtató észrevétel és magas igazságtartalmú szembesítés után, ajánl-e végső megfontolásra valamilyen összegzést a tömegkommunikátoroknak?*

— Hallottam, hogy a paksi atomreaktorban prémiumot kapnak azok, akik azonnal jelentik, ha tévedtek, és hibájukat azon nyomban ki is javítják. Ez természetes, hiszen ott emberélet múlik ezen. Mindannyian olyan helyen dolgozunk, ahol a tévedéseink következményei embereket érintenek, s ha ez nem is radioaktivitás, mégis úgy kellene fölfognunk, mintha egy atomreaktorban dolgoznánk. Az igaztalan szó is rombol, úgy, mint a sugárzás.

Barcy Magdolna—Rudas János

Újságíróképzés — hatékonyabban

Kommunikációs készségek fejlesztése tréningmódszerrel

Egyre több pénzt, energiát és egyéb ráfordítást igényel a tömegkommunikáció területein dolgozó szakemberek képzése és továbbképzése. Eközben egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az oktatás hagyományos módszerei kevésbé hatékonyak, nem vagy alig alkalmasak arra, hogy a résztvevőknek új és használható ismereteket adjanak, gyakorlatban alkalmazható készségeket alakítsanak ki. A szervezett képzések és továbbképzések hallgatói unják a muszájból elvieselni kényszerülő előadásdömpinget, formálisnak és fölöslegesnek tartják azok többségét, úgy érzik, hogy lopják az idejüket. Jobb a helyzet, ha valamely konkrét eljárás, módszer célirányos megismertetéséről van szó, ám növekszik az elégedetlenség, amikor komplexebb, általánosabb, átfogóbb jellegű a tanfolyam témaköre (például: emberi tényezők szerepe, vezetési ismeretek, ideológiai továbbképzés stb.). Nem véletlen, hogy „lasszóval” kell fogni a munkatársakat az ilyen tanfolyamokra és egyéb továbbképzési alkalmakra.

A mienknél gazdagabb országokban már régen (évtizedekkel ezelőtt) rájöttek arra, hogy az oktatást nem lehet csak formálisan, a munkatervi „kipipálás”, illetve a „papírszerzés” érdekében szervezni, mert ez elkerülhetetlenül a színvonalatlanságot és az igen alacsony hatékonyságot eredményezi. Eppen ezért arra is rájöttek, hogy szakítani kell a hagyományos (prelegáló) oktatási módszerekkel, és olyan formákat, képzési eljárásokat kell kidolgozni, amelyek megfelelően motiválják az embereket, aktivitásra serkentik és így mennyiségileg is több, emel-

lett használhatóbb és maradandóbb ismeretekkel látják el őket.

A mintegy négy évtizede kidolgozott és azóta finomított új képzési módszernek három lényeges vonása van. Az egyik a *személyesség*, vagyis hogy mind az oktatók, mind a hallgatók személyesen, egész személyiségükkel vesznek részt a folyamatban. A másik az emberi léptékű közeg, vagyis a *kiscsoport*, ahol mindenki „szemtől szembe” kerül egymással, ahol a résztvevők közötti akciók áttekinthetőek. A harmadik a személyes élmény, a *saját tapasztalat*, vagyis a kívülről jövő ismeretek passzív befogadása helyett az érzelmek mozgósítására épülő, személyes belátáson alapuló aktív viselkedésváltoztatás megy végbe.

Ezeknek a módszereknek különféle alkalmazása lehetséges — attól függően, hogy mi a képzés célja és terepe. Például használják őket a vezetőképzésben, a szervezeti konfliktusok kezelésében, a kommunikátorok képzésében, orvosok, pszichológusok, szociális gondozók, pedagógusok képzésében, vagyis olyan területeken és szakmákban, ahol emberek emberekkel foglalkoznak, illetve emberek emberekre akarnak hatni. Ezeket összefoglalóan *tréningcsoportos képzésnek* nevezzük.

Cikkünkben szeretnénk megismertetni az olvasót a tréningmódszer egy konkrét alkalmazásával: a rádiós újságíróknak szervezett kommunikációfejlesztési tréningünkkel. Ezután ennek a tréningnek néhány hatásvizsgálati eredményéről számolunk be, majd összefoglaljuk a hagyományos oktatás és a tréningcsoportos képzés sajátosságait.

Keretek

Az elmúlt év tavaszán és őszen a Magyar Rádió szervezésében kétszer egyhetes kommunikátorfejlesztési tréninget tartottunk. Ez azzal kezdődött, hogy a tíz résztvevő (a létszám általában 8—16 fő között szokott lenni) és a két oktató (tréner) egy hétre elvonult az RTV siófoki, illetve gárdonyi üdülőjébe. Erre azért volt szükség, mert a módszer lényegi eleme: a résztvevőknek az egész folyamatban jelen kell lenniük (nem jöhetnek később, nem mehetnek el korábban, nem hiányozhatnak egyes foglalkozásokról). Ki kell szakadniuk a megszokott — munkahelyi, baráti, családi — környezetükből. Nincsenek „vendégművész” előadók sem, hanem a két tréner szinte éjjel-nappal együtt él és dolgozik a résztvevőkkel. A tanulásra fordított hasznos idő megnő napi 10—12 órára, hiszen senkinek nincs más tennivalója.

A világtól való elzártság egy járulékos hatása a tanulási folyamat intenzívebbé válása. Az összezártság a téren és időn kívüli lét élményét adja a résztvevőknek — és teszi elviselhetővé, sőt kifejezetten élvezetessé az első pillantásra igen hosszúnak tűnő és egyébként valóban feszes napi programot.

A tréning *célja* az volt, hogy a személyiség érzelmi, értelmi és viselkedési szféráját integrálva széles értelemben vett tanulást, kommunikátorfejlesztést valósítson meg. A *két-fázisos* megoldás e cél hatékonyabb elérését szolgálta: az első hét megindította a szükséges folyamatokat, a második hét továbbépítette és megerősítette az elindult kedvező változásokat.

Módszereink a *személyiségléktan* és a *szociálpszichológia alkalmazásából* születtek. A heti mintegy 50 órás tanulmányi időt sokféle metódussal töltöttük ki. Leggyakrabban a *csoport egészével* dolgoztunk: didaktikus célú gyakorlatokat kezdeményeztünk, amit a csoport megvalósított, majd tanulságait megbeszélte; szerepjátékokat játszottunk különféle társas helyzetek megjelenítésére; kötetlen beszélgetéseket folytattunk a csoport által behozott témákról; bizonyos témákat — a gyakorlatokat követően — szemináriumszerűen megbeszélünk; időnként rövid bevezető vagy összefoglaló előadásokat is tartottunk.

A gyakorlatok, szerepjátékok egy részét *videóra vettük* és a felvételt a megbeszélés során használtuk fel illusztrációként. A képmagnó alkalmazása egyrészt objektív tükröt tartott a résztvevők elé, másrészt fel tudott nagyítani olyan beszéd- és viselkedéselemeket, amelyek enélkül elsikkadtak volna.

A módszertanhoz tartozott különféle *kérdőívek és önismereti tesztek* kitöltése önmagukról és csoporttársaikról. Ezeket nem külső személy (például a csoportvezető) értékelt, hanem a tagok saját maguknak adtak és társaiktól kaptak visszajelzéseket viselkedésükről, személyes tulajdonságaikról. Amikor a feladat jellege (időigény, intimitásigény) megkívánta, a teljes csoport helyett *párokra vagy hármas kiscsoportokra* oszolva dolgoztunk. Mindezt kiegészítettük magunkkal hozott és az egyes témákhoz kapcsolható *írástól anyagok* (rövid cikkek, szemelvények, összefoglalók) közreadásával, valamint egy, a kommunikáció nem verbális eszközeiről szóló film levetítésével. Végül, az ismeretek rögzítését szolgálta számos írásos termék, amely táblán, csomagolópapíron, jegyzetpapíron jelent meg a csoportmunka egy-egy szakaszát összefoglalandó.

Hadd szenteljünk néhány szót a *trénernek* (csoportvezető) szerepének. A tréning eredményes lebonyolítása megkövetelte a gondos és sokoldalú előkészítést, felkészülést (ideértve a tárgyi eszközök, anyagok előkészítését is), a tréning alatt pedig fokozott koncentrációt, állandó készenlétet, maximális együttműködést. Ez a fajta munka olyan rugalmasságot kívánt, amellyel a pillanatnyi állapothoz és a csoport mindenkori szintjéhez lehetett adaptálni az előre eltervezett tematikát és programot. Maguk a tréner azokon túl, hogy pszichológusok, speciálisan képzett csoportvezetők, többéves tréning- és önismereti csoportvezetői gyakorlatuk van a vezetőképzés, a felsőoktatás, az egészségügy és a közművelődés területén.

Témák

A tréning általános tárgya a résztvevő kommunikátorok önismeretének, énképének fejlesztése, ezen keresztül kommunikátori készségeik fejlesztése volt. Ezt didaktikus

megközelítéssel több konkrét *témára* bontottuk föl. Ezek a főbb témák:

1. Viselkedés a köznapi kommunikációtól eltérő (szokatlan) helyzetekben.
2. Problémamegoldó célú kommunikáció páros és csoportos helyzetben.
3. A személyközi kommunikáció fogalma, fajtái, akadályai, csatornái.
4. A kommunikátorok énképe, önismereete és másoknak róluk kialakított képe.
5. Tipikus rádiós kommunikátori helyzetek elemzése.
6. Kooperativitás és befolyás.
7. Konformizmus és a hatalomhoz való viszony.
8. Nonverbális kommunikáció.
9. A kommunikációs stílusok.
10. Odafigyelés (attentivitás) és empátia a kommunikációban.
11. A csoport működése, kommunikáció a csoporton belül.
12. Siker—kudarcc elemzés.
13. Csoportok közötti kommunikáció és kooperáció.

E konkrét és majdhogynem órarendszerűen felbontható témákon túl a tréningnek volt egy olyan — bár kimondott, mégis a háttérben meghúzódó — tematikája, amelyet szinte végig a két hét során igyekeztünk érvényre juttatni.

Elsőként említhetjük a másokra tett hatás, az *impressziókeltés* vizsgálatát — amelylyel azt kívántuk elérni, hogy a kommunikátorok szembesüljenek azzal, miképpen alakítják megnyilvánulásaik mások magatartását.

Hasonlóképpen foglalkoztunk az egyének részvételével különféle *társas helyzetekben*. Igyekeztünk felszínre hozni a személyes információcsere jellegzetességeit, tudatosítani a kommunikáció szereplőinek súlyát, domináns vagy alárendelt helyzetüket, az odafigyelés és a beleérzés (az empátia) mértékét, az elfogadás és az elfogadtatás eszközeit. Mindezekkel lehetőséget akartunk adni a változtatási szándékok kibontakoztatására.

Igen lényegesnek tartottuk, hogy a résztvevők a *csoportban* lezajló akciók során szerezzék meg tapasztalataikat. Éljük meg a csoport mint elsődleges társas (sőt társadal-

mi) közeg visszajelző és viselkedésszabályozó (korlátozó, illetve inspiráló) hatását. A csoportdinamika folyamatában ismerjük meg saját személyiségük egyes dinamikai elemeit és csoportkeretben tanuljanak nagyobb társas — ezen belül kommunikációs — hatékonyságot.

Végül meg kell említenünk, hogy az egész képzés, tréningcsoportos fejlesztés kulcsszava az *önismeret* volt. A gyakorlatok érzelmet hoztak elő, érzelmi kölcsönhatásokat gerjesztettek. Ezek pedig az önismeretnek, az önmagukról kialakult képnek, feltevéseknek, az énképnek fejlesztését kezdeményezték. És csak ez lehetett a kommunikátorok bármilyen további, változásra irányuló elhatározásának kiindulópontja. (E változás alapjaként természetesen csak a belső motívumválság, nem pedig a külső kényszerítés képzelhető el.)

Eredmények

A szóban forgó kommunikátorfejlesztő tréning egyúttal egy *kutatás terepéül* is szolgált. A kutatás egyik fő céljaként (és ez várható eredménye is) azt szeretnénk megtudni, hogy a különböző csoportmódszerek, iskolák és csoportvezetők, illetve az általuk alkalmazott eljárások és technikák miképpen hatnak a résztvevők önismeretének, személyiségének, kommunikációs, társas és egyéb készségeinek fejlődésére. A kutatás keretében minden résztvevő a tréning megkezdése előtt, befejezése után és további hat hónap elmúltával kérdőívek és tesztek sorát tölti ki. Ezek feldolgozása és összehasonlítása adhat majd választ a kutatás fő kérdéseire — elképzeléseink szerint a mostani középtávú tervidőszak végén.

Mindemellett néhány kérdőív bizonyos kérdései első megközelítésben adhatnak némi információt a rádiós kommunikátorok tréningjének hatásáról, egyes eredményeiről.

A) Az egyik kérdőív azzal foglalkozott, hogy a résztvevők *mit profitáltak* a tréningből. Összefoglalóan azt kérdeztük, hogy *mely területeken* tudják vélhetően hasznosítani tapasztalataikat. A csoportátlagok a következők:

Mely területeken lehet felhasználni a csoportban szerzett tapasztalatokat?(lehetőséges maximális egyetértés: 2,0 teljes elutasítás 0,0)

	csoportátlag
A munkában	1,5
A családi kapcsolatokban	1,1
A partnerkapcsolatokban	1,5
Egyéb emberi kapcsolatokban	2,0

Vagyis a csoporttagok úgy érzik, hogy a munkában és a partnerkapcsolatokban kamatoztatható tanulságon túlmenően elsősorban általában az emberekhez való viszonyaikban, különféle emberi kapcsolataikban profitálhatnak a kétszer egy hétből.

Az összefoglaló kérdések mellett a kérdőív 19 kijelentést tartalmazott, amelyekkel lehetett egyetérteni vagy elutasítani bármelyiket.

A *legnagyobb egyetértést* a következő kijelentések váltották ki:

	csoportátlag
Megtudtam, mások hogy látnak engem	1,9
Meg tudom mondani valakinek, ha dühös vagyok rá	1,8
Fogékonyabb lettem mások érzéseiről	1,8
Őszinte lehettem másokkal	1,8
Jobban bele tudom magam élni mások helyzetébe, hogy jobban megértsem őket	1,8
Türelmesebb, elfogadóbb lettem mások tulajdonságai iránt	1,8
Jobban értem önmagamot	1,6

A *leginkább elutasított* kijelentések a következők (amint az átlagokból látható, valójában nem elutasításról, hanem inkább közbönsnek ítélt szempontokról van szó):

Elengedettebb lettem, és hagyom, hogy megtörténjenek velem a dolgok	0,8
Könnyebben tudok kapcsolatot teremteni és fenntartani	1,0
Megtanultam kezelni és megoldani a konfliktusaimat	1,0

Nem meglepő, hogy hivatásos kommunikátorok kapcsolatteremtésben és -fenntartásban nem éreznek különösebb fejlődést, hiszen ők ebben már korábban is profik voltak. Számukra az igazi eredmény az, hogy meglátták — és ezt máshonnan eddig nem kaphatták meg —, hogy *milyen hatást tesznek másokra*. Ez a tudatos kommunikáció irányában tett igen fontos lépés. Ugyancsak ilyenként értékelhetjük az *önismeret bővülésére* utaló kijelentést is.

Külön hozadékot jelent a másik ember iránti nagyobb nyitottság, őszinteség, empátia és tolerancia megjelenése a személyes eredmények között. Ennek azért örülhetünk, mert az önismeret és a kommunikációs stratégiák fejlesztésén túl kifejezett törekvésünk volt, hogy a kommunikátorok figyelmét ráirányítsuk a *kommunikációs partnerekre* (akár riportalany, akár munkatárs).

Sokszor találkozunk olyan véleményekkel, hogy a pszichológiai módszerek az önfeledtség, a kritikátlan felszabadultság, a könnyű sikerek elérését tűzik ki célul. Csak aki keresztülment egy valódi csoportfolyamaton, az tudhatja, hogy az önismeret megszerzése *komoly, kemény* és nem mindig kellemes *munkával* jár. Így érthető, hogy az „elengedettebbé válás” és a „dolgok megtörténe” az utolsó helyre került az eredmények sorában.

Végül a fenti adatok azt is mutatják: bármennyire fontos, hogy az emberek meg tudják oldani konfliktusaikat, egy ilyen rövid tréning csak arra alkalmas, hogy ráirányítsa a figyelmet a *konfliktusok létre* — megoldásukhoz mintákat már nem tud adni.

B) Egy másik kérdőív azokkal a *tapasztalatokkal* foglalkozott, amelyek a *csoportfolyamaton belül* a résztvevők számára hasznosnak vagy haszontalannak mutatkoztak.

A kérdőív 14 kijelentését négyfokú skálán kellett értékelní (a csoportátlag teljes egyetértés esetén 4,0 lenne, teljes elutasítás esetén 1,0; a középérték 2,5).

A legfontosabbnak és a legkevésbé fontosnak ítélt kijelentéseket lásd az 54. oldalon.

A pozitív eredményeknél egyértelműen az előző kérdőív tanulságaival cseng egybe a

	csoportátlag
A legfontosabbak:	
A csoport segített nekem megérteni, hogy <i>milyen módon hatok másokra</i> ; megmondták nekem őszintén, hogy mit gondolnak rólam és hogy hogyan szerepelek	3,0
<i>Megértettem, hogy miért gondolkodom és érzek</i> éppen úgy, ahogy; felfedeztem személyiségem eddig ismeretlen és elfogadhatatlannak tartott oldalait	2,9
A legkevésbé fontosak:	
<i>Modellként</i> tudtam használni, <i>mintaként követni</i> társaimat vagy a vezetőt. Láttam, hogyan kezelik mások a problémákat és hogyan mernek kockázatot vállalni, ötleteket kaptam és felbátorodtam, hogy én is ugyanígy tegyek	1,6
A csoport bizonyos értelemben olyan volt, mint a <i>családom</i> . Ahelyett, hogy észrevétlenül átsiklottam volna fölötte, meg tudtam érteni szüleimmel, testvéreimmel való régi bajaimat. Ez olyan volt, mintha újra élném a gyerekkoromat, csak most tudatosabban csináltam	1,8
A csoporttagok, illetve a csoportvezető direkt <i>tanácsokat vagy javaslatokat adott arra vonatkozóan, hogy hogyan kezeljem életem problémáit vagy a jelentős kapcsolataimat</i>	1,9

másokra tett hatás, a csoport *tükröző* funkciójának megtapasztalása, illetve az *önismeret* hangsúlyozása.

Legkevésbé fontos tényezőnek ítélték a résztvevők a *modellkövető problémamegoldást és viselkedésváltoztatást*. Úgy véljük, hogy — az előző kérdőív konfliktusmegoldási kérdéséhez hasonlóan — itt is arról van szó, hogy egy rövid tréning nem képes ilyen mérvű változások előidézésére. Az is igaz, hogy sohasem bátorítottuk a tagokat egymás vagy a vezetők utánzására, inkább azt hangsúlyoztuk, hogy mindenkinek magának kell megtalálnia az útját. Ezt mutatja az az eredmény is, hogy a direkt tanácsok vagy javaslatok a kevésbé fontos tapasztalatok közé kerültek.

Mivel a csoportot *szakmai készségek* fejlesztésére, nem pedig egyéni életvezetési nehézségek megoldására szerveztük, érthetővé válik a családi és gyerekkori problematika hangsúlytalanná válása.

C) Külön kérdőív foglalkozott a résztvevők *személyes kommunikációs stílusának változásával* (ezt az tette lehetővé, hogy mindenki kitöltötte önmagáról ugyanazt a kérdőívet a tréning kezdete előtt és befejezése után).

A kérdőív 51 kérdése 11 stílusfaktorba csoportosítható. A faktorok a következők (az ötfokú skálán történő értékelés miatt a csoportátlag a minimális 1,0 és a maximális 5,0 között lehet: a számtani középérték 3,0):

	tréning előtt	tréning után	változás mértéke, iránya
Barátságos, készséges	3,3	2,9	negatív
Impresszív, erős benyomást keltő	3,5	4,0	erősen pozitív
Laza, nem feszült	2,5	2,7	elhanyagolható
Vitára kész, vitatkozó	3,8	3,9	elhanyagolható
Komolyan odafigyelő, figyelmes	3,8	3,9	elhanyagolható
Pontos, akkurátus	2,2	2,7	erősen pozitív
Kifejező (nem verbálisan is)	3,3	4,0	erősen pozitív
Drámai, dramatikus	2,6	3,2	erősen pozitív
Nyílt, személyes	3,5	3,2	negatív
Domináns	2,9	2,5	negatív
Vélemény saját magáról, mint személyes kommunikátorról	3,2	3,1	elhanyagolható
Összesített csoportátlag	3,1	3,3	

Ebből a táblázatból azt tudhatjuk meg, hogy a tréning résztvevői hogyan ítélik meg saját személyes kommunikációs stílusukat, illetve ennek változását. *A tréning előtt önértékelésük átlagos volt, a tréning után ez némileg emelkedett. Az átlag mögött természetesen — az eddig ismertetett kérdőívekhez hasonlóan — kétirányú változások rejlenek: nyilvánvaló ugyanis, hogy mindenféle fejlesztés bizonyos elemeket erősítve más elemeket gyengít (amellett, hogy nem változó, stabil elemek is vannak).*

Négy tényezőnél láthatunk jelentős pozitív irányú változást. Az *impresszivitás, a kifejezőerő és a drámaiság* értékének növekedése összecseng: a másokra tett hatás, a személyes befolyás erősödése mögött számos ilyen célú gyakorlatunk és készségfejlesztési erőfeszítésünk eredményessége húzódik meg. (A csoporttal ismétlődően gyakoroltuk az impressziókeltést; a kommunikáció hitelet növelő nem verbális technikákat — ideértve ezek felismerését is; a hatáskeltés különféle eszközeit; az érzelmgazdag kommu-

nikálást stb.) A növekedés, például az, hogy a kifejező stílus a 6. helyről az 1—2. helyre került előre, egyúttal a személyes kommunikációs eszközök tudatosabb használatát, az egyén általi felértékelést is jelzi.

A negyedik tényező: a *pontosság*, akkurátusság. Ez korábban az utolsó helyen volt a résztvevők értékrendjében. A tréning bizonyos gyakorlatai ráirányították a figyelmet a kommunikáció tartalmi oldalára, a rutinos stílus mögött a precíz információkezelés fontosságára.

A három negatív irányú változás mérsékeltebb. Ezek szorosan összefüggenek a korábban már említett elbizonytalanodással, a *realisabb énképpel*. A résztvevők a tréning előtt kifejezetten nyílt embernek tartották magukat; a tréning ébresztette rá őket, hogy az ő kommunikációs nyíltságuk az életnek csak egy nagyon szűk területére vonatkozik. Valamint arra is, hogy ők korántsem olyan barátságosak, készségesek, mint ahogy korábban hitték. A már szintén említett empátianövekedés indíthatta a résztvevőket kom-

A leginkább *elfogadott* vélemények:

	csoportátlag
A csoport alapján nem változtat meg bennünket, de sok mindent megtanulunk közben az emberek világáról.	4,4
Túl sok gátlást neveltek belénk, s ezért nem tudunk kapcsolatot teremteni.	4,3
A csoportok ezeket segítenek feloldani.	
Ha a politikusok rendelkeznének csoporttapasztalatokkal, jobban értenék, mi kell az embereknek.	4,3
A csoport azon kevés helyek egyike, ahol őszinte érzéseket lehet adni és kapni.	4,0
Szívem szerint minden tanárt, orvost, vezetőt beíratnék egy ilyen csoportba.	4,0

A leginkább *elutasított* állítások:

Mivel a csoportkapcsolatok csak rövid távra szólnak, ez felbátorítja az embereket, hogy felelőtlenül viselkedjenek egymással.	1,1
A csoportokban az emberek jól kibeszélik magukat, és így csökken a társadalmi jelenségek iránti érdeklődésük és kritikájuk.	1,2
Akármit is mondanak, ezek a csoportok a „magányos szívek klubjai” — modern kivitelben.	1,2
Nyíltság és őszinteség címén a csoportokban gyakran csak gorombaságokat vágnak egymás fejéhez.	1,4
Lehet, hogy vannak olyan emberek, akiknek hasznos a csoport, de ehhez képest túl sok embert ér sérelem is ezekben a csoportokban.	1,9
A csoport nem változtat semmit az emberen: utána is azok vagyunk, akik előtte voltunk.	1,9
A csoportot a vezetők könnyen tudják manipulálni, más célok érdekében.	1,9

munikációs dominanciájuk csökkentésére, arra, hogy e stílusjegyet az utolsó helyre tegyék.

D) Egy további kérdőív a *csoportokkal* (így a tréningcsoporttal) szembeni *általános beállítódást* vizsgálta. Itt is különféle nézeteket képviselő kijelentésekről kellett állást foglalni: egyrészt olyanokról, amelyek a csoportmunka előnyeit, fontosságát hangsúlyozzák, másrészt olyanokról, amelyek a csoportokkal szembeni bizalmatlanságot, előítéleteket fejeznek ki. A hosszú és bonyolult feldolgozást igénylő kérdőívből itt most csak a markánsan elfogadott, illetve elutasított kijelentéseket közöljük. Ezzel illusztráljuk a résztvevők beállítódását a tréning befejezésekor. (A csoportátlag elvileg 1,0 és 5,0 között mozoghat; a középérték 3,0).

Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy a résztvevők pozitív élményekkel és kifejezetten lelkesen távoztak a tréningről, megbarátkoztak ezzel az újfajta képzési formával és hasznosnak tartják saját fejlődésük szempontjából. Egyúttal azt is hasonló egyértelműséggel mutatják, hogy a csoportos módszerrel szembeni előítéletek, vádák és félelmek — amiket a résztvevők is magukkal hoztak a tréningre — a második hét végére eloszlottak, illetve indokolatlannak bizonyultak.

A tréningmódszer összefoglalása

Az ismertetett eredmények talán túl rózsaszínű képet sugallnak az olvasónak. Kevés tanfolyam szokott azzal zárulni, hogy a résztvevők ennyire felvillanyozottak és kifejezetten hálásak, ennyire sajnálják, hogy véget ért és folytatni szeretnék. Tapasztalatból tudjuk, hogy ez nem egyedi és nem csak a

rádiósokra jellemző reakció. A tréningmódszer sajátossága ugyanis, hogy a személyes fejlődést az érzelmekhez kapcsolva, élményekre építve éri el. Másrészt a csoport közege felerősíti az egyéni tanulásokat, véd és biztonságos keretet ad a személyes fejlődéshez.

A módszer sajátosságaihoz tartozik az is, hogy a tréning „testre szabott” programját kidolgozó és megvalósító csoportvezetők (trénerek) külső személyek, nincsenek egzisztenciálisan és egyéb szálakon beépülve az adott szervezet (esetünkben a Magyar Rádió) hierarchikus és bonyolult kapcsolatrendszerébe. Ugyanakkor a tömegkommunikáció területén dolgoznak, ezért tartalmi kérdésekben is kompetensek.

A módszer lényeges vonása, hogy a résztvevők kockázatmentes helyzetben tapasztalhatják meg saját maguk és társaik szokásait és kommunikációs stílusát. Kapcsolataikat, reagálásait szimulált kommunikációs helyzetekben, játékos gyakorlatokban, csoportos feladatmegoldásban figyelhetik meg. Video segítségével objektív képet kapnak viselkedésükről, kommunikátori stratégiájukról, problémamegoldásaikról. Megfigyelhetik és felismerhetik saját maguk és társaik reakcióját különböző körülmények között. Tesztek segítségével ki-ki saját maga beleláthat személyisége rejtettebb vonásaiba, viselkedésének indítékaiába. A csoport dinamikája új felismeréseket ad és új vagy módosított magatartásmódok, kapcsolati stratégiák kipróbálását teszi lehetővé. A résztvevők tapasztalataihoz, felismeréseihez a tréning vezetői elméleti keretet szolgáltatnak.

Végezetül hasonlítsuk össze a *hagyományos* szakmai továbbképzést (ideértve a vezetőképzést is) a *tréningcsoportos* módszerrel:

Tradicionalis oktatás	Tréning
1. Filozófiája: az okos tanár (oktató) tanítja a tudatlan hallgatókat (nebulókat)	1. Filozófiája: a) A résztvevők valamennyien felnőttek b) a résztvevők ugyanúgy képzetek a saját szakmájukban, mint a trénerek (csoportvezetők) a magukéban

2. Az oktató fő funkciója: az ismeretek közlése	2. Az oktató fő funkciója: a tapasztalatszerzésre módot adó alkalmak megszervezése, a tapasztalatok értelmezése
3. Központilag megfogalmazott és feltételezett (külső) igényekre épül	3. A szervezet és a résztvevők összehangolt és tényleges igényeire épül
4. Didaktikai alapelve: az ismeretközlés	4. Didaktikai alapelve: a széles értelemben vett tapasztalati tanulás
5. A tanulás individuális	5. A tanulás csoportos
6. Fogalmi (racionális) szinten dolgozik	6. Egyidejűleg dolgozik érzelmi, viselkedési és racionális szinten
7. A képzés személytelen	7. A fejlesztés személyre szabott
8. A képzés logikai elve a dedukció (az elmélettől a tapasztalathoz)	8. A képzés logikai elve az indukció (a tapasztalattól az elmélethez)
9. Az adott képzés az adott tanfolyam végén lezárul	9. A fejlesztés többlépcsős, építkező programokból áll.
10. A képzési program egyirányú és menete független a hallgatók befogadásától	10. A fejlesztési program elágazásos és menete a résztvevők befogadásától függ
11. A technikai eszközök használata tárgyi (az oktató vagy a hallgató eszközként dolgozik vele)	11. A technikai eszközök használata a visszajelzés (feedback) elvére épül
12. A képzés iránya: az egyén szakmai tudásának növelése	12. A képzés iránya: az egyénen keresztül a csoportos és a szervezeti kultúra fejlesztése

Egyéb alkalmazások

A kommunikátorok (újságírók, riporterek, bemondók) eddig tárgyalt képzésén és továbbképzésén kívül e módszer számos egyéb területen is alkalmazható a vezetőképzéstől a szervezeti problémafeltáráson át a folyamattanácsadásig.

- Így például a következőkre:
- Társas és kapcsolati készségfejlesztés
 - Önismereti és mentálhigiénés tréning
 - Vezetői készségfejlesztés (különböző szinteken)
 - Vezetésutánpótlás-képzés
 - Tárgyalási és kommunikációs készségfejlesztés
 - Hatalomelemzési tréning
 - Szervezeti egységeken belüli együttműködés fejlesztése

— Szervezeti egységek közötti együttműködés fejlesztése

- Szervezeti problémafeltárás
- Teamalakítás és teamfejlesztés
- Struktúra és működés vizsgálata
- Folyamattanácsadás
- Komplex szervezetfejlesztés.

Nem hisszük, hogy ez a képzési módszer mindenre alkalmazható. Azt azonban tapasztaljuk, hogy kifizetődőbb, hatékonyabb, emberközelibb, mint a megszokott formákkal történő oktatás. S talán nem utolsó szempont, hogy a benne résztvevőket — mint eredményeink is mutatják — nem elkedvetleníti, inkább megindítja fantáziájukat, aktív önismereti munkára bátorítja őket. És ezáltal javul a szervezetek önismertete is.

S. Nagy Katalin

Kiállítási vendégkönyvekben lapozgatva

A kiállításokon szereplő vendégkönyv is egyike a társadalmi nyilvánosság hordozóinak, eszközeinek. Túlságosan esetleges, jelentéktelen, hétköznapi ahhoz, hogy komoly ember — egy szakma tudós képviselője — a társadalmi megnyilvánulások törvényszerűségeit keresse benne. Vagyunk azonban néhányan, akiket vonz a hétköznapiaság, a mindennapi emberek mindennapi megnyilatkozásai: a falfirkák a házfalakon, a kézzel írt megjegyzések a plakátokon, minden, amelyben az ismeretlen tömegemember — mi, ők, én — megmutatkozik. Különösen vonzóak az ellentétek a kiállítási közegben: a múzeum szentélyfalán vagy a szakma által hitelesített kiállítótermekben a nagy, a magas, a jelentékeny művészet, a magáért való esztétikai minőség termékei, amelyek mégiscsak a létezés legteljesebb állapotát közvetítik, érzékeltethetik vagy legalábbis az intellektuális koncentráció s emocionális differenciáltság ünnepi szintjén jöttek létre, és befogadásuk nem kis erőfeszítést követel a mindennapi létezés kereteiből kilépőktől. Az egyik oldal tehát a létezés ünnepi formája, megjelenésmódja, a művészi üzenet, ellentételeként pedig a hétköznapi ember hétköznapi ruhájában, mindennapi gondjaival, aki mégis áhítatra, csodára vágyik, kíváncsi, vonzza a másság, a nem hétköznapi, hiszen azért megy oda, szánja rá szabadideje egy részét — a számos csábító kínálat közül épp a múzeumot választva —, kifizeti a belépőt, s megpróbál jelen lenni, azonosulni, megfelelni.

A vendégkönyv kétféle magatartást hív elő a felhasználókból: az egyik a kiállítóinak, a művésznek szól, a másik önmaga jelenvalóságát demonstrálja, bizonyít. Az

egyik közvetlen kontaktust keres a művész-szel s rajta keresztül a művekkel, a másik látszólag nem kommunikál, valójában azonban közvetetten tudtul adja, hogy ő is van, valaki, egy ember, aki itt volt, itt is volt, jelenléte az esemény fontosságának s önmagának is mércéje. Az egyik beír, magyaráz, érvel, megköszön, rajzol, üzen, a másik aláír, pontosít, közöl, (a helyszínt, az időt s a nevét). Visszabeszél, ágál, vitatkozik a kiállítóval, a művészettel, a szakmával, a hatalommal és a többiekkel; közönség anélkül, hogy ezt a státust elfogadná. Vagy csak egyszerűen névaláírással, pontos adatokkal bizonyítja egyenjogú létezését. Végül is nagyon érthető: reflektorfényben kevesen élnek, s egy névaláírás átlendít az én nehezen elviselhető ismeretlenségéből a kváziismertbe, megerősítheti a jelenvalóság tudását, a „mi is vagyunk” élményét.

Különös módon indult mostani tapasztalatgyűjtő körutam: a Szépművészeti Múzeumban a grafikai kiállítások termében nemzetközi mail-on, bélyegkiállítás (a nem postai bélyegnek, a postai vizuális kommunikációs médium sajátosságainak megtartása melletti áttemelése a művészeti szférába, az alkalmazott grafika helyett avantgárd festészeti irányzattá önállósult műfaj nemzetközi bemutatója). Leültem a vendégkönyv mellé, amelyet a teremőr néni kitépett a kezemből, mondván, ebben nem lehet lapozgatni, ezt nem lehet nézegetni, csak a megfelelő sorba odairhatom a nevem. A konfliktust szimbolikusan is tekinthetjük: az ügyeletes muzeológus külön engedélyre kellett, hogy kiirhassak néhány beírást a vendégkönyvből. A bürokrácia megnyirbálja a társadalmi nyilvánosság szerény eszközeinek hatókörét

is, és a készséges alkalmazott karkai módon őrzi, nehogy a még szélesebb (mondjuk egy szakmai újság) nyilvánossága elé kerülhesse a dokumentum, amelyet egyébként elzárna, megporosodik, valahol a süllyesztőben elkallódik. A következő múzeumban már — kelet-európai módon — elővigyázatos voltam, azonnal engedélyt kértem: kissé örültnek néztek, s készségesen mondták, hogy tessék csak nyugodtan beírni, kiírni, hiszen arra való; itt meg — Magyar Nemzeti Galéria — ettől zavarodhattam meg.

Mi a sorsa a vendégkönyveknek? Elolvassa valaki? A rendezők, a múzeumi közművelődés szakemberei hasznosítják? Egyáltalán hasznosítható valami ezekből? A szállodák vendégkönyveiben ötletek, panaszok, hiányosságok fogalmazódnak: a többi vendég érdekében s a szálloda hasznára kénytelenek figyelembe venni a negatív és pozitív megjegyzéseket egyaránt. De bármilyen egyéb hétköznapi üzenet eljut-e igazán a címzetekhez?

A művészet nyilvános fórumain a „vendég” szembesül minden problémával, amely a művészetközvetítő intézmények és a közönség, a művészet és a közönség kapcsolatában benne van. A nyilvános előadásokon, színházban, hangversenyen lehet tapsolni, visszatapsolni, nem tapsolni, lagymatagon vagy felindultan reflektálni, de a múzeumokban, kiállítótermekben szinte nincs is más lehetőség a visszajelzésre, a részvétel bizonyítására, mint a vendégkönyv. A művészet és a közönség találkozásának esélyei — vagy inkább esélyegyenlőtlenségei — tükröződnek a beírásokban. A többség csak a nevét írja, jelezvén ottlétét, s talán szemérmességből, jól neveltségből, beszabályozottságból nem többet. A motivációk ismeretlenek, grafológus bizonyára csak a névalírásból is nagyon sokféle következtetést tudna levonni. Néhány szembeötlő példa: a nagyember, a valaki-vagyok-fitogtatású aláírástípus, amely nagy, különálló helyet foglal el a fehér felületen, sokszor még aláhúzással is hangsúlyozva elkülönülését s felülemelkedését. Gyakorik a kalligrafikus, gondosan körbe cirkalmazott s rendszerint alig-alig olvasható névalírások: a rejtőzködés és magamutogatás kettőssége, a vendégkönyvhöz való ambivalens viszony. Vannak olda-

lak, ahol szabályosan egymás alá írt nevek, szinte osztálynévsor, jó tanulók aláírásgyűjtése, a honpolgár megbízható támogatása képzetét keltik, és ezek ellentétéként különösen feltűnő, ha valaki nagyon fontosnak érzi saját maga megmutatását azáltal, hogy kilép e sorból, rendezett sorokból és nagy vagy más helyet foglal el, mint a többiek. Nyilván nem véletlen, hogy az ismert nevek, a tömegkommunikációs eszközök: tévé, rádió, újság, könyv, lemez stb. segítségével közismertté vált nevek (művészek más műfajokból és a sajtóból, közéleti személyiségek stb.) akkor is kiugranak a sorból, ha modorosság nélkül írnak is alá. A vendégkönyvekben szinte sosem szerepel politikusok, a hatalom képviselőinek a neve, ritkák az ünnepektől távol: úgy tűnik, e két csoportnak nincs szüksége az effajta megnyilatkozásra, szereplésvágyukat más fórumokon kielégítik (vagy nem járnak múzeumba, kiállításra). A hatvanas évek végén gyakrabban lehetett bizonyos nevekkel találkozni a vendégkönyvekben: politikusokéval és sztárkéval egyaránt. A „három T” (támogat, tűr, tilt) néven ismert kultúrpolitikai időszakban társadalmi tettnek számíthatott egynémely politikus és sztár megjelenése a kiállításokon, és jelenlétük demonstrálása esetleg a „tűrt”-be emelhetett át a „tilt”-ból.

Egyébként másfél-két évtizeddel ezelőtt nagyobb súlya volt a vendégkönyvben a művészt, művészi irányzatot, szemléletet támogató aláírásoknak, beírásoknak, mint most. S ez nemcsak az avantgárdokra vonatkozik. Sokkal gyakoribb volt a nagyemberek, a híres emberek támogató megjegyzése, mint mostanában, amikor megelégszenek a névalírással vagy legfeljebb egy formálisnak ható, hűvös „gratulálok”-kal.

Megőriztem a hatvanas-hetvenes évtizedek fordulója körüli években általam rendezett kortárs képzőművészeti kiállítások (Ország Lili, Anna Margit, Ámos Imre, Bálint Endre stb. s az akkori fiatalok, Karátsony Gábor, Váli Dezső, Kováts Albert, Donáth Péter, Pauer Gyula stb.) vendégkönyveit. Összehasonlítva a maiakkal: fontosabbak, súlyosabbnak tűnnek a művészeket s egyáltalán magát a kiállítást támogató bejegyzések („További erőket, kitartást az origo kereséséhez”; Nagyon jól volt látni a sok, erős

tavaszi frissességet, jó, hogy vagytok”; „Nagy élményt jelentett a kiállítás, mert a megszokott fővárosi színvonal helyett új szemléletű, korszerű alkotások kerültek itt kiállításra, rendkívül szellemes rendezési módszerrel. Szívből gratulálok a kiállító művészeknek, a rendezőknek, az otthont adó intézménynek.” — Idézetek 1969. áprilisában az akkori Műegytemi Kollégiumban — a Várban a Szentháromság téren — rendezett csoportos kiállítás vendégkönyvéből.)

Különös kétség: ma toleránsabb és egyben intoleránsabb a közönség a kortárs képzőművészettel szemben, mint akkor. Az akkori vendégkönyvből egy példa: „Nem törődik nézőivel; minek értsék, amit mondani akar. Az ő képeinek a logika nem segít; finom hatások, semmitmondó címek”. (1969 Eötvös Klub). S ugyanerről ma egy példa: „A pofádba kéne vágni érte.” (1987, Ernst Múzeum). Sokkal több hátborzongatóan durva bejegyzés olvasható — részéként az általános durvulásnak, a viselkedéskultúra romlásának (lásd még közlekedés, bevásárlás, parkolás stb.).

A vendégkönyvben személytelen a személyesség (Hodák Sándor, Hodákné, Illés Benedek, Iványi János, Szuromi Imre, Nádori Péter, Horváth Lászlóné, Juhász József — találomra kiírt, egymás után sorakozó nevek egy 1971-es Nemzeti Galéria-beli kiállításunk vendégkönyvéből). S ez a személytelenség is hozzájárul, hogy a beíró felelősség nélkül írhat be bármit, bejegyzése elnyelődik, s így akár kontrollvesztetten is szabadjára engedheti indulatait, amelyek feltöréséhez, személytelen megmutatásához rendszerint persze csak ürügy a vendégkönyv s főként a kiállítás. („Ne hagyj magad át-vágni!”, „Én a hasonló háztartási hulladékaimat rendszeresen a szemétkosárba dobom! Kiss Károly”, „Nem gratulálok szeretettel, mert nem vagyok a R. család tagja. Végh Attila.” — 1987. augusztus, Ernst Múzeum.)

A néző óhatatlanul önmagával szembesül bármilyen kiállításon. Teljesítményt lát, emberek, mások teljesítményét, s nehéz tudomásul venni, hogy ők tudhatnak valamit, amit én nem tudok, sőt: nem is értek. A teljesítmény önmagában is irritáló, hát még ha

az ember saját műveletlenségét, hiányosságait, alkotás-képtelenségét kénytelen közben tudomásul venni. Öntudatlanul is önmagához mér, s az összehasonlítás nemegyszer a másik teljesítményének degradálásához vezet: „Ezért kár volt. Más mesterséget kellene választani.” (1987. augusztus, Szépművészeti Múzeum.) Nagyon ritka az olyan megnyilvánulás, amelyik nem a másikat okolja a kontaktus létrejöttének elmaradásáért, hanem önmagában kereseti az okokat: „Bevallom, semmit sem értettem. Talán mert még nincs múltam — írja Terék Sándor, aki zárójelben még születési dátumát is feltünteti: 1969, szinte válaszként azoknak, akik Lenke Rothncan magyar származású svéd művész Ernst Múzeum-beli kiállításain épp az ellenkezőre hivatkoznak: „Ez a kiállítás olyan hatással van reám, a múlt itt van a teremben a maga borzalmaival. Szeretettel Lenkének Mosonyi Antalnén, Kiskunfélegyháza.”

A vendégkönyvek legérdekesebb lapjain a látogatók egymással vitatkoznak. Íme egy általánosítható példa a Szépművészeti Múzeum bélyegkiállításáról (június 13-i oldal): „A kiállítás egészében nem tetszett. Mélységesen megbotránkoztatott. XXIII. János pápa bélyege a pornóképpel összemontirozva! Ez művészet?!!! D . . . (olvaszhatatlan aláírás) Bp.” — „Csatlakozom a fentiekhez. 1987. jún. 13. Winkler Györgyné”. — „A kiállítás értékét teljesen lealacsonyította a XXIII. János pápa bélyegéhez tett pornókép. Hogy lehet egy „művészek” ilyen ötlete?! Még a múzeumot sem kímélik meg ettől a szennyes irányzattól? A jóérzés megkívánja, hogy tiszteljük egymás világpolitikai nézetét; de ha ennyire hiányzott a „művészek”, hogy egy meztelen nőt oda rakjon, mert e kép nélkül nem teljes a kiállítás, akkor miért nem rakta oda Sztálin képét?!!! . . . Bp. 1987. j. 13., Zádor Katalin”. — „Teljesen osztom nézetét. 1987. jún. 17., Péter Antalnén” — „A fentieknek üzenetem: aki nem ért a művészethez, az ne mondjon véleményt, főleg ne nyilvánosan. A kiállítás érdekes. T. Kurzman Ismael.”

A kiállítási vendégkönyveken végigvonul a művész—közönség kapcsolat alaproblémája: ki a művész és mi a művészet? Mitől művész a művész, mi az, amit nekünk s

helyettünk elmondani tud, felmutatni képes? Ugyanazok a sztereotípiák ismétlődnek: az egyik oldalon a művész csal, becsapja közönségét, örült, nem normális, nem mond semmit stb., a másik oldalon: újszerű, modern, színvonalas, gazdag, eredeti stb. Ugyanez leíródott az elmúlt 20—25 évben előbb Csontváryra, majd a szentendrieikre (ma sikeres múzeumaink tömegeket vonzának Pécssett és Szentendrén), Keserű Ilona — Deim Pál korosztályára (ma ők a legjobbak, az elfogadottak), majd s még a legeslegfiatalabbakra.

A leggyakoribb sztereotípiák: az „ilyet én is tudok” s vele szemben „köszönet a művésznek”. A kiállításlátogató azonosulni akar a művésszel, aki helyettünk is felmutat valamit, s ha ez végképp kudarca ítéltetik — akár a mű, a műalkotó, akár a befogadó miatt — a néző ellenlábassá válik, elítél, elutasít, megbélyegez. A folyamat sokban hasonlít a sztárkultuszképződéshez, csak-hogy itt a „vendég” magára van hagyatva, nincs jelen a sztárjelölt, többnyire nincsenek a többiek sem, akiknek a véleményét, viselkedését követni lehetne, így a néző egyedül marad önmagával s a művel, s nemes léleknek kell annak lennie, aki ilyen szituációban is tárgyilagos képes maradni. Bevallani, hogy az elvárásainkba már hiba csúszott, bevallani, hogy a láthatóval nem azonosulhatunk, sokkal nehezebb, mint személytelenül firkálni indulatvezérelten, tudálékosan vagy felületesen.

A tudálékosok egy része bizonyítási kényszerben szenved: fél, egy vagy még több oldalon fejt ki rendszerint közhelyes magánvéleményét. Másik részük vállveregetve, tegezve helyesel a művésznek, jóváhagyólag jegyzetel hosszasan. De ne legyünk igazságtalanok! Hol, mikor mondhatja el ma az ember különvéleményét, gondolatait, ötleteit még ha közhelyesek is! S ki figyel oda, ha egyáltalán megszólal? A vendégkönyv üres lapjai sokakat szinte csábítanak arra, hogy rögtönzéseikbe belesűrítsék tapasztalataikat, sérelmeiket, vélekedésüket a világról. („A kiállítás tetszik és nagyon értékes. Ilyen célokra és nem a fegyverkezésekre kell az ország pénze. Békét!” — írja valaki 1987 augusztusában a Szépművészeti Múzeumban, és szinte szó szerint ugyanígy másvalaki

az Ernst Múzeum hármás karikaturista kiállításán.)

Nemcsak a gyerekek rajzolnak a vendégkönyvekbe (mint Sajdik: Vendégkönyv gyerekeknek feliratú könyvecskéjébe, amely egy gyereknyi asztalon-széken várta a kicsiny látogatók belerajzolásait, s meg is telt gyorsan: szerepelt benne a 3 éves Andráska „cirkuszkockák” rajzaitól a 9 éves Muka Péter szellemes, kitűnő a „Papa kedvence” című családi karikatúrájáig nagyon sok minden). Brenner György—Dallos Jenő—Sajdik Ferenc karikatúrákiállítás (1987. augusztus, Ernst Múzeum) vonzotta a gyerekeket (a 11 éves Koltai Gábort, kétszer járt ott, önarcképet rajzolt és beírta, hogy ő is már régóta karikaturista szeretne lenni), és a felnőtteket (öt férfi kacag a rajzon, aláírva: bravo). Rajzoltak szellemes bélyegötleteket a *Szépművészeti Múzeum* vendégkönyvébe is (pozitív azonosulás a kiállítás szellemével, a kiállítókkal), de rajzoltak keretben, üres papírra szellemtelenül papirzacskót, és mellé írták: mi már művészek vagyunk? (negatív azonosulás, illetve azonosulási vágy). A vendégkönyvbe rajzolás mindenképp adekvát válasz a kiállításra.

Számomra a legmeglepőbb, amikor valaki a teljes lakcímét is közli a neve mellett (gyakran külföldiek is). Mit jelenthet ez, felszólítást a kommunikációra? Levelet vár, kapcsolatfelvételt? Különösen olyankor merül fel ennek gyanúja, ha valaki valami nagyon személyeset közöl magáról („Romantikus vagyok). Teljes név, pontos cím.” — Szeretem a szépet. Teljes név, irányítószám, telefonszám). Olykor a művésznek szóló felszólítás, felajánkozás.

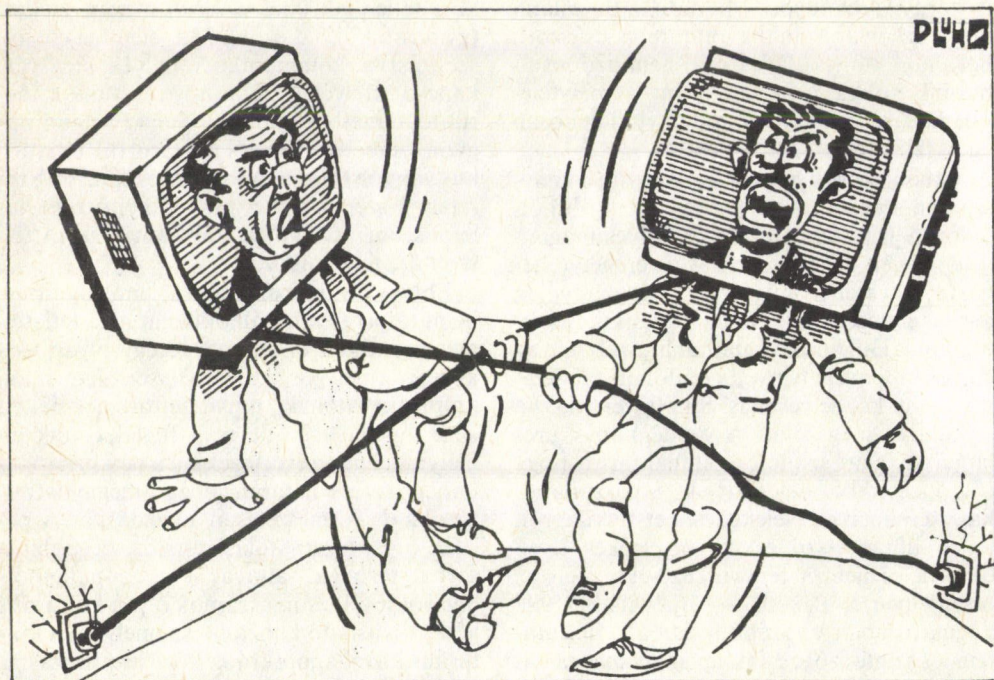
Ebben az írásban még a leírásra, típusbemutatásra sem vállalkozhattam. Ötleteimet mondtam el felfigyelve egy olyan eszközre, amely a művészetszociológusnak, kultúrakutatónak, művészettörténésznek a keze ügyébe esik, de nem foglalkozunk elmélyült elemzésével, ezekkel a hétköznapi és ünnepi szféra határán lebegő megnyilatkozásokkal. Természetesen a vendégkönyv periferikus visszacsatolási eszköz, de abba a sorba tartozik, ahová a nézői-hallgatói-olvasói levél, és így számos olyan kulturális jelzés olvasható ki belőle is, amelyből a kulturális közállapotokra, a közizlésváltozásra,

a szemlélet- és az értékmódosulásra lehet következtetni. A művészeti élet peremén helyezkedik el, de nem is szabad jelentését, jelentőségét túlbecsülni.

Fórum, és mint ilyen, érzékeny mutatója művészet és közönség kapcsolatának, a lehetséges kommunikáció egyik formája. Akár leíró módon közeledünk, akár jelen-

tésrétegeket tulajdonítunk a bejegyzéseknek, akár valamely értelmezési keret szerint kulturális megnyilvánulásként kezeljük, annak ellenére, hogy periférikus, esetleges eszköz, ugyanazokat a jellemzőket találhatjuk benne s ugyanazok fejthetők fel belőlük, mint a szem előtt lévő, hangsúlyos, központi szerepű kulturális eszközökből.

Tv-vita

Rácz József—Zétényi Zoltán

Koncertfotók

Nonverbális kommunikáció a rockkoncerteken

A szerzők vizsgálódásainak terepe az ifjúsági kultúrának az utóbbi három évtizedben kialakult sajátos formája: a pop-rock-koncert. Kutatásuk során a zenekar és a közönség nonverbális szintű kommunikációjának leírására vállalkoztak, melyhez speciális módszert használtak: a koncerteken készült fotók elemzését.

Rövid zenetörténet

Ahhoz, hogy a rockkoncertek hangulatát érzékeltessük és kommunikációját bemutassuk, legalább röviden át kell tekintenünk ennek a sajátos ifjúsági-zenei jelenségnek a történetét.

A mai popzene funkcionális megfelelőjét többféle könnyűzenei irányzatban — cigányzene, nótázás — is fellelhetjük, ám a rockzene gyökerei az amerikai zene felé irányítanak bennünket. Az ottani zene építette be először a négerék afrikai muzikális hagyományait európai zenei elemekbe. A dzsesszt is az európai és az afrikai zenei hagyományok három évszázados amerikai együttéléséből és keveredéséből származtatják, melynek sajátos összetevői az európai harmónia, az euro-afrikai dallamvilág és az afrikai ritmus.¹ A múlt századi amerikai néger közösségek egyetlen igazi identifikációs és önkifejezési eszköze volt a közös éneklés és zenélés. A kisebbségi etnikai közösségek ebben a zenében és éneklésben találták meg azt a lehetőséget, hogy — a rabszolgaság és a fajüldözés miatti identitásvesztés után — megtalálják önmagukat, azonosuljanak értékeikkel és hagyományaikkal. Legalább ilyen fontos volt az is, hogy ezt továbbadják a fiatalabb generációknak. Ez az

identitáskereső funkció lényeges eleme napjaink rock-, punkzenéjének, de népzenei és táncház-mozgalmának is.

A néger kisebbségi zene differenciálódása különböző műfajokat, irányzatokat teremtett, többek között a hangszeres zenére épülő dzsesszt, a vallási funkciójú spirituálét, valamint a leginkább hozzáférhető és ezáltal populáris beszélő zenét, a bluest. Ez utóbbi bizonyult alkalmasnak arra, hogy az amerikai ipari forradalomban kialakuló nagyvárosok mobil társadalmának termékeny táptalaján elterjedjen. Ezek a szomorkás, rossz hangulatú, de ritmusos dalok a rhythm and blues irányzat gyökerei.

A II. világháború utáni évek az európai zenében is lényeges változásokat hoztak. Angliába az amerikai néger katonák vitték el a blues varázsát, s mivel nyelvi akadályok nem voltak, az „új” amerikai zene könnyen megfogant.

Az ötvenes évekre azonban a világ két részre szakad. Amerikában befutnak az első mai értelemben vett popsztárok. Sikerük titka: érzelmeiket nyíltan felvállalva énekelnek, zenéjükkel és hatáskeltő színpadi mozgásukkal a feszültséget a végsőkéig fokozzák. Zenei világukba beolvasztják a dél-amerikai és az európai hatásokat is, szövegviláguk pedig a hétköznapi embernek szól a minden-

napokról, kerülve a szentimentalizmust, de megőrizve az érzelmi túlfűtöttséget, mindezt keményebb, ritmikus zenei alapokon.

Ez idő tájt jelennek meg az első olyan énekesek, akik a tizenévesek életérzéseit énekelik meg, a serdülők szorongásait, a családtól való függést, a társkeresést, a magányt. Az iskola céltáblává, a szerelem mintává válik. Botrányok keletkeznek, a sajtó kiátkoz, de a hanglemezipar és reklámgépezete rákap az üzletre, kialakul a pop-ipar. Megteremtik az első tipikus popsztárt, Elvis Presleyt.

Angliában a hatvanas évek elején a Beatles és a Rolling Stones jelentik az igazi áttörést, bár útjuk nem sima. Amerikában és Európában sok konfliktusban volt részük azoknak, akik az új ifjúsági zene mellett kötelezték el magukat vagy rajongóivá váltak.

A Duna—Tisza környékén is komoly társadalmi-politikai ellenállásba ütközött a popzene kialakulása. A második világháború előtt a dzsessz megbélyegzett műfajnak számított, s csupán a mulatók féllegálisában létezhetett. Ezt a státust kénytelen volt megtartani egészen az ötvenes évek végéig. Mellette a slágerzene is csak félig volt szalonképes, hiszen az országépítés lázában a személyi kultusz ideológiai pressziója kiszorította a lefegyverző szentimentalizmust, érzékiséget, horribile dictu kiábrándultságot is kifejező könnyűzenét. Az ifjúság mozgósítására egészen más műfajok szolgáltak ebben az időben.

Az 56-os események után felgyorsult kelet—nyugati információcsere kapcsán egyre nagyobb teret hódít nálunk is az amerikai ifjúsági zene, a rock and roll. A kultúrpolitikai tiltások miatt azonban ez az ifjúsági szubkultúra kénytelen a föld alá vonulni. A zenéhez kapcsolódó kulturális jelenségek — tánc, hajviselet, öltözködés, mozgás — tiltásával nemzedékek frusztrációja veszi kezdetét.

Eközben azért kibontotta szárnyait a hazai beatnemzedék. Megalakultak az első nagy sikerű együttesek, az Illés, az Omega és mások. 1963 tavaszán a Sportcsarnokban lezajlott az első magyar popfesztivál, ahol a botrány sem maradt el.

Elsősorban az egyetemi klubokban és művelődési házakban a zenekarok körül egyre

népesebb rajongótábor alakult ki. A korábban *táncos* rendezvényeken egyre többen voltak az ácsorgók, a csak zenét hallgatók, s a klubestek lassan átalakultak *koncertekké*.

A magyar nyelvű dalok előadásával az utolsó érv is kicsúszott azok kezéből, akik a nyugati kultúra terjesztőjének — és ezért kártékonyának — tekintették a popzenét. (Bár mint tudjuk, ez az ideológiai bűvópatak időnként felbukkan és igyekszik elárasztani a közvéleményt, de legalábbis a kultúrpolitikát.)

„Rétegző” zene

A rockzene és az ifjúság kapcsolatának társadalmi összefüggéseit a nyugati szociológusok már elég régen vizsgálják. Egy kanadai kutatásban a középiskolások és a popzene kapcsolatát elemezték, abból kiindulva, hogy a zenekedvelő fiatalok korántsem olyan egységesek, mint azt hihetnénk.² Az etnikum, a társadalmi osztály és más tényezők határozzák meg a fiatalok viszonyát a popzenéhez. Korábbi más kutatásokból például kiderült, hogy a michigani tinédzserek közül a fehér középosztályból származó középiskolások a protest songokat, a fehér munkás származásúak itt is a slágerlistás dalokat, a fekete fiatalok pedig a rythm and blues kedvelték. Az angliai fiatalok közül a középosztálybeliek a progresszív rockot, a munkás származásúak itt is a slágerlistás dalokat, valamint a soul és a reggae-t kedvelik. Az individualizmust és az intellektualizmust értéként választó középosztálybeliek számára az egyéni utakat járó progresszív rockzene kínál azonosulási mintát, míg a munkás származású fiatalok körében inkább az ügyesség, a testi erő az érték, s ezért inkább a színes bőrűek által művelt zenei irányzatokat választják.

A kanadai kutatók megállapították, hogy a *nem* és az *életkor* is különböző választásokat eredményez: a fiúk és az idősebbek általában a rockot, míg a lányok és a fiatalabbak a slágerlistás dalokat kedvelik. A származásbeli különbségek itt is a fentiekhez hasonlóan alakultak: a munkás származásúak inkább a slágerlistás dalokat, a középosztálybeliek pedig a progresszív rockot választják.

Még szorosabb összefüggést találtak a *konformitás-nonkonformitás* dimenzióiban: az iskolai mintákhoz jól alkalmazkodó fiatalok a slágerlistás dalokat, a kevésbé alkalmazkodók a kemény rockot választották. A középiskolai tanulók körében a kemény rock választása az iskolai normák elleni jelképes támadásként értelmezhető. A kemény rock és a hozzá kapcsolódó magatartásminták (erőfitogtatás, csoportssolidaritás, elutasítás) az iskola és a család által preferált értékek kirekesztését, ugyanakkor a beszéd-, a viselkedésszerű és az öltözködési szokások mentén sajátos szubkultúra kialakulását jelentik.

Nálunk a popzene társadalmi összefüggéseit először Bácskai Erika és munkatársai vizsgálták.³ Munkájukban összefoglalták a hazai popzene kialakulását, társadalmi hatását és funkcióját. A szerzők leírják a fiatalok azonosulás iránti igényét, és a rajongók viselkedését a koncerteken. Hangsúlyozzák, hogy nem szabad összefüggést keresni a beatzene, valamint a huliganizmus és a galéri-bűnözés között, s az ifjúsági zenét a fiatalok magatartás- és viselkedéskultúráját befolyásoló tényezőnek tekintik. Az évtized elején végzett vizsgálatunkban mi is hasonló eredményekre jutottunk: a sláger-diszko irányzatot elsősorban a lányok, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a községekben lakók és azok kedvelik, akiknek egyáltalán nincs könyvük vagy csak nagyon kevés van. A kemény rockot pedig főként azok a fiatalabb fiúk, akik városokban laknak és többnyire középiskolások. A progresszív zenét elsősorban a budapesti, magasabb iskolai végzettségű, sok könyvvel rendelkező fiúk kedvelik.⁴

A sztár mint modell

A fiatalok a szocializáció során bizonyos kitüntetett személyeket választanak modellnek. Ezek leggyakrabban a családból kerülnek ki, de más személyek is lehetnek, hiszen egy-egy ember mintarepertoárja sohasem egy modell nyomán alakul ki. Éppúgy számításba jöhetnek a tanárok, barátok, mint

a színészek vagy énekesek és zenészek. Ez utóbbiak modellkínálata nagy intenzitású, mert a személyes élményt a tömegkommunikáció meghosszabbíthatja, ismételtévé teszi és sokszorosára erősítheti. Ezt a kisugárzást a harmonikus család érzelmi többlete képes ellensúlyozni, de az egyensúly felborulhat, ha valamilyen okból nem alakult ki a családon belül ez az érzelmi és intellektuális összhangból táplálkozó téreőr. Ha a szülők és a gyermekek között megromlott az érzelmi kapcsolat, a szülők elveszítették tekintélyüket, a popsztárok behozhatatlan előnyre tesznek szert. Tapasztalataink szerint nagyon szoros, kritikátlan kötődés akkor alakul ki egy-egy popsztárhoz ha az otthoni kapcsolatban valamilyen diszharmonia keletkezett. Ilyen esetekben például a hiányzó *apaképet* hamarosan egy énekes töltheti be. A bálványokkal való azonosulási törekvések egyik legszembetűnőbb megnyilvánulása: az együttes jelvényének, szimbólumának, az énekes képének viselése.

Mivel az azonosulás tárgyával a kapcsolatteremtés ritkán valósulhat meg, az egyirányú információáramlás, a kvázi kapcsolat megnöveli a rajongók igényét az intimitás iránt: a popsztárok életéről, magánügyeiről szeretnének minél többet megtudni.

A koncert

A rajongók számára a koncert tulajdonképpen már akkor megkezdődik, amikor hírért veszik kedvencük fellépésének. A várható együttes élmény• elővételezése olyan feszültséget teremt bennük, mint amikor a gyermek életében először megy cirkuszba. Ez a feszültség egyre fokozódik a koncert helyszínére érkezéséig, a jegyváltásig, sőt a sztár színpadi megjelenéséig. Ebben a feszültségteli helyzetben bekövetkező bármilyen frusztráció — nem jut jegy, akadályozzák a bejutást, kordon, rendőrség — többnyire rendbontásokhoz vezet.

A zenekarok produkcióját és a közönség viselkedését tekintve nagy különbségek figyelhetők meg a különböző koncertek között. Az együttesek sokféle külsőséggel fol-

● Mérei Ferenc pszichológiai kifejezése az együtt, egy időben átélt közösségi élményre.

Név és szimbólum hangsúlyozása

kozhatják a hatást — fényeffektusokkal, pirotechnikával, vetítéssel, lézerrel —, de a döntő tényező a zenekar tagjainak, elsősorban az énekesnek a teljesítménye. A géppuskától a téglafalépítésig nagyon sokféle eszköz és díszlet felvonultatható, de a siker kulcsa szinte mindig a frontember kezében van. Láttunk sikertlenségbe fulladó zenekart, pedig még a gitárból is görögtűz sziporkázott, s egy szál gitáros előadó is tombolásra készítheti a közönséget. A közönség és az együttes kontaktusának félreérthetetlen jele a hallgatóság ritmikus mozgása a zene ütemére. Ez egyébként fontos megerősítés a zenészek számára: látják, hogy „beindul” a közönség. Ezt sok zenekar mesterségesen, mintegy öngerjesztéses úton igyekszik elérni, és ezért felszólítja közönségét: „kezeket fel” s ettől reméli a teljesítmény és a siker fokozódását.

Az együttesek és a közönség között kialakulnak bizonyos rituálék. Ezek általában valamelyik zenezámhoz kapcsolódó, sajátos viselkedésformák, melyeket a csoportnyomás hatására a közönség új tagjai is átvesznek (letérdelés, gyertyagyújtás, pénzdo-

bálás stb.) Az együttes élmény átélésének egyik leghatékonyabb formája, ha a zenekarnak sikerül a közönséget megénekeltenie.

A nonverbális kommunikációról

A következőkben a nonverbális kommunikáció értelmezési kereteit tekintjük át, majd összetevőinek funkcióját. Áttekintésünknel elsősorban Buda és László (1981), valamint Argyle (1975) könyvére támaszkodtunk.⁵

A nonverbális kommunikáció tartalma szerint kifejezheti a személy érzelmeit, interperszonális attitűdjeit, személyiségének tulajdonságait, társas helyzetekben pedig a személy szociális pozícióját, ceremóniákban és rítusokban való részvételét. E kommunikáció tartalmát különféle értelmezési keretekben ragadhatjuk meg.

a/ *Klasszikus pszichológiai tünetmodell:* a nonverbális kommunikáció belső állapotokat tükröz: például arousalt, érzelmi viszonyulást, attitűdöket, személyes tulajdonságokat.

Támadás

b/ *Szociológiai-antropológiai tünetmodell:* a nonverbális kommunikáció szociális szimbólumok (értékek, normák) kifejeződése.

c/ *Nyelvészeti-szemiotikai modell:* a nonverbális kommunikációt önálló nyelvi kódként kezeli, (például a tekintetet a figyelem és orientáció jeleként.)

d/ *A társadalmi interakció modellje:* az interakciós helyzetekben megnyilvánuló nonverbális kommunikációval foglalkozik, elemzi az én-megjelenítés, a helyzeti indentitás és a partner számára a szerepmegjelenítés kialakulását. Az interakció során kialakuló viselkedés kommunikációs összetevőjét szociális szinten, például csoport és a viselkedés szintjén is vizsgálhatjuk.

e/ *A metakommunikációs modell:* a nonverbális kommunikációt a viselkedésszabályozás eszközének tartja. Esetünkben a zene-sz-zenész, közönség-közönség, közönség-hatalom (illetve jelenlevő képviselői: a rendezők, rendőrök), zenész-közönség interakciós viszony szabályozásáról van szó. E modell körébe sorolhatjuk — tágabb értelemben — azt a funkciót is, melyet a nonverbális

kommunikáció az eljátszott dalok értelmezési keretének kijelölésében (az „átkulcsolásban”) betölt.

A nonverbális kommunikáció összetevői között az arckifejezést, a gesztusokat, a testmozgásokat, a testtartást, a testkontaktust, az öltözködést és a megjelenés más, fizikai jellemzőit említjük meg, melyek kutatásunk tárgyát képezték.

Ezek az összetevők az egyének érzelmeit, interperszonális attitűdjeit, személyiségét, társas helyzetekben megnyilvánuló interaktív pozícióját és jelzéseit fejezhetik ki. A gesztusok és a testmozgások esetében a fenti felsorolást kiegészíthetjük az illusztráló, illetve egyéb jelzésekkel, melyek a beszédhez kapcsolódhatnak, továbbá a konvencionális jelekkel, melyek „jelbeszédként” működhetnek.

Megemlítjük még, hogy a Buda és László (1981) szerint csekély azoknak a vizsgálatoknak száma, amelyek egy adott kultúrán belül a társadalmi tagolódás mentén létrejövő kisebb-nagyobb csoportok, szubkultúrák jellegzetes nonverbális kommunikációját elemezték.

Testi kontaktus a közönséggel

Szociálpszichológiai jelenség

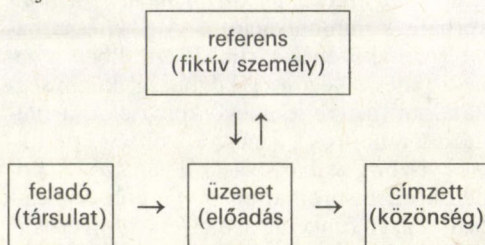
A rockkoncertet Scheflen (1965, 1972) gondolatmenete segítségével, mint egy jellegzetes interakciós helyzetben kialakuló kommunikációs folyamatot elemezzük. Scheflen szerint a viselkedés (melynek egységei hierarchikus rendszert alkotnak, és amely mindig kommunikatív) azonos kontextusokban mindig hasonló struktúrájú, és az azonos szociális háttérű személyek ezt a jelentésstruktúrát mindig felismerik. A viselkedés egységei egészként épülnek fel, és így is fogjuk fel, tanuljuk meg őket. A viselkedésekből kommunikatív viselkedésprogramok épülnek fel, maga a kommunikáció pedig ezeknek a programoknak az integrált végrehajtása.

Rock-koncerteken már a 60-as évek során bizonyos viselkedéselemek jellegzetes előfordulását figyelték meg a közönség körében (Vitányi, 1970).⁷ Eddigi résztvevő megfigyeléses tapasztalataink szerint azonban nemcsak viselkedéselemek, hanem komplex rockkoncert-viselkedések, kommunikatív viselkedési programok is léteznek. Ezek az

interakciós rendszer minden résztvevőjénél megjelennek: zenészek-zenészek, közönség-közönség, zenészek-közönség, közönség-rendezők vonatkozásában. Jelen kutatásunk egyik célkitűzése volt, hogy ezt a hipotézisünket megerősítsük. (Egyelőre a viselkedéses elemek leírására vállalkozhatunk.) A komplex viselkedésprogramok elemzését a későbbiekben tervezzük, nemcsak „állóképeket” nyújtó fotók, hanem mozgóképek (video) segítségével is.

Kommunikációs modell

Buda és László (1981) idézi Osolsobe (1974) színháztudós modelljét, mellyel a *színhájték* kommunikációs szempontú elemzését mutatja be:

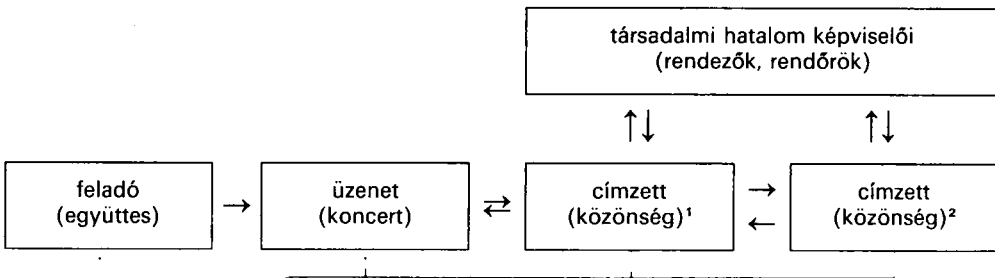

Eddigi tapasztalataink szerint a rockkoncertek kommunikációs szempontú modellje eltér ettől. Hipotézis szinten megfogalmazhatjuk, hogy a rockkoncertek esetében a feladó-címzett irányú kitüntetett kommunikáció mellett más irányok is jelentős szerepet játszanak. Így kiemelt szerepe van a közönség-közönség, a közönség-rendezők, és a közönség-feladó (zenekar) irányoknak. A címzett-címzett interakció fontosságára utal a közönség nagymértékű viselkedési aktivitása, az egyén-egyen, az egyén-csoport, sőt a csoport-csoport interakciók nagy száma. A címzett viselkedésével közvetlenül alakítani képes az üzenet tartalmát és metakommunikációs szabályozását is (elhallgattat, kifütyül együtteseket, befolyásolja a dalok sorrendjét, a dalok „értelmezési keretét”). Sokszor (kisebb koncerteken) a „feladó” és a „címzett” között személyek cseréje is lehetséges. Végül a társadalmi intézményrendszer jelenlévő képviselői (rendezők, rendőrök) a hatalmat, a jobb szociális helyzetűeket, a felnőtteket, a más identitásúakat szimbolizálják (szimbolizálhatják),

így a velük való interakciónak is nagyobb jelentősége van (mint például a színház esetében). Feltehetjük azt is, hogy a rockkoncert nem hagyományos előadóművészet (előadás). Ezt megerősíti a dzsesszről kialakult vélemény is, miszerint ennek az afroamerikai eredetű zenének a középpontjában az itt és most történés áll. A fekete zene elsősorban élő zene, s csak másodsorban komponált, tehát előre „megtervezett” zene.⁸ Ez bizonyos mértékig a rockra is igaz, amennyiben a közönség reagálása, hatása itt is érvényesül.

Végül meg kell említenünk, hogy a színjátékhoz hasonlóan, a rockkoncert is tágabb szubkulturális, illetve még nagyobb társadalmi rendszerekben helyezkedik el, amelyek a rockkoncert egész kommunikációs rendszerével kölcsönhatásban állnak. Például arra a mindennapos tapasztalatra utalunk, hogy egy koncert eseményei másként jelennek meg a szubkulturális nyilvánosság előtt és másként a tömegkommunikációban.

A rockkoncert kommunikációs modellje tehát a következő:

társadalmi-társasrendszer

A rockzenekar mint kommunikáló médium a következőképpen „teríti” az információt. A közönség befolyásolására irányuló nonverbális kommunikáció öt „csatornáját” különböztettük meg:

1. a zenészek száma, funkciója, elhelyezkedése;
2. a zenészek helyváltoztatása és interakciói;
3. a zenészek helyváltoztatás nélküli mozgása (mimika, gesztus, testtartás, a fej és a végtagok helyzete);
4. a zenészek ruházata, eszközei;

5. a színpadkép.

A felsorolt kommunikációs csatornák mentén lényeges különbségek figyelhetők meg a zenekarok között, több dimenzióban is. Így az amatőr — professzionális dimenzióban, valamint az alternatív (újhullám, punk) és domináns kultúra (pop, diszkóstílus) dimenzióban, az egyes irányzatok által képviselt dimenziókban (kemény rock, újhullám, punk, beat-túlélő stb.), de akár a koncert helye szerinti dimenzióban is (szabadtéri fesztivál, klub stb.). Ilyen különbségeket illusztrálunk az alábbi példával.

Az Edda és a Kontroll

Az *Edda Művek* öttagú, kemény rockot játszó zenekar, a *Kontroll Csoport* pedig 8 tagból álló, sokféle zenei irányzattól építkező avantgárd együttes volt. A rockzenén belüli egyes műfajokban a zenei és a szövegtől különbségeken túl kialakultak a nonverbális eltérések is.

Az Edda Művek énekes frontembere, két gitáros, sőt billentyűs is rendkívül dinamikus mozgású; erőt, agressziót jelenítenek meg a színpadon. Mozgásuk, interakcióik megkomponáltak, energikusak, kemények. Ruházatuk — korábban — „direkt”, nem szimbolikus: munkásoverall, katonai terep-zubbony. Eszközeik szintén „direktek”: gázálarc, sisak, puska, géppuska, sőt vaktölténys lövöldözés.

Díszleteik sem jelzesszerűek: katonai örbódé, homokzsákok. Koncertjeiken — a nagy érdeklődésből fakadóan is — komoly rendezői kordonra van szükség a távolság tartására (zenekar—közönség távolság). A zenész—néző szerep felcserélhetetlen: ha a zenész *lemegy* a nézőtérre, ki van téve annak, hogy a rendezők (őt is) bántalmazák (például a tatai koncerten), ha meg a nézők akarnak felmenni a színpadra, kemény megtorlással kell számolniuk.

A Kontroll Csoport három énekes-frontembere szintén dinamikus, de kevésbé; inkább groteszk, mint energikus. A számokat — ritkábban ugyan, de — el-eljuttassák, és nem törekednek az „egy az egyben” megoldásokra, hanem jelzesszerű utalásokkal operálnak. Mozgásuk, interakcióik spontánabbak, nem lekerekítettek, talán szűkebb skálán mozognak. Interakcióik nehezebben dekodolhatók, idézőjelesek, nem direkt, nem „lejátszóak”. Mimikájuk többnyire átételes, „kikacsintó”, kevesebb mosollyal.

Ruházatuk sem „direkt”. Extravagáns, bő ruháik kissé „elvarázsoltak”. Díszleteik, eszközeik groteszkek, jelzesszerűek, elvontak: tolókovács, sarló-kalapács, csillag.

A zenekar és a közönség közötti térköz-szabályozásakor nem akkumulálódik feszültség, a zenekar többnyire alacsony pódiumon, szinte testközben van a nézőkkel. A zenész-néző szerep elvileg felcserélhető, a színpadra megtorlás nélkül bárki felmehet.

A zenekar tagjainak száma változó, gyakori a vendégfellépés.

Az egyenlőség, alá-fölrendeltség dimenzióban a térközszabályozással is eltérő értékeket közvetít a két zenekar.

A *közönség* mint kommunikátor az egymás közötti, illetve a zenekar felé irányuló közléseiben az alábbi kommunációs csatornákat használja:

1. a közönség elhelyezkedése, száma, helyváltoztatása;
2. a közönség interakciói — csoportokon belül, csoportok között;
3. a rajongók mozgása (mimika, gesztus, testtartás);
4. a rajongók ruházata, eszközei.

A közönség viselkedése is különbözik az eltérő stílust képviselő, más-más szinten szakosodott zenekarok esetében. Rendelkezik egy (otthonról hozott) szocio-kulturálisan meghatározott viselkedésmintával, s ez a viselkedérepertoár a zenekar és a csoporttagok által nyújtott minták hatására módosul.

Koncertfotók (első látszatra)

1980—84 közötti koncertekről készült, öt-ezer fénykép közül véletlenszerűen kiválogattunk kétezret. A koncerteket, illetve az együtteseket a következő irányzatokba soroltuk be: kemény rock, pop-show, punk, újhullám, beat-túlélők, dzsessz, egyéb. (Az utóbbi két stílust azután alacsony elemszáma miatt az elemzésből kihagytuk.)

A fotókon látható mozdulatokat „elemi mozgásokra” bontottuk fel, majd jelöltük. A végtagok, a fej, a törzs elhelyezkedését mintegy harminc kategóriával írtuk le. Az elemi mozgásokra vonatkozó adatokat matematikai statisztikai úton dolgoztuk fel. A későbbiekben, gyakorlati eloszlások figyelembevételével, bizonyos változó kategóriákat összevontunk. Az összevont változók segítségével diszkriminancia analízist végeztünk.⁹

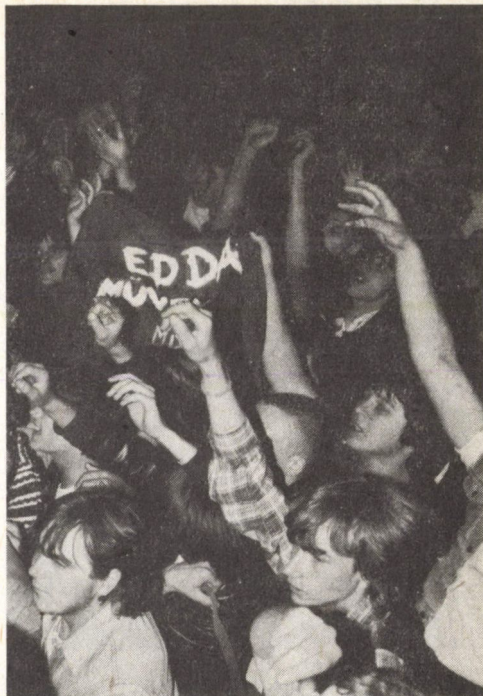
A közönséget, a korábbiakban említetteknek megfelelően, a nonverbális magatartás elemzések többféle alcsoport halmazának tartottuk: az együttestől való távolság, nonverbális közléseik (czek jellege és homogenitása) alapján.

A közönség tagjainak mozgáskódolása nagyrészt megegyezett az együttesekéivel.

Az adatok egyszerű gyakorisági eloszlásából kapott eredmények közül a legegyszerűbben azok tűnnek ki, melyek a zenészek és a közönség közti interakciókra vonatkoznak: a zenészek a közönség felé fordulnak (az ebből a szempontból értékelhető esetek mintegy 90 százalékában), de hasonló a helyzet a törzsnél, a fejtartásnál és a tekintet irányára vonatkozó adatoknál is. A közönség felől nézve ugyanez érvényes: a nézők törzse a zenekar felé fordul — kétharmad arányban —, fejüket is arra fordítják, illetve tekintenek, és a karok is abba az irányba mutatnak.

Mind a zenekar, mind a közönség *saját* csoportján belüli interakciói 10 százalék körül mozognak. (Meg kell jegyezni, hogy a fotók a legtöbb esetben a közönség színpad előtt elhelyezkedő tagjairól készültek.)

A fenti adatok megerősítik a rockkoncerttel mint előadóművészettel kapcsolatban a bevezetőben ismertetett hipotézisünket: vagyis rockkoncertek esetében kiemelt szerepe van a zenész és a közönség

Szimbólum a közönségnél

A hatalom képviselői

„Konkrét” díszlet

közötti közvetlen, nonverbális kapcsolatnak, sőt magának a fizikai iránynak is. A nézőtérén a közönség is mozog (azaz többnyire nem passzívan üli végig a koncertet), és egymás között is vannak interakciók. Gyakoriak a közönség és a rendezők közötti interakcióik is. (Különös tekintettel arra, hogy a rendezőknek az az érdekük, hogy a közönség helyváltoztatás nélkül vegyen részt az előadáson.)

Ugyanakkor a zenészek nem használják ki mindig teljes, háromdimenziós terjedelmében a színpadot, és egymás közötti interakcióik száma is csekély, vagyis a szereplők a színpadot inkább afféle pódiumként használják. Mielőtt azonban ebből messzemenő következtetéseket vonnánk le, figyelembe kell venni, hogy a zenészek mozgását a „zsinórok” (a mikrofonvezeték, az állványok, az elektromos hangszerek csatlakozó kábelelei) erősen behatárolják.

Koncertfotók (számítógéppel)

A fotók elemzése útján nyert adatok számítógéppel végzett kétféle elemzése alapján elmondhatjuk, hogy igazolódott az a — meg-

figyelésen alapuló — hipotézisünk, miszerint az egyes rockzenei stílusok nonverbális kommunikációja eltérő.

Az adatok alapján az egyes rockzenei stílusok ideáltípusai a következő jellemzőkkel írhatók le:

A kemény rock. A zenészek főként szabadtéri nagykoncerteken szerepelnek, és viszonylag kevés interakciót folytatnak a közönséggel, de egymás között többet. A zenekarok tagjai leggyakrabban egyenes törzsszel, haránt terpesztett, támadó állásban helyezkednek el, és keveset emelgetik a lábukat. A karjaik oldalt vannak, nyújtottak, a kezek feszítettek, a tenyerek a test felé fordítottak, az ujjai feszítettek, ökölbe szorítottak. A zenészek eszközeiket inkább bal kézzel fogják, fejüket egyenesen tartják, vagy hátra hajtják, szemekkel gyakran hunyorítanak. Arcukon ritka a mosoly, a leggyakoribb a feszült, félrehúzott száj. A zenészek vállig érő hajtat, szakállt viselnek, festék nincs rajtuk, kevésbé hordanak fülbevalót, nyakba valót és fejedőt. Farmert és trikót viselnek, tornacipőben járnak. Az ebbe a stílusba sorolt együttesek kevés színpadi díszletet alkalmaznak, de a saját szimbólumukat (név, embléma) hangsúlyozzák.

A popshow. Előadójuk a nagyobb sportcsarnokokat kedvelik. Ők azok, akik leginkább a közönség felé fordulnak, és kedvelik a zenekaron belüli testi kontaktust. Törzsük gyakran dől előre, s eközben a közönséggel igyekeznek kapcsolatba kerülni. A zenészek közel egyforma gyakorisággal állnak és járkálnak. Elsősorban az oldalt terpesztés jellemzi őket, de haránt is „támadnak”. Lábaik hajlítottak, és gyakran emelgetik. Hajlított karjaikat sokszor lendítik előre, kezük ritkán nyújtott, s általában laza. Tenyerüket maguk felé és kifelé is tartják, ujjai nyújtottak, lazák, nem kulcsolják össze, és nem szorítják ökölbe. Fejüket nemigen hajtják előre, de gyakran elfordítják, szemek előre tekintenek, ők a legtöbbet mosolygó és nevető zenészek. Gyakran vállig érő a hajuk, arcuk szórtelen, viszont festik magukat. Elsősorban ők viselnek fülbevalót és nyakláncot, fejedőt és egyéb, feltűnő ruházatot. Rájuk lehet a legkevésbé azt mondani, hogy

jellegetlen a ruházatuk. Ok tartózkodnak a leginkább attól, hogy meztelen felsőtesttel szerepeljenek. Ezeket az együtteseket jellemzi leginkább a konkrét és viszonylag állandó díszlet, és a segédeszközök, tárgyak sokasága. Mindezek összeillenek a szereplők megjelenésével.

A punkok. Őket a kis klubok világa jellemzi. Ők fordítanak legkevésbé hátat a közönségnek. A zenekar tagjai között minimális a testi kontaktus, elsősorban álldogálnak, s a legkevésbé járkálóak. Nyújtott lábaikat ritkán emelgetik. Többnyire mindkét karjuk elől van, kezük általában feszített. Ujjaiak hajlítottak, feszítettek, két kézzel fogják a mikrofont, szinte „kapaszzkodnak” belé. Fejüket alaphelyzetben tartják vagy oldalt fordítják. A legkevésbé vidámak, alig nevetnek, mosolyt időnként láthatunk. Hajuk a legrövidebb, kopaszok vagy tarajt viselnek. A szemüket (arcukat) festik, fülbevalót viselnek és a nyakukban sálát. Bőrös vagy farmeros viselet jellemzi őket, bakancsot vagy csizmát hordanak. Felsőtestük ruházata kabát, zakó vagy pulóver, és gyakran meztelenek fölül.

Az újhullámosok. Kisebb klubokban és szabadtéri színpadokon lépnek fel. Minimális a kontaktusuk a közönséggel, de egymás között a testközelség a jellemző. A törzsük helyzete előre-hátra hajladozó, ők azok, akik a leggyakrabban üldögélnek a színpadon, és sokszor oldalt fordulnak. Náluk a leggyakoribb a keresztbe tett láb, a guggolás. Gyakran emelgetik lábaikat, melyek hajlítottak. Karjaik elől vannak, nyújtottak, extendáltak és feszítettek, ujjaiak ökölbe szorítottak. Fejüket előre tartják, szemükkel hunyorítanak: mimikájukat a gondterheltség jellemzi. A zenészek rövid haját viselnek és borostásak. Sokszor viselnek valamilyen nyakbavalót. Ruházatuk (az idő tájt még) nem volt annyira jellegzetes: pantalló, zakó, tornacipő. Színpadi felirataik gyakran nem illenek a mondanivalóhoz (például a klubhelyiség korábbi rendezvényéről fennmaradt aktuális jelmondatok).

A túlélők. Inkább a nagyobb sportcsarnokokat kedvelik és gyakrabban lépnek interak-

Punk „kapaszkodik” a mikrofonba

cióba a közönséggel, mint egymással. A zenészek zárt lábakkal álldogálnak vagy ülnek. Álló helyzetben a lábaik nyújtottak, és időnként emelgetik őket. Karjaik elől vannak, de nem emelgetik, kezeik és ujjaiak lazák, gyakran összekulcsolják őket. Fejük alaphelyzetben van vagy hátra hajlított, felfelé vagy lefelé néznek, gyakran nevetnek. Hajuk középhosszú, szakállt viselnek, nem festik magukat. Farmert, inget, (időnként nyakkendőt is), valamint félcipőt viselnek.

Koncertfotók (kritikusan)

Végezetül néhány módszertani problémára utalunk. Az elemi mozgások szintjén a kommunikatív viselkedésprogramok kevésbé vizsgálhatók. A fotózás mintavételezési gyakorisága, akció- és látványközpontúsága, valamint az alkalmazott jelölési rendszer az elemi mozgásokhoz képest túl nagy felbontást eredményezett, ugyanakkor nem tudta követni a mozgások szekvenciáját, folyamatosságát.

Mint a korábbiakban említettük, ezt a módszertani nehézséget úgy próbáljuk áthidalni a későbbiekben, hogy folyamatos

mozgásokat, mozgásszekvenciákat szeretnénk elemezni videóval. Ehhez össze tudunk állítani összetett mozgásokat, az ebben a vizsgálatban alkalmazott elemi mozgásokat tartalmazó szempontrendszerből.

Egy további kutatási szakaszban a fentiek próbáját lehetne elvégezni, vagyis: ezen jellemzők alapján (például grafikai sémákról) felismerhetők-e az egyes leírt stílusok az érintett populáció számára.

Jegyzetek

1. Frith, S.: Jugendkultur und Rockmusik, Rowohlt, Hamburg, 1981. 22. o.
2. Tanner, J.: Popmusic and peergroups: a study of Canadian high School students' responses to popmusic. The Canadian Review of Sociology and Anthropology, 1981. február.
3. Bácskai E., Makara P., Manchin R., Váradi L., Vitányi I.: Beat, Zeneműkiadó, Bp., 1969.
4. Zétényi Z.: Vetélytárs-e a rockzenész? Pedagógiai Szemle, 1986. március, 259-260. o.
5. Buda B. — László J.: Beszéd a szavak mögött, TK. Bp. 1981. és Argyle, M.: Bodily communication, Internat. University Press, Inc. N. Y., 1975.
6. Schefflen, A. E.: The significance of posture in communication systems, in: Laver J. és Hutcheson S. (szerk.): Communication in face to face interaction, Penguin. Harmondsworth, 1972., és Rendszerek az emberi kommunikációban (1965) in: Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény I. (Buda B. vá.) Tankönyvkiadó, Bp., 1980.
7. Vitányi I.: Az „Extázis 7—10-ig” című film fogadtatásáról, MRT Tanulmányok, Bp. 1970.
8. Frith, S. i. m.
9. A matematikai statisztikai feldolgozást Kálmán Miklós matematikus végezte.

Fotó: Zétényi Zoltán

— Nem fél? — De félek.

*Barát József interjúja Maris Čaklais lett költővel,
a Literatura un Māksla főszerkesztőjével*

■ *Mindig úgy hittem, hogy egy költő akkor boldog, ha a verseivel foglalkozhat, ön pedig erre azt felelte, hogy most olyan idöket élünk, amikor önnek nagyon is fontos volt, hogy vállalja ezt a posztot, vagyis hogy főszerkesztő legyen. Miért?*

— Azt hiszem, hogy kissé szélesebben kell értelmeznünk azt, hogy mikor boldog egy költő. Nemcsak akkor, amikor verset ír, hanem akkor is, ha látja, hogy szellemének termékei hogyan érnek be a társadalomban, az emberek között. Lettországban egyébként a költők soha nem foglalkoztak pusztán irodalmi munkával, mert történelmünk úgy alakult, hogy mindig volt bizonyos küldetésünk is.

— *Nekem úgy tűnik, hogy a kis országokban, a kis népeknél a költők mindig próféták is, politikusok is, társadalomtudósok is. És élen járnak azokban a társadalmi folyamatokban, amelyekkel a nagy nemzeteknél mások foglalkoznak, olyanok, akiknek — had fogalmazzak így — a társadalom gondjainak megoldására szól a jogosítványuk.*

— Ez minden bizonnyal így van. Úgy gondolom, hogy ez nehezíti is a költők és a prózáírók helyzetét, de ezenkívül még egy dimenziót kapnak, ez — úgy mondanám, hogy — rugalmasabbá teszi a gondolkodásukat, lényegretöröbbé. Azt hiszem, hogy a lett költészetéről nem lehetett mindig elmondani, hogy politikailag elkötelezett volt, de a társadalmi elkötelezettség mindig jellemző volt rá. És ez most is érvényes.

— *Melyek a legfontosabb feladatai mint főszerkesztőnek? Mi határozza meg azokat éppen erre az idöszakra?*

— Egészen újkeletű szerkesztő vagyok, fél éve dolgozom itt. Hatalmas átszervezés fo-

lyik a szerkesztőségben. Ez elsősorban a személyzeti dolgokra vonatkozik. Többek önként mentek el, voltak, akiknek el kellett menniük, és vannak olyanok, akiknek el kell majd menni. Ez természetes.

— *Szabadon dönthet ezekben a kérdésekben?*

— Nagyon nehezen fogadják el az ilyen döntéseimet, és nehéz dönteni. Nehéz a döntés, mert egyrészt nálunk most tényleg demokrácia van, másrészt viszont nem lehet egyszerre mindenkinek tetszeni. Arra van szükség, hogy az újság ne különböző anyagok gyűjteménye legyen, amelyek közlését demokratikus vagy kevésbé demokratikus formában megszavazzuk, hanem az újságnak szerves egységnek kell lennie. Mi az írószövetség, a zeneszerzők, művészek, építészek, filmesek, a színházi élet sajtóorgánuma vagyunk. Ide sorolom még a most újjászületett művészeti alapot, és a formatervezők társaságát is, amelyik most alakul meg. Amikor idekerültem, akkor mindegyik rovat csak a saját területével foglalkozott, elkülönülve a másiktól. Mindegyik tudta, hogy mekkora helyet foglalhat el a lapban, bérelt helyek voltak, ha a kialakított arány megbomlott, akkor rögtön veszekedés, sírás kezdődött. Ezt mára teljesen megszüntettük. Az újság egészével foglalkozunk. Van előzetes tervünk két és három hétre előre, ezt meghaladó időtartamra megadjuk a legfontosabb eseményeket, vagyis rugalmasan tervezünk.

Úgy vélem, hogy számunkra most három kérdéskör a legfontosabb, ezekről soha nem szabad megfeledkeznünk, egyik számban sem. Ezek: a mai ember problémája a művé-

szet világában, aztán az ember sorsa, az egyes személyek sorsa, és végül a jövő embere. A jövő embere olyan ember, aki belül szabad, nem meggyötört, agyonfárasztott. A fejlődés az ember problémájától az emberi sorson keresztül egyenes irányban halad. Mi most az első szinten tartunk, és azt hiszem, hogy nemcsak Lettországbán, hanem mindenütt a Szovjetunióban. A rehabilitáció szintje ez. Sok olyan dolgról beszélünk, amiről korábban nem lehetett szó. Az emberi sorsok rehabilitációja nagyon fontos az egész társadalom, a történelem, a jövő szempontjából.

— *Vagyis belsőleg jóvátenni azokat az igazságtalanságokat, melyek bizonyos embereket értek?*

— Nem mondanám, hogy jóvátenni, jóvátenni semmit sem lehet. Nem lehet jóvátenni a haláleseteket, a szenvedéseket. Csak azt tudjuk elérni, hogy ezek az emberek, ezek a sorsok elsősorban történelmi és emberi szempontból elfoglalják méltó helyüket . . . Minden egyes számban megjelentünk bizonyos anyagokat azokról az emberekről, akikről korábban hallgattak, és akiket elhallgattattak, vagy akikről csak a fél-igazságot mondták el és így tovább. A legfontosabb az, hogy most valódi embereket rehabilitálunk, gyengeségeikkel együtt, vagyis élő, normális embereket, ez nagyon fontos. A normális, nem megkínzott, meggyötört, hanem lelkében szabad, méltóságteljes embert. Ezek a kérdések mind összefüggnek, de talán ezt tartanám a legfontosabbnak.

Aztán van itt egy felfelé irányuló dimenzió is. Úgy gondolom tehát, hogy a rehabilitáció az első fokozat. Várjon csak, hadd mutassak egy cikket, amelyet ma reggel olvastam el. Nagyon érdekes szöveg, amely az Ogonyok volt főszerkesztőjétől származik, Anatolij Szafronovtól. A színházi élet című lap 4. számában, az idén, a nyíltság idején, az átalakulás korában így ír: „Nyugodtan fogadom a kísérleteket. Ezek rám személy szerint nem hatnak. Hosszú életem során már annyi új irányzatot kellett túlélnem. Ezt az egyet is túl fogom élni.” Ilyen hozzáállás is van. Szafronov ismert ember, ismert a tevékenysége.

— *Mellesleg én nem ismerem a sorsát.*

— Moszkvában él. Fontos beosztásban volt, és nemcsak hogy igazán vasbeton elveket vallott évek hosszú során, de megmérgezte annak idején Ehrenburgot, azt a nemzedéket, mellyel Jevtusenko, Rozsgyesztvenszkij, Voznyeszenszkij jelentek meg a színen. Jelenleg Vitalij Korotyics váltotta fel a moszkvai szerkesztőségben.

— *Igen, és ettől kezdve vált az Ogonyok folyóirattá, egészen addig csak egy halom jobb sorsra érdemes fényezett papír volt.*

— Igen. Nagyon pontos a megállapítás. Ez egy extrém változat, de megmutatja, hogy nagyon sok ember már belefáradt az irányváltásokba. Például azok, akik a hatvanas években kezdtek. Közülük sokakat kifulladásztott, hogy az a mozgalom, az az átalakulás elcsendesedett, belepte a por. Voltak, akiknek keményen a fejére ütöttek, mert tovább mentek a megengedettnél. És ami megengedett volt, az pedig évről évre csökkent, egészen a közelmúltig. Ez a második szint.

— *Elnézést, engedjen meg közben egy kérdést, ha már őszintén kezdtünk el beszélni. Én a szovjet újságokat manapság lelkesen olvasom, mert nekem úgy tűnik, hogy arról írnak, amiről kell, és hogy ez nagy változást ígér. Találkozásaim során azonban a szovjet értelmiségiek gyakran lehűtenek engem, kijózanítanak, sok szkepticizmussal találkozom. Sokkal többel, mint ilyen cikkek után, ilyen változások után vártam volna. Nem az extrém esetekről beszélek, és különösen nem a kiégett hivatalnokokról. Hanem a fiatalokról. Huszonévesekről és harmincasokról.*

— Igen. Én magam is azt hittem, hogy a stagnálás után meredek felívelés kell, hogy jöjjön. Hát ez nem így van. A stagnálás és a fellendülés egyszerre van jelen. Nézze, én úgy gondolom, és nemcsak gondolom, hanem látom is, és mindenkinek látnia kell, hogy vannak bizonyos kérdések, amelyek azonnali és kardinális döntéseket követelnek. Sokat beszélhetnénk a kiadói politikáról. Személy szerint azt is mondhatom, hogy nekünk, legalábbis itt, Lettországbán nincs szükségünk olyan intézményre, mint például a sajtóbizottság. Ez csak párhuzamosságot hoz létre. Például belső ismertetőket írnak a kiadók, és a bizottság is ír recenziókat. Minek ehhez külön szervezet? Ha már egyszer

felnőttünk ahhoz, hogy bízunk az emberekben, akkor ezeket a felesleges ellenőrköket szélnek kell eresztetni, vagy más munkára irányítani. Ha pedig nem bízunk az emberekben, akkor olyan embereket kell keresni, akikben bízunk.

— *Ha jól tudom, a Szovjetunióban mostanában oszlatták fel a cenzori szervezeteket.*

— Fennmaradt az úgynevezett GLAVLIT (Irodalmi Főigazgatóság), amelyik ügyel — mint ahogy annak idején ezzel a céllal hozták létre — az államtitokra.

— *De két évvel ezelőtt még nemcsak az államtitkokat ellenőrizték, hanem mindent. Minden színházban bemutatott színdarabot, filmet . . .*

A merészebb kivágású dekoltázsokról készült fényképeket sem engedélyezték, minden előfordult. Úgy gondolom, hogy akkor sem volt igazuk, és túlléptek munkájuk keretein, mert ezt a szervezetet eredetileg úgy is nevezték, ha jól emlékszem, hogy az Állami Titok Megőrzésére alakult Bizottság. Most nincs ilyen. Amikor idekerültem, utána néztem, a tilalmi listákat is mind megszüntették. Természetesen ezzel a szerkesztő vállalja magára a felelősséget. Vagyis ha egy szerkesztő cenzor akar lenni, akkor lehet. Megvan minden joga arra, hogy a legundokabb cenzor legyen. Bár azt hiszem, hogy most ezt a társadalom sem nagyon engedi meg, sőt az olvasók sem. Nagyon sok levelet kapok, és érdekes, hogy milyen gyorsan változik a gondolkodásmód. Áprilisban például nagyon sok névtelen levelet olvastam, sőt főleg névtelen leveleket kaptam. Most alig fordul elő névtelen levél. Még azok is, akik ellentétes véleményen vannak, vitatkoznak, vagy még szidalmaznak is, ők is aláírják a nevüket. Ez jó, mert az emberek elhitték, hogy azért, amit gondolnak, már nem csukják le, nem számüzik őket. Csináltunk egy szerkesztői rovatot, mindjárt megmutatom, még képeket is közlünk az itteni eseményekről, a júliusi eseményekre is rögtön reagáltam.

— *Mi történt?*

— Az 1941-es deportálások áldozatainak emlékművét koszorúzták meg. Igaz, a többi újságban nem jelentek meg fényképek, a miénk az egyetlen, amelyik nem csak hírt, de cikket és képet is közölt. Én úgy döntöttem, hogy nekünk ezzel foglalkoznunk kell. Ál-

ást kell foglalnunk, mégpedig valamilyen normális, életszerű, emberi véleményre kell jutnunk. Így is tettünk. És minden rendben volt. Az emberek nagyon erősen reagáltak erre.

— *Elnézést, de félbeszakítottam akkor, amikor a középső szintről volt szó.*

— Igen. Úgy gondolom, hogy az egyes ember sorsa akkor is a legfontosabb témánk marad, amikor végre letehetjük a védői — ügyészi talárt, amikor nem kell igazságot szolgáltatni, elég lesz elbeszélni is. Indítottunk egy új fontos sorozatot: A lett ember élete a XX. században, leveleken és naplókön keresztül. Megjelentettük egy idős asszony naplóját, illetve ebből a naplóból közöltünk részleteket az 1915—1918-as évekből. Ebben a közlésben egyrészt annyi pacifizmus, másrészt viszont olyan humánus van, hogy azonnal rengeteg levelet és telefonhívást kaptunk, hogy a mi rokonainknak is vannak ilyen naplói. És hozzáteszem, hogy nem valamilyen ismert emberek naplójáról van szó, hanem egyszerű emberekéről . . .

— *És ez már több, mint rehabilitáció?*

— Azt hiszem, hogy több. Igen. Először persze rehabilitálni kell az embereket, hogy aztán magukban a sorsokban, a gondolatokban gyönyörködhesünk.

— *Tudja, nemrég olvastam egy nagyon érdekes beszélgetést, amely a Novoje Vremjában jelent meg. Ebben a nyilvánosságról, a főszerkesztők önállóságáról és a sajtó pártirányításáról volt szó. Lehet, hogy olvasta. Az Izvesztyija munkatársának nyilatkozott a Szovjetszkaja Kultúra főszerkesztője, aki nemrég még a párt központi bizottságában dolgozott, mint a sajtó pártirányítását megvalósító hivatalnok, és neki persze módja van az összehasonlításra. Ebben az interjúban lényegében azt mondták, hogy a főszerkesztők valóban teljes önállóságot élveznek, és nincsen semmilyen tiltott téma. Azt bírálhatnak, akit akarnak, még a pártfőtitkárt is. Akkor elhatároztam, hogy az első adandó alkalommal, ha egy főszerkesztővel találkozom, akkor megkérdezem tőle, hogy hogyan kell mindezt érteni. Úgy-e, ahogy ez elhangzott?*

— Nagyon kevés főszerkesztői tapasztalattal rendelkezem, ezért nekem viszont nincs összehasonlítási alapom. Ám azt tu-

dom, hogy korábban elég erősek voltak néha a véleményeltérések a megfelelő propagandaosztályok, kulturális osztályok és főszerkesztők között. Mert az irodalom művészet, élő dolog, tele kísérletekkel, és gyakran nagyon nehezen lehet első pillantásra megérteni. De azt tudom mondani, hogy — pontosan annak megfelelően, amit elmondott — ezek alatt a hónapok alatt egyetlen egyszer sem avatkoztak bele a munkámba. Mi például nagyon erőteljesen vetettük fel a környezetvédelem kérdéseit. A Dolgovon, ezen a folyón, amit az ablakból lát, már annyi vízi erőművet építettek, hogy az újabb erőmű létrehozása, ami már az állami tervben is szerepelt, teljesen tönkretette volna a környezetet. Falvak tömegét árasztották volna el. Körülbelül húsz lett és harminc belorusz falut. A mi újságunk kezdeményezett egy igen kemény vitát, és ennek eredményeként ezt az építkezést félbeszakították. Volt olyan, hogy személyzeti kérdésekben adtak javaslatot. Hogy gondolkozzam el rajta. Elgondolkoztam, aztán a saját belátásom szerint döntöttem. Másképpen. Egyelőre, amennyire tudom, a többi szerkesztőségben is hasonló a helyzet.

— *Nem fél? Nem nyomasztja a felelősség?*

— De félek. És nyomaszt. Mit lehet erre mondani? Egész nap itt ülök, olvasok, van amikor egészen eltompulok már, félreteszem, aztán ismét visszatérek rá. Nem az a félelmetes, hogy valami éles dolog megjelenik, hanem az, hogy egy esetleg nem eléggé előkészített, nem eléggé érett gondolat jelenik meg. Valamilyen butaság. Olyan mondatok is előfordulhatnak, amelyek nem elég egyértelműek. Nem is az a baj, hogy esetleg félreértik azokat, hanem az, hogy ostobaság van bennük. Ettől félek a legjobban.

— *Van azért ennek egy másik oldala. Néha olyan cikkeket olvasok, amiért öt évvel ezelőt biztos, hogy lecsukták volna a szerzőt szerkesztőtől, mint ellenforradalmárt. Komolyan mondom, néha maga az olvasás is félelmet ébreszt.*

— Úgy gondolom, hogy nagyon fontos, hogy az ember meghallja az idő szavát. És nagyon fontos, hogy sokat olvasson, tudja, hogy mások min dolgoznak.

— *Gorbacsov főtitkár gyakran veti fel az a kérdést, hogy visszafordíthatatlan-e már az*

átalakítás folyamata. Az emberek többsége, legalábbis az én ismerőseim többsége nem hisz abban, hogy ez a folyamat már megállíthatatlan volna. Sőt hallottam olyan véleményt is, hogy „tudod, néha nagy kedvem lenne hozzászólni, de nem fogok, mert voltak már olyan idők, amikor az emberek elmondhatták a véleményüket, de ez csak ürügy volt arra, hogy egy kicsit a fejükre üssenek”.

— Ezt a véleményt nagyon jól ismerem. Ismerek ilyen embereket, nagyon sokat. De először is: én úgy gondolom, hogy már kedvező jelek bizonyítják ennek a folyamatnak a visszafordíthatatlanságát. Nagyon jó jellek tartom, hogy a külpolitikában pozitív változások vannak, amelyek következtében egyre több eszköz szabadul fel, ami hasznos a gazdaságnak. Sajnos a gazdaság egyelőre még keveset nyújt, úgy látszik, ott nehezebben indulnak meg a dolgok. Ezt bizonyítják a magyar tapasztalatok is. Úgy gondolom egyébként, hogy Lettország számára nagyon jók, nagyon is testreszabottak a magyar tapasztalatok. Például a szolgáltatásban, az egyéni gazdálkodásban, a kisvállalkozásokban. Szóval én azt hiszem, folytatódni fog, ami elkezdődött . . . Szörnyű még belegondolni is, hogy mi történne, ha minden visszafordulna. Ha a múlt visszatérne. Talán vér folyna. Még az is megtörténhet, hogy véres háború lenne. Mert persze elég sok ellensége van az átalakulásnak, ők most elhallgattak, és várakoznak. Éppúgy várakoznak, mint emezek. Az ismerőseimnek, azoknak a barátaimnak, akik a kivárási álláspontján vannak, azt szoktam mondani, hogy a lapulás most a bürokratáknak jó. Én a részvétel mellett döntöttem . . . Olyan kevés lehetőség volt a hetvenes években, amikor harminc és negyven között voltam, amikor olyan nagyon sokat tehettem volna. Várni még tíz évet? Még húszat? Amíg elmegy az élet?

— *Az alma-atai események óta nagyon sokat beszélnek a nemzetiségi problémaköréről. Arról, hogy az ottani zavargásokig a nemzetiségi kérdésről szóló beszédek, hozzászólások nem voltak mélyrehatóak, őszinték, hanem megmaradtak a jelszavak szintjén. Azt hiszem, hogy mindez itt, a Baltikumban különösen fontos. Fontos azért, mert érinti az embereket, és foglalkoztatja a nagyvilágot.*

Nyugaton igen tendenciózusán írnak a balti köztársaságokról. Úgy gondolom, hogy önöknek is át kell gondolni bizonyos örökségeket, bizonyos hozzáállást.

— A stagnálás időszakában, a 70-es években, a 80-as évek elején könnyen megkapták a burzsoá nacionalista címkét bárki, aki ezeket a kérdéseket egyáltalán szóba hozta. Nem állítanám, hogy mára bármit is megoldottunk, de legalább megkezdődött annak felmérése, hol is tartunk valójában. Kell azonban tenni néhány fontos megkülönböztetést. A mi problémáink nagyon lényegesen különböznek a közép-ázsiai vagy a kaukázusi népek gondjaitól, vagy attól, ami Ukrajnában felvetődik. Ukrajnának sokkal több a közös vonása Belorusszijával, mint velünk. Nálunk például nincs olyan gond, hogy lett gyereket orosz iskolába küldjenek tanulni. Ukrajnában viszont általában orosz iskolába kerülnek a gyerekek, igen kevés az anyanyelvi osztály.

— *Majdnemhogy nincs is. A Lityerturnaja Gazeta egy cikkéből kiderült például, hogy Belorusszija fővárosában, Minszkben például nincs egyetlen belorusz iskola sem.*

— Igen. Ez mindenképpen szörnyű. Minden szinten, a kormány szintjén és a hétköznapi élet szintjén is szörnyű.

— *A kormányhatározatokat is oroszul vitatják meg.*

— Igen. De úgy gondolom, hogy náluk is folyik most valamiféle újjászületés, és látom, hogy a belorusz újságokban is felvetik ezt a témát. És úgy gondolom, hogy meg fogják ezt oldani.

— *Volt időszak, amikor egyes belorusszijai vezetők nem is ismerték a belorusz nyelvet, és ez volt a jellemző.*

— Nem is az a legrosszabb, ami a kormány szinten volt, hanem az, hogyha például megnyitottak egy orosz iskolát, és mellette ott volt a belorusz iskola, a szülők mégis az orosz iskolába íratják a gyerekeket, mert attól hasznot reméltek. És mert kihalt belőlük az az igény, hogy a nemzetiségüket képviseljék. Én úgy gondolom, hogy ez a mindennapi élet szintjén sokkal nagyobb baj, mint a kormány szinten. Mert a kormány felállása egyszer ilyen, egyszer olyan, változhat. De ha a nép körében kihalt a nemzeti tudat, akkor annak befellegzett. Nálunk

ilyen nincs. Miért kezdtem erről beszélni? Hogy elmondhassam, hogy kulturális és demográfiai szempontból is, meg a vallás szempontjából is különbözőek a problémák. A lettek többsége protestáns volt, a litvánok katolikusok, és ez bizonyos mértékig gátolta vagy segítette a fejlődést. Vagyis a problémák nagyon különbözőek. Úgy gondolom, hogy itt ki kell emelni még egy problémát. A lett népre a múlt század óta különböző szociális mozgalmak jellemzőek. A nép szocialista beállítódása 1905-ben, a szocialista forradalom idején, 1917-ben, aztán a lett sztrelcekek mozgalma egyrészt a németek ellen — akik 700 évig voltak itt —, másrészt pedig az orosz cári birodalom ellen irányult. Ezért én úgy gondolom, hogy a társadalmi folyamatok alapvetően és objektív módon a szocializmus felé irányultak. Ha ma sok mindent vitatunk, azt a szocializmus alapjáról tesszük, amely szerves fejlődés eredménye nálunk. Ebből kiindulva követelhetjük, hogy köztársaságainkban tartsák szem előtt a szocialista törvényességet, a szocialista jogokat és kötelezettségeket. Számunkra most a legfontosabb kérdés a nemzetiségek közötti kapcsolat kérdése. Rigában megjelennek olyan feliratok is néha, hogy ki az oroszokkal Lettországból. Olvastam olyan feliratokat például, hogy „minden megölt lettért ültetnek egy fát, tegyük zölddé Lettországot”. Szörnyű felirat. Úgy gondolom, hogy a kapcsolatokról reálisan kell gondolkodnunk, tehát a szélsőséges irányzatokat ki kell zárni. Ez már nem egyszerű huliganizmus, ez már felhívás erőszakra, amit gyökereiben kell kiirtani. De az is elfogadhatatlan, hogy az az öregasszony, aki faluról jött ide, és hazájának fővárosában bemegegy az üzletbe, olyan választ kapjon, hogy „a maga nyelvén én nem beszélek”. Ezt meg kell oldani általános értelemben, és egészen konkrétan is. Erről jó néhányszor beszéltem első titkárukkal akkor, amikor ide kerültem. Ez nagyon fájó kérdés. És persze mély történelmi gyökerei vannak.

— *A rigaiak hány százaléka lett?*

— A legutolsó adatok szerint a köztársaság lakosainak 56 százaléka lett, Rigában pedig a lakosságnak kevesebb, mint a fele. De a többség nem tisztán orosz. Mivel nincsenek más iskolák, a többi nemzetiség is

oroszlakolába jár, ezért a lettek egy kalap alá veszik mint oroszokat. Ám vannak itt örmények, litvánok, észtek. Persze a litvánok inkább litván iskolába járnak, ha van. Felvetettük egyébként ezt a kérdést is. Rigában régen voltak más nemzetiségi iskolák is. Belorusz, zsidó, litván, német, orosz, hét- vagy nyolcféle különböző nemzetiségi iskola volt. Most a város sokkal internacionalistább, vagy legalábbis vegyesebb, de ezek az iskolák megszűntek. Ezt helytelennek tartom. A problémát felvetettük még a stagnálás időszakában, de a megvitatását rövid úton félbehagyták velünk. Ehhez pedig vissza kell térni, mert az, aki olyan nemzethez tartozik, amelyek gyökereiben erős, a többiekhez is másképp viszonyul.

— *Igen. Az intenzív kulturális háttér egyben a viselkedés kulturáját is jelenti.*

— Sajnos, ez nem jellemző Lettország valamennyi orosz lakosára. Az értelmiségi potenciál itt nem olyan magas, mint Moszkvában vagy Leningrádban. Nem titok, hogy nagyon sok szerencselovag jött ide, különösen azokban az időkben, amikor az ország többi részein éhínség volt, s itt egy kicsivel jobb volt a helyzet. Egészen addig, amíg a szintek ki nem egyenlítődték.

— *Biztos abban, hogy a szintek kiegyenlítődték? Mert például Moszkvában az emberek azt hiszik, hogy önök itt jobban élnek.*

— Úgy gondolom, hogy a tisztán fogyasztói jellegű szintek kiegyenlítődték. Rigában például legalább olyan rosszul áll a lakáskérdés ügye, mint más városokban.

— *De itt van például a bútor. Még olyan*

kontingensek is vannak, melyeket nem szabad kivinni a köztársaságból, csak itteni lakosoknak szabad eladni.

— Úgy gondolom, hogy az európai életmód iránti vonzódás megmaradt, nemzedékről nemzedékre szállt. Ez így van.

— *Szót ejtett szerencselovagokról.*

— Tudja, ez egy nagyon kényes kérdés, és nem szeretném, ha ezt úgy értené, hogy akik idejöttek, azok mind kizárólag kalandorok voltak. És a betelepülők segítettek a lerombolt Riga újjáépítésében is. Azután meg: az emberek is nagyon különböznek egymástól. Egyes barátaim orosz nőket fettek feleségül, akik úgy beilleszkedtek a lett kultúrába, hogy fordítanak.

— *És ami a vezetők arányát illeti?*

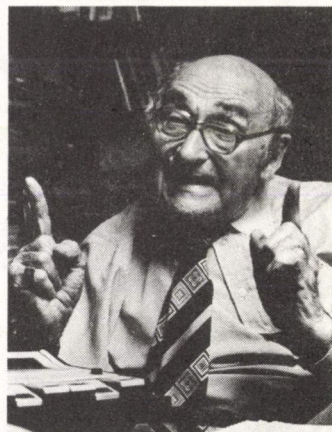
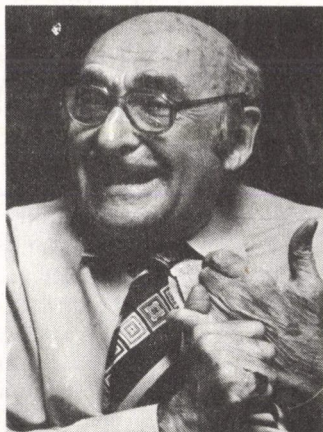
— Erre most nehéz felelnem, mert jelentős változások voltak a vezetésben. A pártvezetésben például. Nem tanulmányoztam olyan behatóan ezt a kérdést, hogy pontos felelettel szolgálhassak. Ezt komolyabban meg kellett volna nézmem.

— *Ez elég nekem. Ez is válasz, hogy az arány önt különösebben nem érdekli. Vagyis ennek nem tulajdonít jelentőséget.*

— Nagyon sok olyan orosz vezető van, aki valóban beilleszkedett a köztársaság életébe. Akik gyönyörűen beszélnek lettül. De vannak olyanok is, akik csak kicsit ismerik vagy egyáltalán nem ismerik a nyelvet. Úgy gondolom, hogy ez nekik is rossz. Például ha nekem kellene olyan helyen élnem, ahol körülöttem beszélgetnek az emberek, és én nem értenék egy szót sem... Bosszantó. Úgy gondolom, hogy ez nagyon rossz.

A laptervezés doyenje

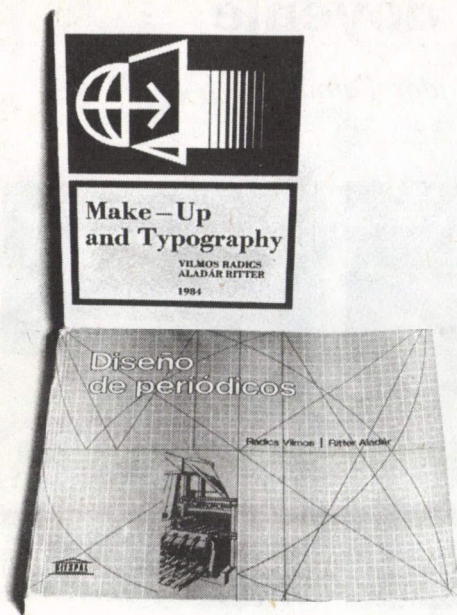
Ritter Aladárral beszélget Nádor Tamás

Élete során ki-kí számos alkalommal megírja az életrajzát. Gondolom, menél feljebb haladunk az időben, annál sűrítettebben. A nyolcvanöt esztendő emberé talán már befér ama nevezetes dióhéjba...

— Végül két, kötőjellel összekötött évszám is elegendő egy ember sorsának summázásához. Most azonban még — bár 1903. március 3-án születtem, Erzsébetfalván — ennél több is belekerülhet életem dióhéjába... Erzsébetfalva annak idején, az 1800-as évektől kezdve, a Budapestről kitiltottak települése volt. Aztán változott a helyzet: polgárok, kereskedők és iparosok is jöttek s csakhamar virágzó kisközség, majd kisebb város lett belőle. Volt ott egy polgármester, aki korbáccsal járt a „kossuthin”, vagyis a főutcán. De arról is nevezetes Erzsébetfalva, hogy 1919-ben a Leninváros nevet vette fel. Hát e település szülöttje vagyok, ott is nevelkedtem. Már az elemi iskola elkezdése előtt meglehetősen tudtam olvasni, de aztán bukácsolva tanultam, nehezen jutottam el az érettségiig. A numerus clausus időkben, másokhoz hasonlóan, én sem kerülhettem egye-

temre. Beiratkoztam hát a gorkiji „felső iskolába”: az élet egyetemére. Már 1924-ben újságíróskodtam, 1926-ban redakcióban dolgoztam. Hosszú a sora szerkesztőségeimnek, elég talán a két legismertebbet megemlítenem: riportereskedtem az akkori Magyar Hírlap munkatársaként, a Kis Újságnál már szerkesztői székben ültem. A háború után, 1945-ben, a Magyar Jövő, a Nemzeti Segély lapjának szerkesztőségében dolgoztam; igen érdekes munka volt. Még ugyanabban az esztendőben, Európa Riport elnevezéssel, egyetlen törött írógéppel kezdve a munkát, hírszolgálati irodát — ha úgy tetszik, nemzetközi újságíró munkaközösséget — létesítettem. Egy év leforgása alatt már huszonkilenc munkatársam volt, huszonkét országban. Még tengerentúli is akadt közöttük. Magyarok voltak persze, mindannyian, s exkluzív riportokat, interjúkat készítettek, amelyeket sok lapnak el lehetett adni. Egyik különleges riportunk vagy ötven újságban megjelent. (Jelentős sikerként könyvelhettük el ezt, szerény felszereltségünkhöz képest, bár napjainkban egy-egy nagy hírszolgálati iroda már nemritkán ezer lapnak is

képes „különlegességeit” eladni.) Az irodát azonban 1949-ben föl kellett számolnunk. Az idők során jó néhány szerkesztőséghez kötődtem. A Magyar Nap létrehozásában már tevékenyen részt vehettem. Ez volt az első képes napilapunk. Felületének negyvenöt százalékára kép került. Mélynyomással készült, rendkívül gyorsan megszerkesztése után egy órával már az utcán árulták. A Magyar Kommunista Párt alapította tömeglapként, s bár „befutott”, az emberek szívesen vásárolták, a Rajk-per után megszüntették . . . A Szabad Ifjúsághoz ötvenéves „ifjúként” léptem be. Egyik alapítója lehettem az Esti Hírlapnak. Később — már tervező-, tördelőszerkesztőként — részt vehettem a Magyarország alapításában is. Harminc éven át laptervezést, tipográfiát adtam elő újságíró-iskolán, Radics Vilmos kollégámmal együtt megírtuk A laptervezés tipográfiája című alapvető művet. (Ezt angol és spanyol nyelvre lefordították. A dél-amerikai újságíró-iskolákon és egyetemeken tankönyvként használják.) Nyolcvanötödik születésnapomra Rózsa Ferencdíjat kaptam. Gondolom, ennyi belefér az említett dióhéjba.

A klasszikus újságíró-kérdések közül az elsöre már választ kaptunk: tudjuk, hogy mi történt Ritter Aladár újságíróval-tervező-szerkesztővel. A „miért?” és a „hogyan” azonban még feleletre vár . . .

— Édesapám kereskedő volt, s három lapot járatott: a Pester Lloyd-ot, Az Est-et és a Népszavát. Ezeket eszmélésemtől kezdve láthattam, s forgathattam is őket, ha valami fölkellette az érdeklődésemet. Először, persze, Az Est bulvárcímei vonzottak, s a szomszédos vegyeskereskedésben árult sokféle napilap közül a Kis Újság, a Budapest és a Friss Újság érdekes címlapjai. Kőlcson is kaphattam őket egy kis böngészésre. Apám egyébként tág érdeklődésű és szociális gondolkodású ember volt. Hozzájárult ez utóbbihoz, hogy hadifogolyként a szovjeteknél részt vett egy agitációs tanfolyamon. Hazatérve ezért is lett a Vörös Őrség egyik parancsnoka. Első „újságíró-stúdiumaimat” egyébként elemi iskolai tanítónőntől kaptam, mindjárt az első osztályban. Szokása volt ugyanis, hogy behozta a friss lapot, s felolvasta: most majd vándorszínészek jönnek Erzsébetfalvára, most pedig arról írnak a helyi újságban, hogy szép park épül, abban majd játszhattok. Kilencszentdöcsen „részesem” lehettem az első szenzációnak. Hallottuk, hogy egy szép leány vagy asszony meggyilkoltatta az édesanyját. (Még nóta is született erről.) Egyik barátom szülei bérelték az erzsébeti fürdőhotelt, ott tartott sajtófogadást ez az ideiglenesen szabadlábra helyezett gyönyörű nő. Barátom jóvoltából — újságírók gyűrűjében — én is láthattam a gyilkos nényt. Aznap délután, döbbenet láttam, hogy Az Est című újság már meg is írta, amit hallottam, aminek tanúja lehettem. Csodálatos dolog ez — gondoltam magamban, s az élményt máig sem feledtem.

Apám banktisztviselőnek szánt volna, de én inkább színésznek készülődtem. A Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesületében játszottam, konferáltam, rendeztem. Egy kaszinói est konferansziéjaként figyelt föl rám Verebes Ernő (aki előbb itt-hon, később Németországban, Amerikában vagy hatvan filmet forgatott), s mert „kimentettem” — szóval tartva a közönséget valami hirtelen támadt színpadi zűrzavarban —, bevett a Pál utcai fiúk művészklubjá-

1929 szeptember 25.

TOINAVALÉG

3. oldal

Hirdetés útján toboroz tagokat a férfivédő világliga

Jó üzlet a férfivédelem — Kongresszust tartanak a „vergődő” férfiak

Néhány nappal ezelőtt a bécsi lapokban érdekes hirdetések jelentek meg. Itt közzétettük a következőket:

„Pótlak! Ottis az utolsó óra. Ne tartsanak tovább, mert a helyzet továbbhalad. Férfiak, védjétek meg jogaitokat! Aki szeretné a nő emancipációját megakadályozni, járjon el a férfijogokért. Acquitas, Weltbund für Männerrechte, Wien 1, Heidenstrasse 2.”

Íme a másik:

Közölje azonnal címét a Férfijogokat Védő Ligával

ha Ön is belátja, hogy mennyire megkeserítik életünket a nők. Ismertetést ingyen küld:

AQUITAS.

Weltbund für Männerrechte
WIEN,
Heidenstrasse No 3.

Engem is bántanak

Midőn a hirdéseket elolvastam elhatároztam, hogy én is szerzekedek. A nők ellen. Azonnal levelet írtam Bécsbe, melyben bejelentettem, hogy csatlakozni akarok. A levelemben panaszkodtam: engem is bántanak a nők. Kiszorítanak el, stb.

A válasz kisért késett. Köszönöm az újabb hirdéseket, melyek meg a bécsi lapokban, melyek bejelentették, hogy: jön a férfi védő liga nagyszámba.

Vágra megírtam a választ. Valóságos pakaméta volt benne. Felvilágosítottam egzaktilm. A bécsi központi mintát megmagyaráztam. A propagandáistok végig barátságos lelelték: lap-
jen be Ön is!

Amit a füzet mesél

Sigurd Höberth a bécsi központi szöveget írta a hirdetés felület. Példák vannak benne. A nőkről. Hát jókat kavest írnak rólok. Íme a példák:

A cseh parlament tolosztatás előtt áll?

Az üllészakot Masaryk elnök berezhattette

Nagypolitikusban, Masaryk köztársasági elnök nyaralóhelyén hosszú tanácskozás volt a közlérségi elnök és Udrzal miniszterének között. Udrzal ma visszautasított Prágába és hír szerint mégvala vitte a parlament szeg, elnöknek a parlament feloszlására vonatkozó rendeletet, de még nem biztos, hogy fel fogja-e használni. Azt hiszik, hogy még van lehetőség a cseh

Leírja Höbert egy férfi szenvedését.

Az amason aralom le-nyugt.
A helyzet eszidőszint az, hogy a jelenlegi törvények a férfijogok elmaradása miatt a férfijogok védelmében részeltet a nőket. Ez pedig egyenlően felháborító — írja.

Ne várják meg a nők a mi véleményünkre kelnek.

Harcoljunk magunkért.
Van egy tiparancsolat is, melyben alá van írva, hogy szüntessék be a nőket az emberiség elvárásaihoz. ...

Ezerokről lesz szó a világkongresszuson is.

Ki ellen megy a szervezkedés?

Kedves Hölgyeim!
Idáig bizonyára némi felháborodással olvasták a riportot. Most pedig állapítottuk meg a tényállást.

Miért is van szó?
A férfi világkongresszusunk felállítására van szükségünk. A férfijogok védelmére van szükségünk. A férfijogok védelmére van szükségünk. A férfijogok védelmére van szükségünk.

Így, hogy ezért legyen ügyvédet igényel az esetben, ha a „lag” válni akar.

Megintem, hogy **30.000** tagja van a szövetségnek.

Nem rossz, Havonta **30.000** álling.

As a szerény véleményem, hogy az Acquitas egyenesen szereti a nőket.

Es ha jól utána gondolunk, úgy be kell látni, hogy a szervezkedés nem a nők ellen, hanem a férfiak szobrá ellen megy.

Ilyen körülmények között semmi esetre nem lép be a szövetségbe, amely megvéd a nőket ellen.

Kedves Hölgyeim és Uraim! Így áll a helyzet.

A Világkongresszus kiadója azel.

Buhákat löst, tisztít, KNEIF DOMBÓVÁR, PIAC-TER

Lelőtte a férjet a kéreményben talált asszonycsábító

Véres feltételező dráma játszódott le Pusztasádkéron. Sándor András kösségi udvaros már régebben gyakran vette feleségét, hogy másokat meghaligat. Tegnapelőtt este váratlanul hazament a mert az asszony zavartan fogadta. Kintal kezdett a hisben, amint a kéremény nyitása előtt elment, szegye mozgást hallott. Kifeszítette a száját és legnagyobb megdöbbenéssel

kéménynyílásból, mire az előrelátta szolgálati revolverét és

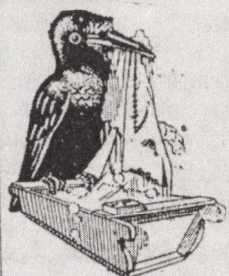
nagy lövést adott le Sándorra, aki azonnal meghalt.

A rendőr, aki megérte a tetőre következőnapon, elment a helyszínről és a Pusztasádkéroni környéken elmondta korábban rejtelt magát. A szegye beherdelt Sándor András, azú meglyapnyitja nála azonnal a köztörvénybe szállították. Állapota életveszélyes. A csandörög erélyes nyomozást indított a nagyúr Kis Sándor rendőr társaitól.

egy ügyveres emberrel találta magát azombó, aki tetőtől talpig kormos volt. Sándor András mégis felismerte a férjben felesége udvarlóját, Kis Sándor össemes rendőrt. A férj kár akarta házni a rendőrt a

Kifosztották a reichenbergi határállomás pénztárát

Reichenbergből jelentik: A reichenbergi határállomásra vasúti pénztárban az elmúlt éjszaka nagy betörés történt. Az ismeretlen tolvajok teljesen kifosztották a százezer forintnyi pénztárt, amelyben 30.000 mátra értékű pénz és készpénz volt. A nyomosa eddig eredménytelen maradt.

Jól sikerült az újideki megfitalítási műtét

Dr. Udrzal újideki sebészprofesszor, aki szeptember 7-én megfitalítással operációt hajtott végre egy haltrált és felhasznált fegyver izsmitgyeivel két idősebb emberen, kődítte az újságról, hogy mindkét operáció nagyszerűen sikerült.

A kétpácians tegnap elhagyta az Ágyat. Mindketten nagyszerűen érsk magukat.

Míg az operáció előtt tehetetlen ágyok voltak, most valószágnal fiatalabbnak érsk magukat. Egyikük már házasodásra is gondol.

Nem helyzették szabadlábra Halsmann Fülöpöt

Bécsből jelentik: Bécsben tegnap délután olyan hírek terjedtek el, hogy Halsmann Fülöpöt szabadlábra helyezték. A szabadlábra helyezés az elvárhatatlan hírek szerint Eder ügyvezető vendéglo ócsónak döntő vallomásra vezethető vissza, hi beismerte, hogy ő gyilkolta meg az úgag Halmannát. Az estl órákban amán jelentés érkezett Innsbruckból, amely szerint a vádlott rigal díák szabadlábra helyezéséről terjesztett hírek alaptalanok.

HAIDEKKER HOLLÓ SZAPPAN HÁZISZAPPAN

Nálkülönhetetlen minden háztartásban

SINGER VARRÓGÉP
MINDENT VARRÓDOPOL ISMÉL
Kedves Asszony! Felhívjuk figyelmét, hogy a Singer Varrógép már megvásárolható Dombóvár, Hunyadi-tér 8.

ba. E réven megismerkedhettem magával Molnár Ferencsel is. Tapasztaltam, hogy minden ellenkező híreszteléssel szemben — noha mindig pontosan ismerte és képviselte a saját érdekeit —, mennyire melegszívű ember volt. Amíg Magyarországon élt, nemegyszer meggyőződhettem mindkettőről. (Azt is kevesen tudják, hogy 1945 után, első levelében azt kérte: írjunk egy hosszú-hosszú listát, hogy kinek mivel tud segíteni. És, tudomásom szerint, többeknek segített is jó néhány éven át.) Ami személyes sorsomat illeti: nem lett belőlem színész, csak tisztviselő a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankban. Majd onnan is raciztak, vagyis elbocsátottak. Akkor írtam meg első cikkemet a Somogy megyei lapba egy katonáról, aki a vonaton elcsérélte vulkánfiber bőröndjét, s azzal állított be szíve választottjához, hogy „elhoztam neked mindazt, amit megérdemelsz”. A bőröndben kötelet találtak.

Így kezdődött. Írásomra fölfigyeltek, s újabb megbízásokat kaptam több laptól. Jó szerencsém aztán összehozott a Pesti Hírlappal, ott Lenkei szerkesztő úr színes riportot kért tőlem. Azt sem tudtam, mi az a színes riport, de elvállaltam. Elmentem Decsre, Sárpilisre. Megragadott a házak látványa, a népviselet szépsége, az emberek beszéde. Nem kellett hozzá hosszas előtanulmány, hogy élményemet hangulatosan — vagyis színesen — leírjam. Ezután egyik cikk adott lehetőséget a másokra . . . A húszas évek közepe táján mondvacsinált okokból megszüntették a Közép-Európa legjobb lapjaként számon tartott Világot. A lapot és munkatársait átvette a Magyar Hírlap. Kitűnő gárda jött így össze: Roóz Rezső főszerkesztette (ezért is mondogatták akkoriban: „Ez a jó lap roózul van szerkesztve”). Munkatársa volt Teleki Géza, a nagy publicista, Zsolt Béla (akit aligha kell bemutatni), Relle Pál, Várkonyi Titusz (Várkonyi Zoltán édesapja), Rózsahegy László és még néhány más kitűnő tollforgató. A nem kevésbé jeles képességű Pusztá Béla segédszerkesztőhöz vittem első tudósításomat, s ez a kedves, segítőkész ember tüstént a szeretetébe fogadott. Így lettem hosszú időn át a Magyar Hírlap „sorhajóhadnagya”, vagyis olyan újságíró, akit soronként fizettek. (Meg is tanultam egyetlen szót három sorra bővítvé leírni.)

Pusztá Béla sosem avatkozott be közvetlenül a munkába, mindenkit az egyénisége szerint hagyott fejlődni. S anélkül, hogy észrevettük volna, mind nehezebb feladatokat adott. Előbb a rendőri riportternek segített, aztán törvényszéki tudósításokat írtam, és így tovább . . . Idővel külső munkatársa lettem a Magyar Hétfő című hetilapnak is. Immáron „börzetagként”, vagyis a Japán Kávéház törzsasztalánál — tudva, hogy minden fontos helyre nem lehet elmenni — információt cseréltünk. Sokat tanultam Lévai Jenőtől is, aki — leleplező riporterként — Az Estnek volt munkatársa, valamедig a Kis Újság bulvárlap tulajdonosaként is működött, később jeles történész lett belőle. Lévai mondogatta mindig: nem mindegy, hogy a lap tartalmát miként öltöztetjük fel. A tipográfia a lap köntöse, ruhája, legyen szép és érdekes, de ne legyen cifra, hivalkodó. A laptervezésben, tipográfiában ő volt az első mesterem. Alapelveit mindmáig megszívlelendőnek tartom. Magát a mesterséget épp a Magyar Hétfő és a Kis Újság szerkesztőségében ismertem meg. Részint kitűnő nyomdász barátaim jóvoltából, részint a külföldi szakirodalomból.

— *Tolnai Simon, a Tolnai Világlapja névadójának, gazdájának ismert jelszava így szól: „Bűnügy, siker, fakír, iker”. Valóban ilyen bölcs bulvárelvek jegyében működött az akkori népszerű sajtó?*

— 1926-tól tartom magamat hivatásos újságírónak, ezért csak az azt követő időszak hazai újságírásáról, lapjairól alkothatok véleményt. Köztudomású: mindig a kor, a helyzet, a társadalmi mozgás határozza meg az újságírás lehetőségeit. Sok szemrehányás érte a két világháború közti korszak magyar újságírását. Szerintem — eltekintve a szélsőséges megnyilvánulásoktól — a magyar újságok és újságírók olyanok voltak, amilyenek lehettek. A lehetőségek határain belül bátrak, ellenzékiek, demokraták, liberálisok, és így tovább. Mozgásukat, bátorságukat, ellenzékiességüket stb. mértékét azonban megszabta a kor, amelyben éltek. S persze, a helyszín is: a korabeli Magyarország. Teljhatalmú úr volt akkoriban a miniszterelnökségi sajtóosztály. S bár szinte hüvelykshorítóban dolgoztunk, a szorítást nagyon ügyesen alkalmazták. Nem parancsoltak, csak

kértek. Ám, ha valahol valakik nem teljesítették a kérést, annak gyors következménye lett. Rövidebb-hosszabb időre számos lapot betiltottak, elkoboztak. Az Újság például a Somogyi—Bacsó gyilkosság igazi hátterének tervezett közzététele miatt nem jelenhetett meg. Ideje lenne sajtótörténetünknek e felderítetlen korszakát átvilágítani, megírni.

A felszabadulás utáni koalíciós években a polgári újságírás sok derék, nagy tehetségű tagja helyet kapott. Szólhattak a baloldali hírlapírók, s persze, azok is, akik részt vettek az ellenállási mozgalomban. Az akkori, bulvárelemekkel tarkított újságírás hasonlított a második világháború előtti újságírásra. Saját lapja volt a kisgazdapártnak, a parasztpártnak, a szociáldemokratáknak, a liberálisoknak, no és persze, a kommunistáknak. Bulvár újságírás volt ez is, de nem a szó szenczióhajhász, botránykeverő, izléstelen értelmében. Szellemi sokrétűség jellemezte ezt a sajtót. S minőségigény is mozgatta akkoriban a tollat. A Magyar Nemzet például, 1938-as megalakulása óta európai színvonalon működött, vagyis munkatársai ismerték és gyakorolták a minőségi újságírást. Gondosan írtak, gondosan korrigáltak, és gondos volt a nyomdai előállítás is. Ami pedig a többi, bulvár-jellegűnek minősített lapot illeti: ezek többségének állásfoglalása, politikai, társadalmi, művészeti kérdésekben korántsem volt vulgáris. Sokakhoz igyekeztek meggyőzően szólni, nem szólhattak tehát fennköltén. Annak idején egyszer Bécsben összehozott a szerencse Egon Erwin Kischel — ha jól emlékszem, a harmincas évek elejém —, s három napot tölthettem vele, no persze, nagy társaságban. Ő ott, egyebek között, arról is beszélt, hogy a jó bulvárlap nem nélkülözheti az igazi újságírókat. Úgy értelmezhetjük tehát a bulvár szót, mint a sokakhoz, közérthetően szóló sajtó jelzőjét, melynek nem feltétlenül kísérőjelensége a szellemi olcsóság, harsányság, silányság, etikátlanság. Voltak persze a revolver-sajtóban olyan termékek is, amelyek nem válogattak az eszközökben.

— *Az ötvenes évek szigorú, egyközpontú, szürke és mégis dicsfényesre lakkozott sajtójában aligha lehetett helye efféle újságírónak-újságírásnak, hiszen akkor csak a politikai megbízhatóság „minőségét” ismerték el.*

Ezért váltott-e Ritter Aladár is, vagy a laptervezéssel egyszerűen régi kedvtelése valósulhatott meg?

— A két világháború közötti időszakban, főleg Lenin halála után, így vagy úgy, minden esemény híre eljuthatott hozzánk még a Szovjetunióból is. A jobboldali lapok persze, a maguk szellemében, szovjetellenesen táltak mindent, a többiek hírközlésre szorítottak. Nem volt tabu a Szovjetunió, sőt, érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen orgánumok mennyi elismerő írást is közzétettek azokban az években. Amikor pedig Kun Bélát letartóztatták, akkor a Népszava kilenc nap alatt hétszer tudósított arról, hogy mivel vádolják. Lelkes ifjú ember voltam a Tanácsköztársaság idején, Erzsébetfalván is hallottam beszélni, nagy volt tehát a megdöbbenésem. A rendszerváltozás után, persze, elkötelezett híve lettem a szocializmusnak. Az itthoni perek idején eleinte nem volt okunk a kételkedésre, mert nemcsak mi manipuláltuk az olvasót, bennünket is manipuláltak. Bár, az igazat megvallva, nem fért a fejembe, hogy miképpen lehetnek épp ezek az általunk is ismert kommunisták áru-lók. De aztán meggyőztek bennünket és meggyőztük magunkat, hiszen nem ismerhettünk semmilyen ellenvéleményt. Az események valóságos menetének felismeréséhez csak később, főként Sztálin halála után jutottam el, mint annyian kortársaink közül.

Ez is, személyes érdeklődésem is hozzájárulhatott a részleges szakmaváltáshoz — mert azért mindmáig publikáló újságíró is vagyok. Ismeretségem, barátságom akkor kezdődött a tipográfiával, amikor ráébredtem — külföldi szakkönyvek s a világsajtó révén — a betűt, mint kultúrahordozót. A magyar sajtóban már a két világháború között törekedtek arra — talán először Az Est kiállításában —, hogy szépen elrendezett újságot készítsenek.

Minden újság a címlapjával, címsorával mutatkozik be az olvasónak, ennek az összes alapvető információt el kell árulnia. Ez napilap, az hetilap, amaz folyóirat, ennek ez, annak az a tárgya, stílusa. A címek betűnagysága, a betűtípusok kiválasztása — gondolom, ezt minden olvasó ember tudja, tapasztalja — szintén orientál. A cikkek

rossz elhelyezése — az például, hogy melyik oldalra, hasábra, az oldalnak felső vagy alsó felére kerül-e — szintén sokat árthat, a jó elhelyezés pedig természetesen kiemel, figyelmet irányít. A képek tördelését nemcsak esztétikai, lap-tördelési alapelvek, törvények irányítják, hanem az az egyszerű követelmény is, hogy nem gátolhatják a cikk folyamatos olvasását.

Nincsenek egyébként szent tipográfiai szabályok. A tervezőszerkesztő, ha művészi fokon ismeri mesterségét, ha áthágja is a klasszikus szokásokat, a legfontosabbról nem feledkezhet meg, nevezetesen arról, hogy az újság olvasható és tetszetős, mi több: szép legyen. Ehhez persze, kinek-kinek pontosan ismernie kell lapja témáit, műfajait, az adott írás tartalmát, stílusát. A páratlan oldal valamivel értékesebb, mint a páros. A „kopf” megoldás első rátekintésre kiemeli a cikkek lényegét. Egy jó kép többet mondhat, mint öt flekknyi szöveg. A képslap törvényei is egészen különlegesek. A lapképnek világosnak kell lennie, vagyis ritkítani lehet, sőt, kell a szedést — ez is könnyítheti az olvasást. Csak esetlegesen említettem néhány példát, amely, remélem, jelzi: ez is olyan szakma, amelyet folyamatosan tanulni szükséges. Aki rutinból végzi ezt a munkát, tönkretelheti kollégáinak bármilyen tehetséges igyekezetét.

S hadd térjek vissza még egyszer a címlaphoz. A címloldal „adja el” az újságot. Ez a nyitány, az előtér, ezt látva dönti el az olvasó, érdemes-e többre is figyelnie, beljebb is lépnie. Címlapjaink többsége sablonos, szürke, jellegtelen. Pedig a lap olvastatásához nélkülözhetetlen a címlap-kultúra: a blikkfang, a szellemes ötlet, a szó-, vagy képjáték, a gondolati, de látványban megfogalmazott lelemény. Igazán jó példa, közismerten, talán csak egy van: a *Heti Világgaz-*

daság, melynek szerkesztői hétről hétre „ki-agyalnak” valamit. A legtöbb lap készítői részt vehetnének valamiféle címlap-tanfolyamon.

S még néhány szó az illusztrációról. Köztudomású, mégis mindig elfelejtjük: nemcsak fotó létezik, hanem van fotográfika, rajz, karikatúra, grafikon és még sok egyéb is. S az illusztráció nemcsak díszít, hanem el is igazíthat. S nem csupán a cikkek között, hanem a cikk olvasásában is. Számokat, méreteket, arányokat például mindig csak visszonyítva lehet megérteni. A jövő újságjában én legalábbis így képzelem: a jelenleginél is jóval több lesz a kép és a másfajta illusztráció. A vizuális élmény gyorsabban felfogható és nemegyszer jobban rögzíthető. Az olvasott szöveget „megerősíti” a mellékelt látvány, aláhúzza, kiemeli az emlékezetben. S arról sem szabad megfeledkezni, hogy a képaláírás külön műfaj. Amit úgyis látok a képen, azt nem kell megmagyarázni. A képaláírás megadja a képre vonatkozó szükséges információt, de azt is elmondja, röviden lehetőleg frappánsan, szellemesen —, ami nincs rajta a képen.

— *Végezetül a szokásos kérdés: mivel foglalkozik mostanában Ritter Aladár hírlapíró és tipográfus?*

— Sajtótörténetet írok, a magam módján. Kortársként, tanúként portrésort készítek azokról, akikkel annyi éven át együtt dolgoztam, akiket megismerhettem. Arcokat rajzolok meg, történeteket mondok el, lehetőleg mennél olvashatóbban. Ragaszkodva a tényekhez, de az anekdotázástól sem visszariadva. Szép kort megértem, sokakkal találkoztam, van elég dolgom tehát. Remélem, lesz időm mindent följegyezni, hiszen még csak nyolcvanöt esztendő vagyok.

Fotó: Vahl Ottó

A Kécskei Hírek

Polyák Albert szerkesztővel beszélget Ballai József

A művelődési ház műsorfüzete alakult át helyi lappá Tiszakécskén. S bár a Kécskei Hírek hivatalosan nem újság, szerkesztője is, olvasói is annak tekintik.

Tiszakécske lapja, a Kécskei Hírek semiféle sajtóregiszterben nem szerepel. Az Arany János Művelődési Központ „tájékoztató kiadványa” amint a lap saját magát impresszumában minősíti havonta jelenik meg. Terjedelme a közérdekű témák számától és súlyától függően 12-18 közönséges írógéppapír nagyságú oldal, ára példányonként 5 forint (ez fedezi az előállítás költségeit). A városkában 1800 példány kel el, ami példátlanul nagyfokú olvasottságot mutat, azt, hogy a háztartások mintegy hatvan százalékába eljut. Tiszakécske városá nyilvánítása óta (1986. január 1.) a lap a vonzáskörzet Szentkirály, Lakitelek, Nyárlőrinc lakói számára is hozzáférhető; e három, összesen nyolcezer lélekszámú településen további ezer példányt adnak el belőle.

Hogyan és miért vált válhatott a helyi nyilvánosság már-már pótolhatatlan eszközévé ez a műsorfüzethöz saját erőből „fölfeljesztett” orgánus? Ez volt a legfontosabb kérdés, amire választ kértünk Polyák Alberttől, aki egyszemélyben a művelődési központ igazgatója, a Kécskei Hírek szerkesztője és felelős kiadója.

Kezdjük talán ott, ahol a Kécskei Hírek története kezdődött.

A vidéki művelődési házak fennállásuk óta a helyi nyilvánosság fórumai is. Nemcsak úgynevezett kultúrműsorokat szerveznek, hanem olyan beszélgetéseket is, amelyek során a helyi áfészelnök, a párttitkár válaszol a lehető leghétköznapibb kérdések-

re. Mármost a dolog jellege és a helyszín adottságai miatt a legfontosabb témákról is csak néhány tucatnyian szerezhetnek így tudomást, fölmerült tehát, hogy valamiképp meg kellene oldani a legfontosabb információk intézményesített közreadását. Úgy, hogy mindenki, aki számára az adott hír fontos, hozzá is juthasson. S mivel mi évek óta jelentettünk meg havonta műsorfüzetet, az látszott a leglogikusabbnak, hogy ezt bővítsük ki.

Egyik napról a másikra?

Nem. A funkcióváltás évekre elnyúló folyamatban öltött testet. Úgy emlékszem, egész egyszerűen azzal kezdtük, hogy az akkor még klasszikus műsorújságban közöltük a megváltozott menetrendet, abból kiindulva, hogy rengeteg az eljáró, akinek ez nyilván fontos információ, ám a drága menetrendfüzetet, amiben melleleg a hétköznapi ember nem is olyan könnyen igazodik el, csak kevesen veszik meg. A következő számban a boltok nyitvatartási idejét hoztuk és az azutáni hónapban már Egyéb események címmel közéleti híreket is közreadtunk. Tiszakécske új telefonközpontjának átadása után például az összes megváltozott számot, meg persze olyasmit, hogy mondjuk az egyébként törvény szerint is nyilvános tanácsülést mikorra hívták össze és milyen napirenddel. Ez van annyira fontos, mint az, hogy Holli mikor lép föl, nem igaz? Egyetlen gondunk volt csupán: a lap Kecskeméten készült bér munkában: hosszú átfutással és drágán. Nem tudtunk eleget nyomtatni be-

lőle, mert nem volt rá pénzünk, ráadásul pedig, amire megjelent, egyes hírek el is avultak.

— *Így tehát létrehoztak egy saját nyomdát?*

— Szerencsénk volt. Dolgozott itt egy nyomdászból lett népművelő, Varga Ferenc, még ő beszélt rá Miskó István tanácselnököt, hogy vegyen egy gépet, Kécske nem lehet meg nyomda nélkül. A Romayor 313-mat meg is vették, minden tartozékával, perforálóval, vágóval, egyébbel, de persze csak nyomni lehet rajta, szedni nem. Aztán Varga elkerült innen — a gépet akkortájt szállították le. Ládákban, kicsomagolatlanul hevert a tanácsháza udvarán, nagyon senki sem tudott róla, én például, amikor először hallottam a létezéséről, el sem hittem. De aztán a kollégákkal kicsomagoltuk, és a saját szemünkkel láthattuk. A művelődési házban épp megürült egy raktár: oda bepakoltuk, és elkezdtük a munkát. Üzemi kisnyomtatványokat, számolócédulát, ilyesmiket gyártotunk, mignem eszünkbe jutott, hiszen hát ezen a saját lapunkat is megcsinálhatnánk. Meg is csináltuk. Gyárból vettük és vesszük a papírt, mert így jóval olcsóbb, a legépelet kéziratokat lemezre fényképeztetjük: ez a lehető legolcsóbb — már-már primitív — újságcsinálási eljárás.

— *Érdekelnének az első reagálások.*

— Őszintén szólva az első igazán kibővített számot én előre nem mutattam meg senkinek, mert szerintem nem volt benne sem akkor, sem később semmi különös: tájékoztatni akartam és akarok ma is. Aki nem tud eljönni a kertbarát kör összejövételére, az is tudja, hogy ott miről esik szó — ilyesmikkel töltöttem meg az első számot. Aztán, amikor elkészült vele a nyomda, fogtam egy példányt, és átvittem az elnöknek. Valami ilyesmit szeretnék, mondtam neki. Forgatta, olvasgatta. Nagyon tetszett neki. Aztán vele együtt elmentünk a pártbizottságra és megmutattuk.

— *Ott nyilván nem mondhattak semmi rosszat, mert ennek már több mint négy éve, és a Kécskei Hírek azóta is rendre megjelenik. Sőt, van már szerkesztőbizottsága is, melyben politikai és társadalmi szervek képviseltetik magukat. Soha nem gondoltak arra, hogy hivatalos lapengedélyt is kérnek?*

— Ehhez? A Kécskei Hírek az én számomra továbbra is tájékoztató jellegű műsorfüzet, amit a művelődési központ ad ki. Ez a lehető legegálisabb ügy így is. Aztán meg: a dolgok rendje szerint mindenütt keltenének ilyenféle kiadványok, az csak a hivatal rendje, hogy esetleg engedély is szükséges megjelentetésükhöz. De szerintem nem kell, mert ez az utolsó betűjéig tiszakécskei, és ezt nagyon jól el tudják dönteni helyben is, hogy kell-e vagy hogy nem kell.

— *A Kécskei Hírek tehát nem újság?*

— A szó klasszikus értelmében nem.

— *Hát akkor mi?*

— Talán helyi tájékoztató eszköznek kellene mondanom, de nem mondom: ez merőben sajtóelméleti kérdés. Én pedig nem foglalkozom elméleti kérdéssel, én gyakorlati munkával foglalkozom, a Kécskei Hírek szerkesztésével, és pedig azért, mert a Kécskei Hírekre — akárminek tekintsük is — szükség van. Szükség, mert fóruma és eszköze a helyi nyilvánosságnak, amely helyi nyilvánosságnak égetően hiányoznak valamikor pedig megszokott szinterei. Egyletekre, körökre, klubokra gondolok, jó hangulatú kiskocsmákra. A két háború között például itt Tiszakécskén az ipartestületnek külön székháza volt, abban saját kiskocsmájuk megszokott asztalához ülhettek az emberek, mindenféle lapot járattak, amikből naprakészen tájékozódhattak. Kibontakozhattak a dalárdájukban, az önképzőkörükben, évente többször is szerveztek bált. Elég az hozzá: tudtak a dolgokról. És nemcsak az ipartestületieknek volt meg a saját fórumuk, mellettük működött a Véndiákok Köre, a Polgári Kör, a Gazdaegylet meg a többi — és persze emellett önálló kécskei lap is megjelent.

— *Mindezt pótolja a Kécskei Hírek?*

— Nem pótolja, nem tudja pótolni. Ezek alulról szerveződő közösségek voltak, amilyenek ma nagyon ritkák. Ilyet a művelődési ház sem tud szervezni, legföljebb keretet, helyet ad nekik, ha vannak.

— *És vannak?*

— Egy-kettő. Sok kellene, a jelenleginél sokkal több.

— *A Kécskei Hírek felelős szerkesztője és kiadója negyedévente kap, ha jól tudom, kétezzer forintot e munkájáért. Az soha jól sem*

KÉCSKEI HÍREK

1985. június 10.

AZ ARANY JÁNOS MUVELODESI KÖZPONT TAJÉKOZTATÓ KIADVÁNYA

Az országgyűlési képviselő és a tanácsstagok választásának eredményéről

Június 8-án szombaton Tiszakécske 9.123 választásra jogosult lakosa közül 8.738-an éltek állampolgári jogukkal. A leadott szavazatok közül 8.496 érvényes, 242 érvénytelen volt. Megválasztásra került mind a 43 körzet tanácstagja, akik a szavazatok több mint felét és 35 póttanácstagja, akik az érvényes szavazatok legalább egynegyedét megkapták. Az új tanács a tervek szerint 1985. június 19-én tartja alakuló ülését.

Az országgyűlési képviselő-választás

Bács- Kiskun megye 6. sz. országgyűlési választókerületében Tiszakécske, Lakitelek, Lászlófalva, Nyáriőrinc 15.720 szavazásra jogosult lakosa közül 14.931 fő vett részt a képviselői választáson. E körzetben országgyűlési képviselőnek MISKÓ ISTVÁNT választották 10.065 szavazattal, a pótképviselő VARGA SÁNDOR lett 4.233 szavazattal.

merült, hogy mondjuk beléjjen a MUOSZ-ba?

Nem, mert a tiszakécskei viszonyok között, a tiszakécskei hierarchiában én nem újságíróként vagyok számon tartva, hanem mint tanácsi alkalmazott, mint az egyik tanácsi intézmény vezetője: ez egyben a legnagyobb korlát is a számomra.

Korlát? Milyen értelemben?

Ha újságíró lennék már úgy értem, státusom szerint, hivatalosan, akkor függetlenebb lehetnék, mert az újságírónak sok mindent szabad, amit másnak nem. Ha a Kécskei Hírek hasábjain ma megjelenik bármilyen hír, akkor mindenki tudja, hogy abban a művelődési ház igazgatójának a keze benne van. Lehetetlen, hogy ne legyen benne. És ha az a hír sérti valakinek az érdekeit, akkor az rám nem mint a Kécskei Hírek szerkesztőjére orrol meg, hanem a művelődési ház igazgatójára. A helyi áfészről közölt legkisebb bírálat például megrongálhatja a művelődési ház igazgatója és a helyi áfész közötti viszonyt. A helyi áfész ugyanis belátja azt, hogy egy újságíró esetleg megkritizálhatná, hogy jogosan kritizálhatná meg, de ugyanezt a kritikát tölem, a művelődési ház igazgatójától, akinek éppen most adott, mondjuk, ötezer forintot a citeraszakkör segítésére, nem fogadja el, azt mondja, hogy nekem nincs jogom bírálni.

Függetlenül a tényektől?

Függetlenül a tényektől. A tények abszolút mellékesek, éppen ezt mondom. Soha nem az a kérdés, hogy igaz-e, amit leközlök. Azt kérdezik: hogy jön ahhoz a kultúrház-igazgató, hogy ilyesmivel foglalkozzék. Mi a fene köze van hozzá.

Mit lehet ebben a helyzetben csinálni?

Egyszerű, hogy mit. Valamilyen módon meg kell előzni ezt a fajta konfliktust.

Meg lehet?

Csak kompromisszum árán, de erre az ember, ha egyedül csinál egy ilyen lapot, úgyis rákényszerül. Én képtelen vagyok minden fórumon részt venni, mindenről tudomást szerezni, mindennek a mélyére hatolni. Kénytelen vagyok tehát másokat megkérni, hogy információkat cikkeket bocsássanak a rendelkezésemre. De ha mondjuk, a téeszől kérek anyagot a téeszről, akkor abban nagy valószínűséggel min-

den csupa szép és jó lesz. No akkor én azt fogom, és lerövidítem két rövid mondatra: a lelkesedésből, a propagandából meghagyom a hírt, a tényt. Hogy esetleg bíráljak, az szóba sem kerül, mert nincs hozzá információm.

És ha lenne?

No igen, akkor is meg kellene gondolni, feltétlenül érdemes-e csinnbe menni. Nem attól tartok, hogy elvesztem az állásomat, vagy hogy nem kapok fizetésemelést. Hanem hogy a citerazenekar támogatását szünteti meg a szponzor. Ha én mint szerkesztő a tyúkszemére taposok, akkor neki esze ágában sem lesz nekem mint szerkesztőnek visszarúgni, hiszen rögtön rásütnék, hogy fél a kritikától, ellensége a szocialista demokráciának, és ez elég súlyos vád lenne ellene. Dehogyan rúg ő vissza a Kécskei Híreknek. Keres, és előbb-utóbb biztosan talál egy jó kis ürügyet, hogy rajtam, mint kultúrház-igazgatón verje el a port. A legutóbbi Hofi-műsor bizony nem a legjobb volt, ejnye ejnye! És a jegypénztár? Miért zárt be vasárnap is két perccel korábban? Valamit mindig ki lehet találni: ismerős biztosan a vice a nyusziról, akit egyik nap azért vert el a farkas, mert van sapkája, másnap pedig azért, mert nincs. Mindebből következően én a Kécskei Hírekben nem nagyon akarok kommentálni. Tájékoztatni akarok, mert a tények kommentár nélkül is önmagukért beszélnek. Különösen, hogy rengeteg minden még ma is hétpécsetes titok, szigorúan bizalmas jelentés, közben meg csak, mondjuk, arról van benne szó, hogy mi okozta a paradicsomrothadást. De ha ez mindenkit érdekel, mert mindenkit érint, akkor ez nem lehet szigorúan bizalmas, akkor ennek a legnagyobb nyilvánosságot kell biztosítani.

A Kécskei Hírek minden ilyesmit közöl is?

Elég sokat közöl. Talán nem mindent, de sokat. Mit mondjak például: mi a választások előtt bemutattuk az összes jelöltet, és a szavazás utáni hajnalban már nyilvánosságra is hoztuk különkiadásban a teljes eredménylistát. Ezt az országban egyedül mi csináltuk meg. Sajnálatos, hogy erre hivatkozni lehet, az lenne a jó, ha ez lenne a természetes. Ha a különféle érdekek nyilvánossághoz juthatnának. Erre már Kécskén

KÉCSKE

1987.
12

és társközsegei hírei, eseményei, rendezvényei

AZ ARANY JÁNOS MŰVELŐDÉSI KÖZPONT TAJÉKOZTATÓ KIADVÁNYA

Egymás megbecsüléséért

Az év vége felé közeledve december a legalkalmasabb időpont arra, hogy az ember visszatekintszen az utóbbi 12 hónapra, s mérlegelje, mi valósult meg szándékainkból, s mi marad jövőre. A város ügyeiről október - novemberben már elkezdődött a párbeszéd a részvárosgyűléseken, s folytatódik majd a december hetedikéi fórumon. Felépült a gimnázium és az egészségügyi központ épülete, kiköveztek 10 km utat, elkészült a gázvezeték-hálózat 95 %-a. Az eredmények elismerése mellett a részvárosgyűlések hozzászólóinak többsége mégis gondokról beszélt. Olyan gondokról, melyeket új épületekkel, beruházásokkal nem lehet megoldani. Csak néhány kiragadott példa: Kerekdombon közület és helyben lakó a fűt mellé hordja szemetét, Tiszabögön fél évig kellett várni az utcai lámpa megjavítására, Ókércskén hiába épült járdasziget, az autóbuszvezető mégse mellé kormányozza járművét, így aztán esős időben kénytelen pocsolóba lépni a le szálló utas. Apró bosszúságok ezek és ki ne tudna még hasonlókat mondani a mindennapok tapasztalataiból. Érezzük, s érezzük velünk mások is akarva nem akarva, hogy ezek határozzák meg egy-egy nap, sokasodva napok, hetek hangulatát. Panaszkodik a fényképész kisiparos, lenne ugyan munka, de az óvodában azt engedik fényképezni, aki 5 %-al több jutalékot ad le. Most ő mit csináljon, igérjen többet, vagy induljon máshová kenyeret keresni? Félve megy az ember vásárolni, országos felmérések bizonyítják, minden második-harmadik vé-

telnél becsapják számoláskor, mérés-kor.

Rontja a közérzetet a bizonytalanság, nem lehet pontosan kiszámolni mit hoz a jövő év. Mondják rosszabb, nehezebb lesz az élet, ezt tetézzük mások apró bosszantásával. Jobban kellene figyelni egymásra, családnak és iskolának, sok más közösségnek együtt kellene kialakítani az erre való képességet, hogy kell a velünk egyet nem értőt, a más véleményen levőt tisztességgel és tisztelettel meggyőzni, mások okos érveit elfogadni, vásárlónak udvariasnak, eladónak és szolgáltatónak előékenynek lenni. Természetesen tudunk, ismerünk jó példákat is. Mégis sürget az idő. Nem kellene várni az emberi kapcsolatokat rendező határozatra. Korábban, talán már az új évet egymás megbecsülésével kellene kezdeni - s folytatni. Így és csakis ezzel együtt válik igazán hasznossá az egészségügyi központ, a gimnázium és a járdasziget.

Polyák Albert

*Minden kedves olvasónknak
boldog karácsonyt
kívánunk!*

is vannak példák — és nem kell rögtön valami óriási dologra gondolni. A müzlievők nemrég reformkonyha-klubot alakítottak. Ez nekik a legfontosabb? Ez. Hát akkor hadd csinálják. Ez volna az igazi, hagyni az embereket, hadd csinálják, amit szeretnének. Régi félegyházi újságban olvastam olyan hirdetést is, hogy aki ekkor meg ekkor ezt meg ezt mondta itt és itt ennek és ennek, az vegye tudomásul, hogy — és következett a válasz, névvel és címmel vállalva az ellenvéleményt. És az illető merete vállalni, és a lap is merete közölni. És nem történt tőle semmi. Most nagyjából úgy állunk, hogy bár az emberek maguk között sok mindenről beszélnek, mert sok minden érdekli őket, ezekből egy csomó dolog nem szalonképes az újságok számára, amiből aztán persze az következik, hogy, mert az újságok nem foglalkoznak azzal, amivel az emberek foglalkoznak, csökken a hitelük. Hiányzik a nyilvánosság intézményesítése, azazhogy az intézményesített nyilvánosság mindig csak annyit hajlandó föl vállalni, amennyi a pillanatnyi „helyzettel” konform. Ha mondjuk egy tanácselnök kutyát tart a kisvárosban, akkor a kisvárosban az adott viszonyok között az a szerkesztő, akinek a megítélése a tanácselnöktől függ, inkább a kutyatartás mellett, mint ellene foglal állást, lett légyen az ödzkodásra egyébként százezer oka is. Ebből a szempontból például kimondottan rossz, hogy a Kécskei Híreket a művelődési központ adja ki: inkább másnak kellene kiadnia.

— *Beszélgetésünk már-már úgymond elvi sikra terelődött, noha éppen a Kécskei Hírek a példa arra, hogy a dolgokat a maguk konkrétságukban kell megítélni. Itt a kezemben a legfrissebb szám, a februári, ez éppen 14 oldalas. Tudósítanak benne a városi párt-végrehajtóbizottság üléséről, közlik a Vöröskereszt főhívását, hogy akinek van még jó használt ruhája, az gyűjtse össze a rászorulóknak; olvashatunk benne a szabad orvosválasztásról;*

megkérdezték, mire költötték a tehót, milyen adókedvezmény jár azoknak, akik közműfejlesztést fizetnek, miért romlott az áremelések óta az ábécék kínálata, és a többi — a tizenégy oldalon éppen hetvenötféle fontos vagy kevésbé fontos információ, ideértve az apróhirdetéseket is. A lap, ugyanilyen szerkesztésben, már több esztendeje így jelenik meg. Mi a véleményük erről az olvasóknak?

— Számomra a legtöbbet az jelenti, hogy minden hónap elsején már tucatszámra keresik. Ha mondjuk valamiért meg kellene szüntetni, hát nagyon sok embernek kimondottan hiányozna. Talán azért, mert megszokták, és talán azért szokták meg, mert amit lehet, azt megírunk. A múltkor jöttem: a busszal Kecskemétre, hallottam, amikor az asszonyok mérgelődve arról beszéltek, hogy elszaporodtak a kóbok kutyák Kécskén. És az egyik erre nagy meglepéssel kijelentette: megírta a Kécskei Hírek is. És bólogattak, bizonygatták, milyen jó, hogy még az újság is megírta, most már aztán csak történnie kell valaminek. Az emberek látják, hogy amit ők látnak, azt az újság is látja. Sőt, előre látja: a Kécskei Hírekben múlt időben fogalmazott hírekből van a legkevesebb. Nem csak arról akarunk beszámolni, ami történt, hanem elsősorban arról, ami ezután történik. Még a dolgok bekövetkezése előtt igyekszünk jelezni a változásokat.

— *Mennyire lehet példának tekinteni ezt a fajta lapot?*

— Hát, hogy úgy mondjam, ennyire szegény mindenki van, mint amilyenek mi vagyunk Kécskén, hiszen jóformán nincs semmink. Ahhoz, amit csinálunk, nem is kell több. Kell egy szerkesztő, aki leírja a hétköznapi dolgokat is, kell egy pár darab stencilpapír, és kész. A lényeg, úgy érzem, nem a forma, hanem a tartalom. A máshonnan és máshogyan be nem szereshető hír, amit, ha tud, jobban érzi magát az ember. Amitől jobban otthon érezheti magát. Ennyi az egész.

How could the program of a culture club become an irreplaceable device of local publicity in a small town? So, that the director realized: peoople are badly missing communities organized form below, information and news that makes you feel more cosy in your close surroundings.

Szekeres Péter

Az interaktív videó

A kommunikációs technika eddigi vívmányait ötvöző új eszköztől a filmkultúra, az oktatás, a kétirányú kommunikáció, a kreativitás és a személyiség kibontakozásának reneszánszát várják.

Az elsősorban amerikai szakirodalom mindenféle új kommunikációs eszköz megjelenésekor „forradalomról” szól. Az embernek olykor az az érzése, hogy a szakírók és a társadalomtudósok nem valamilyen társadalmi ügy, hanem konkrét cégek konkrét termékeinek reklámozása mellett kötelezték el magukat. Így van ez az interaktív videóval is, amely a nyolcvanas évek egyik nagy ígérete. Ha például a modern kommunikációs eszközök és az oktatás egyik legismertebb lapját, az *Educational Technologyt* nézzük, amelyben talán száznál is több idevágó tanulmány jelent meg, akkor meglepő a technikai oldal, a technicista mítosz, az eszközre irányuló csodavárás. Ilyen csodaváró mítoszok már a húszas évektől a film kapcsán megjelentek, s szinte szóról szóra ugyanazokat fogalmazták meg, mint legutóbb az interaktív videó és az oktatás vonatkozásában.¹ Igaz, nálunk a beáramló technicista hatások és információözön a hiánygazdaság és a lépéshátrány szűrőjén keresztül kissé más funkciókat gyakorolnak (ugyanis nem lehetséges az azonnali eszközbeszerzés, így módunk van a társadalmi felhasználáson meditálni), de éppen a mikroszámítógép és különösen a mindenkire rá-tukmált Commodore kapcsán igazán el vagyunk látva a funkció és társadalmi használatba vétel nélküli eszközbeszerzés példáival.

A látens társadalmi igény

Az interaktív videó, amely alapvetően — (és a nálunk még nehezen beszerezhető, barkácsolható interfészek révén) — a mikroszámítógép és a lézeroptikai videólemez — nálunk

még szintén túl drága eszköz — összekapcsolása, funkcióiban, bizonyos igények megfogalmazásában és egyéni kísérletekben a tulajdonképpeni eszköz elterjedése előtt megjelent. Mivel a mikroszámítógép amúgy is képernyővel van összekapcsolva, akik akár a mozgó grafika, akár a számítógépes animáció, akár pusztán a mikroelektronikai eszközök mint műszaki tárgyak területein kísérleteztek, közeledtek a két eszköz integrálása révén kialakult új minőségekhez.

A lényeg itt az, hogy az audiovizuális kommunikáció mindenfajta megnyilvánulására szelektíve, ne passzív befogadóként, hanem kreatív módon reagáljon az ember, illetve a gyerek az oktatásban és a szakember, tudós, művész et. al. munkája közben. Bódy Gábor és munkatársai például legalább egy évtizeddel megelőzték a nálunk amúgy is elmaradott technikai fejlődést, amikor amatőr és partizán módszerekkel kísérleteztek a számítógépes animációval.² Később a hazai szellem szárnyalása és az anyagi-technikai bázis szárnyat szegő realitása közti ellentmondást jól illusztrálva akadt egy feltaláló és egy kis csoport, amely még a lézeroptikai videólemez hazai megjelenése előtt megvalósította a videó és a mikroszámítógép összekapcsolását VIDEOKOMPOZER elnevezésű szabadalmukkal, amelyből becslésem szerint sok százat piacra is dobtak,³ segítve az elsősorban feketepiaci videózást. E készülék segítségével könnyebb a feliratozás, s bármiféle beavatkozás, grafika bevitele a televíziós képbe (anélkül, hogy az eredeti bármiféle változást, sérülést szenvedne, tehát az elektronikai úton történő átalakítás, beavatkozás egyúttal az eredetit is megőrzi.)

Az Egyesült Államokban viszont pár év leforgása alatt elsősorban egyetemeken, főiskolákon és középiskolákban a legmagasabb szintű technika és szoftverek tömeges oktatástechnikai piaca azonnal kikényszerítette a találmányok társadalmi használatba vételét. Mikroszámítógéppel és videóval az amerikai iskolák már ezt megelőzően is jól el voltak látva, például oly módon, hogy sok osztályteremben minden tanulóra jutott egy mikrogép (vagy régebben terminál). Az egyetemeken még jobb volt a helyzet, ahogyan azt a kiváló Annenberg Schoolban és a University of Pennsylvánián magam is három évig élvezhettem. A campus területén a sok száz terminál stb. használata hajnaltól éjjelig teljesen szabad volt, soha senki sem ellenőrizte, hogy mit csináltak, legfeljebb egy segítőkész, erre a célra ott ülő konzultáns segített, adott tanácsot, akár programot is ingyen keresett, olykor írt is. Ennek hiányát másfél évtized alatt sem hevertem ki, mert ami ott csak tőlem függött, az itt sokszor évekig leáll, száz kontrollon és „betartáson”, vagy csupán trehányágon, lustaságon bukik el. A video még általánosabb és még olcsóbb volt: lényegileg bárki által megvásárolható. Így sok intézményben vagy magánlakáson a hobbisták is sokféle ötlettel, kész termékkel jelentkeztek.

A hiány kezdetben inkább az interaktív video szoftverszektorában jelentkezett, ugyanúgy, mint kezdetben a mikroszámítógépeknél. Tulajdonképpen az agyonhozsanázott, majd esalódottan elátkozott „iskolai mikroszámítógépes forradalom” átmeneti bukásának is a szoftverszektor elmaradása volt az egyik oka.⁴ Az interaktív videóra tehát a piac és a fizetőképes kereslet néhány év leforgása alatt konszolidálódott, és a legnagyobb cégek azonnal nekiláttak a gyártásnak. A teljes körű hardver- és szoftveregységek sokszínű skáláját kínálták, a nyolcvanas évek első felében kettőezer és tízezer dollár között.

A technikai fejlődés

Nézzük meg tehát vázlatosan, hogy mit jelent és mit nyújt ez a technika. A lényeg az, hogy a sokféle vizuális, auditív és audiovi-

zuális eszköz mindegyike integrálódik. A lézeroptikai videólemez megjelenése előtt már sokan kísérleteztek a diavetítő, a film, a videó, az álló és a mozgó grafikus ábrázolások, a fotó, a térkép stb. mikroszámítógéppel való összekapcsolásával, különösen oktatási és kutatási területeken (így a magyar találmány is videószalagra épült, hiszen még akkor nem volt videodiszk). A lézeroptikai lemez csupán magába foglalja mindezt, s praktikusabb, időállóbb, ellenállóbb, könnyebben és gyorsabban kezelhető.⁵

Nyilvánvalóan a fejlődés elsősorban a tárolókapacitásban és a gyorsaságban jelentkezik. Az Akadémiai Könyvtárban már üzemelő *nem* interaktív lézeroptikai rendszerben (CD-ROM) a helyszínen is tanulmányozható a szabadszöveges szelektív keresés sebessége és rugalmassága, ami a lézeroptikai videólemez és a mikroszámítógép összekapcsolásának egyik lehetséges szolgáltatása.⁶ A tárolókapacitás (amely tehát mindelele audiovizuális anyagot magába foglal, s például a hangminőség ugyanolyan, mint a digitális lemezen) 1984-ben egy 12 centiméteres lemez egyik oldalán fél óra hangosfilm, vagy 54 ezer állókép volt. A lemez ellenállóképessége fokozott, a megromlás lehetsége minimális és a használat mennyisége nem változtat a lemez minőségén. Nem rontja a lemezt a bármilyen szélsőséges csapongó, ugráló keresés sem, hiszen mechanikus dimenzió alig létezik itt. Minden eddigi eszközzel szemben – először az audiovizuális kommunikáció történetében – a videó valóban „könyvvé varázsolja”, hiszen másodpercek alatt bármi kikereshető, bármilyen sorrendben, visszafelé is, megállítható, visszapergethető és természetesen bármiképpen átalakítható anélkül, hogy az eredeti változna. (Az átalakítás természetesen bizonyos szakismereteket feltételez.) Ez mindelele kreatív, kutatási és oktatási szituációban nagymértékben közelítette az eszközt az emberi agvhoz. egyre közelebb került tehát a fantázia, a nem verbális agytevékenység és annak azonnali megvalósíthatósága az agyon kívüli objektumban. A nyolcvanas évek közepére a legjobb minőségű rendszer ára sem haladta meg a tízezer dollárt, így magánszemélyek és intézmények egyaránt megvásárolhatták.

Az aktív tanuló

Már a mikroszámítógép is nagymértékben változtatott a hagyományos oktatási módszereken, legalábbis sok tanuló esetében, illetve ott, ahol a hardver és szoftver egyaránt létezett. A mikroszámítógép azonban önmagában nem érte utol a film és a videó képi gazdagságát. Sőt (s ez külön kutatás tárgya lehet), a profitorientált társadalmi felhasználás a szimplifikáló, primitív mozgó grafikákat kedvelte, s ily módon a hagyományos hollywoodi társadalmi és történelmi romantikát és etikát, a még tovább szimplifikáló, primitív etikájú, a differenciált társadalmi jelenségeket fekete-fehérre (jóllehet színesben) redukáló világképet erősítette, s a lehető legszélesebb nemzetközi piac eléréséhez az izlésszintet is a lehető legalacsonyabbra süllyesztette (nehogy a vásárló a dolgok nehézségi foka és magasabb izlésszintje miatt csalódjon).

Elvileg az interaktív videó sokat tehet ennek felszámolásában, hiszen ez magába foglalja a film és a videó által eddig elért tartalmi, formai, technikai vívmányokat. Az oktatási, kutatási és alkotói szférákban nagy szerepe lehet annak, hogy az interaktív videó széles körű terjedésével a filmtörténetben először érheti el a fogyasztók széles köre azt a rugalmasságot, az anyagba való beavatkozásnak azt a fokát, melyet régebben csak egy filmrendező élhetett át. Sőt elektronikai úton minden gyorsabb, könnyebb, nem lehet hibázni (az eredeti elvileg mindig megmarad), továbbá nincs lényeges anyagköltség, nincs szükség annyi segéderőre stb.

A sokféle egyéni beavatkozási és felhasználási lehetőség tehát hatványozottan növekszik. Ez egyrészt fokozza a tanulói aktivitást, másrészt a hagyományos tananyagokkal és iskolai oktatással szemben lehetővé teszi az egyénenkénti eltérések realizálását. Tudjuk jól, hogy már gyermekkorban is milyen nagy különbségek vannak (elég a „vizuális típus” gyakori érvét idéznünk), s mivel ezek egy része fiziológiai, pszichológiai, a legjobb, amit az oktatás tehet, az, ha alkalmazkodik hozzájuk. Az interaktív videó megjelenése előtt ilyen fokú önállóságot és egyéni szelektivitást a tanuló legjobb esetben az olvasásban (de már kevésbé az írás-

ban, illetve „nyomtatásban”) valósíthatott meg, legalábbis a dolog reprodukív oldalán. Mert az anyagba már kevésbé avatkozhatott be (hacsak nem vagdosta darabokra a könyvet). Az interaktív videóval úgy, abba és akkor avatkozik bele, amibe akar; tévedésének nincs kára, kísérletezései nem fogyasztanak anyagot, azt emel ki, olyan sorrendben és úgy, ahogy akarja, sőt programozhat is. Átalakíthatja anyagát: állóképet csinálhat a mozgóképből (például akik vágóasztalon dolgoznak, jól tudják, hogy a legjobb fotókat a kép kimerevítésével érhetik el, s ezt a fotóriporterek újabban az igen drága, fényképezőgépre szerelt motorral követik), kiszínezheti a képet, visszafelé pergetheti, új sztorit írhat és átalakíthatja a játékfilmet

technikailag mindenképpen többet, olcsóbban és gyorsabban tehet, mint a világ valamennyi nagy filmrendezője idáig együttvéve tehetett (és természetesen maga is készíthet bármiféle vizuális anyagot). Amit diával, filmmel, fotóval, mozgó térképpel, videóval, grafikonnal stb. idáig vagy önmagukban, vagy mindezeket a mikroszámítógéppel összekapcsolva elért az emberiség, az eleve bekerül ebbe a szférába.

Nálunk sok pedagógus, kulturális szakember, szülő némi gyanakvással szemléli az új technikákat, a gyerekek önállóságát, a játékosságot s az ilyen kísérleteket. Nemrég egy tudományos intézet igazgatóját a mikroszámítógép és a film kapcsolatáról szóló ke-rekasztal-beszélgetésre hívtuk, de ő ezt mondta: „ez hülyeség”, és még mellékesen az ilyen tárgykörökben a Mikrovilágba írott sok cikkemről is lekezelően nyilatkozta: „igen, a *gyerekeim* olvassák”.

Remélhetőleg ezek a gyerekek már nem abban a fajta „K. U. K.” iskolában nőnek fel, ahol beleverték a szükségtelen tananyagokat a diákokba, mielőtt a háború hársdarálójába küldték volna őket, hanem abban az új iskolában, ahol van helye a játékosságnak, a kreatitásnak, a vizuális kultúrának, a modern technikának; s ahol nem az egyéni különbségek amúgy is reménytelen elnyomásán, hanem a személyiség és a szakember potenciáljainak maximális kibontakoztatásán dolgozik a pedagógus. Az interaktív videó inkább kapcsolódik az ilyen új iskolához. Ami az audiovizuális kultúrának a tan-

anyagba való fokozottabb bevitelét illeti — a régi médiumok és tantárgyak rovására, hiszen az interaktív videó mindenképpen erre ösztönöz —, az korunkban mindenképpen indokolt, hiszen ma a gyerekek kulturálódásának a televízió, a mozi és a videó talán az egyik első csatornája. Ha például megpróbáljuk reálisan értékelni, hogyan alakulnak ki a gyerekek ismeretei más népekről, társadalmakról és a múltról, s körülbelül mit tartalmaz ez az ismeretkör, akkor bizonyára azt találjuk, hogy ebben a verbális és nyomtatott anyagokkal szemben elsődleges az audiovizuális kommunikáció.

A játékoság, az aktivitás, az önállóság természetesen nem redukálható a meglévő oktatási és egyéb anyagok átalakítására, szelektív befogadására, az alkalmankénti beavatkozásra, hanem akár teljesen újat is teremthet a tanuló, ahogyan régebben írhatott vagy festhetett. Itt ismét hivatkozom az auditív, a vizuális, a verbális és a képi kifejezések terén jelentkező egyéni különbségekre, preferenciákra, képességekre. Addig, ameddig egy gyerek alapvetően csak verbálisan mutathatta be képességeit, nehéz lehetett egyéb képességeit, munkáját, kapacitását értékelni, vagy akár szakmák szerint bevonni a társadalom vérkeringésébe, előkészíteni őt a társadalmi funkciókra (ha akár csak munkaerőként nézzük is az embert). A régebbi kommunikációs csatornák alapvetően a passzív befogadó, az egyirányú kommunikáció gyakorlatát valósították meg, s ez alól alapvetően csak az írás volt kivétel. Még a mikroszámítógépes oktatóprogramok jó része is (különösen kezdetben) inkább a pavlovi gombnyomogató szituációra épült (hasonlóan sok tesztlaphoz), amikor a világ és a személyiség differenciált, sokszínű dimenzióit az igen/nem válaszokra redukálták. Az interaktív videó a sokszínűséget, a differenciáltságot, az aktivitást, a dialógust, a kreativitást és a maximális rugalmasságot kínálja az egyéni és csoportos oktatási szituációban.

A film jövője

Természetesen az elektronika alapvetően átalakítja a hagyományos filmet, akkor is, ha jelenleg (és különösen hazánkban) a film

képminősége még általában sokkal jobb. Perspektivikusan és sok vonatkozásban (például az Egyesült Államokban és Japánban) a mikroelektronika a filmművészet *valamennyi* eddigi technikai vívmányát eléri, sőt túlszárnyalja.⁷ Cikkünk témakörében azonban nem a két technika közötti különbség a fontos, hanem az a *történelmi minőségi* ugrás, melyet az interaktív videó az audiovizuális kommunikáció és a befogadó/fogyasztó viszonyában megteremtett. Már régóta jósolják, hogy az audiovizuális kommunikáció felváltja a beszédet, az írást, a nyomtatást, s ha ez nem valósul is meg, valóban nagy változásokat éltünk már át. Kivéve egy alapterületen: a befogadó és a kommunikáció viszonyában, illetve az ember mint létrehozó vonatkozásában: bárki írhatott verset, de nem csinálhatott mindenki filmet. Csak az interaktív videó teremti meg tömegesen azt, hogy ezentúl nemcsak elsősorban a szűkebb szakmabeliek kiváltsága az audiovizuális kommunikáció, hanem mindenkié. Immár filmnyelven is mindenki „írhat”, s ez olyan alapvető változás, amely — leszűkítve — a szuper nyolcas hangos felvevővel, később a videóval jelent meg, s technikailag az interaktív videóval teljesedhet be és válhat tömegessé. Még nem érkezett el ez a korszak, de az Egyesült Államokban már sok gyerek ebben nő fel.

Képzelnék el, hogy mit jelent mindez a filmművészet történetében. Azt, hogy sok költőt nem ismert el kora, elensúlyozta, hogy az utókor elismerte, s ha ő nem is, de azért az emberiség profitált szellemi termékéből. A film ezzel szemben „a soha meg nem született remekművek művészete”, hiszen a világ minden országában sok soha le nem forgatott, félbeszakított mű, tehetsége kipróbálásától intézményileg megfosztott potenciális alkotó volt és van; erre a filmszakma igen sok példát nyújt. Nálunk csak az utóbbi években kezdték el vitatni a nemzetközi viszonylatban is kiváló főiskola monopóliumhelyzetét, illetve azt a több évtizedes gyakorlatot, hogy — érthető okokból — sok tízezer ember közül csak néhány száz kerülhetett be ide. Így honnan tudjuk meg, hogy ki más tudna filmet csinálni.⁸ De nem kell ám ehhez főiskolai rostavizsga. Az Egyesült Államokban idáig sok százezer potenciális

és jól felkészült filmszínaló végzett a sok-sok filmiskolában (vagy újabban videós, televíziós tanszékeken), s magam is csak ámultam, hogy milyen kiváló dokumentumfilmeket csináltak majdnem gyerekek. Ott azonban a filmipari „belépődíj” ma már minimum tízmillió dolláros nagyságrendű, tehát ez még szigorúbb kizárásos szisztéma. Ráadásul az audiovizuális kommunikáció és az elektronika egyre jobban a világ oligopolisztikus szervezeteiben koncentrálódik, így az interaktív videó a filmköltségvetnek, a dokumentumfilmnek, a művészi kifejezésnek lesz egyre inkább előretörő anyagi-technikai bázisa. Csak mostantól beszélhetünk tehát „szabad filmművészetről”, amikor majdnem minden költő megírhatja a versét és elviheti a szerkesztőhöz.

A kreativitás eleme természetesen nem redukálódik magára a művészi alkotásra. Ugyanilyen nyilvánvaló, sőt ezzel összefüggő interaktív videó-alkalmazás maga a *filmelemzés*. Az interaktív videó megjelenése előtt például egy középiskolában olyan jellegű filmelemzés, mint az irodalmi, gyakorlatilag nem volt megvalósítható, még „visszalapozni” is nehéz volt. Nemrég Kanadában olyan filmoktató anyagot is iskolai piacra dobtak, amely a gyerekeket arra ösztönzi, hogy interaktív videón a félkész filmekből sokféle verziót alakítsanak ki, akár az egész történetet, dramaturgiai felépítést, akár a részleteket kidolgozva. Az ilyenfajta kreatív, analitikus elemzés a sportedzők, gyógytornászok, pszichiáterek, táncosok, csillagászok, mikrobiológusok, restaurátorok, bélyeggyűjtők, sok-sok szakma képviselői és a hobbisták paradicsoma.

Veszélyes is lehet

Egyoldalú lenne azonban a kép, ha a technika és a jelenlegi társadalmi felhasználás pozitívumai és potenciális, az emberiséget gazdagító aspektusai mellett nem szólnék a már ma is — különösen a tömegkommunikáció és az elektronika általános gyakorlatában — látható veszélyekről.

Miközben a filmkultúra, a kutatás, a tanulás, a visszacsatolás, a kreativitás, a kétirányú kommunikáció, a műelemzés és a

személyiség kibontakoztatásának a reneszánszát várjuk az interaktív videótól, gondoljunk egy pillanatra a Városligetben napi több száz forintot gombnyomogatásra elszóró gyerek-emberroncsokra, akiknek egyetlen funkciója az, hogy önhülyítésükért valakinek profitot hozzanak. A jelenlegi piaci orientációjú, monolitikus kommunikációs rendszerekben nagyon gyakran két fő funkciót szolgálnak az új technikák: 1. magának az eszköznek az értékesítését, 2. további haszon kipróbálását az eszköz használata révén. A domináns nemzetközi tendenciák tükrében nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy az interaktív videó a társadalmi felhasználásban degenerálódik, ahogyan ezt a videónál is tapasztalhattuk. A „használat után eldobandó” műalkotásnak áruesztétikája, az élvezet, a kellemesség, a bizsergetés, a szimplifikálás, a kábítószertelleg még egy ilyen potenciálisan minden eddiginél gazdagabb kommunikációs eszközt is olcsó árucikké, használóit pedig gombnyomogató bábuvá süllyesztheti.

Kanadában nemrég lelkendezve mutatták be a filmoktatás új lehetőségeit interaktív videón, a tananyagokat figyelmesen tanulmányozva azonban felfedeztem, hogy ezek ugyanolyan szimplifikáló filmesztétikai receptek és „előrecsomagolt tesztmegoldások”, mint amikor annak idején mi a Bölcsészkaron (mivel akkor még tíz évre való olvasmányt adtak fel fél évre) nem az eredeti műveket, hanem a Száz híres regényt és egyéb kivonatokat olvastuk. Természetesen a filmelemzést nem helyettesítheti a „lehívható válasz”, a gombnyomogató, mechanikus esztétikai recept, ami azt is jelentheti, hogy a diáknak éppen a műalkotást nem kell végignéznie, csupán lélektelenül biflázik. Ez aztán az alkotásra is visszahathat, s a filmalkotók is a „gépnek megfelelő”, gyorsforgasztású szimplifikált audiovizuális diétát gyártanak majd, kis csavarrá válva a nagy nemzetközi elektronikai audiovizuális masinériában.⁹

Mindezen veszélyek ellenére az interaktív videó *technikailag* az audiovizuális kultúra legmagasabb kiaknázását teszi lehetővé, amennyiben minden eddigit integrál, s ez már magában is minőségi ugrás.

Jegyzetek

1. Többek között: „A tömegkommunikációs forradalom” fából vaskarikája, Rádió és Televízió Szemle 1977/3; s több más recenzió; a Filmterjesztés új útjai I. Budapest: 1988; „Elektronika, informatika, humanizálás” (A technikai fejlődés korlátai) Kultúra és közösség 1987/5 „Nincs új a nap alatt” Pedagógiai Technológia 1988/3 (ez utóbbi a Népszövetség patronálásával másfél évtizedig Rómában működő kiváló nemzetközi szaklap, az International Review of Educational Cinematography jövő-bemutató tevékenységét mutatja be)
2. Fimkultúra, 1987/7,
3. Lelekács Sándor, Mikrokontroll Kiszövetkezet
4. Röviden a Mikrovilág-ban (részletesen a Journal of Communicationsból fordítás elérhető a szerző-nél) Lásd még: Pedagógiai Technológia 1988/1.
5. A téma iránt érdeklődőknek ajánljuk:
Educational Technology: 1985/3, 12, 4; 1981/10; 1984/1, 4; 1987/6, némelyikben több cikk.
6. Részletesebben erről az Impulzus 1988/1 számában, illetve a Mikrovilág 1988/1. számában.
7. Legrészletesebben „Az új technológiák és a film jövője” című kéziratomban írtam erről, amelynek a fele megjelent az Impulzus 1987/12. számában. A japán és amerikai cégek termékeit, a technológia részletes leírását az American Cinematographer sok száma közli.
8. Erről a Filmvilág több száma 1987 végén széles körű vitát közölt.
9. A Cinema Canada konferenciát rendezett „a film jövőjéről” és különszámot adott ki az előadásokról.

Jegyzet egy hetilapról

Évekkal ezelőtt fából vaskarika-vita folyt egyik szaklapunk hasábjain: legyen-e írástudó az olvasószerkesztő, vagy elegendő csupán jó szemmel olvasnia. Máskor és másutt arról csépeltek a szót: miként bírálhat érdemben a kritikus, hiszen még epizodistaként is megbukna a színpadon. Olyasféle áleszmecserék voltak persze ezek is, mint a korábbiak, s az ezután várhatók. Hajbakaphatnánk ilyenképpen például azon is, hogy szárnyal röpjöljön-e a madár, vagy elegendő-e a csőrével levegőt kavarnia. S hordón donghatna a szónok, aki kikiáltaná: vitasuk meg, szabad-e a szemnek látnia.

Nem a szereposztás számít, nem is a kinevezés vagy önjelölés beiktatási jelzete. Osvát Ernő vagy Schöpflin Aladár nem a saját sarzsijával foglalkozott, s nem is szárnyragasztgatással. A klasszikus szerkesztő egyszerűen végezte a dolgát: kiválasztott és korrigált, elhagyott és sűrített, helyére tette a helyreteendőt. Föl sem merült a nyilvánvaló, hiszen írás- és olvasástudás híján, látást nélkülözve, szárnysegett akarattal egyszerűen nem működhetett volna semmilyen tisztas redakció. Készség, mesterség, elegendő emberi szikra: szerkesztő számára ez volt, s ez is maradt a szakmai minimum.

Ne álljon tehát szerkesztőnek, aki alany, állítmány, tárgy, jelző, határozó ötújju kesztyűjét nem képes a kezére húzni. Ne lépjen szerkesztőségbe, aki pozíciónak véli a megsokszorozott közlés szép és életveszélyes lehetőségét. Ne kössön frigyot a tollával, aki nem tud élni az írás szabad lendületével és bölcs korlátaival. Önkéntes robot a szerkesztőségi munka. Pontosság és nagyvonalúság kell hozzá. S nemcsak szívósság a szándékban, konok bulldogság is — a megvalósításig. A lapsinálás a nagyoló, átfogó gondolatokkal főlszikrázó agyféltekéből indul, s a precíz, órásmesteri másík agyfélteke kíséri, kontrollálja, tisztogatja a cikket, a lapszerkezetet, az újságot a kihordóig, a

standig, a rikkancsig, az olvasásig. A főszerkesztői munka sem más, mint a többi szerkesztőé: alany, állítmány, öröm, veszélyérzet, kar- és órásmesterség, frissesség, kellő részletismeret, kellő felülnezet.

Nem árt, persze, egy kis politikai-lélektani-esztétikai sakkozásra is fölkészülni. S az egész gubancot ajánlatos megsózni-paprikázni némi romlatlan humorérzékkel.

Szerkesztetni az ország legnagyobb példányszámú lapját — nem célkitűzés ez, még kevésbé egyéni becsvágypróba, s a legkevésbé sem kockázatmentes játék. Szabadon választott „kötelező” olvasmány a Rádió- és a Televízióújság, hiszen rádiót, televíziót — köztudomásúlag — szinte mindenki hallgat és néz, egymillió háromszázezer lappéldányból öt-hat millió olvasó épp innen jelöli-választja ki, ellenőrzi műsorát. Egyetlen hiányzó vessző így már-már etikai vétséggé válik, hiszen öt-hat milliószor hiányzik. Egy kihagyott szó, félresiklott jelző, egy csorbított ismertetés a soknál is többeket horzsolhat, ingerelhet, bosszanthat. Országos nagyítóencse alatt dolgozik, aki efféle munkát vállal. A vérmes szemlélő már egy szövegszeplőért a szerkesztő fejét követelheti. Tilos tehát a műkedvelés. Hiábavaló a mentségkeresés. A kinyomtatott betű: cáfolhatatlan tény. A hétről hétre megjelenő újság: heti bizonyítvány. A majdnem pontos műsor: egészében elhibázott. A hiba pedig hamis hang, amelyből egyetlen egy elronthat — nagy szóval élve — akár egy egész szimfóniát.

A Rádió- és Televízióújság szerkesztője, persze, nem meri lapját semmilyen zeneműhöz hasonlítani. Azt viszont tudja, a legfontosabb: hiteles műsorkottát nyújtani az olvasóknak. Nem minden egyes „hangjegyet” közreadva ugyan, de azért pontosan követve a fő témát, a motívumokat. Félretéve a képes beszédet: bár világszerte a laptársak csak töredékműsört közölnek, a magyar RTV-

újság kénytelen ragaszkodni a hagyományhoz: mennél teljesebb program megjelentetésére törekedve. Az adott terjedelem Prokurisztész-ágyába szorítva, s minden húzással, rövidítéssel, tömörítéssel folytonosan szakmai és közönségérdekeket sértve. Elsőként tehát épp a műsorközlés kényszerít a folytonos sakkozásra, milliméterező, alkudozásokkal nehezített mindennapi játszmákra. Ez utóbbiakra az olvasó, természetesen, nem kíváncsi. Elvárja, hogy megkapja mindennapi nótáját, klasszikus zenéjét, popját-rockját, legszebb színésznőjét és kedvenc riportert, rádiós-televíziós tücskét-bogarát. A műsorkészítő viszont — aki persze, szereti magát alkotónak nevezni-nevezetni — megkívánja lapjától, hogy őt és stábjának minden tagját, legapróbb „csavarját” teljességében, lehetőleg fényképpel, kiemelve, mi több: címlapon közöljék. A fentiekről lehetne éppen humorizálni-szatirizálni, ám a szerkesztő még vaktöltény-pufogatásra sem vállalkozhat, hisz tudja: mind az olvasónak, mind a műsorkészítőnek igaza van. Az ilyen lapnak legfőbb dolga: a rádiózást-televíziózást, vagyis a rádió és a televízió műsorát, s ennek közönséget szolgálni.

■ ■

A kérdés: miképpen. S ez már az effajta újság készítésének szemléletéig siettetni a szerkesztőt. Olyannyira, hogy mai leckéje elvégzéséhez kénytelen holnapi-holnaputáni kívánalmakig látni. Köztudomású: fejlett kommunikációs technikájú, papírban s minden egyébben gazdagabb országok rádiózáshoz-televíziózáshoz színes, kitűnő papírra nyomott magazinok társulnak, többnyire Stern-, Spiegel-, Time-, Playboy-formátumban. Az USA legtöbb rádió-, illetve tévéújságja zsebkönyv alakú. A magyar RTV-újság szerkesztőjének sem lehet más vágyalma, nappali „látomása”, mint hogy egyszer majd nálunk is ilyen kiállítású lapja legyen a Rádió-Televízió. (Az említett országokban, természetesen, nemcsak a hivatalos állami rádió-, illetve televíziótársaságoknak van ilyen magazinjuk, hanem számos, független „cégnek” is. Sőt: teljesen önálló rtv-újságok is működnek.) Hirdetések sokasága tartja fenn ezeket az újságokat is, de azért — a műsoron kívül — sok mindenre jut hely hasábjaikon. Műsorelőzetest épp

úgy adnak, mint háttérinformációt, vagy akár — *horribile dictu* — pusztá olvasnivalót.

Nálunk, mint ismeretes, a „műsorújság” hosszú múltja van; egyidős szinte rádiózásunkkal, s kezdettől lapja lett a televíziózásnak is. A fenti időzjel egyszersmind mutatja a félreértést és funkcióvesztést: rossz, egyoldalú beidegződéssé vált, hogy ennek a sajtóorgánumnak nincs is más dolga, mint a műsort — a fent jelzett követelményekhez igazodva — közzétenni. Sajátos helyzeténél fogva azonban az RTV-újság és szerkesztősege nem elégedhet meg ezzel. Nemcsak azért, mert ez példányszámban élen álló tömegkommunikációs fórum, hanem azért is, mert itt csak egy központi rádió, illetve televízió van, s a helyi-körszeti stúdióknak sincs — egyelőre? — nyomtatott újságjuk. A műsorlap tehát eredeti rendeltetésénél jóval teljesebb-tágasabb mozgástérben, vonzaskörben készül. Szerkesztőinek meggyőződése: minthogy a rádió és a televízió nemcsak a rádióról és a televízióról szól, nem csupán szakmai műhelyek belvilágába ad bepillantást, hanem az élet — a tudomány, a művészet, a politika, a gazdaság stb. — egészére próbál figyelni, a Rádió és a Televízió lapja — a műsorpolitika és -esztétika, valamint a közönség érdekképviseletében — aligha elégedhet meg ennél kevessebbel. No persze, terjedelmi korlátok között, mértékkel, arányosan. Most éppen harminkét oldalon, a cikk megjelenésének idejére már a negyvennyolc oldalas terjedelemben is reálisan reménykedve. Most éppen előállítási, nyomdakapacitási papír-, munkaerő stb. gondokkal küszködve, e cikk publikálásának idejére talán ezek egy részét elhárítva, s elérkezve a korszerűbb lapkészítés küszöbéig.

A szerkesztő meggyőződése: az effajta lap valóságos szerepének, lehetőségeinek felismerése nem várthat tovább magára. Könynyen belátható: a Rádió és a Televízió lapja, kivált ekkora példányszámban, jeles eszköze lehet az ismerettovábbításának, véleményformálásnak. Egy-egy tévé- és rádióműsor révén megannyi többletinformációt, előrejelzést, kiegészítést, következtetést, háttérmagyarázatot stb. el lehet mondani. A Rádió és a Televízió hetilapja tehát nem azt

kívánja elmondani — noha programrészében erről is tájékoztatást ad —, hogy mi van az adásban. Ha ezt tenné, „lelőné” a műsort, fölösleges volna fülünket-szemünket-figyelmünket a műsorra szegezni. E tárgyban is megcsontosodott szokásokat kell módosítani — fokozatosan. S nemcsak szemléletgazdítással, hanem minőségjavítással is.

Külön bekezdést igényel az említett fokról fokra elv. Munkakezdsékor a bölcs rádiórendező adta az RTV-újság új főszerkesztőjének az alábbi jótanácsot: — Erő, türelem . . . Gyökeresen is fölforgathatsz mindent, csak ne vegyék észre . . . Az újonc „főlapcsináló” ugyan nem akart mindent gyökeresen fölforgatni (hisz mindig ellenszenvesnek találta a stréber újdondászokat, az elődöknél mindent „jobban tudó” neofitákat), de megértette a barátai leckét. Ekkora olvasóközönységben már épp akkora a hagyományoszeretet, mint a tehetetlenségi nyomaték. A folyamatos, értékörző változtatás amúgy is mindig tartósabb eredményekre vezetett, mint a hirtelen, minden régít felszámoló nekilödulás. Egy-egy lendületesebb lapszerkezeti változtatáskor már tapasztalhattuk is: sorra érkeztek a könyörgő, fenyegető, kioktató, feljelentő levelek, telefonhívások. Furcsa próbája volt ez a félreértelmezett demokratizmusnak, de azt is jelezte egyszersemind: téved, aki itt közönyről, elfásultságról beszél. Épp csak miránk a megérdemelnél nagyobb reflektorfény esett, s érdemesebb tárgyat véltek indulatos bírálóink így behelyettesíteni. Úgy érezhettük magunkat, mint a nyállal átlótt őskori barlangrajzmedve: ránk célozva vélték a vadat elejteni. Tanulnunk kell tehát még a demokratizmust, a vitakultúrát. No és, persze, a lapcsinálás mesterségét, a lapszerkesztés türelemjátékát is.

■ ■
A Rádió- és Televízióújságnak (milyen furcsa: e férfikorba jutott hetilapnak csak „foglalkozása”, „munkaköre” van, saját neve — például: „Antenna. A Magyar Rádió és a Magyar Televízió hetilapja” — még nincsen (fokról fokra túl kellett jutnia a műhelybelterjességen, az önreklámozó beharangozókon, a protokolláris közléseken, a minden rendbéli — túlzással élve — írástudatlanságon. Fokról fokra magához kell

vonzania a rádiózás-televíziózás legjobbait, hogy az ő révükön, a műfaji skála teljességével, megszólaljon és képen megjelenjék mindaz — mennél sokrétűbben —, amit a tévé és a rádió kínál. Tárca, riport, interjú, portré, tudósítás, hír stb. jeleníthet meg e hasábokon politikát, gazdaságot, tudományt, művészetet, rádió- és televízióműszaki ismereteket, határon innen és határon túlról. Mert hát, természetesen, nemcsak ebben a hazában, térségben szól a rádió, látszik és hangzik a televízió, tudósítók és mások hazaszólhatnak lapunkban a hangdoboz és a képernyő nagyvilágáról. A Magyar Rádió és a Magyar Televízió képes hetilapja — egyszer majd: családi magazinja — nem szolgálhatja megfelelően olvasóit kitekintés nélkül.

Itt kell megjegyeznünk: a kitekintésről elmondottak — a lap szerkesztőségének szándéka szerint, ám a döntéshozók véleményével még nem egybehangzóan — érvényesek a műsorközlésre is. Nézetünk szerint a közönség érett arra, hogy a jelenleginél tágasabban közzöljük a külföldi tévéműsort. Más hazai lapok után ekkora példányszámban is közreadhatnánk, mondjuk, az Osztrák Televízió műsorát. (Hiszen, aki óhajtja, s lehetősége van rá, így is, úgy is megnézheti; miért is fosztanánk meg tehát az ilyen szolgáltatástól.) Ugyanez vonatkozik bizonyos műholdas adásokra. Amint az RTV-újság terjedelme erre lehetőséget kínál, ezek programjának közlésére is módot kellene adni. Magyarországról egyébként is csak a Magyar Televízió műsora szólhat igazán érdemben. Nincs tehát aggodalomra ok: ezzel sohasem lehet konkurálni. A figyelemmegosztásnak különben sem csupán a műholdas műsor-szórás szívóhatása lehet az oka, hanem ezer más köznapi elfoglaltság. Ideje tudomásul venni: egyetlen közlési eszköz sem sajátíthatja ki a közönséget. A nézőt, hallgatót — olvasót — nyilvánvalóan napról napra újra és újra meg kell nyerni.

Sok egyéb közt ez is sürgeti, hogy a tervezett rádiós-televíziós családi hetilap arculatot mielőbb megteremtsük. Ehhez mindenképp nagyobb terjedelemre lenne szükség. Az elképzelt — a cikk megjelenésekor talán már a megvalósításhoz közeledő — negyvennyolc oldalas „Antenna” (nevez-

zük így, amíg jobb nevet nem találunk) teljesebb rádióműsort, fokozatosan bővülő tévéprogramot közölhetne, sok képpel (a külföldi, a műholdas és a hazai körzeti műsorokról sem megfélekedve). Helyet adhatna egy-egy bemutatóról szóló többféle, egymással akár ütköző véleménynek; viták indulhatnának; elevebben szólhatnánk személységekről, műhelyekről, forgatásokról; különösen jelentős műsorok viszonylag tágas háttérrel kaphatnának; bővíthetne a kitekintés, tágasabban szerepelhetne az ifjúság, a sport, a humor; kínálhatnánk olvasnivalót: tárcát, jegyzetet, publicisztikát; adhatnánk műsorrészletet (előre, vagy akár utólag is); többet szólhatna az olvasó és a szerkesztő is; jutna hely játéknak, rejtvénynek, hasznos és „haszontalan” kedvtelésnek, ilyen-olyan tanácsnak, műszaki ismereteknek stb. S mindezt a jelenleginél jóval áttekinthetőbb rendben közölhetnénk.

A színes, mélynyomású lapról — megfelelő fűzőgép, automata ráhordósor, színes rotációs gép híján, nagy példányszámú lapunk nyomdai „átfutása”, terjesztési gondok miatt — egyelőre még nem is álmódozhatunk. A szerkesztőség azonban, noha szinte semmilyen esélye nincsen, mégsem mond le a reményről. S miközben ezt táplálgatja, próbál az adott körülmények között is, jobb,

fekete-fehérben (egy kísérőszínnel) is színebb lapot kínálni.

Minderre, természetesen, a rádiózás-televíziózás, vagyis az értékörző és értékteremtő, információ- és ismeretvábbitó, szolgáltató és szórakoztató műsorpolitika szolgáltatásban szeretnénk vállalkozni. A közönség véleményét is tolmácsolva persze, tehát komolyan véve a sajtó érdekképviseleti kötelezettségét. Nem kívánunk azonban semmiféle szakmai vagy egyéb csoportérdeket, közérdeket kisajátítani óhajtó — önérvényesítést képviselni. A minőség döntsön, ne a kapcsolatrendszer — fűzzük hozzá, cseppet sem naivan, mert tudnivaló — idéztük is a baráti tanácsot —: az erkölcsi erő, meggyőződés, értékérzék és tárgyilagosságigény elengedhetetlen a szerkesztésben.

Az olvasó bizonyára unja már a fenti emelkedett elmélkedést, hisz annyi — egymásnak homlokegyenest ellentmondó — ars poeticát kipróbált már a saját bőrén. Épp elég, sőt, sok is ez nekifohászkodásnak. A többi majd elválik. Elsőként, mindenesetre, föl kell húznunk azt a bizonyos ötujiú kesztyűt. Hogyan is? Alany, állítmány . . . ez, mondjuk megvolna. El ne feledjük a folytatást.

Nádor Tamás

Közérdekű magánügyek

Szabó István filmrendezővel beszélget Mester Ákos

Az interjú a Radnóti Színpadon készült, az Éjszakai szövénytárs című sorozatban, amelynek szerkesztője László György. Itt a teljes beszélgetést közöljük, amely eredetileg 95 perc volt. A rádióban 50 perces — montírozott — változatot sugároztak 1988. február elsején.

■ Számomra nagyon rokonszenves, de azért mégis feltűnő, hogy mennyire keménylöd a feltűnés. Tudod, ha valaki nem ismer téged, könnyen az a benyomása támadhat, hogy te egy abszolút hagyományosan öltözött, konzolidált úr vagy.

— Komolyan?

— Igen. És valószínűleg nagyon jólvevelt, jó modorú, foglalkozását tekintve talán adótisztviselő vagy gyermekorvos, vagy valami hasonló. Magyarán: miért nem úgy nézel ki, ahogy az emberek általában elképzelik a filmrendezőt?

— Nem tudom pontosan, hogy néz ki egy filmrendező. Bár egyszer hallottam erről egy csodálatos történetet, Pécsi Ildikó mesélte Gertler Viktorról. Gertler az a filmrendező volt, aki Németországban tanult az UFAnál, s amit a német filmgyártásból és a német filmművészetről megtanult, azt hozta haza, és úgy is viselkedett, mint egy igazi filmrendező. Szóval forgattak a Duna-parton forró augusztusi nyárban, mindenki fürdőruhában, Pécsi Ildikón is két szalag volt, hogy valahogy kibírja a forróságot, és Viktor bácsin birgeri csizma, lovaglónadrág, hosszú ujjú ing, selyemsál, simléderes sapka. Délben 12-kor, a legforróbb napsütésben Ildikó odament hozzá és azt kérdezte: Viktor bácsi kérem, hogy tetszik bírni ezt a borzasztó meleget? Hát nem tetszik megfulladni? Gertler Viktor ránézett, s azt kérdezte tőle: mondja, "kislányom, maga még soha nem látott igazi filmrendezőt?!. . . Ezt tudom az igazi filmrendezőkről, többet nem.

— Csakhogy az úgynevezett igazi filmrendezőket karikatúraszerűen szokták ábrázolni; simléderes sapka és nyaksál, és nagy hang, és szócső és dirigálás, és mindenki elküldve ide, oda, amoda. Szóval, így képzelem a mozinéző a filmrendezőt, és te annyira nem ilyen vagy. Ez téged persze — gondolom — nem zavar.

— Nem, egyáltalán nem zavar. Sőt! Amikor azt mondtad, hogy úgy nézek ki, mint egy gyermekorvos, akkor az rettenetesen jólesett nekem.

— Miért?

— Azért, mert én azt hiszem, hogy a génjeim éppen az orvosi pályára tettek volna alkalmassá. Lehetnék gyermekorvos vagy sebész, vagy ilyesmi. Egészen véletlenül lettem filmrendező.

— Tudom, hogy az édesapád orvos volt . . .

— A családomban generációkon keresztül mindenki orvos volt. Én vagyok az egyetlen félresikerült fiú, aki más foglalkozást választott. Nem is vagyok benne igazán biztos, hogy igazam volt. Tudom, hogy ez borzasztóan nagyképpen hangzik, álszerénynek, de még most is, a mai napig is feltámad bennem nagyon gyakran az a gondolat, hogy talán mégis jobb lett volna az orvosi hivatást választani. Az fantasztikus érzés lehet, hogy valaki naponta kézzelfoghatóan tud beleavatkozni mások életébe, úgy, hogy egy betegséget megszüntet, hogy segít túlélni, hogy segít átvészelni, vagy hogy segít megszületni egy gyereket. Ez rendkívüli siker lehet, amikor egy beteg fölnevez, és nem

szól egy szót sem, csak a szemében látszik, hogy megköszöni. Ahhoz képest az, hogy néha tetszik egy film, amit az ember csinál, elég kevés.

— *Fura dolog — egyáltalán nem tartozik a beszélgetésünk témaköréhez, de azért ki-mondom, mert eszembe jutott —, hogy voltaképpen talán az orvosgyetemre való felvételnél nem csak azt kellene firtatni, hogy valaki jól fel tudja-e mondani a leckét, hanem hogy az illető miként hajol oda egy másik emberhez, és hogyan kérdezi meg tőle; mi baj, tessék mondani, mi fáj? Szerintem egy ilyen epizódból jobban lehet következtetni a pálya alkalmasságára, mint abból, hogy valaki jó tanuló volt-e a középiskolában. Nem?*

— Én ebben egészen biztos vagyok. Pontosán emlékszem azokra a régi falusi doktor bácsikra, amilyen például a nagyapám volt. Ha belépett az ember a szobába, nagyapám ránézett, és a bőre színéről, a szeme fényéről, a tekintetéről, a mosolyáról tudta, hogy mi baja van. Az illatáról! Fantasztikus dolgokat tudtak ezek az emberek, amiket a komputerek soha nem fognak tudni. És azt hiszem, egy komputerben nem is lehet annyira bízni, mint egy ilyen öreg falusi doktor bácsinak a tekintetében.

— *Az édesapád is falusi doktor bácsi volt?*

— A falu, ahol a nagyapám belgyógyász volt, időközben város lett: Tatabánya. Apám sebészorvosként dolgozott a kórházban.

— *És mikor kerülnél később Pestre?*

— 1944-ben apám az Assisi Szent Ferenc-kórházba került, amit most Ferenc-kórháznak hívnak. Ott dolgozott egészen 1945 tavaszáig, amikor is — én úgy hallottam, ebben nem vagyok biztos —, egy betegétől diftériát kapott, és mivel abban az időben nem volt szérum, a betegség annyira leverte a lábáról, hogy negyvenöt április elején meghalt szívbénulásban.

— *Negyvenötben te hány éves voltál?*

— Hat és hét között.

— *Tehát akkor mentél az első elemibe?*

— Igen. Aki akkor volt hat-hét éves, az egy-két hónapos első elemiért járt, és miután a családom egyik legközelebbi barátja tanítónő volt, mi hozzá jártunk a nővéremmel, és két hónap alatt végeztük el az első elemi. Áprilisban és májusban.

— *Engem a következő év szeptemberében irattak be az első osztályba. És tudod mi az érdekes? Nem először fordul elő velem, hogy ha középkorú kortársammal készítek ilyen hosszabb életrajz- vagy vallomásinterjút, akkor a különböző történelmi pontokon azt kell, hogy fölfedezzem: nagyon hasonló, szinte már azonos a sorsunk, mert hiszen — ha nem is ugyanabban a miliőben, de — történelmileg egyformán meghatározott körülmények között nőttünk fel. Például a te első osztályodban, csakúgy, mint egy évvel később az enyémben 1946-ban, nagyon sok olyan félárva gyerek volt, mint te vagy én. Azt hiszem, mi vagyunk a félárvaként felnőtt gyerekek nemzedéke. Mert hiszen az apánkat általában vagy a diftéria vitte el, vagy a háború . . .*

— Igen. Az osztálytársaim nagy részének az édesapja vagy a fronton volt, vagy hadifogságban, vagy meghalt. Abban valóban nem volt semmi különleges, hogy az osztályban valaki félárva vagy árva.

— *Talán a mi generációnk élte meg elsőként, hogy egyfelől nagyon sok gyermeknek nem volt apja, viszont az se nagyon számított, hogy kinek az apja miccsoda. Ez aztán később megváltozott, de akkoriban az jelentette a társadalmi esélyegyenlőséget, hogy nagyjából mindenki egyformán szegény volt. Nem voltak olyan fantasztikus vagyoni különbségek, mint mondjuk a háború előtt.*

— Én nem merem állítani, hogy mi a háború előtt szegények voltunk. Azt is meg kell mondanom, hogy nemcsak hogy nem éltünk rosszul, hanem jómódúak voltunk. Már csak azért is, mert generációkon keresztül mindenki orvos volt a családban; állami vállalatnál dolgozó orvosok voltak a nagyszüleim és a szüleim is. A Magyar Állami Köszén Vállalatnál voltak alkalmazásban, ahol a fizetésen túl rengeteg juttatás is járt. A lakástól a szénen át a legkülönbözőbb olyan kedvezményekig, amelyek természetesen emelték a jövedelmet. De persze voltak ennek a korszaknak olyan furcsaságai is, amit azért nem szabad elfelejteni. Pontosán emlékszem, hogy a tatabányai strandnak egymástól elválasztott három medencéje volt. Az egyikben a főtiszték fürödhetek, a másikban a tisztviselők, és a harmadikban a bányászok. És nem keveredhetek egymással a strandoló és napozó emberek.

— *Igen, hát ez érdekes dolog: most egy medencében vagyunk, csak nem egyfelé úszunk . . . No, beszéljünk az iskolaévekről, amikor ugye kötelező volt az úttörőnyakken-dő viselése, reggelenként fölhúzták a csapat-zászlót, rendszeresen kellett rajgyűlést tartani, és — én úgy vagyok értesülve — te egy igazi élűttörő voltál.*

— Igen, ez igaz. Nagyon lelkes úttörő voltam, több más osztálytársammal együtt. A Rákosi rendszert átcasztuskáztuk, és át-úttörő-vetélkedőztük, fehér ingben és piros nyakkendőben, énekelve, „zakatolva”, vidáman.

— *Tudom, emlékszem: „Mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám . . .”*

— „. . . ajkáról ki se fogy a nóta.” Én se felejtettem el. De azért mégiscsak kialakult bennünk egy különös kettősség, amely azt hiszem, a mai napig érvényes azokra, akik az én generációmhoz tartoznak. A nagy lelkesedések mellett a kételkedésnek, a hitelenségnek, a bizonytalanságnak, a gyanakvásnak egy különösen kevert mentalitása jellemző erre a generációra. Mert hiszen mi gyerekek nagyon jókedvűen csináltuk mindazt, amit a felnőtt-társadalom is elvárt tőlünk, de azért éreztük, hogy mindez egy kicsit hamis. És amikor olvasom a visszaemlékező interjúkat, látom a televízióban nyilatkozni azokat az embereket, akik akkor már huszonöt meg harminc évesek voltak, és most azt mondják, hogy ők nem tudnak semmit, ők mindent elhittek, ők mindent úgy gondoltak, ahogy azt Rákosi pajtás mondta, csak ülök és bámulok. Azért csodálkozom, mert voltak tíz- meg tizenkét éves osztálytársaim, akik játék közben már akkor megmondták nekem, hogy ez nem igaz. Nézem ezeket az embereket, akik most azt mondják, hogy ők ezt soha nem is gondolták volna. És miközben ezt mondják, mindig elnéznek a kérdezőről. Ilyenkor elég furcsán érzem magam.

— *Mint egykori élűttörő?*

— Ja, igen, az volt a kérdésed, hogy én nagy úttörő voltam-e? Igen, nagyon nagy úttörő voltam. De hozzá kell tennem, hogy előtte három évig apácákhoz jártam elemi iskolába. Aztán beirattak a bencésekhez — ahová már föl is vettek, mert az osztályfőnök az apám osztálytársa volt, a bencés

gimnáziumban —, de éppen akkor államosították az egyházi iskolákat. Úgyhogy így lettem én aztán nagyon lelkes úttörő.

— *Akkor itt a magyarázata a kételkedés-idnek, és annak a különös kettősségnek amiről az előbb beszélél. Az úttörőmozgalom ugyanis köztudomásúan nem valláserkölcsi tanításokra épült. De hát úgy hallottam, hogy te éltanulóként úttörővasutas is voltál!*

— Igaz.

— *Állítólag ha megkérnélek arra, hogy ezen az asztalom kopogd le nekem, morzézad le, hogy „szamárságokat beszélsz, Ákos!”, akkor ezt meg tudnád tenni.*

— Kérlek szépen:

/... / — — . / . — / — — / . — — . — /
/ . — . / ... / . — — . / — . / — — — /
/ — . — / . — / — / / — ... / . / ... /
/ — — . / . — . / . — . / ... / — — . /
/ . — — . — / — . / — — — / ... /

— *Fantasztikus.*

— *Stimmelt?*

— *Óriási. Hogy lehet, hogy ez még ma is benne van az ujjadban?*

— *Amit az ember gyermekkorában megtanul, azt tudja.*

— *Én nem így vagyok vele. Illetve én keveset tanultam gyermekkoromban. Te jó tanuló voltál?*

— *Nem voltam jó tanuló, de nem is tanultam rosszul. Ami érdekelt, abból jó voltam, és ami nem érdekelt, abból nagyon rossz.*

— *Egyszer azt mondtad, hogy a mi generációnk bűnösen tudatlan.*

— Igen, ez sajnos igaz.

— *Szeretném, ha megmagyaráznád, miért monddod, hogy „bűnösen”. Mert igen, tudatlanok vagyunk, persze. De miért bűnösen tudatlanok?*

— *A tudatlanságot azért tartom égbekiáltónak, mert abban az időszakban, amikor mi jártunk iskolába, tehát 1948—49 és 1956 között az égardta világon semmire nem tanítottak meg minket. Nem tudunk egyetlen egy nyelvet. Ha legalább oroszul tudnánk, de oroszul sem tudunk! A tanáraink egy nappal előbb készültek az órára, és ha valamilyen okból nem volt idejük felkészülni, akkor kénytelenek voltak vagy felolvasatni velünk azt, ami a tankönyvben volt, vagy az előző napi futballmérkőzésről beszélni. Tehát semmit sem tudunk.*

— *Mert nem követeltek tőlünk?*

— Alapdolgokat nem tudunk, mert nem követeltek, nem is kérdeztek tőlünk. Mi nem tanulhattuk meg a Bibliát. Ami pedig a mi világunk kultúrájának alapja. Most az európai kultúráról beszélek. Aki nem ismeri a Bibliát, az nem tudja megtanulni a művészettörténetet, az építészetet, az nem tudja megtanulni a világirodalmat, sőt a magyar irodalmat sem tudja megtanulni, mert utalások tömkelegéhez nincs semmiféle kapcsolata. Nem tanultuk meg a történelmet, mert hiszen minden héten kiderült, hogy „mától kezdve minden másképp volt”. Nem tanultuk meg a matematikát, mert a tanáraink gyorstalpaló tanfolyamról kerültek az iskolába.

— *Folytathatom? Nem tanultuk meg az angolt, mert az imperialista nyelv, nem tanulunk jelentős írókról, mert túl polgáriak, művészekről, mert dekadensek vagy absztraktok voltak, viszont megtanultuk, hogy „a szocreál megmutatja a kivezető utat”.*

— És a többi. De akinek 1956—57—58 után volt annyi önmaga szellemi hiányait felismerő képessége — tehát egy velem egykorú, 18—19 éves srácnak —, hogy elkezdett tanulni, az még valamit pótolhatott. Nekem nem volt. Engem annyira izgatott a filmkészítés, én olyan lelkes asszisztens voltam különböző rendezők mellett, nekem annyira elrabolta az időmet az, hogy megtanuljam ezt a foglalkozást, hogy eszembe se jutott: más is fontos. Huszonöt éves koromban kezdtem el nyelvet tanulni. Ma is csak úgy tudok nyelveket, mint egy olyan ember, akinek nem arra jár az agya. És amikor azt kérdezted, le tudom-e morézni a te mondataidat, és én magától értetődően, anyanyelvi szinten, természetesen tudtam morézni, úgy kellene tudnom a történelmet, az irodalmat, az angol nyelvet, a francia nyelvet, a német nyelvet és a Bibliát, és a görög-római kultúrát, és ezt mind nem tudom. De tudom az úttörők tíz parancsolatát, és tudok morézni.

— *Valószínűleg még sincs egészen igazad abban, hogy nem követeltek tőlünk semmit. Mert igazából azt követelték — és ezt a legkomolyabban mondom —, hogy legyünk ugyanolyan szófogadóak, mint a felnőttek. Hogy fogadjuk el igazsággént azt, amit be-*

lénk sulykoltak. És ahogy te még ma is tudsz morézni, még mindig vannak, akik az akkor megtanult igazságot tartják életelvnek. És ez akkor is így van, ha nem mondják ki hangosan. Nem gondolod?

— De igen. Így gondolom. Elmondok egy példát arra, hogy mit sulykoltak belénk. Emlékszem, hogy volt egy tanítónőnk, akit Irén pajtásnak hívtak. A vezetőkénevére sajnos nem emlékszem, csak arra, hogy Irén pajtásnak kellett szólítanunk. Mármost valamiért Irén pajtás egyik napról a másikra elvesztette a tetszésünket, és akkor összehívtunk egy rajgyűlést. Én is részese voltam ennek a „konstrukciós pernek”, mint vádló.

— *Vészbírárságot játszottatok a rajgyűlésen?*

— Igen, és a vészbírárságon megidéztek Irén pajtást, akit aztán elhelyeztek tőlünk. Mert olyan keményen elmondtuk, hogy ő mennyire nem közénk, úttörők közé való, mert hogy ő . . . nem is tudom . . . burzsoá.

— *És ezért az epizódért még ma is szégyenkezel?*

— Igen. Meg is próbáltam elmesélni a Szerelmesfilm című filmben. Tanulságként.

— *Tulajdonképpen mikor kezdte el közelebbi kapcsolatba kerülni a filmmel? Gondolom, mint minden gyerek, szeretettel moziba járni. De hát mások is szeretnek moziba járni, és aztán egészen más pályát választanak. Hogy kerültél közel egyáltalán a filmszakmához? Vagy ahhoz a gondolathoz, hogy jelentkezz a filmművészetire?*

— Orvos akartam lenni tizenhat éves koromig, és minden játékom evvel foglalkozott. Kiolvastam a nagyapám orvosi könyveit, és eltökéltem, hogy érettségi után az orvosegyetemre jelentkezem. De a gimnáziumban — a budapesti Toldi Ferenc Gimnáziumba jártam — alakítottak egy színjátszó csoportot. Az iskolánk ugyanis abban a tanévben lett százéves, és ebből az alkalomból elő akarták adni az egyik tanárunk „Nyelvben él a nemzet” című színművét. Erre a célra alakult egy színjátszó csoport, amibe valahogy én is belekerültem. Valószínűleg azért, mert magyar órákon, amikor a kötelező verset kellett elmondani, akkor talán értelmesebben hangsúlyozva mondtam el, mint sokan mások az osztályból. Ebben az előadásban szerepeltem, én játszottam az iskola

első igazgatóját, bizonyos dr. Schenczl Guidót, mégpedig papi reverendában. Azután a színjátszó csoport tovább működött, és én rögtön tudtam, hogy színészek nem vagyok jó.

— *Honnan tudad?*

— Azt az ember érzi.

— *Honnan érzi?*

— Hidd el nekem, nem vagyok én színész.

— *Én elhiszem, csak tudni szeretném, hogy „honnan érzi az ember”? Vannak, akik színészek, és mégsem érzik.*

— Én biztos, hogy nagyon kicsi színész lennék. Ezt hamar felismertem. Viszont a színház rettenetesen érdekelt.

— *Bocsáss meg, ezek szerint a rossz színészekből lesznek a jó rendezők? Mert ebből ez következne, a formális logika szerint.*

— Azt nem merem mondani, hogy a rossz színészekből lesznek a jó rendezők, de abban biztos vagyok, hogy a rossz színészekből lesznek a rendezők.

— *Komolyan mondd?*

— Egészem komolyan. Az emberben van egy belső késztetés arra, hogy szerepeljen, hogy mutogassa magát, hogy fölálljon, magasabbra, mint más emberek, és hogy valamit onnan a magasból közöljön. De pöszén beszél, alacsony, raccsol és egy kicsit okosabb, mint a többiek.

— *Akkor abból rendező lesz?*

— Igen, ez a rendező!

— *Ez hasonló dolog, mint az én pályámon az a Molnár Ferencről származó aranyköpés, hogy a jó újságíróból színpadi szerző lesz, a rossz újságíróból rovatvezető. Ezt akkor közölték velem, amikor kineveztek rovatvezetőnek. Mindegy, ez nem ide tartozik, csak eszembe jutott, mert hasonló história. Ott tartottál, hogy elkezdett érdekelni a színház . . .*

— Igen. Elkezdett érdekelni a színház, és ha csak tehettem, elmentem színházba. Aztán megpróbáltam rendezni. Az iskolában Haumann Péter — aki két évvel alattam járt a gimnáziumban —, azt hiszem, tőlem kaptam élete első szerepét. Én tizenhét éves voltam, ő tizenöt. De miközben a színház érdekelt, valahogy a kezembe került Balázs Béla A látható ember című könyve. Azt elolvasva rájöttem, hogy a színház butaság. „Egy szoba, aminek három fala van, nem valóságos.

A filmben négy fal van, az a valóságos élet, az az igazán izgalmas dolog”. Ugyanebben az időben készült el az első olyan magyar film, amit valóban meg lehetett nézni, mert formailag izgalmas volt. Fábri Zoltán Életjel című filmjéről beszélek, egy bányaomlásról szöveg, és egy egészen különös, érdekes, úgynevezett montázsjelenetben mutatta be a mentést. Ez annyira izgalmas volt, hogy még egyszer elmentem moziba, és megnéztem újra. Többször láttam, és rendkívüli módon hatott rám a Rákhálászok című japán film is, ami hullámlázó tengeren játszódik, és akkor már biztos voltam benne, hogy engem kizárólag a film érdekel. Szereztem egy ócska fényképezőgépet. Nem tudom, emlékszel-e ezekre a baby-box fényképezőgépekre?

— *Dobozformájú, harmonikaszerűen kihúzható, ugye?*

— Ilyen géppel kezdtem a barátaimmal együtt fényképetűdöket csinálni. Tehát kis történeteket, amelyeket álló fényképekből állítottunk össze, többnyire annak alapján, amit Balázs Bélától olvastam. És amikor leérettségiztem — tehát másfél év múlva —, akkor jelentkeztem a Színház- és Filmművészeti Főiskolára is.

— *Is? És még hova?*

— Már mondtam: orvos akartam lenni.

— *És jelentkezted az orvosegyetemre?*

— Még mielőtt elmentem volna a felvételi vizsgára, Máriaassy Félix fölvetta a Színművészeti.

— *De én azt hiszem, hogy épp ebben az időben láttalak téged a MÉMOSZ Színházban rendezett bálón rádióriporterként. Azért emlékszem vissza ilyen jól, mert akkor én második, vagy harmadikos gimnazista voltam hírlapírói, riporter ambíciókkal és persze nagyon irigyeltelek.*

— Igen, ez úgy történt, hogy az iskolánkban, a már előbb említett színjátszókörből megalakult az iskolarádió és mindennap 11 órákor, az úgynevezett nagyszünetben „rádióműsort” készítettünk. Volt egy kis stúdió, ottan ment a „közvetítés”. A rádió ifjúsági osztálya éppen ekkoriban keresett diákmunkatársakat, és az egyik osztálytársammal csináltunk számukra egy-két próbariportot. Aztán elkezdtek nekünk megbízásokat adni. Ez aztán a középiskola elvégzése

után is folytatódott, úgyhogy én a főiskolai éveim alatt végig dolgoztam a rádiónál. Mégpedig nagyon nagy élvezettel, mert olyan emberekre találtam, akiket nagyon szerettem, akik engem nagyon segítettek és akiktől rengeteget tanultam. Akkor a rádió egész más volt, mint ma.

— *Mi a különbség?*

— Te, Ákos akkoriban egy egészen különleges, családias világ volt ott. Különösen az ifjúsági osztályon, Huszár Mária, Kovalik Márta, Szuhay Erzsí . . .

— *Akik mostanában mentek el nyugdíjba . . .*

— Padisák Mihály, Vajek Róbert . . . Padisák maga mellé vett asszisztensnek. Ő akkor találta ki azt a műfajt, amit ma a televízióban hetente lehet látni; a vetélkedőt. Ezekben a vetélkedő műsorokban én voltam az ő segítője, társszerzője, asszisztense, és ezt nagyon élveztem. Mindig úgy mentem be a rádióba, mint aki hazamegy. A technikusok voltak a legjobb barátaim, Balogh Tibor, Patai Piri . . . nem tudom, hogy rájuk emlékszel-e még?

— *Persze, ismerem őket. Patai Píriver többször is dolgoztunk együtt. Balogh Tibiből közben zongorista lett.*

— Igen, tudom. Játszott is az első filmben, amit csináltam.

— *Igen? Szerepelt benne?*

— Zongorázott benne, persze. Egyszóval: szerettem a rádiót.

— *De közben akkor már jártál a főiskolára, Máriaassy Félix osztályába. Kik voltak az osztálytársaid?*

— Nyolcan voltunk: Elek Judit, Gábor Pál, Gyöngyösi Imre, Kardos Ferenc, Kézdy Kovács Zsolt, Rózsa János, Kármentő Andrásné és én.

— *Közbevetőleg: te most tanítasz a főiskolán. Tehát ismered azokat a fiatalembereket, akik most felvételiznek. Más típusú emberek, mint ti voltatok?*

— Igen. Egészen mások.

— *És miben különböznek?*

— Nem tisztelik ezt a foglalkozást, nem tisztelik azokat a filmművészeket, akiktől valóban tanulni lehetne.

— *Kikre gondolsz?*

— Nem magunkra gondolok, hanem Eisensteinre, Chaplinre, Orson Wellesre, Truf-

feaut-ra, Renoirra. A mai főiskolások olyan világot teremtettek maguk körül, amiben nem fogadnak el semmit, nem fogadnak el senkit.

— *Ezt minnek tulajdonítod?*

— Nézd, én ismerem azt a mondást, hogy „a fiad nem a te fiad, hanem a korának gyermeke”. Azután elég sok fiatalemberrel találkoztam, és náluk is ugyanezt a fajta idegenséget érzem.

— *És ezt kinek rovod föl? Nekik, vagy magunknak?*

— Biztosan nem az ő hibájuk, hanem vagy a miénk, vagy bizonyos szempontból még az előttünk járó generációé. Ők nem kaptak soha igazi feladatot. Nem kaptak soha olyan belső példaképet, akiben hinni lehetett volna. Őbennük nyilván a kétségek felhalmozódása miatt olyan nagy vákuuma van az értékeknek; olyan értékzavar, olyan bizonytalanság, annyira nem hisznek a szüleiknek.

— *Nem a szüleikben van a hiba?*

— Mondtam neked, hogy én nem őket hibáztatom, hanem a kort, de azért az is butaság lenne a részemről, ha az egyén felelősségét elfelejteném. Mert ilyen alapon voltak korok már a mi életünkben is, amelyekből kilábalva könnyedén azt mondhatná az ember: nem én viseltem az egyenruhát, hanem a kor; nem én lőttem, hanem a kor; nem én akasztottam, hanem a kor; nem én mondtam, hanem a kor; nem én tartottam vészbírótságot, hanem a kor. Igen, a kor volt aljas, a kor volt jellemtelen, de én aztán hozzáalakultam.

— *Nem hiszem, hogy értelme lenne értelmezni amit mondtál, de engem mélyen megérintett, nem tagadom. Hiszen ez nemcsak arra a történelmi szakaszra érvényes, hanem bármelyikre. Én is hiszek abban az általános érvényű igazságban, hogy aljas tettek nem lehet sem mentség, sem menlevél, de bizonyos korszakok kényszerítő körülményei között azért más megítélés alá esnek az ember cselekedetei, mint konszolidált időkben. Más kérdés, hogy a konszolidáció önmagában nem garantálja sem az elvárható erkölcsi felfogást, sem az elvárható tisztességet, vagy felelősségérzetet. Egyébként egyszer azt mondtad — a Béke cukrászdában ültünk, nagyon jól emlékszem rá, föl is jegyeztem —, hogy*

*tulajdonképpen a filmrendező a világ legfel-
lösségteljesebb foglalkozása. Szeretném, ha
elmagyaráznád, miért?*

— Úgy gondolom, hogy az írott betű kul-
túrája, tehát a Gutenberg-galaxis bizonyos
mértékben elvesztette a szerepét és elvesztet-
te a hatóerejét amióta a mozgóképek — és
most nem csupán a filmre gondolok, hanem
a videóra, a televízióra, a műholdakról su-
gárzott tévéműsorokra — nagymértékben
átvette a kultúra közvetítésének, az infor-
máció közvetítésének és a hatalom közvetíté-
tésének a szerepét. Hogyha nyolcvan, száz
évvel ezelőtt valaki közölni akarta a gondo-
latait az emberekkel — mégpedig nem avval
az ötvennel, akinek az Oktagonon egy létrá-
ról el tudta kiabálni, hanem lényegesen na-
gyobb tömeggel —, akkor vagy írnia kellett
az újságba, vagy meggyőznie egy korabeli
hírlapírót, segítsen neki a gondolatait újság-
cikkbe fogalmazni, hogy azt az emberek
elolvassák. Igen ám, de aki nem tudott olyan
szépen írni — alanyt, állítmányt, tárgyat,
határozót, jelzót, egyeztetni és olyan eredeti
módon fogalmazni, hogy oda kelljen figyelni
rá, hogy meggyőző legyen —, arra egyszerü-
en nem figyeltek oda az emberek, azt nem
olvasták el, vagy ha elolvasták, akkor sem
ért el hatást. Nyolcvan, száz évvel ezelőtt,
aki el akarta mondani élete tapasztalatát,
vagy a gondolatait az embereknek, az írt egy
regényt. Ma megjelenik a televízióban. Ha
manapság valaki hatni akar az emberekre,
akkor valamilyen módon eléri, hogy közel-
képben beszélhessen milliókhoz. Igen ám, de
ha nem fotogén, ha az arca nem érdekes, ha
az egyénisége nem karizmatikus, nem sugár-
zik, akkor elvesztette a csatát.

*— Hát akkor mégiscsak nagyobb esélye
van a Gutenberg-galaxisnak! Írásban az is
meggyőző lehet, aki nem fotogén!*

— Várj, még nem fejeztem be. Én úgy
gondolom, hogy éppen azért, mert az embe-
rek ma már nem olvasnak, hanem fáradtan
hazatérve a munkájukból, leülnek és megné-
zik a televíziót, az elsődleges, alapvető infor-
mációkat nem az újságokból, hanem a tévé-
ből szerzik. Meggyőződésem, hogy például
tegnap este az ország felnőtt lakosságának
90 százaléka nézett téged a televízióban,
mert az új útlevélrendelettről volt szó a Hír-
hátterben, és ez végtelenül izgatja az embe-

reket. Ha elolvassák másnap az újságban,
azt csak azért teszik, hogy még egyszer kont-
rollálják: jól hallották-e a televízióban, hogy
biztosak legyenek a dolgukban. Tehát a
mozgóképek átvette azt a fantasztikus szerepet
— kulturális, információs és politikai szere-
pet —, amit az írott betű uralt mostanáig.
Márpedig a mozgóképek birtokosa a filmren-
dező!

— Tehát ez egy hatalmi helyzet?

— A legnagyobb mértékben. Mert az én
feladatomban eldönteni, hogy amikor te a kép-
ernyőre kerülsz — filmre, videóra, vagy
egyenes adásba, amit később majd műhold-
ról is fognak sugározni — akkor miként
látnak téged egyszerre öt-hat országban. Én
döntöttem el, hogy — nem akarok megbánta-
ni, csak nem tudok más példát mondani,
úgyhogy ne haragudj meg érté, sőt fölállok,
mert ezt mutatni szeretném —, szóval én
döntöttem el, hogy a nézők egy kopasz embert
látnak-e majd, mert egy kicsit fölülről fény-
képezlek, és ettől lehet, hogy ellenszenve-
sebb leszel. Vagy — egy pillanat, maradj
csak, megkerüllek — egy tokás fiatalembert
látnak-e majd, mert egy kicsit alulról fény-
képezlek. Vagy egy hajlott orrú embert lát-
nak-e majd, mert — most átfordulok —
oldalról fényképezlek. Vagy egy végtelenül
szimpatikus, velem szembenező fiatalembert
látnak-e, mert innen fényképezlek. Sőt, ha
véletlenül rossz napod van aznap, amikor a
televízió elé kerülsz egy olyan témában, ami-
ben fontosat akarsz mondani, és én tudom,
hogy rossz napod van, mert tegnap keltél föl
a 38 fokos influenzából, elrontottad a gyom-
rod, fehér vagy, mint a fal, nem is lehet téged
sminkelni, mert a szádon van egy hatalmas
herpesz, és a bőrgyógyász megtiltotta, hogy
bekenjük, vagy bepüderezzük, akkor én lejá-
rathatlak téged avval, hogy a sápadt bőröd,
a fénytelen szemed és a herpeszed bemutatá-
sával ilyen közel megyek a kamerával,
ahogy most a kezemmel mutatom. Vagy
tisztelem a gondolatodat annyira, hogy csak
innen távolabbról fényképezlek, mert a ha-
tásod innen is elég, viszont a nézők nem
kapják agresszíven azokat a negatívumokat,
amelyek nem jellemzők rád, nem tartoznak
a személyiségedhez és a sugárzásodhoz, de
ma véletlenül a realitás részei. Tehát nem az
igazság részei, csak a valóság részei. Amikor

én mint rendező, nem tudom eldönteni, hogy mi az igazság, és a valóságból indulok ki, akkor egy fantasztikus csapdába eshetek, a manipuláció csapdájába. Ha most itt körülnézünk a Radnóti Színpad nézőterén, és elképzelünk egy televíziós közvetítést, akkor be tudjuk mutatni ezt a nézőteret a teljes érdeklődés, a feszültség termékeként. Mutathatjuk azokat, akik izgatottan hallgatják, amit mi mondunk, mert hiszen a teremnek ezt a részét fényképezem, ahol minden szék tele van, és az emberek mind rád figyelnek. De ha engem azért fizetnek, hogy azt mutassam be: a Szabó István—Mester Ákos beszélgetés senkit nem érdekel, akkor a hölgyet fényképezem itt az első sorban, mert mögötte három üres hely van, és mellette is van üres hely, és rögtön kiderül az érdeklenség, a látogatottság hiánya, és a többi, és a többi.

— *Mind a kettő valóság.*

— Bizony. Pontosabban mind a kettő a valóság része. Dokumentálható, hogy így van, fölvehetem akár így, akár úgy, csak éppen nem igaz.

— *Az az igaz, amikor nem részletekre koncentrálok tendenciózusan, hanem az egészet mutatom? A részlet-valóság helyett a teljes igazságot?*

— Nézd, amikor énnekem dokumentum-filmet mutatnak a televízióban, és azt mondják, ez dokumentálja az igazságot, akkor mindig azt szeretném megkérdezni, hogy amikor ezt mutatják, miért nem mutatják meg azt is? Miért nem mutatják meg amazt is? Nyilván valami miatt a rendező úgy döntött, a célja érdekében, hogy ezt az oldalt mutassa. Például azért, mert ahhoz a párt-hoz tartozik, aminek az a célja, hogy csak ezt az oldalt mutassa. Vagy azért, mert az a vállalat fizeti a filmjét, amelyik nem engedi megmutatni azt a másik oldalt. Vagy azért, mert ez az izlése. De semmi más nem dokumentál, mint a saját pillanatnyi véleményét és érdekét egy bizonyos dologról. Tehát nem az igazságot. Még akkor sem, ha elfogadom, hogy lehet a valóságnak egy olyan becsületes tükrözése, ami az igazságot is tartalmazza. Ezt akartam neked mondani a Béke cukrászdában. Ne haragudj, hogy hosszú voltam.

— *Ne haragudjak? Ámulva hallgatlak, Pista, mert számomra az egyik legfőbb tanulsá-*

ga mindannak, amit elmondtál, az tökéletesen egybevág azzal az én régi vesszőparipámmal, hogy a tömegkommunikációban nem szitkot, átkot kell szórni a manipulációra, hanem érteni kell hozzá.

— Fölvállalni!

— *Hát persze! De mi nem vállaljuk föl, hanem ragaszkodunk ahhoz a téveszméhez, hogy mi nem manipulálunk. Van helyette egy másik kitűnő szó, azt szoktuk emlegetni. Mi azt mondjuk: „orientálunk”.*

— Kérlek szépen, a Magyar Televízió minden operatőre manip . . . bocsánat, a Magyar Televízió minden operatőre orientál akkor, amikor a saját kedve szerint a vezető államférfiakat alulról, szemmagasságban, vagy fölülről fényképezi. Amikor ilyen közel megy hozzá, vagy ilyen távol megy tőle. És amikor láttatja a metakommunikáció csodálatos titkait. Mert hogyha az ember ír, akkor pontosan végiggondolja, hogy mi a szavak értéke. De amikor rögtönözve beszél, már nem tudja olyan precízen végiggondolni saját szavai értékét, és ha egy beszélgetés során arra koncentrálna, hogy mit mond — különösen, ha elfednivalója, lepleznivalója, „orientálni valója” van —, akkor előfordulhat, hogy a lesütött szempillája, a zavart kéztördelő mozdulata sokkal többet elárul szavai igazságtartalmáról, mint ő azt hiszi, vagy szeretné. Élvezettel nézem a televízióban interjúid közben az elfordulásokat, a kezek játékát, a legyintéseket, a leintéseket; a hirtelen ölbe tett karokat, melyek a védekezést, a defenzívát jelentik. Vagy amikor kilazulnak, és a testsúlyukat az egyik lábukról áteszik a másikra, mert a kérdés mégse olyan szörnyű, mint ahogyan gondolták. Már a megkönnyebbült hátradőlés következne, de a szemedből látja a kételkedést, a testtartásodból az ugrásra készséget, ezért kacskaringózni kezdenek a mondatai, és már keresztbefutnak az érvek, már nyilvánvalóvá válik az önellentmondás, pedig nem kérdeztél, nem szóltál közbe, csak sejtetőd, hogy a metakommunikáció révén a néző veled együtt a szavak mögé lát. Ahogyan megtanultunk a sorok között *olvasni*, ugyanúgy, megtanulunk lassan a szavak mögé *látni*. Viszont a metakommunikáció csodálatos titka éppen abban van, hogy nem kell mögé látni, mert nyitottan ott van előttünk.

— *Ott van, de nem biztos, hogy látják, hogy észreveszik, hogy tudatosan, hogy fölfogható, hogy a passzív szemlélő „receptorai” elég érzékenyek az ilyen jelzések vételére.*

— Dehogynem! Azokat a leintéseket, azokat az elhúzódasokat, azokat a leplezéseket, zavarokat, homlokráncolásokat, fülcimpa babrálásokat, asztallap simogatásokat mi ismerjük, mert hiszen már az óvodában megtanultuk. Az óvodában az egyikünket azért szereti az óvó néni, mert kedves, a másikunkat meg azért szereti, mert morcos. És hogyha a morcos gyerek egyszer csak elkezd nevetni, behívják a szüleit, hogy mi a baja a gyereknek. Viszont ha a kedves gyerek egy nap behúzódik a sarokba, akkor azonnal telefonálnak a szüleinek, hogy biztos beteg, el kellene vinni az orvoshoz. Mert a szerep már az óvodában kialakul: ez az „okos gyerek”, az meg a „rossz gyerek”, ez itt pedig a „kedves gyerek”. Aztán a gyerek egyszer csak észreveszi, hogy akkor ér el sikereket, ha azonosul a vállalt és gyakorta eljátszott szereppel, mert hiszen akkor dicséri meg az óvó néni, akkor kap repetát, akkor kapja meg a játszótársától a játékot, ha ő vidám, a másik ha morcos, a harmadik ha jókedvű, a negyedik ha rosszkedvű. Elkezd rájönni a szerep izére. És attól kezdve ő lesz a vidám gyerek, vagy a morcos gyerek, ő lesz az okos gyerek, vagy a bolondos gyerek, s ezt viszi tovább az általános iskolába, viszi tovább a gimnáziumba, az egyetemre, az életbe, a munkahelyre. De ez egy szerep. És lehet, hogy ő alapján véve nem az, mint akit „alakít”, de mindig harcolnia kell, hogy a szerepnek megfeleljen. És hogyha ez a harc egy életre szól, már harmincöt éves korában megkapja az első infarktust.

— *Ahogy hallgatlak, az a benyomásom támadt, hogy valószínűleg jó gyerekorvos lettél volna. Esetleg belgyógyász. Méginkább: pszichológus. Vagy tanár. De a legvalószínűbb, hogy jó riporter lettél volna. Esetleg: újságíró, író . . .*

— Nem. Azt tudom, hogy jó író nem lettem volna.

— *Tudod? Az első filmjeidet te írtad!*

— Mindegyik forgatókönyvem írásában részt veszek. Pontosabban eddig csak egyetlenegy filmet forgattam, amit nem a saját

„dolgozatomból” csináltam. Az is televíziós munka volt; Örkény István Macskajáték című színművéből csináltam Saarbrückenben egy német nyelvű tévéjátékot. De függetlenül attól, hogy vagy én írom a forgatókönyveimet elejétől végig, vagy aktívan részt veszek az írásban — tehát több jelenetet magam írok — tudom, hogy nem vagyok jó író. A jó írónak szavakat kell találnia a dolgok jellemzésére, eredeti szavakban kifejezhető gondolatokat kell találnia, és azok nekem nincsenek. A forgatókönyv nem irodalmi mű. A forgatókönyv kanavász, vázlat, amit a jól kiválasztott színész megtestesít.

— *Akkor ezen azt is érthetem, hogy például az Almodozások kora igazából nem szerzői film?*

— Én nem tudom mi a szerzői film. Tudod, újságírók, kritikusok, esztéták mindig kitalálnak valamit, hogy skatulyába lehessen tenni a dolgokat. Én rengeteg olyan rendezőt ismerek, aki bár maga írja a forgatókönyveit, a filmjei érdektelenek. Fellini soha nem írja egyedül saját maga a forgatókönyveit, mindig minimum három ember — Flaiano, Pinelli és Rondi — dolgozik vele, de ezek érdekesítő filmek és mind Fellini „szerzői” művei. Jancsó Miklós soha nem írja meg a forgatókönyveit, és mégis a filmművészet legérdekesebb szerzői közé tartozik. Bunuel soha nem írt egyetlen forgatókönyvet sem, és a filmművészet egyik legnagyobb szerzője. Bergman viszont mindig maga ír és ő is nagyon nagy szerző.

— *De mégis mi az oka annak, hogy az első filmjeidet mind magad írtad, és aztán egyszer csak irodalmi alapanyaghoz nyúltál?*

— Rájöttem, hogy rossz író vagyok. Nem vagyok igazi író.

— *Hány film után jöttél rá?*

— Az előbb már mondtam, hogy a forgatókönyv csupán vázlat. Ezért az ember, ha megpróbálja őszintén kifejezni magát — és ez úgy-ahogy sikerül, mert a színészek el tudják mondani a mondatait —, akkor nagyon lassan jön rá erre. Lényegében a Budapesti mesék című filmnél jöttem rá. És úgy jöttem rá, hogy azok a hősök, akiket a Budapesti mesék című filmben ábrázolni szerettem volna, nem sikerültek igazi karakternek, mert nem volt mögöttük igazi írott

anyag. Először a színészekre voltam dühös, hogy nem elég egyéniék, de aztán rájöttem, hogy nem adtam nekik elég anyagot.

— *Mennyivel kellemszebb helyzetben van ez ügyben egy író, aki ha rájön arra, hogy valamit elhibázott, legfeljebb átírja. A filmművészetben — legalábbis az én tudásom szerint — még egyszer sem fordult elő, hogy valaki átdolgozta volna a filmjét, és úgy jelentette meg a moziműsorban, hogy „második javított kiadás”. Pedig logikus lenne. Bizonyára neked is vannak filmjeid, amiket — ha lett volna rá lehetőség — átigazítottál volna, nem?*

— Én nem hiszem, hogy csináltam filmet, amit ne tudnék átigazítani.

— *Kedved is lenne hozzá? Végignézni egy régi filmedet, és egy picit igazítani rajta?*

— Őszintén? Nem.

— *Hánem?*

— Nem érdekel, túl vagyok rajta. Át tudnám igazítani, de minek? A régi filmjeim nyilván nem véletlenül olyanok, amilyenek. Akkor én is *olyan* voltam és nem *ilyen*. — Mai igénnyel hozzányúlni egy tegnapi vagy tegnapelőtti munkához: illúzió.

— *Első nagy játékfilmedről, az Álmodozások koráról egyszer azt mondtad, hogy igazából ez a film azért lett olyan, amilyen, mert az embernek le kell számolnia a kamaszkori illúzióival. Szeretném, ha azt is elmondanád: milyen kamaszkori illúzióiddal számoltál le, amikor ezt a filmet megcsináltad?*

— Azokba a fiatal közösségekbe vetett hitem veszett el teljes mértékben, amelybe magam is tartoztam, amelyekben én is hittem. Az Álmodozások kora avval próbál leszámolni, hogy kéz a kézben, együtt, egy cél érdekében, teljesen egyformán lelkesedve, mindenki egyféleképpen meg tud csinálni valamit. Ez hamis illúzió. Ilyen nincs. Különösen békeidőben elképzelhetetlen. Azt el tudom képzelni, hogy vészhelyzetben, bajban, háborúban, amikor a közös érdek rendkívül erős, akkor van olyan minden egyéni különbséget elfedő, mindent kitöltő közös cél, ami összetart és ami elhúz egy darabig egy irányba egy közösséget. De abban a pillanatban, amikor ez a közös cél apró, partikuláris érdekekre, személyi célokra, a különböző emberek képességeiből fa-

kadó különböző lehetőségekre bomlik, akkor szétesik ez a közösség.

— *Ez teória vagy tapasztalat? Netán saját tapasztalataidra épülő teória?*

— Az én orrom előtt két-három ilyen közösség esett zét tizéves koromtól huszonhárom-huszonnégy éves koromig. Ma is szeretem azokat az embereket, akikkel együtt voltam gyerek, akikkel együtt voltam diák, és ha szükségük van rám, ott vagyok, ha nekem lesz szükségem rájuk, remélem, hogy jönnek, hogy segíteni fognak, de ne játsszuk el azt a játékot, hogy állandóan, még ma is összetartozunk. Mert az nem igaz.

— *De miért csinálunk úgy, mintha változatlanul vállalnánk a közösséget, minthogyha keresnénk egymás közelségét, teszem azt munka és tanulás után is, ha egyszer mindez már nem igaz? Miért? És miért nem képesek tolerálni egymást még azok sem, akik egykoron valóban összetartoztak?*

— Mert a hiúságunk miatt gyűlölködünk, mert a másik kétszáz forinttal több fizetést kap, mert a másik jobb munkát kap, mert a másiknak szebb a felesége, mert a másiknak okosabb a felesége, mert a másiknak autója van, mert. . .

— *Valakitől azt hallottam: ez a magyar társadalmat megosztó és egyben mozgósító S. I. faktor. Tudod mi az S. I.? A Sárga Irigység!*

— Simó Sanyi első filmjét úgy kezdte: „nézz körül, minden hülyének kocsija van!” Most nekünk is van kocsink, s mikor látom a főiskolásokat, eszembe jut: nézik a filmgyár előtt a kocsikat, és arra gondolnak, mikor bejönnek „Minden hülyének kocsija van!” És milyen igazuk van. . .

— *Nem biztos. Én például ismerek gyalgáró hülyéket is. Egyébként, ha egy publicistának ilyen gondolatai támadnak, mint most neked, megírja az újságba, és aztán vagy megjelenik, vagy nem. De mit tehet a saját publicisztikus gondolataival a rendező, aki maga írja filmjének a forgatókönyvét. Valószínű, hogy ezeket a gondolatokat valamelyik szereplőjének a szájába adja. Az Álmodozások korában az egyik szereplő valami olyasmit mond — nem tudom szó szerint —, hogy „nálunk a középszerűség külön érdem, és ez a legnagyobb bajunk”. Eszembe jutott, hogy én ezt a mondatot tőled is hallottam már.*

Tehát: ez a te mondatod az egyik szereplőd szájában.

— Igen, ez így van. És sajnos igazad van, mikor azt mondod, hogy ennek a gondolatnak több köze van a zsurnalizmushoz, mint a mély gondolatokhoz. Különben az Álmodozások kora olyan film volt — különösen a francia újhullám hatására —, amely megpróbálta a valóságot, a mindennapot dokumentarista módszerrel feldolgozni. Megpróbálta elmondani, hogy egy generáció tagjai egy csoportban hogyan hullanak szét, hogy próbálja mindenki megteremteni a maga biztonságérzetét. A kamera szinte végig kézen volt, amikor az utcán forgattuk a jeleneteket, azt játszottuk, hogy minden olyan, mint a valóságban. Aztán ettől elszakadtam, és ma már egyre távolabb vagyok tőle. Nem a valóságtól, a módszertől!

— *Bocsáss meg, nem tudom szó nélkül hagyni, amit az imént mondtál. Tudod, Pista, a zsurnalizmus és a mély gondolatok hol távol, hol közel vannak egymáshoz, nem lehet ilyen kategorikusan azt mondani, hogy semmi közük egymáshoz. Egyébként erre a filmre egyáltalán nem a zsurnalisztikus gondolatok és a zsurnalisztikához közelálló dokumentarista módszerek jellemzőek. Inkább az az emocionális megközelítés, ami bizonyos típusú emberekben ellenérzéseket váltott ki. Olyanokban, akik szerint — én ezt az Álmodozások kora egyik kritikájában olvastam — „az érző ember a mai világban nem korszerű”. Te bizonyára nem így gondold. . .*

— Nem, nem így gondolom. Az egy önvédelmi szerep, hogy „nem korszerű az érző ember”. Amíg ember volt, van és lesz, az emberi érzelmek mindig élni fognak. Nem véletlen, hogy milyen elképesztő sikere van azoknak az érzelmes, vagy ha úgy tetszik, szentimentális filmeknek, amelyek az utóbbi időben divatosak lettek: Távolság Afrikától, Az aranyhíd, és a többi. Az ember szerintem nagyon kevésben különbözik más élőlényektől, de abban, amiben különbözik, azok az érzelmei. És nem hiszem, hogy meg tud szabadulni tőlük, csak el tudja leplezni őket. Ma ez igen divatos.

— *Ez sem véletlen. Ebben a túlracionalizált világban, amiben élünk, az ember nem szívesen adja ki magát. Következésképpen titkolja, leplezi az érzelmeit. Illetőleg az is előfor-*

dulhat, hogy valaki úgy csinál, mintha leplezné az érzelmeit, holott nincsenek is.

— Te Ákos, én úgy gondolom, hogy érzelmei mindenkinek vannak, szeretni mindenki tud, lelkesedni mindenki tud, gyűlölni mindenki tud, de az emberek egy része — és sajnos egyre többen — csak magát tudja szeretni, csak magáért tud lelkesedni, csak magát akarja hallgatni, csak magára gondol, hatalmas érdeklődéssel.

— *Ez még nem is olyan tragikus. Ez akkor kezd tragikussá lenni, amikor az a csak önmagával foglalkozó, önimádó, önző ember még ráadásul tehetséges is! Hány olyan figura él körülöttünk, mint a te filmbéli Mefisztó! Hiszen pontosan ő az az ember, aki mindig az élet naposabbik oldalát fogadja el, aki minden kornak a kedveltje akar lenni, függetlenül attól, hogy közben történnek politikai kurzusváltások. Ő az, aki átmegegy a másik oldalra, mert odasüt a nap. Hirtelen nem jut eszembe a neve. . .*

— Hendrik Höfgen, a színész.

— *Igen, igen. Höfgen. Hány Höfgent ismerünk? Más név, más arc, más hivatás, de ugyanaz a jellem! Itt járkálnak körülöttünk. Ezt azért is hozom szóba, mert valakivel vitatkoztam, aki szerint nem a mai Magyarországról szólnak az új filmjeid, mert nem itt játszódnak és nem ebben a történelmi korban. Szerintem Höfgen és Redl ezredes története nekünk szól és rólunk szól, függetlenül attól, hogy hol és mikor játszódik.*

— Jól gondold, de nem ilyen egyértelműen, hanem sokkal izgalmasabban. Ugyanis minden, ami ma van, vagy közvetlenül tegnap volt, az rengeteg dologra épül, rengeteg dologból alakult, fejlődött olyanná, amilyen. És én nem hiszem azt, hogy ki lehet hagyni fejlődési szakaszokat, ahogy egy kislányokkal sem fordulhat elő, hogy a hasára forduló bébi egyszer csak beszélni kezd és föláll, mert hiszen előbb meg kell tanulnia fölállni. Ugyanígy a társadalmak sem hagyhatnak ki szakaszokat, és ezért meggyőződésem, hogy a mi alapvető jellemvonásaink már az Osztrák—Magyar Monarchiában kialakultak. Az iparosodás, a hatalmas gazdasági és technikai váltással, a különböző népek keveredésével, amelyeket előítéletekkel, gyűlölettel, egymás elleni érzelmekkel lehetett a legjobban kormányozni, de

amelyek mégis valahogy összetartoztak. Nyiss ki egy budapesti telefonkönyvet! Kérdezz meg valakit az utcán! Állítsd meg és kérdezd meg a nevét, és a nevek csehek, szlovákok, oroszok, románok, szerbek, horvátok, magyarok, zsidók, németek, melyek bizonyítják, hogy itt valami furcsa konglomerátum volt együtt. és ebből alakult ki a mi huszadik századunk. Ami még ma is él, ráadásul a mai napig ugyanazokkal az előítéletekkel, az I. világháború, a gazdasági válság, a II. világháború, a személyi kultusz, Sztálin, Rákosi, Rajk, 56 tüze. . . Ugyanazok a pillanatok alatt fellobbantható, különös gyűlöletek, amelyek ha bármiféle gazdasági probléma, nehézség van, akkor már hallja az ember az utcán a kiválasztott ellenséget. Már alakul az ellenségkép halvány rajzából a megerősödött vonal, és ez az, amitől ezekben a filmekben óvni szeretném magunkat. Megmutatni, hogy azért alakul ki az ellenségkép, hogy saját hibám beismerése helyett másra tudjam kenni, amit én rontottam el. Hogy azért alakul ki a gyűlölet, mert az ellenem irányuló gyűlöletet másban szeretném megtestesülve látni. Hogy minden kudarcomat a másik sikerével, és nem a saját gyengeségemmel magyarázom. Vajon hasonlít-e az a másik még három másikra, akinek ugyancsak sikerült, mert ha igen, akkor azok már egy csoportot alkotnak, és együtt lehet őket gyűlölni. . . Erről próbálnak szólni ezek a filmek.

— *Igazolva látom, amit az előbb mondtam: Höfgen és Redl rokon vonásokat mutat. De nemcsak egymással. A mi korunk embereivel, a mi kortársainkkal is. Makacsul hiszem, hogy a színész és az ezredes személyes ismerőseink.*

— Jó. Menjünk mélyebbre a témában. Adva van egy tehetséges fiatalember, a legjobb színész az országban. Nevezd Hendrik Höfgennek, nevezd az általam egyik legszerettebb és legtiszteltebb tanáromnak, Major Tamásnak, aki arra van determinálva, hogy eljátsssa Hamletet. Úgyis ő játssza el, ő a legjobb. Ha ráadásul felismeri, hogy olyan a történelmi helyzet, hogyha ő nem a társadalom céljai, pillanatnyi érdekei szerint lép, akkor más játssza el a Hamletet, aki nem is annyira jó arra a szerepre, akkor még megérthető az a pillanatról pillanatra való állan-

dó harc, társadalmi ügyeskedés, hogy mégis ő kapja meg ezt a szerepet, mert hiszen neki jár. De amikor ez az önszeretet, ez a színpadra vágyás már másokon keresztülgázolva is érvényesül, akkor baj van. Ennekem ezt Major Tamás mesélte el, azért beszélhet róla ilyen őszintén. Ha ő ezt most hallaná — vagy esetleg hallja odafent —, akkor igazat ad nekem. Major szerepelt a Mefisztóban. Odaadtam neki a forgatókönyvet, elolvasta és azt mondta: öregem, vállalom, én ezt ismerem. De nemcsak Major Tamásról van szó. Tudósokról, orvosokról, mérnökökről is szó van. Werner von Braun, Németország egyik legtehetségesebb fiatal fizikus mérnöke el akart jutni a Holdra, és elhatározta, hogy épít egy rakétát. Véletlenül pont akkor lett diplomás fiatalember, amikor kialakult a Harmadik Birodalom, és volt valaki, aki föl vállalta a kísérleteit és hajlandó volt ennek a fiatal mérnöknek építeni egy nagy üzemet a rakétakísérleteihez. Az első rakétával nem jutott el a Holdig, csak Londonig meg Canterburyig, de azokat szétlőtte. Viszont őt ez nem érdekelte, mert — úgy gondolta — ő egy tudós, aki azért épített rakétát, hogy a Holdra jusson. A második világháború után elkerült Amerikába, és tényleg az ő rakétájával jutott el az ember a Holdra. Ezt nem lehet tőle elvenni. De ezért szét kellett lőni Londont és Canterburyt? . . . Érted a problémámat? Ez a Hendrik Höfgen problémája. De a Redl ezredes problémája is, aki — igazad van — „testvére” ennek a Hendrik Höfgennek. Redl egyszerű vasutascsaládból származik, és tudja, hogy bár ő a legtehetségesebb a gyerekek között, nem jut előre, ha nem azonosul az „elvárásokkal”. És egy olyan világban, ahol a társadalomnak vannak preferált rétegei, a felfelé törekvő mindenképpen azonosulni akar — minél hátrányosabb helyzetből indul, annál inkább —, az előnyt élvezők közé akar tartozni. Sőt azt szeretné, ha mindenki látná, hogy ő odatartozik, ha hordhatja azt az egyenruhát, ami elfedi az ő eredeti énjét. És megpróbál ebben az egyenruhában odatartozni, ahova a tehetsége szerint valóban tartozhatna — mert tényleg ő a legtehetségesebb katonatiszt —, de neki harcolnia kell ezért. És egyszer csak elkezd gyűlölni saját magát. Mert gyűlöli a saját identitását, gyű-

lőli a múltját, a családját, a szüleit, a barátait, mert azok visszahúzzák, és ezek helyett egy új identitást akar. Kicsit olyan a történet, mint 1948—49-ben, amikor államosították a pékeket, a cipészeket, a lakatosokat, és azok a fiatal emberek, akik már majdnem funkcióban voltak az ifjús mozgalmakban, meg a kollégiumokban, egyszer csak úgy érezték, hogy kizárólag akkor juthatnak előre, ha megtagadják a szuster apjukat, mert volt az öregnek egy segédje, tehát kapitalista. És akkor nem köszöntek a szuster apjuknak, a pék apjuknak, akkor megtagadták a szegényparaszt rokonait, mert volt öt holdjuk, és az már közel volt a veszélyeshez. Letagadták a lakatos meg esztergályos papát, mert az fölvergödté magát egy saját kis műhelyig és két segédig, megpróbáltak így előrejutni, így azonosulni és közben lassan meggyűlölték saját magukat. Erről szól a Redl ezredes. Amivel azt akarom mondani, hogy az önszeretetből fakadó állandó kompromisszumkészség, tehát a megalkuvó lét, az identitás zavart követelő társadalmi lét, az a monarchiától húzódik. És azóta tanuljuk és olvassuk és örököljük és működtetjük. És próbálunk megszabadulni tőle, mert még mindig nem akarjuk elhinni, hogy beépült a génjeinkbe, az idegsejtjeinkbe, a történelmi, a társadalmi és a magántudatunkba. Ha így érted, hogy a régebbi korokban játszódó új filmjeim is a mai Magyarországról szólnak, akkor igazad van.

— Tudod, Pista, én csaknem két évtizede tanítok az újságíró iskolán, és azt szoktam mondani fiatal kollégáimnak: először, fiúk, meg kell tanulni kérdezni. És hogyha ez már megy, akkor meg kell tanulni hallgatni. Ha jól hallgatsz és jókor hallgatsz, akkor figyelj meg: egyszer csak te, a hivatásos kérdező leszel megkérdezve. Interjúalanyod egyszer csak hozzád fordul és azt mondja neked: „Érted az én problémámat?”

— Igazad van. És érted?

— Értem. Persze, hogy értem. Amit mondtál, világos volt, meggyőző és — nem félek a szótól — szép. Számomra ugyanis a kifejező-készség esztétikai kategória. És azt hiszem, hogy igazából sokkal fontosabb dologt tudunk meg rólad, mint hogyha elkezdtünk volna részletesen beszélni a filmjeidről, mind-

egyiket sorra véve. És nem csak rólad tudunk meg sokat. Magunkról is. Hiszen bár éljük, nem biztos, hogy ismerjük a saját, furcsa, közép-kelet-európai történetünket és történelmünket. Erről szólnak a filmjeid elég hosszú idő óta. Erről fognak szólni a következők is?

— Nem szólhatnak másról. Egyrészt mert én nem tudok mást elmesélni, csak azt, amit vagy én személyesen tapasztaltam, vagy amiket hallok, amiket mesélnek nekem. Másrészt nem is érdekel más. Hívtak ide, oda, amoda filmet rendezni és ajánlottak forgatókönyveket is, amelyek nagyon szépek voltak. De én arra gondoltam: mi közöm van nekem ehhez? Hát ezt egy abból a bizonyos országból származó filmrendező sokkal jobban meg tudja csinálni. Én még azt sem tudom, hogy ott hogy köszönnek. Sőt! Ha egész őszinte akarok lenni, akkor azt sem tudom, hogy a Duna—Tisza közén hogy köszönnek egy faluban az emberek, mert én még életemben nem voltam ott. Én Tatabányát ismerem, Budapestet ismerem. Őszintén szólva Pestnek is csak néhány városrészét, ahol többször megfordultam, ahol a barátaim vannak. Miért beszéljek olyasmiről, amit egyáltalán nem ismerek? Ráadásul mivelünk, mikörülöttünk olyan fantasztikus dolgok történtek és történnek, amiket nagy hiba nem elmesélni.

— Ha jól értem, nem az a kérdés, hogy miről mesélj. Hanem az: hogyan?

— Ez az! Hogyan? Nagyon megtiszteltél, amikor azt mondtad, szépen beszéltem. De hát végül is egy vidéki prédikátor dolga, hogy szépen beszéljen. Nekem az lenne a dolgom, hogy amiket gondolok, azokat olyan képekben fejezzem ki, amelyek hatásosak és amelyek megrázzák az embereket. Úgyhogy én nem igazán örülök annak, ha szépen tudom magam kifejezni és szépen tudom elmondani a gondolatomat. Én nem a beszéddel, hanem a képpel szeretném kifejezni önmagam, és azt szeretném, ha a közölnivalóm képekben jutna el mindazokhoz, akiket érdekel a közlendőm. És azt is szeretném, hogy ez a kép megrázó legyen, erős legyen, hogy rögződjön, mert képekre emlékszik az ember és képekben álmodik. A kép az, ami végül is a dolgokat szimbolikus erőre emeli. Tehát nekem a képet kell

megkeresni. Ahhoz a szöveghez is, amit most véletlenül a te inspiráló kérdéseidre szépen elmondtam. Ha ezek a gondolatok erős képekben jelennek meg, minden rendben van. De ha nem jelennek meg erős képekben, akkor olyan szépen mondhatom, amilyen szépen csak akarod, semmit nem ér. Ez az én bajom . . .

— *Van egy munkásságodat méltató írás — az Élet és Irodalomban jelent meg —, amely az Álmodozások kora filmcímét úgy csavarta meg, hogy „A beérkezés kora”. És*

tulajdonképpen te valóban a beérkezés korában vagy, akár a pályafutásodra, akár az életkorodra gondolsz. Csakhogy — és erről már nem szól az újságcikk — a beérkezés korában az ember általában vagy elkezd magát — bocsánatot kérek — túlértékelni, vagy elbizonytalanodik. És amit most mondtál, abból az én számomra az következik, mint hogyha egy picit elbizonytalanodnál éppen.

— Azt hiszem, így van. Ezért lenne jó orvosnak lenni. Gyermekorvosnak. Vagy adótisztviselőnek . . .

Z. G. Mints

A szimbólum a kultúrában

A moszkva-tartui szemiotikai iskola, melynek kiadványaiban (Trudi po znakovim szisztyemam, illetve a nyári iskolák tézisei) az elmúlt negyedszázad alatt száznál is több szerző közölt tanulmányokat, rendelkezik egy belső maggal, az alapítók csapatával, akik elsősorban teoretikus értelemben alapozták meg a csoport hírnevét. Közéjük tartozik Zara Grigorjevna Mints, Jurij Lotman felesége, aki szintén irodalomtörténész. Az irodalomtudományon belül elsősorban a poétika elméleti kérdéseivel, valamint Alekszandr Blok költészetével foglalkozott.

A szovjet szemiotikai iskola tagjainak tanulmányai, kevés kivétellel, mindig igen elvontnak hatnak első olvasásra. Ennek csak egyik oka a tömörségre való törekvés, inkább arról van szó, hogy a szovjet kutatók mondandójukat egy jól kidolgozott és a kör tagjai által elsajátított teoretikus metanyelven adják elő. Az ilyen fokú elméleti általánosítás szinte teljesen hiányzik a hazai poétikai irodalomban. Ugyanakkor — mint Mintsnél is — az elméleti eszmefuttatást mindig konkrét irodalomtörténeti adatok hitelesítik, és a teoretikus gondolatok kultúrtörténeti távlatokat világítanak be. Egy másik érdekes sajátossága ezeknek az írásoknak az, hogy mindig van valamilyen, a mához, az aktuális történelmi helyzethez szóló, szimbolikus üzenetük. Érdekes gondolat az itt következő tanulmányból az, hogy a kultúrán belül mindig egyidőben működik a jelképprombolás és teremtés mechanizmusa, valamint az, hogy van egy állandónak tekinthető szimbólumállomány, amely mindig újratermeli önmagát.

Ebben az írásban a szimbólumok és szimbólumrendszerek működésének néhány sajátosságára szeretnék rávilágítani a legújabbkori kultúrák (nevezetesen a 19. század vége, a 20. század eleje orosz irodalmának) anyagán. (. . .)

A szimbólumok története alapvető tulajdonságaik feltárása során fogható fel. Ezért a szimbólum és a kultúra „szimbolikus” természetének megértéséhez ismernünk kell sorsát a tizenkilencedik-huszedik században. A szimbólum szubsztancionális tulajdonságai éppen ez utóbbi kontextusokban

táruznak fel legalább olyan erővel, mint az archaikus kultúrákban, amelyek tanulmányozása mostanáig a legérdekesebb adatokat szolgáltatta a szimbólum természetéről, struktúrájáról és funkciójáról.

A legújabb kultúrákról szólva hangsúlyozni kell, hogy itt a szimbólum és a szimbolikus mindig csak a korszak nyelvének része. Működésük csak oppozícióban lehetséges: „szimbolikus” — „nem szimbolikus”. Az adott kultúrán belül az oppozíció részei hol kiegészítő-megoszlási viszonyban állnak, hol összeolvadnak, különféle hibrid

formákat alkotva. A „szimbolikus” — „nem szimbolikus” orientáció az alapja (vagy egyik alapja) lehet a szubkultúrák konfrontációjának az adott kultúrán belül, valamint fontos alkotórésze lehet a kulturális fejlődés folyamatának (J. Tünyanov szerint). Ezen túl valamennyi esetben meg kell különböztetni a kultúrának a „szimbolikus”-ra vagy a „nem szimbolikus”-ra való belső orientáltságát a kívülről megfigyelhető struktúráktól. A bennünket érdeklő szempontból különösen feltűnő az a különbség, amely a pánszimbolizmus, szimbólumteremtés, illetve a szimbólumrombolás erős, kultúrán belüli törekvései között és a kultúra viszonylag stabil, lényegében soha ki nem apadó szimbolikus komponensállománya között fennáll. Magától értetődő, hogy a kultúra belső mozgásai és ezek kívülről megfigyelhető jelei szorosan összefüggenek: az előbbieket nagymértékben meghatározzák az adott kultúra *symbolarium*-ának bővülését vagy szűkülését, a szemantika bonyolultabbá vagy egyszerűbbé válását és a szimbólum funkcióit. A szimbolizációs és deszimbolizációs törekvések nem szimmetrikusak. A szimbolizáció *valóban* képes új szimbólumok és szimbólumrendszerek megteremtésére. A deszimbolizáció azonban az emberi kultúra létezésének kereteiben nem képes azok megsemmisítésére. Az *adott* kultúrából kivetett szimbólumok és azok különféle jelentései távolabbi történelmi távlatokban rendszerint a kultúra aktuális komponenseinek sorából egyszerűen átkerülnek a potenciálisok sorába. Úgy tűnik, a „szimbolikus” a kulturális univerzálisok sorába tartozik.

Van más lényeges dolog is. Úgy tűnik, hogy bármelyik (legalábbis bármelyik elég hosszú) szöveg a legújabb kultúrákban a „szimbolikus” és a „nem-szimbolikus” komponensek képződményének tekinthető. Az adott szöveg dominanciájától (és/vagy attól a feladattól függően, amit a leírásnak be kell tölteni) a komponensek egyik csoportja alkotja a szimbolikus (nem-szimbolikus) jelek rendszereit a megfelelő nem-szimbolikus (szimbolikus) kontextusok háttérében. A „jelek és a háttér” különböző, egymásra ható, egymáshoz közelítő és egymást taszító bonyolult kölcsönviszonyba kerülnek egymással.

Az egyes kultúrákban a „szimbolikus” által elfoglalt hely szempontjából többek között lényeges az, milyen kombinációkba — és milyen „nem-szimbolikus” környezetekbe — kerülhetnek a szimbólumok (és rendszereik). A szimbolizációra orientált kultúrákra jellemző a szimbólumnak a legkülönbözőbb (esetenként bármilyen) kontextusokba való bekerüléséért vívott harc.

Az ilyen terjeszkedés következtében egyrészt kialakul a nem-szimbolikus szövegrészek szimbolikus „megvilágítása”, amely azután a *symbolarium* kiterjedéséhez vezet. Másrészt, minél nagyobb számú kontextusba kerülhetnek bele a szimbólumok, annál inkább növekszenek jelentéseik paradigmái: a szimbólum felfogási inerciója (kultúrája) olyan, hogy a szimbólum valósággal megőrizi összes korábbi *kontextuális jelentéseinek „emlékét”*. Ezzel együtt ilyen helyzetekben mind nehezebbé válik a kellő jel kiválasztása, ezért a szimbólum értelme mind bonyolultabb és „rejtélyesebb” lesz a közönség számára.

A „szimbolikusra” nem orientált korszakokban ennek megfelelően a nem-szimbolikus szöveggel komponensek aktivizálódása megy végbe: a „háttérből” ezek lépnek elő a szöveg fő értelemformáló elemeivé, amelyek aktív módon „lefojtják” kontextusaik szimbolikus jelentéseit. A megelőző kultúra nyelvét jellemző *symbolarium* egy része most mintha eltűnne (egy időre). Ezzel párhuzamosan csökken azoknak a kontextusoknak száma, amelyekbe a különböző szimbólumok beletartozhatnak. Ezek a „volt szimbólumok”, amelyek az adott kultúra nyelvében csupán egy korlátozott számú kontextusban vannak jelen, a valamikor nekik tulajdonított értelmezéseknek csupán egy jelentéktelen részét aktualizálják. Amikor a hallgatóság ezeket a nem aktualizált értelmeiket elfelejti, a szimbólumok vagy nem-szimbolikus jelekké, vagy allegóriává válnak. Az előbbi történet például a „fiziológiai leírások” létrejöttékor, az utóbbi pedig az 1880-as években, az „új művészet” születését megelőző korszakban. A szimbólum sorsa és természetének szempontjából a legújabb kultúrákban ez az utóbbi korszak különösen érdekes.

Mind a nyugat-európai, mind később az orosz szimbolizmusra — amely a szimbó-

lumról való elképzelést belevette irodalmi önmegnevezésébe és művészeti programjába — jellemző a művészileg állandóan tudatosult törekvés a szimbólumalkotásra.

A szimbólumok szókészletéről, művészeti lényegéről nemcsak állandó eszmecsere folyik az irányzat képviselői között, hanem azok számos művészi autometaleírás tárgyává is váltak — ezek hol líraiak (Blok: „szimbólumomat jellel megjelölni. . .” 1903), hol groteszkek (A. Belij II. szimfóniája, „Balagancsik” stb.). A szimbolizmusra jellemző meta-irodalmisság, az idézetek költészete alkotja azt, amit *metaszimbólumnak* és *metaszimbolikának* nevezhetünk — a szimbólumok jelentős rétegét, amelyek szimbólumokat, szimbólumrendszereket („mítoszokat”), a szimbolikus magatartás hordozóit és a „szimbolikus” egyéb aspektusait írják le.

A szimbólumfunkció újdonsága, amely az 1890-es évek néhány „idősebb szimbolista-ja” alkotásaiban már észrevehető volt, egyáltalán nem jelentette (mint ahogy feltételezni lehetett) a „dekadens” szimbólumszókészletek eredetiségét. Ellenkezőleg: kezdetben még csak nem is túl gazdag symbolariumuk részben a különböző szimbolikusan orientált kultúrák széles körben használt képeit egyesítette szintetikususan az „új művészet” alkotásaiban; részben az orosz tizenkilencedik század realista szövegeinek szimbolikusan interpretált töredékeit tartalmazta, részben pedig annak a sok tekintetben epigon és részben narodnyik költészetkultúrának a lexikáját és frazeológiáját az 1880-as évekből, amelyet a „dekadensek” élesen bíráltak.

Az „új művészet” szimbólumszókészletének ez utóbbi két forrása különösen érdekes. Nemcsak ismételten megerősíti a „nem-szimbolikusan” orientált kultúrák potenciális szimbolikusságának gondolatát, hanem arról is tanúskodik, hogy azonos jelképződmények szabadon mozoghatnak a „nem szimbólum” — allegória — szimbólum vonalon. Így a preszimbolista költői kultúra a „hajnal” jelentéseinek egyik körét a tájleíró, a másikat az intim, a harmadikat a politikai líra számára tartalékolta. Az első esetben a jelenség megközelítette a szótárit, a második és a harmadik esetben allegorikusan kétszintűnek bizonyult (az egyik szint a természetes

nyelvé, a másik a zsánerszótáré). A tizenkilencedik század végének, a huszadik század elejének szimbolista költészete ezt a képet bekapcsolta a — zsánerekülönbségeket elmosó — „új művészet” tartozó és ebben az egységes, mégis különböző, sokféle összefüggés körébe. E kontextusokon áthaladva és — a szimbolista kultúra kereteiben — megőrizve azok emlékét, a „hajnal” jelképe olyan tömegű filozófiai, misztikus, folklórmitológiai, szociális, pszichológiai, kozmológiai és egyéb értelmet kapott, hogy jelentései immár minden egyes esetben „végtelennek” voltak felfoghatók. Ugyanilyen „hátartalanná” tágult a narodnyik és a narodnyikhoz közelálló költészetben elterjedt „Csipkerózsika”-kép, amely a közeli orosz újjászületés szociális-utópisztikus allegóriájából vált a világnak a Szépség általi megváltása szimbolista mítoszává. Megőrizte a jelentések társadalmi-utópisztikus rétegét, de „hozzákapcsolt” misztikus-eszkatologikus, pánesztétikus és nemzeti folklór jelentéseket is, a lovagi mesék, a „Szörnyű bosszú”, a dosztojevskiji „Gazdasszony” emlékét és még nagyon sok mást.

Természetesen ez a poliszemantizmus nemcsak a fentebb leírt, bonyolult szövegbeli struktúrák kialakulásának a következménye, amelyek kétségtelenül mindig bizonytalanok. Nem kisebb — hanem gyakran nagyobb, mivel előzetes — szerepet játszott a korábban már említett, szimbolizmusra való beállítottság.

Így tehát az „új művészet” közönségének az új szövegek elsajátítását nemcsak magukból a szövegekből kellett elvégeznie, hanem bizonyos szövegen kívüli hatásokból is. Ráadásul (az archaikus szimbolikus kultúrák helyzetétől eltérően) a hallgatóságnak a szövegfelfogási inerciót egy nem szimbolikusan orientált, a romantikát felváltó tizenkilencedik századi művészetben kellett leküzdenie; helyesebben választania kellett a művészet (és a világ) két megközelítése között, vagy legalábbis meganulni különbséget tenni közöttük. Mindez a „dekadens” kultúra számos olyan jelzésrendszerének kialakulását ösztönözte, amely kívül állt az „új művészet” (zenei, képzőművészeti stb.) szövegein, bár azokkal — valamiféle „kollázs” útján — egységes egészet alkotott: magát ezt a

kultúrát. Ilyen jelzéseké vált az „új művészet” híveinek jól ismert extravagáns magatartása („dekadens” A. Dobroljubovnál, „szimbolista” a moszkvai „argonautáknál”), a szimbolista kiadványok szokatlan címeinek és formájának poétikája és sok minden egyéb. Az „új kultúra” ezen jeleit valóban észrevette az olvasóközönség is meg a kritika is, és ezek gyorsan kialakították a lelkesedők táborát, de legalább ilyen mértékben, ha nem jobban összehozták a „romlás” ostorozóit is. A mai irodalomkutatás ezt már kellően tanulmányozta. A jelzéseket általában az „új művészet” tartalmából (üzeneteiből) *vezetik le*, ez a szimbolizmusban teljesen megengedett és sok mindent megmagyarázó eljárás, de a vizsgált jelenség másik oldala érdekesebbnek tűnik. A szimbolikusan orientált szövegek keletkezése mintha maga követelte volna meg, ösztönözte volna a művészet archaikus felfogását újjáéleszteni akaró törekvéseket, ahol a művész „mágus” és „sámán” egyben, később pedig, az első orosz forradalom éveiben a misztériumszínház eszméjét, a néppel, a „kórossal” és a művésszel, aki nem csupán pedagógus, hanem inkább mítoszt és misztériumokat újratemtő „misztagóg” is. Úgy látszik, a szimbólum nemcsak jelentésének, hanem eredeti, teljes létének, kulturális funkciójának emlékét is őrzi. Ugyanigy magyarázható a „művészetek szintézisére” való törekvés, amely a szimbolizmust fennállása óta végigkísérte. Egy időben több és különböző „testi” hüvelyben létezni a szimbólum jellemző és veleszületett tulajdonsága, létkövetelménye, amelyet, periodikusan újjászülve a kultúrában, újra és újra megvalósítani törekszik.

Természetesen az orosz szimbolizmus története a legújabb idők kultúrájának szokványosabb útjain is mozgott. A kritikusok erőfeszítései (elsősorban a Szevernij Vesztnyik szimbolistái), az 1890-es évek művészi alkotásai, amelyek nemcsak szimbolikusként tárták fel saját világukat, hanem egyfajta „szimbólumraktár” szerepét is játszották, mindez az évtized végére „beindította” a szimbólumalkotás és szimbólumértés „mechanizmusát”.

Alapvetően fontos a (re)szimbolizáció és a deszimbolizáció folyamatának megkülön-

böztetése. A szimbolikus jel többretegűségének kulturális „elfelejtéséhez” (időleges korlátozódásához) elegendő néhány (esetleg akár egy) „etalon-szöveg” megjelenése. A szimbolikusan orientált kultúrák újjászülése viszont a művészi „tanulás” sokkal bonyolultabb folyamatát tételezi fel: új szimbolium megteremtését, a szimbólumképzés törvényeinek magyarázatát, a szimbólumok nyelvén folyó beszéd magyarázatát stb. Ahhoz, hogy a művész szabadon megszólalhasson a szimbólumok nyelvén, szükség volt egy sor szöveg, főként erre „tanító” szövegek „felhalmozására”, még ha ennek elég „gyorsnak” is kellett lennie.

Megkezdődik a (re)szimbolizáció aktív folyamata, a legkülönbözőbb kultúrátípusoknak szimbolikusként, a legkülönbözőbb jeleknek szimbólumként való felfogása. Különösen érdekes az a jelenség, amely az 1890-es években jelentkezett: az impresszionista jelképek mítoszalkotó képessége, amelyek pedig a szimbólumokkal ellentéteseknek tűnének a „benyomások” pillanatszerűségére és a költői „én” lelkiállapotainak kifejezésére törekvő jelentéseik miatt. Azonban a szimbolista orientált kultúra kialakulásában az impresszionista jelképek kettős szerepet játszottak. Egyfelől szétrombolják a költői szóhasználat állandó kontextusait. A szó, amely szabadon illeszkedik számos kontextusba (mely kontextusokat mind az 1880-as évek költészeti szabályai, mind a természetes nyelv normái tiltottak), ily módon potenciális szimbólummá lesz és a különböző kontextusjelentések memóriatárolójává válik. Másfelől az érzékletek kifejezésére irányuló impresszionista jelkép elősegítette az ún. „egyszerű szimbólumok” újjászülését, amelyek a tér, a szín, a hang stb. érzékeléséhez kapcsolódnak.

Az 1900-as évek szimbolista számára ezek a szimbólumok ismeretesen szemben állnak a kulturéma és mitológéma jelképekkel, éppen az „élő” érzékelések világához való közvetlen kapcsolódásuk miatt. Ezen jelzések jelentését még nehezebb ésszerűen értelmezni, ami igen értékessé teszi őket az „új művészet” szempontjából, ugyanakkor megőrzi a nyilvánvaló kapcsolatot az archaikus szimbolizmussal is.

A vizsgált problematika szempontjából

lényeges, hogy az „ifjabb szimbolisták”, akik a „logikafelettségre”, de ezzel együtt mégis a jelrendszerek teljesen nyilvánvaló rendezésére törekedtek, számos szövegükben mintegy „megnyirbálják” az „egyszerű” szimbólumok impresszionizmusához kapcsolódó, túlságosan széles („szétfolyó”) jelentést. Így a csehovi tér-, hang- és színábrázolások többsége tulajdonképpen sokkal „szimbolikusabb”, mint a szimbolistákéi, mivel sokkal több, azonos mértékben motivált értelmezést enged meg. Az „ifjú” szimbolisták széles körben alkalmazván a csehovi ábrázolásokat, ugyanakkor arra is törekedtek, hogy azokat sokkal egységesebb (például misztikus) kontextusokba kapcsolják be. Ez a törekvés tükrözi a szimbólum mint olyan lényegi sajátosságát: többértelműnek kell lennie, „mérhetetlenül” titokzatosnak, „sokértelműnek” kell tünnie — ahogy azt V. V. Ivanov megállapította —, de, ettől függetlenül, nem rendelkezhet (egy adott *konkrét* kultúrában) végtelen számú interpretációval. Mint ahogyan a „szimbólum” — „nem szimbólum” szembenálláson kívül a szimbólum nem létezhet, éppúgy az „ez a szimbólum” — „másik szimbólum” opozíció kívül sem lehetséges szimbolikus rendszerek és szimbolikusan orientált kultúrák kialakulása.

Az állítás mintha ellentmondana mind a szimbólum történetének, mind természetének. A szimbolikusan orientált kultúrákban állandóan újjáélednek olyan törekvések,

amelyek az adott rendszer szimbólumainak (egymásba történő) univerzális transzformálhatóságát kívánják megerősíteni, vagy pedig azok hierarchikus összeépítését egyetlen magasabbrendű Szimbólummá (A. Belij). Azonban a szimbólum ilyen értelmezésénél a felfogási szintek opozíciója lép az előtérbe: ha a felső szinten ez „mind”, mind” — „Egyetlen”, a többi (jóllehet alacsonyabb értékű, „félíg profán”) szinten a rendszer csak a tartalmazott komponensek megkülönböztetésére épülhet, mert másképpen nem tud „praktikusan” működni (például a szertartások, rituálék gyakorlatában).

Végül pedig, mind a szimbolisták, mind az irányzat kutatói a szimbolizmust annak individualitásában és a korszak más szubkultúráival való szembenállásában szemlélik. Erre a megközelítésre természetesen szükség van. De úgy tűnik, ki kell egészíteni egy másikkal: azzal, hogy a tizenkilencedik század végének, a huszadik század elejének egész irodalmát úgy kell tekinteni, mint amely — különböző mértékben, formában és különféle szocio-kulturális okokból eredően — a „szimbolikus” újjáélesztésére törekszik. Legfeljebb a szimbolisták alkotásában és világszemléletében fejeződött ki a legszembetűnőbb módon ez a tendencia.

Fordította: Béres Andrásné
(Megjelent: *Trudi po znakovim szisztyemam, Tartu, 1987/20.*)

Újra civilben

A lengyel Közvéleménykutató Központ igazgatójával beszélget Szilágyi Szabolcs

Jó fél évtizede működik Varsóban a lengyel közvélemény-kutatás új és legnagyobb intézete, a Közvéleménykutató Központ (Centrum Badania Opinii Społecznej — CBOS). Új, mert intézményi elődei megszűnésével korunk lengyel követelményei szerint formálódott újjá. És azért a legnagyobb, mert ebben az országban ma több más intézmény is foglalkozik közvélemény-kutatással, s gomba módra szaporodnak az ifjúsági, szakszervezeti, megyei intézmények. A CBOS igazgatója, dr. Stanislaw Kwiatkowski docens, megalakulása, tehát az 1981. december 13-át követő időszak óta — akkor még a lengyel hadsereg ezredeseként, ma már újra civilben — áll a kutatóközpont élén. Kora tavaszi budapesti útján a Jel-Kép szerkesztőségében készült vele az alábbi interjú.

■ „A közvélemény és a politika közötti kapcsolat voltaképpen a demokrácia történetével azonos.” — *Őn írta ezt a Polityka egyik 1987. januári számában. Tudományos kutatóként vagy politikusként, esetleg a hadsereg ezredeseként fogalmazta meg ezt?*

— Ma már tartalékos katona vagyok, és voltam akkor is, amikor ezt írtam. Engem a közvélemény és a politika közti kapcsolat mint politológust érdekel. Egyáltalán nem vagyok politikus, hacsak nem szükségképpen, miután az általam vezetett intézet, bár nem politikai jellegű, mégis politikai tényekkel foglalkozik, politikai problémákat vállal föl. Azzal pedig, hogy kutatási eredményeit közzéteszi, politikai tényeket teremt. Ugyanis politikailag nem közömbös, mi kerül közlésre, és mi az, amit elhallgatnak. Egyidejűleg vallom, hogy nemcsak politológus, hanem szociológus és a szociálpszichológia szakembere is vagyok: hivatásom, sorsom úgy alakult, hogy érdeklődésem mindig interdiszciplináris jellegű volt. Persze úgy vélem, aki a politika igényeire közvélemény-kutatást végez, annak egyszerre több tuda-

mányág határára kell ismeretszerzését összpontosítania. Elengedhetetlen, hogy benünket mindaz érdekeljen, ami a társadalomban végbemegy. Ezért nemcsak politológusnak, szociológusnak, hanem közgazdásznak és az irányítási rendszerszervezés szakértőjének is kell lennünk. Minden kutatásunk végeredménye tulajdonképpen bizonyítványt állít ki a propaganda számára is, bizonyítja, mi s miként rendeződik át az emberek fejében, így ezen a téren is nélkülözhetetlen a szakértelem. Kutatásaink rámutatnak a munkahelyeken feszülő gazdasági problémákra, tehát tudni és érteni kell az összefüggések lényegét a munkahelyi vezetés és a szakszervezetek, az öngazgatás és a beosztott dolgozók között. Ez pedig már az irányítás ismeretkörébe tartozik. Végül ott a politikai szféra: a társadalom és a hatalom kapcsolata.

— *Lengyelországban a közvélemény-kutatás három évtizedes hagyománnyal rendelkezik. Feltételezem, hogy az újabb és újabb változások (1956, 1970, 1980—1981) meg-megújuló impulzusokat adtak e munkához. Bemű-*

tatható-e a lengyel közvélemény-kutatás története egy ilyen folyamat sodrában?

— A valóság az, hogy nálunk, Lengyelországban a szociológiai kutatómunkának, ezen belül a közvélemény-kutatásnak igen hosszú története van, s a lengyel szociológia gyümölcseit már a tudományág kezdeteinél megtaláljuk... Évtizedes hagyományokról van szó, és léteznek eredmények annak az ötvenes években beállt szünetnek ellenére, amikor is a burzsoá áldutudomány bélyegét sütötték rá, s kiátkozták. A kényszerszünet veszteségét sikerült sebesen behozni, és a korábbi eredmények olyan számottevőnek bizonyultak, hogy a negatív hatás sokkal kisebb mértékű volt a lengyel szociológiában, mint más országokban. Úgy gondolom, hasonlóan tekintélyesek a magyar szociológia eredményei is, s jelenleg e két állam az, amely a kutatásokat a legmagasabb színvonalon végzi, illetve ez a színvonal a legelfogadhatóbb. Ebből is következik, hogy együttműködésünk, kapcsolataink nem véletlenszerűek.

Azt is meg kell mondanom, hogy intézetünk, a CBOS kissé más jellegű, mint az önöké, ugyanakkor mi magunk is különbözőnk más lengyel intézetektől. Például a Lengyel Rádió és Televízió Közvélemény-kutató központjától. A mi intézetünk jellege elüt a többi intézményétől is. Napjaink Lengyelországában nagyon sok ilyen munkahely működik. A legkülönbözőbb minisztériumok végeznek hasonló típusú szociológiai kutatásokat, mégpedig a klasszikus közvélemény-kutatástól alig eltérő módokon. Léteznek továbbá egyetemi intézetek is. Röviden szólva: Lengyelországban sok szociológus folytat manapság társadalomkutatást.

A CBOS öt esztendővel ezelőtt jött létre, s egy egészen eltérő intézettípust képvisel. Az talán még elhanyagolható is lenne, hogy a központnak alárendelt, vagyis kormányintézmény, tehát formális elhelyezkedését tekintve lényegesen fontosabb, mint a többi, s még befolyásolja is a többieket. Az igazán fontos az, hogy közvetlenül a politikai gyakorlat hasznára végzi kutatásait. Ez pedig már meglátszik a kutatások tempóján és a vizsgálódások problematikáján is. Nálunk nem létezhet valamiféle szűkebb specializáció. Érdeklődésünk éppoly szerteágazó,

mint a kormányé vagy az állam politikai irányításáé. Ugyanis a számukra végezzük munkánkat. Természetesen nem kizárólagosan, hiszen az a célunk, hogy kutatásaink eredménye az egész társadalomhoz eljusson.

De visszatérve a lengyel közvélemény-kutatás történetéhez, el kell még mondanom, hogy különféle időszakok követték egymást: a legnehezebb, a legrosszabb az ötvenes évek ideje volt, mert akkoriban teljesen elhanyagolták az ilyen kutatásokat, ugyanis ideológiai szempontból a szociológia gyanús tudománynak minősült. Később, az 56-os év után reaktiválták, így a szociológiai kutatások megpezsdültek. Tudatosult, hogy egy olyan intézet, amely egyidejűleg kívánja szolgálni a politikát és a társadalmat, tehát szólni akar arról, milyen a társadalom állapota, köteles nyilvánosságra is hozni kutatásai eredményét. Társadalmi barométerre volt szükség. Nos, ez a felismerés akkor már jelen volt, ám a hatvanas években a hatalom kizárólag önmaga számára kívánta meg azokat az ismereteket, melyeket a kutatások felszínre hoztak. Nem szívesen adták közre az eredményeket. Kutatások voltak ugyan, de hiányzott a magyarázat szándéka. Igaz, 56 után fellángolt a kérdőíves vizsgálatok eufóriája, de nem sokkal később megindult ezek totális kritikája is. Az igazsághoz tartozik, hogy manapság igyekszem megérteni az akkori bírálókat, mert napjainkban is találkozhatunk a kérdőíves felméréseket övező lelkesedéssel, főként a párt cégjelzése alatt. Vagyis a vajdasági pártbizottságok létrehozzák saját kutatóintézetüket, minden egyes politikai szerv ilyen központot alapít, s ezzel szétmorzsolódik az erő, az eszközrendszer. Ez óriási összegekbe kerül... És ezek hasonló típusú intézetek. Az ifjúsági szervezeteknek is van már saját kutatóközpontjuk, működik például egy ifjúsági problémákat kutató intézet is; léteznek ilyenek a vajdasági bizottságokon, sőt a szakszervezetek is létre akarják hozni a magukét. Szó volt arról is, hogy a Szejmnek is lesz... Nincs erre szükség a szocialista állam realitásai közepette, ahol is mindegyik ugyanazt a célt szolgálja, vagyis kellene szolgálnia. Ez tehát elaprózódáshoz vezet. Nem azt ellenzem, hogy legyenek különböző intézetek, hiszen nincsenek mono-

polítörkévéseink. Azzal is tisztában vagyok, hogy ilyen kutatásokat hasznosan végezhetnek különböző intézetek. Csakhogy ha végbemeget a szétaprózódás, akkor a kutatásokat nem mindig szakszerűen végzik, már csak azon okból sem, hogy sok intézet számára nem lesz elegendő szakember, gyakran elkövetik majd az alapvető hibákat, az egyszerűsítéseket, s a hibák itt éppoly veszélyesek, mint az, ha egyáltalán nem folynak kutatások. A pártban pedig előfordul, hogy a kutatásokat a párttagok kijelentéseire alapozzák. Nos, egészen más a párttag kijelentése a taggyűlésen, s egészen más a kutatásokból adódó statisztikai tény. Vagyis a taggyűlésen a párttag által kifejtett véleménynek más jelentőségűnek kell lennie, mert annak rangja van. Nem lehet, meghűződve a kérdőíves kutatások átlagadata mögött, elmenni mellette, mert az ilyen egyszerűsítés ugyanolyan káros lenne, mint a közvélemény-kutatás elhanyagolása.

— *Az iménti kérdésben említett válságokat — s még mindig a történelmi időszakokra hívom önt vissza — megelőzték-e a közvélemény-kutatások jelzései? Ha igen, a kutatók kudarcát is jelzik e nehéz esztendőök?*

— Szociológusaink mondják, hogy léteztek ilyen vizsgálódások, szerintem azonban túl sok ilyen kutatás nem folyt, hiszen, mint tudjuk, még a szándék is hiányzott. Ezért a mai kutatásokkal össze sem lehet hasonlítani a korábbiak intenzitását. Elszórt vizsgálatok voltak, bár lengyel szociológusok nyilatkozataiból azt is tudom, hogy az 1980-as válságot nyílt és megalapozott kutatások előzték meg. Röviden szólva: nem volt megtelepítés a válság kitörése.

Ugyanakkor nem mondanám, hogy a közvélemény-kutatás, a szociológia kudarcát is jelentik a válságok. Nem véletlen, hogy a kutatási eredményeket korábban nem hozták nyilvánosságra. Ha azok pozitívak lettek volna, akkor a korabeli sikerpropaganda hullámain kétségkívül publikálták volna őket. Tehát mivel azok nem hangzottak jól, inkább figyelmeztetőek voltak, nem kerülhettek nyilvánosságra, s nem is övezte őket bizalom. Azok a jelzések, impulzusok, amelyek a kutatásokból fakadtak, vagy lekezelő fogadtatásban részesültek, vagy eltitkolták, elhallgatták őket.

— *Sikeresnek tartja-e ma a lengyel társadalom önismeretét is elmélyítő ismeretterjesztést?*

— Kutatásainkhoz nemcsak a legszélesebben értelmezett hatalom köreinek kell hozzáférnie, nemcsak az állam politikai vezetésének, hanem a lengyel társadalom okulására is népszerűsíteni kell azokat. Éspedig nagyon sok szempontból. Mindenekelőtt azért, hogy társadalmunk képet alkothasson önmagáról, a hatalomról, tudniillik lakosságunk köreiben rendkívül sok hamis sztereotípiát él. Ez egy bizonyos propaganda-koncepciónak is betudható: annak, amely az erkölcsi-politikai egységet hirdette, és ez bizonyos mértékben be is ivódott a társadalmi tudatba. Így a megnyilatkozó emberek gyakran azt hiszik, hogy mindenki más ugyanúgy gondolkodik, mint ők. No mert ha egyszer létezik az erkölcsi-politikai egység, akkor egyformán vélekedünk... A politikusok nézőpontjából ennek a koncepciónak azt kellett volna szolgálnia, hogy a társadalom a hatalom köré integrálódjon. Csakhogy amint változtak az idők, a politikai ellenfél megfordította ezt a jelszót, s ugyanezzel a sztereotípiával hirdette meg, hogy íme, a társadalom egészében a hatalom ellen fordul, és ebben van az egysége. Az is, és ez a nézet is hamis. A társadalmi valóság igencsak bonyolult. A legkevésbé sem egy tömbből faragott. Szükség van hát arra, hogy megmagyarázzák: különbözőképpen gondolkodunk, s hogy ez így van, természetes dolog, mert a társadalom különböző csoportokra oszlik, és minden egyes nézet figyelmet érdemel. Ha valaki nyilatkozik, szavai mögött szándékok, érdekek feszülnek, s hogy az illető így és nem másként beszél, az nem a véletlen műve. Rá kell mutatnunk a társadalmi ellentmondásokra. Arra, hogy ez természetes jelenség. Minden marxistának tudnia kell, és a hatalom valamennyi tagjának meg kell győződnie arról, hogy az erkölcsi-politikai egység ostobaság, a létező különböző érdekeket meg kell ismerni, elemezni kell az ellentéteket — hogy meg lehessen akadályozni a konfliktusokat. Ugyanis a feladatlan ellentétek a robbanás módszerével történő megoldáshoz vezetnek. Az ilyen intézményeknek, mint a miénk, feladatunk az is, hogy a konfliktus kirobbanásának

esélyeire figyelmeztessenek, mert növekednek az ellentmondások. Elemzések dolga ez. Erről pedig tudnia kell a társadalomnak. Nincs igazuk azoknak, akik szerint nem szükséges az ismeretek terjesztése, mert általában muniókat kínálunk fel politikai ellenfeleinknek. Ha ugyanis a politikai ellenfél nem jut hozzá kutatási eredményeinkhez, akkor valami még rosszabbat kezd hirdetni, mert úgymond tényeket kell kitalálnia, márpedig a hazugság sokkal rosszabb számunkra, mint az általunk nyilvánosságra hozott, akár legkellemetlenebb igazság is.

— *A lengyel közvélemény erőteljesen kritizálja a tömegtájékoztatás lengyel eszközeit. Mégis hosszú sorok állnak újságért a varsói, katowicei, lublini . . . kioszkok előtt, nőttön nő a lapok példányszáma. Hogyan látja ezt az ellentétet? Ellentét ez egyáltalán?*

— Valójában a társadalom bírálatának ösztüze csaknem teljesen a gazdaság dolgaira irányul. A politikai bírálat maradványa pedig két kérdésen osztozik meg. Nemrég még e kettő közül az első a tájékoztatáspolitikai, vagyis a propaganda volt. Ma helycsere történik: ami nemrégiben még a második volt, vagyis a káderpolitika, az most az élre tör. Ugyanis nálunk egy kissé javult a tájékoztatáspolitikai, különösképpen a televízió munkája. Pontosan a tévé az, amely a leghevesebb bírálattal van körülvéve. Noha a változások itt a legszembetűnőbbek, a bírálat folyvást tartja magát.

— *Én is emlékszem a súlyos válságévekben a lengyel városok falaira mázolt iluzióké erős megfogalmazásokra: „A tévé hazudik!”*

— Ez a jelszó 81-ben huzamos ideig tartotta magát, és jókora társadalmi hatást keltett. Nem könnyű hitelt szerezni a propaganda számára, ha oly gyakran elvesztettük. A bizalmat nem lehet gyorsan helyreállítani. Létezik persze egy bizonyos ellentmondás: ha megkérdézzük az embereket, milyen forrásból merítik az információkat, kilencven százalékban úgy válaszolnak, hogy a tévéből, a rádió krónikáiból. A lakosságnak több mint a fele olvassa a sajtót, egyes lapokhoz nem is lehet hozzájutni, mások pedig ottmaradnak az újságárusnál, szóval nem minden lap érdemli ki az olvasó bizalmát, ez mégsem mindig mércéje a bizalomnak. Mert ahogy valaki nézi a tévéhíradót,

márpedig a társadalom háromnegyede nézi, az még egyáltalán nem jelenti, hogy el is hiszi, amit lát. Rendkívül nagy a kriticismus és a gyanakvás mértéke. Ezenkívül pedig szelektív módon nézik az emberek a televíziót. A legnagyobb gyanakvás az egyoldalú, tendenciózus érvelést veszi körül. Bizony, propagandánk szerencsétlen volta éppen ebben a tendenciózus, didaktikus, kioktató, moralizáló jellegében, módszerében rejlik, s azt már nem fogadják el az emberek. Napjainkban a leghatékonyabb propagandahatás információkkal érhető el. Minden jó propaganda nyersanyaga az információ. A propaganda nem egyéb, mint az információ, még hozzá a valós információ közreadásának a művészete. Másodsorban a jó propaganda a kontextusokban eredeztethető, tehát az a lényeg, mi van az egyik és a másik információ között. Vagy éppen mi nincs. Ha tehát elhallgatják az információt, avagy tisztességes tájékoztatást nélkülöző propagandát művelnek, nem számíthatnak megfelelő hatásra, eredményre.

— *Nemrégiben varsói ismerősömtől hallottam: „A mi lengyel sajtónk ma mindenről írhat, ír is mindenről . . . De utána nem történik semmi . . .”*

— Ez már új helyzet. Valóban, amiről az imént beszéltünk, az már a múlté. Jelenleg a társadalomban érzékelhető kriticismus — mely évek óta tartja magát — változáson ment át, még hozzá igen érdekes módon. Ha le akarnám írni a lakosság hangulatát, akkor épp a kritikák megnyilvánulások változásait kellene ecsetelnem. Igaz állítás, hogy a sajtó hasábjain is megjelenik a kritikai szellem, de az, hogy ezeknek a bírálatoknak a nyomában nincsenek eredmények, az egészen más dolog. Persze tévednek, akik azt állítják, hogy ma rosszabb a lengyel lakosság hangulata, mint a valóságban, mivel a sajtó, az újságírók szítják a hangulatot. Ez rendkívül veszélyes állítás, mégpedig azért, mert a felelősséget így könnyedén át lehet háritani az újságírókra. Ezzel a demagógiával én magam vitába szállok, hangot is adtam véleményemnek a lengyel újságírók kongresszusán: hosszú évek óta tagja vagyok a szervezetnek, és a tanácskozáson két jelentésünk is napirendre került. Az egyik azt vizsgálta, mi a lengyel társadalom véle-

ménye a tömegtájékoztatásról, a másik arról szól, miként vélekednek munkájukról, önmagukról az újságírók. A kétféle nézőpont igen közel volt egymáshoz. Javasolták, kommentáljam e kutatásokat. Többek között kijelenttem, hogy a tiltakozásban kelene egyesíteni a társadalmat. Úgy látom, a lengyeleket sokkal könnyebb tiltakozásra szervezni, mint valamiféle konstruktív program mögé felsorakoztatni. És a társadalomról szerzett ismereteim azt sugallják nekem, hogy ha szeretném fellelkesíteni a lakosságot, akkor fel kell lázítani az ellen, ami a bírálat tárgya. És ez már egyáltalán nem pártellenes, államellenes, vagy szocialistaellenes kritika.

— *Akár a kormány is az élére állhatna?*

— Így van. Álljon az élére a párt. Képes az élére állni. Csakhogy épp az emberek tudják a legjobban, hogy mi Lengyelországban összebeszéltünk, létezik egy konszenzus: mi ellen vagyunk. Akkor pedig meg kell szervezni az embereket mindazon ferdülések, patológikus jelenségek ellen, amelyek léteznek. Tudjuk, hogy ellenezük a rossz gazdálkodást, a pazarlást, a hatalom gyakorlásának antidemokratikus módszerét és így tovább. Ezekről hangosan kell beszélni. A sajtónak szerveznie kell a társadalmat, mert ez a sajtó lenini elvéből fakadó egyik funkciója. Szervezheti természetesen építő szándékú programra is, mégpedig sokféle módon, akár a minden-tagadás módszerével is. De ezt el kell ítélnünk. Én magam rendkívül kritikusan ítélem meg tájékoztatáspolitikánkat és propagandánkat, valamint azokat az embereket, akik ezt a munkát irányítják. Úgy vélem, a lengyel újságírók gyakorta választja a könnyebb utat, s a toll kiváló mesterein, szakemberein kívül nagyon sok a középselejtű, s az olyan újságíró, aki nem veszi a bátorságot a nehezebb problémák feldolgozására. A legegyszerűbb formákhoz menekülnek — csakhogy megkeresés a pénzüket. És nem óhajtanak küzdeni. Ahhoz meg, hogy küzdjenek, rizikót is kell vállalniuk.

— *Egyik cikkében olvastam: működik az öncenzúra mechanizmusa is. Kutatók, újságírók kérés nélkül is megnyugtatják önöket, hogy a CBOS-tól kapott anyagot „senkinek sem mutatják meg”...*

— Ez a megállapításom abból következik, hogy jelentéseinket jómagam sok lengyel szerkesztőségnek elküldöm, de sajnos nem sok minden kerül belőle a nyilvánosság elé. Idegesítő, hogy ezzel egyidejűleg sok olyan adat jelenik meg, amely a nyugati országokban történő dolgokat mutatja be. Pedig a társadalom kíváncsi önmagára, s ráadásul ilyen információkat kapnak is tőlünk a szerkesztőségek. Ott aztán vagy a kényelem vagy az óvatosság kerekedik felül. Igen, létezik olyasmi is, mint az öncenzúra. Ennek a leggyakoribb képlete ez: minnek megírni valamit, ha egyszer úgysem közlik... A másik tény, hogy mi a kiadványainkat, tájékoztató bulletinünket elküldjük a szerkesztőségeknek, de a szerkesztő vagy más valaki magához veszi, holott az ilyen anyagoknak a szerkesztőségi polcokon, s nem a széfben vagy a főszerkesztő asztalán a helyük.

— *Felelősséget vállalnak-e önök azért, amit a sajtó, „csinál” az anyagiakkal?*

— Ha valamit közölnek, általában célzatosan teszik. Én magam nem kezeskedhetem a sajtóban nyilvánosságra hozottakért, főként nem azért, ahogyan interpretálják eredményeinket. A tényeket mindenki a maga módján magyarázza. Ha egyszer beszélhetünk a propaganda mesterfogásairól, akkor az interpretáció művészetéről is szó lehet. Ugyanazokat az adatokat másként állítja be a Szabad Európa Rádió vagy az Amerika Hangja, és másként interpretálják a különböző lengyelországi lapok. Másképpen a katolikus sajtó, megint másképp a pártlapok, sőt a párt-sajtón belül is léteznek különféle árnyalatok. Jómagam képtelen lennék állandóan helyesbíteni ezeket a magyarázatokat. Az lenne a jó, ha a tényekhez ragaszkodva kerülnének napvilágra a megállapítások, mert ha a tényeket elferdítik, máris nyúlok a tollhoz, és gyakorta vitába szállok.

— *Megerősítette vagy cáfolta a CBOS feltevéseit az 1987 novemberi lengyelországi népszavazás végeredménye?*

— A népszavazás kimenetele nem lepett meg bennünket. Prognózisaink teljes egészében találónak bizonyultak. Mind a szavazásban részt vevőket illetően, mind a kérdésekre adandó válaszok tekintetében. Nem volt nehéz előre látni az első kérdésre érkező választ (Felgyorsítsák-e akár a drasztikus

áremelések eszközével is a gazdasági reformot? — Sz. Sz.) — ugyanis tudjuk, milyen anyagi helyzetben vannak ma a különböző társadalmi rétegek. Ha néhány százalék a létminimum szintjén, ha tíz-egynéhány százalék pedig a szociális minimumon élt, akkor ez a csoport húsz százalékot tett ki, de azóta már a társadalom egyharmadát is elérte. Ez a harmad rosszul, nagyon rosszul vagy elég rossz körülmények között él, ők tehát nem egyezhetnek bele az árak emelésébe, mert nincs már miről lemondaniuk. Ha ez így van, nem várható el tőlük, hogy az áremelésre szavazzanak.

Meglepetést kelthetett azonban a második kérdésre adott nemleges válasz. Ez ugyanis a politikai reformokra vonatkozott, további demokratizálást helyezett kilátásba. Ezt is meg lehet magyarázni: az emberek „blokkosították” a két kérdést. Úgy mentek szavazni, mint azelőtt: mellette vagy ellene, illetve aki nem ment el, az is ellene.

Meg kell mondanom: ez a népszavazás az ország vezetésének javára irandó; ez a népszavazás mégsem volt hiábavaló. Nem tekinthetjük politikai vereségnek. Ellenkezőleg! Vereség csupán a második adott válasz lehetne. Mert azért ez mégiscsak meglepetés!

— *Úgy véli, ez a meglepetés nem következett volna, ha csupán a demokratizálásra, az intézményi reformra kérték volna a voksot?*

— Önmagában ez a második kérdés másféle feleletet kapott volna. Jobban meg kellett magyarázni, miről is van szó.

— *Úgy tudom, 1986-ban a CBOS nyolcvan kiadványa közül mindössze egy kapott „bizalmas” jelzést. Milyen volt ez az arány korábban?*

— Eleinte lényegesen több volt az ilyen bizalmasan kezelendő anyag, főként azért, hogy hozzászoktassuk a vezetést a munkánkhoz, majd egyre kevesebb... Tavaly csak egy ilyen volt, éspedig egy személyi kérdéseket érintő anyag. Nincs nálunk szokásban olyasmí, hogy akár a politikusokat érintő anyagokat is bizalmasan kezeljünk. Ma már ezeket is megküldöm a szerkesztőségeknek, de ők továbbra sem közlik. Ez már nem az én hibám. Persze az olyan személyiségekkel összefüggő közvélemény-kutatási eredményeket még csak felhasználják, mint Gorbacsov, Jaruzelski, a pápa, sőt

még Walesáról is közöltek valamit, de más, nálunk kevésbé ismert személyiségekről alig-alig.

— *Idézhetne ezekből most a mi hasábjainkon is?*

— Természetesen. Két dimenzióban kérünk véleményt: a bizalom fokára vagy arra vonatkozóan érdeklődtünk, hogy az adott személyiség megfelelően szolgálja-e a társadalmat, tevékenysége megfelel-e a lakosság érdekeinek, másrészt azt tudakoltuk, hogy rokonszenveznek-e az illető személlyel az emberek. Említhetek konkrét példákat is. Ön kikre kíváncsi?

— *Jaruzelski, Glemp, Rakowski, Urban Walesa...*

— Ami Jaruzelski tábornokot illeti, a felnőtt társadalomnak mindig 80 százaléka illette őt a bizalmával. Ez volt a legmagasabb mutató, most egy kissé alacsonyabb, úgy 70 százalék körül alakul. A rokonszenv iránta mindig is 70 százalék felett volt, e pillanatban 64 százalék. Nincs olyan politikus, aki ma őt az országban megelőzné. (Megjegyzem, a külföldiek közül Gorbacsov 76 százalékot mondhat magáénak.) Glemp többekévé hasonló százalékot kap. Tudni kell, hogy a hívők aránya körülbelül 82 százalék Lengyelországban. Wałęsa a szimpátia tekintetében a társadalom 22 százalékát tudhatja magáénak, de az utóbbi időszakban ez a 16—18 százalékig esett. Rakowski és Urban — mindketten olyan politikusok, akik határozott kinyilatkoztatásokat tesznek: vitára készítően nyilatkoznak. Más politikusok, amikor valamiről szólnak, mindjárt hozzá is teszik: Igen, de... Urban és Rakowski egyértelműen, határozottan beszél, világosan kifejti, kinek az oldalán áll, ki és mi ellen szól. Ez pedig tüstént polarizálja a társadalmat. Minden ember, aki így nyilatkozik, maga mellett tudhatja sok hívét, de sok ellenfelet is szerezhet. Így van ez kettőjük esetében. A szimpátia mutatója náluk a 30 százaléknál alacsonyabb. Az ellenszenvé nagyobb, meghaladja a 40 százalékot.

— *Kapják-e, kölcsönzik-e valahonnan, vagy pedig az önök kutatóközpontjának vezetői, munkatársai fogalmazzák meg a közvéleményt szondázó kérdéseket?*

— Nyitottak vagyunk a megrendelésekre: tessék parancsolni! A különféle politikai in-

tézmények és a politikusok meg is keresnek bennünket témáikkal. Igaz, erre nincs nagy szükség, hiszen elébe megyünk a megrendelőknek. Kötelességünknek valljuk, hogy minden olyan témát vállaljunk, ami máris fontos, ami a közeljövőben fontos lehet, tehát a politika számára nélkülözhetetlen. Most például a LEMP Központi Bizottságának a káderpolitikával foglalkozó plénumára készülve kutatást kezdtünk a KB egyik osztályvezetője kérésére. Ezt természetesen elvégezzük. Ugyanakkor az is tény, hogy a CBOS igazgatójának rendkívül széles körű a témaválasztást illető joga, tehát kutatásaink döntő többségét mi magunk kezdeményezzük.

— *Kérem, ha csak vázlatosan is, avasson be a CBOS eszközrendszerébe, lényegesebb módszereibe.*

— Ez akár önálló beszélgetésünk témája lehetne, s most csupán érzékeltetni tudom munkánk szervezeti keretét: országos kérdésbiztosi hálózatunk van, minden vajdaságban egy-egy koordinátor működik, s ő irányítja a kérdésbiztosok munkáját. Ez a hálózat 650 személyt számlál. Központunk munkatársi létszáma körülbelül nyolcvan fő, az elméleti kutatók harmincan vannak. Szakembereink többsége szociológus, de alkalmazunk politológusokat, közgazdászokat, jogászokat és más nélkülözhetetlen szakmák képviselőit is. Persze nálunk nem az számít, ki milyen szakon végezte el az egyetemet, hanem az, hogy mi van a fejében, képes-e gondolkodni. A szociológus műhelymunkáját el lehet sajátítani. A kutatóbázis — s ez rendkívül fontos számunkra — működjön a lehető legmagasabb színvonalon, mert a tudományosság, a tudomány tisztessége mindennek a kulcsa és fundamentuma. Ha ez hiányzik, mit sem ér az egész munka. A reprezentatív jelleg feltételezi a tudományosságot és a nyilatkozattevő anonim voltát — ez szabja meg egyben kutatásaink tisztességét és politikai használhatóságát is.

— *Az ország vezetése és a társadalom közötti információáramlásnak mennyire fontos csatornája az ön által irányított kutatóközpon?*

— A hatalom sok különféle információforrást hasznosít, de az, amit tőlünk kap,

minden mástól elütő jellegű tájékoztatás. Ami ebben más, ami ebben értékes, az pontosan a névtelenség, a reprezentatív jelleg. A mi tudományos műhelyünk nem csupán azt közli, miről beszélnek az emberek, hanem azt is, hogy milyen társadalmi csoportok mit mondanak, hogyan vélekednek, miként nyilatkoznak. Ez tehát pontos mérce, és még a nyilatkozók indítékaihoz is megpróbálunk hozzáférni: nagyon fontos ugyanis, hogy a vélemények mögött miféle intenciók húzódnak meg.

A hatalom rendelkezésére áll sok egyéb információs csatorna is. Azok révén megállapítható a dolgok objektív helyzete. Mi arról beszélünk, ami az emberi agyakban létezik. Arról, ami szubjektív. De az is világos, hogy a szubjektív dolgok, amennyiben nagy társadalmi méretet öltenek, objektív tényé alakulnak. Azokat pedig már nem lehet megkerülni, mellőzni.

— *Hasznosítja-e döntésselőkészítései során az ország vezetése a közvélemény-kutatások eredményeit?*

— Hogy hasznosítják-e munkánkat, az számunkra másodlagos kérdés. A mi feladatunk, hogy eljussunk a politikusokhoz, hogy jelen legyünk kutatásainkkal, tehát munkánk minden fontos témát felöleljen. A mi törekvésünk ez. Ugyanakkor a politikus maga felel azért, hogy ebből mit használ fel, s mit nem. Nagyon sok bizonyítékunk van arra, hogy hasznosítják a munkánkat, hogy abbamaradtak a sértődések az eredményeink láttán. Léteznek még nézeteltérések vajdasági szinten, de a felsőbb vezetésben már értékeli, hasznosítják tevékenységünk végeredményét.

— *Milyen mértékben respektálja a CBOS-t a lengyel lakosság?*

— A többség úgy vélekedik, szükségesek a kutatásaink, és központunk jól szolgálja a társadalmat. A lakosság 40 százaléka nem sokat tud rólunk és nincs véleménye a munkánkról. De ha figyelembe vesszük, hogy a politika és a politikai intézmények iránti érdeklődés társadalmunkban elenyésző, akkor nincs is min csodálkozni. Lényegesen régebbi és fontosabb intézmények iránt is szerény az érdeklődés. Úgy vélem, intézményünk 60 százalékos ismerete és az irántunk megnyilvánuló bizalom nagyon sokat jelent.

— *Úgy tudom, a lengyel lakosság 4–6 százaléka a legkeményebb ellenzékhez sorolható, s őket a társadalom mintegy negyede támogatja . . .*

— *Már nem negyede, csupán ötöde, mert az utóbbi időben csökkent ez az arány . . .*

— *Az ellenzék és támogatóik számíthatnak-e törekvéseik valamilyen intézményesítésére?*

— *Ami egy ellenzéki pártot illet, nos, ilyesmire egyelőre talán nem. De az ellenzéki gondolkodásnak bizonyos fajta intézményesülése mégiscsak bekövetkezik. Helye van például pártunkban is egyfajta ellenzéki gondolkodásnak. Az ellenzéknek sokféle árnyalata ismert, ez tehát konstruktív ellenzék. Helye van ellenzéki tevékenységnek az alkotmányos kereteken belül is. És ez már újdonság. Innen kell elindulnunk. Helyük van az ellenzéki kinyilatkoztatásoknak az államtanács elnöke mellett működő konzultációs tanácsban is. Vannak olyan emberek, akik a párt politikai irányától merőben elmentésbe állítottak, akik nem táplálnak szeretetteljes érzéseket a kommunisták, a párttagok iránt, de még ők is megtalálhatják a helyüket. De nincs helyük az alkotmányellenes földalatti tevékenységet folytató, az állammal szemben fellépő ellenséges elemeknek.*

Minden, ami az állam, Lengyelország javát szolgálja, még ha ellenzéki jegyekkel rendelkezik is, egyre nagyobb mértékben megengedett. A világnézeti pluralizmus immár társadalmi tény.

— *Miként tagolódik ma, a nyolcvanas évek*

második felében a lengyel társadalom az ön által irányított intézmény felmérései tükrében?

— *A hagyományos felosztás ma már nem állja ki a kritika próbáját. Nem használható az olyan tizenkilencedik századi kategóriák, mint a munkás, paraszt, értelmiség, ifjúság és így tovább. Ez ugyanis gyakran összemossa a társadalmi valóság kontúrjait. Egyszerűsít. Maguk a munkások igen sokféle, különböző módon élnek, márpedig az anyagi körülmények lényegesen befolyásolják a nézetek alakulását, véleményük is ennek megfelelően sokféle lehet. Értelmiség! — mit is jelent ez? Még ha olyan kritériumot veszünk is alapul, mint a felsőfokú végzettség, az ilyen emberek olykor a lehető legjobban nyilatkoznak a pártról, a kormányról . . . de ha már a műszaki értelmiségiakat kérdezzük, akkor rendkívül kritikus, éles, nyers válaszokat kaphatunk. Szóval az értelmiség köreiben is különféle anyagi szituációban lévő és a legkülönbözőbb politikai orientációjú embereket találunk. A parasztok közt látunk tulajdonosokat, olyan különleges gazdaságok birtokosait, akik milliós összegekkel bánnak, de vannak köztük szegények, sok gyermekes családok is. Az ifjúság is differenciálódik . . .*

— *Arra a kérdésre, hogy milyennek látja önmaga tagozódását a lengyel társadalom, 1987-ben érdekes módon keresett választ a CBOS. Erről ön a Polityka 1987. július 11-i számában írt. Beszélgetésünk után ezt a cikket teljes terjedelmében közreadjuk. ● Köszönöm az interjút.*

● A cikket olvasóink Lapozgató rovatunkban találhatják meg.

Horvát János

Kábelkép Angliából

Az angliai televíziós műsorszórás sokáig szolgált példaként a világon. A tekintélyes állami adó, a BBC két csatornája mellett hamar megjelent a reklámokból élő országos hálózat az ITV, és aztán évtizedekig minden így maradt.

A szigorú IBA (Independent Broadcasting Authority) a rádiós, televíziós műsorkészítést és sugárzást ellenőrző hatóság, mely a parlamentnek és nem a kormánynak felel, pontosan megszabja az erőszak, a szex képszerűségeit, a reklámidőket, maximalja az importálható műsormennyiséget (14 százalék), előírja a kötelező hírszolgáltatást stb. A körülmények és lehetőségek, valamint a technika fejlődése azonban szép lassan aláásta a hatóság kizárólagos jogkörét.

A néhány éve született Channel 4, ez a kereskedelmi televíziós csatorna, melynek karaktere meglehetősen intellektuális, még része az IBA felügyelte birodalomnak, de például a rádióadások hamarosan teljesen ellenőrzés nélkülivé válnak.

Az egyenlítő felett megjelent műholdak programját döntően Angliából sugározzák (Sky, Super Channel stb.), de ez nem jelenti azt, hogy angol adók lennének.

Tévékonzorciumok születnek és omlanak össze, világtelvíziós vágyak foszlanak szét és válnak valóra, és ezeket a többnyire spontán piaci törvények szerint szerveződő folyamatokat a hatóság, a maga szigorú szabályaival alig tudja követni. Ezért 1988 végére Nagy—Britanniában új „sugárzási törvény” készül, melynek fő jellemzője valószínűleg a tények, a kialakult helyzet elismerése és az új folyamat szolid terelgetése lesz csupán.

A lépésenkész már évek óta teljesen nyilvánvaló. Az IBA mellett, de tőle teljesen függetlenül 1984-ben alakult meg a Cable Authority, a „kábelhatóság”. Ez a testület igyekezett elébe menni a tényeknek, és valamilyen módon szabályozni próbálta nemcsak a kábel-, de a növekvő műhold „forgalmat” is, jóllehet jogilag ez utóbbira nincs felhatalmazása.

Az a paradox helyzet állt elő, hogy a transznacionális műholdprogramokat sem az IBA, sem a kábelhatóság (CA) nem felügyeli. Minthogy azonban e távközlési műholdak műsorai az otthonokba még nem közvetlenül, hanem kábeltársaságok közvetítésével jutnak el, a CA elkezdte szabályozni a kábeltévék működését is, s így közvetve a műholdas tévétársaságokét is, melyek csak „kábelben” léteznek.

Ha ugyanis, mondjuk, a Super Channel, mely naponta húsz órán át sugároz, túllépi az óránként 7—8,5 perc reklámot, akkor a műsorát továbbító kábeltársaságok törvénysértést követnek el. Tehát a program „hordozója” oldaláról kényszerítik a program készítőit az előírások betartására.

Mindezt még abszurdabbá teszi, hogy e nagy műholdas társaságok előfizetőinek csak töredéke angol. A Sky Channel például tízmillió otthonban van jelen a világon, és ebből mindössze kétszáz ezer angol.

A bekábelezett otthonok száma Angliában meglepően alacsony, de a színvonal igencsak élenjáró. A szkeptikusok persze számtalan ellenérvvel állnak elő. Angliában a földi műsorszórás technikailag szinte tökéletes, a szigetország egész területén jó a vétel, a videomagnók az otthonok többségében jelen vannak, és a hamarosan megjelenő

DBS holdak szinte „átugorhatják” a kábel-fázist.

A valóságban éppen a műholdak terjedése kényszerítette ki a kábelcsatornák születését, hiszen az elkövetkező pár év fejlődését is előrelátva, még elég sokáig kellene az ormótlan tényerantennák, melyek költségeik is, bonyolultak is. A műholdas társaságok nagy része — ha csak nem kifejezetten valamilyen nemzeti vagy nyelvtérjesztési célt képvisel, mint például a francia TV 5 — nyereségorientált, és arra törekszik, hogy műsoraiért pénzt szedjen be. Ez pedig csak közvetítők, azaz kábelcsatornák útján lehetséges. A műholdak éppen ezért műsoraik terjesztésére dekódert biztosítanak, „kulcsot a csatornához”, és egyben lehetőséget arra, hogy valaki nézhesse a műsort.

A nagyjából háromszázezer eddig bekábelezett brit otthon több, mint ötven társaság segítségével veheti a műsort, és egy városban belül is több kisebb cég működhet. Általában a következő csatornákat szállítják előfizetési díj mellett:

Sky Channel	(általános szórakoztatás)
Screen Sport	(sportprogramok)
Premiere	(játékfilmek)
Home Video Channel	(játékfilmek)
Bravo	(klasszikus műsorok)
The Children's Channel	(gyermekműsorok)
Super Channel	(általános szórakoztatás)
The Arts Channel	(zene, dráma, képzőművészet stb.)
Lifestyle	(női magazinműsor)
TV 5	(frankofón program)
Worldnet	(USA információs szerviz)
RAI	(olasz állami adó)
CNN	(24 órás híradás az USA-ból)

SAT 1

(német kereskedelmi televízió)

Moszkva

(szovjet tévé)

Minden kábeltársaság köteles ezenkívül továbbítani a BBC két műsorát, valamint a két kereskedelmi adást (ITV és Channel 4), és vannak helyenként arab, indiai és spanyol műsorok is.

Az elmúlt hónapokban a szolgáltatások köre rohamosan bővülni kezdett. A kábeltvé társaság és az előfizető közti interaktív kapcsolat lehetőségét kihasználva a Westminster Cable például a nézőre bizza, hogy milyen filmet választ a videofilmtárból. A Windsor Television országos videokonferencia-láncot épít ki. A W. H. Smith tévé-video-wurlitzer szolgálatot vezet be.

E szolgáltatásokat természetesen felszámolazzák. A most következő felsorolás egy részben már létező és nem feltétlenül szórakoztatást biztosító lehetősége az újonnan alakuló kábeltvé társaságoknak, természetesen alkalmi számlázás ellenében:

televásárlás (kapcsolat áruházakkal),
 lóversenyfogadás,
 bankműveletek,
 helyfoglalás,
 adatbank,
 interaktív oktatás,
 vészjelzés a rendőrségre, a mentőkhöz,
 fogyasztásmérők leolvasása,
 otthoni munkavégzés computerrel,
 közvélemény-kutatásban való részvétel.

A brit kábeltvé „szerencséje”, hogy 1984-ig nem engedték létezni. Tehát nem alakult ki egy másutt már évtizedekkel korábban spontán módon kifejlődött, nem egyszer silány technikai minőségű kábel-dzsungel, hanem a brit posta élenjáró fejlesztésére alapozó korszerű hálózat van születőben. Ezért van az is, hogy a brit kábel inkább a módosabb otthonokba talál utat. A felmérések szerint többnyire gyermekes, képmagnóval és több tévékészülékkel rendelkező családok az előfizetők, akik a teljes nézési idő negyven százalékát szentelik a kábelcsatornáknak.

Ritter Aladár

A Literatúra és testvérlapja

Emlékezés két érdekes irodalmi újságra

A két világháború közti idők értékes irodalmi lapjai sorában volt két különleges újság, amely új utat keresett és talált.

A Literatúra irodalmi folyóirat és testvérlapja, a Lantos Magazin riportstílusa annak idején meghódította a közönséget. Valószínű, hogy az irodalombarátok ma is szívesen fogadnának ilyen típusú, változatos tartalmú, színes, színvonalas újságot.

A szellemi élet tükré

A Literatúra mindenkor eredeti formában kívánt hű tükröt adni a kultúra legfrissebb jelenségeiről. Eleven riportokban, tanulmányok mellőzésével mondta el: mi történt itthon és a nagyvilágban az irodalom, a művészet, a tudomány terén. Az újszerű illusztrált lap első száma 1926-ban került az olvasók elé.

Supka Géza kivételes szerkesztői tehetségét igazolja a folyóirat. Supka fél életében a régiségek tudójának készült. A nagy vérvihar érlelte át meggyőződését, hogy a legszebb patinájú régiségnél is fontosabb az élő ember egyetlen sóhajtása. Ezzel máris publicista lett. *A nagy dráma* könyvében — már öt évvel Emil Ludwig előtt — fényt derített az első világháború gondosan rejtett titkaira. A Habsburgok viselt dolgainak talán ő a legjobb ismerője széles hazában. *A Hofburg regénye* — amelynek nemrég jelent meg új kiadása — értékes dokumentumok sorozata, a császári ház történetének sok ismeretlen részletét tárja elénk. A mű jellegzetessége a művészi megírás, az izgalmas felépítés. Supka a Literatúra és később a Lantos Magazin főmunkatársának is tekinthető. Szinte alig akad lapszám, amelyben ne jelent

volna meg írása. A szerkesztő igen jól válogatta meg néhány belső és számos külső munkatársát. A korszak neves költői, írói, tudósai, hírlapírói, rajzolói és fotósai szerepeltek több mint egy évtizeden át a Literatúrában. Helyet kaptak a tehetséges kezdők is.

Aranytollak

Móra Ferenc *Aranytoll* című nagyszerű írása a lap első számának nyitánya. „Azt hiszem, életemben először írom le ezt a szép csillámvető szót, s ahogy leirom, egyszerre kis gimnazista diák vagyok. Hallom, ahogy kopog a plajbászom a padon, jegyezven a diktandó füzetbe az irodalomtanár úr magyarázatát: Arany Jánosnak a tolla is arany! . . . Arra is emlékszem, hogy a költő legszebb szimbóluma az aranytoll . . .”

Széchenyi István 1834-ben, szittya-földön kapta az első aranytollat az erdélyiektől. „A Tömörkényi relikviák között is találkozik Aranytollat. Most Szegeden Herczeg Ferencnek adtak aranytollat.”

A Móra-cikk folytatása Supka Géza nyolcoldalas emlékezése. A címe: A földnek itt varázsereje van, avagy hogy lett a verseci német fiúból az első magyar író? Herczeg Ferenc munkássága elevenedik meg a Pesti

LITERATÚRA

BESZÁMOLÓ A SZELLEMI ÉLETRŐL

Tolsztoj az íróasztalánál

III. évfolyam, 9. szám

Budapest, 1928 szeptember

Ára 60 fillér

Hírlapban közölt első tárcájától az akkor bemutatott új Széchenyi dráma bemutatójáig. A szerző mértéktartóan, helyes ítélekészlettel rajzolja meg Herczeg Ferenc alakját, értékeli műveit.

Kispapból poéta

Gyakran találkozunk íróportrékkal a folyóiratban. Juhász Gyula felejthetetlen alakját Tonelli Sándor varázsolja elének. „Kis, kopott vidéki tanárból a középkori misztikák, a bánatos magyar hangulatok halkszavú, mélyérzésű költője... Juhász Gyula ma megint ott él a szegedi kis házban, közel a Tiszához, ahol Petőfi Zoltán lakott, s ahonnan ő is nekilendült az életnek. Most negyvenhárom esztendősen.”

„... Juhász tartja ébren a Tömörkényi hagyományokat. Ő a látogatója azoknak a kis vendéglőknek, amelyekben Tömörkényi valaha ellette a hajósok és egyéb vizenjárók életének titkait.”

Egy másik írás a költő-sors eleven szimbólumának nevezi Szeged kispapból, tanárból, újságíróból poétává vált fiát. A befejező sorok így szólnak: „Juhász Gyula ma már nagy nemzeti költőnek számít, élő klasszikusnak, poéta laureátusnak. De irtózatosan megszenvedett érte.”

Ady bokrétájának virága

Az *Elfelejtett írók* rovat egyik kitűnő fejezete a *Miklós Jutka, Ady bokrétájának egyetlen női virágszála* című interjú.

„Most, hogy Ady Endre szerelmes Csinszka-kája elköltözött az élők sorából, felelevenedett emlékezetemben egy párizsi találkozás emléke Miklós Jutkával, aki sokáig élt Ady közvetlen környezetében, és akitől a legutóbbi időkben érdekes cikkek jelentek meg érdélyi lapokban Észak-Afrikáról, hol Jutka férjével és családjával jelenleg él.” Így kezdődik Soltész Juci múltidézése, amelynek egyik része a Holnap születését vetíti elének. Amikor Ady 1908-ban Nagyváradon megalakította a forradalmi Holnap társaságot, bevette körükbe a fiatal Miklós Jutkát is, akinek feltűnést keltő újszerűséggel nyugtalanító versei jelentek meg akkoriban a vára-

di lapokban. Jutka volt az egyetlen nő a Holnap bokrétájában. Ő így mesélte el, hogy miképpen született a nagy hírűvé vált folyóirat neve:

— Váradon esténként összejöttünk a törzskávéházban és megbeszéltük a készülő folyóirat sorsát. Közben sokat vitatkoztunk valamelyes jó cím fölött. Mindenkinek volt valamilyen jó eszméje, de egyik sem fedte a lényegyet. Egy alkalommal már későre járt az idő. Ady fáradt volt, haza akart menni és kijelentette: „No majd holnap!” Emőd Tamás lecsapott azzal, hogy: „Nagyszerű! Megvan a tökéletesen kifejező név. Legyen a cím: Holnap!”

A *Literatúra* egy másik interjújában az akkor hatvanéves Romain Rolland, a francia irodalom nagy hírű kitűnősége emlékezett Adyra, akinek sok versét ismerte:

— Ady Endre nevét és munkásságát már ismertem. Főleg azokból a bevezető sorokból, amelyeket Hatvany Lajos egy újabb könyve szentel neki. Ady kétségtelenül zseni! Még idegen nyelven keresztül is gyűjt, simogat, zsongít, és szaggat... Meg vagyok győződve, hogy a fordítás is visszatükrözi e remegő lélek örökké változó fényeit, árnyait, és megtörő lendületét.

A könyvnap születése

A *Literatúra* értékeinek egyike a könyvismertetés. A hazai, német, angol és francia szépirodalmi, művészeti és tudományos művek szerzőjét, címét, oldalterjedelmét és kiadóját közli a lap. Az első években, műfajok szerint csoportosítva, egy-egy számban átlag négyszáz új könyvet mutatnak be. Ugyanilyen fontos az olyan kiadványok ismertetése, amelyeket a szerkesztőség szerint érdemes elolvasni.

Az irodalomtörténet számára igen sok értékes adat halmozódott fel a folyóiratban. A világ minden tájáról, főleg a hazai körökből gyűjtötték össze az anyagokat. Egy-egy írásmű születése, írók magatartása, jellemzése, a tudomány és a művészet ilyen hírei más hazai forrásban nem szerepelnek.

A Magyar Könyvnap tervezetét is elsőként a *Literatúra* közölte. „A mai Magyarországon, annak következtében, hogy a magyarok millióit elszakították tőlünk, ta-

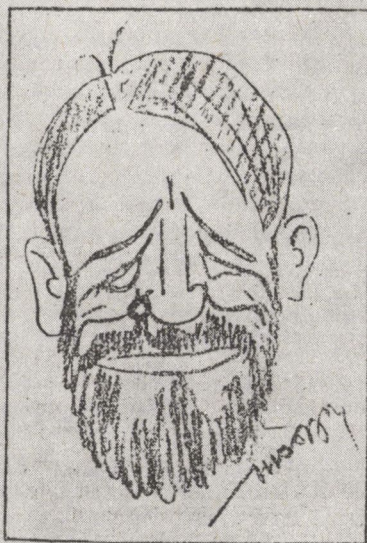
ÍRÓK ARCKÉPCSARNOKA

Juhász Gyula, a magyar költőrsors eleven szimbóluma

Próbáltam vele interjút csinálni. Nem sikerült. Ez a gyermekesen élénk, fürkészően ragyogó szemű, lelkes hangú ember, amilyen friss temperamentummal öntötte a szót, amíg a magánember beszélt belőle, olyan tartózkodó, olyan (bocsánat a szóért) merev, feszengő, hebegő lett, amint a nyilvánosság figyelmét érezte magán. Az áthelyezett, rajongó, minden jelenségre és minden elgondolásra lázasan reagáló lelki diákból egy csapásra »rossz tanuló« lett. Finom fejére a borús nyugtalanság ült ki s minden drasztikus eseménynél kegyetlenebbül jelképezte azt az óriási árkot, amely ezt a meghatóan ábrándos lelket a valóságtól, az emberi sokaságtól, az élet triviális tényeinek hétköznapi káoszától elválasztja. Kicsit elmosolyodott saját zavarán, azzal a szomorú és félenk mosollyal, amelyben van önguny is, rezignáltság is, büszkeség is, szerénység is. »Nem vagyok én arra való, hogy törődjenek velem — olvashatta az ember ebben a mosolyban —, nem vagyok én arra való, hogy literekkel, kilogrammokkal és ujsághasábokkal lemérhető dicsőségre váltsam fel a szavakat, amik az én fájdalmas vívódásaimban fogantak. Nem vagyok én arra való, hogy az élet jó legyen hozzám.«

Pedig ő nagyon jó volt az élethez. Nagyon jó volt s különösen: nagyon jó szeretett volna lenni az emberekhez. Igaz, elbátyázta magát tőlük, elbátyázta magát mindattól az utolsóig és vásáriságtól, amely az emberek érintkezését s az emberek relációit többnyire áthatja. Nem volt hajlandó magát a csendes álmok folytonosságából kizökkenteni, nem az önfeláldozó művész gögösen tartózkodó attitűdjéből, amelyben bonyolult és ezer kérdéstől felzaklatott emberi életet formált ki kristálytisztá meleg harmoniajú stróffakká... De ez a gög nem volt az elefántcsonttoronyos művész gögje. Nem volt azé a művészé, aki nem hajlandó megérteni és átérzeni a nála alacsonyabbrendű, vagy akárcsak kevésbé kényes idegű egyéniségek és tő-

megek indulatait. Juhász Gyula gyönyörködött, melegen résztvevő szeretettel gyönyörködött abban is, ami nem olyan, mint ő; abban is, ami ellentéte az ő puritánul előkelő egyéniségének; abban is, ami fáj neki, ami bántotta. Senki se szerette

Juhász Gyula.

nála jobban a mindennapiságot, a tények, az apró események, a földi jelenségek kábítóan pittoreszk zűrzavarát:

Mikor borulásos szemekkel
Kutattam a mélységeket,
Kárcsu hídak szélén merengve
En tégedet kerestelek.

Mikor öreg könyvekbe bujtam
A beteg gyertyaláng alatt,
Kábultan és félig vakultan
En tégedet akartalak.

gadhatatlanul krízis uralkodik a könyvírás, a könyvkiadás és a könyvvásárlás terén. „Ez a tervezet első mondata. A közönség vásárlóereje hihetetlenül lecsökkent a súlyos közszolgáltatások terhe alatt... A javaslat hangsúlyozza, hogy olvasóközönséget kell felnevelni, folytonos és ügyes propagandával kell ébren tartani benne a tudatot, hogy folyton olvasson, művelődjék.

Könyvnapok rendezését javasolja a tervezet, amely meg is valósult. Az első eredmények szerények voltak, de értékesek. A könyvnapon találkozhattak az írók és olvasók. Rendszerint új könyvek kerültek a sátrakba. A korabeli riportokból megállapítható, hogy az ünnepi könyvnapokon olyanok is vásároltak, akiknek otthon egy könyvük sem volt.

Balassa József ebben az időben a könyvek rendszeres bemutatóját sűrgeti. Régi panasz — írja —, hogy az újságok nem foglalkoznak eleget a könyvekkel, nincs igazi könyvkritika, ha van is, legtöbbször elkésetten írnak a lapok egy-egy könyvről. A könyv számára éppen úgy bemutatónapokat kellene csinálni, ahogy bemutatónapjai vannak a színházaknak, a mozinak vagy a képeknek.

A proskribált Ehrenburg

Az *Írók arcképcsarnoka* népszerű rovatban gyakran szerepelnek a lap külföldi munkatársainak írásai. Gyomai Imre hírlapíró *Ilja Ehrenburg*-interjúja ma is érdekes. A beszélgetés alcímei sokat mondanak el néhány sorban: Az oroszok legnagyobb külföldön élő írója tizennyolc esztendőös korában indult el egy kis ukrán faluból — Egy krajcár nélkül futott be Párizsba. Itt szénhordó, vasúti munkás és a háború alatt a legnagyobb orosz napilapnak, a *Birzsevoja Vjedomosztynak* a haditudósítója — Katonája volt a forradalomnak, rabja az ellenforradalmi csoportoknak és proskribáltja a mai Moszkvának. A beszélgetés ideje: 1929 februárja.

— ... Tizennyolc éves koromban, 1908-ban jutottam Párizsba. Emigráltam. Nagy bűnöm volt, egyik írásom nem tetszett a cárizmus cenzorának, tehát deportálni akartak... Hogy itt mi történt? Az, ami ebben az időben a többi orosz emigránssal.

Hosszú az út kilencszáztizenhétig, amikor Ehrenburg és sok ezer hasonló társa előtt megnyíltak a határsorompók. Forr az orosz élet. Az író nem találja a helyét.

A cseka — az államvédelmi hatóság — emberei keresik. Börtönbe vetik, mert emberhitében nem rövidlátó. Hónapok múlva bocsátják szabadon. Már indul is, régi útitársát, a nyomor zsákját hátára veti. Az ukrán rónáknak megint ropognak a puskák, bitófákat ácsolnak. tömegsírokat ásnak.

Ilja Ehrenburg megint fogoly, az ellenforradalmi csapatok foglya. A szerencsés véletlen óvta meg attól, hogy valamelyik most ácsolt bitófára jusson.

Visszatér Párizsba. Magával hozza az orosz földön megjelent Julio Jurenito csodálatos kalandja kötetét. Egymás után kerülnek a közönség elé ötszáz oldalas regényei. A hivatalos Moszkva nem engesztelődik ki iránta...

Lengyelországban, Törökországban, Kis-ázsiaiban, majd Csehszlovákiában járt. Útjegyzeteit publikálják. „Osszuszi követ úrnak ezek a Párizsban is megjelenő jegyzetek sok kellemetlenséget okoznak. Ilja Ehrenburg sok olyan dolgot látott meg, ami Prágának nem tetszik...”

Tizenkét nagy regénye jelent már meg, amikor a harmincas évek elején visszatér a Szovjetunióba. Ott kezdődik élete új szakasza.

Újságírók és az egyke

A magyar hírlapirodalom érdekes adatait tükrözi az Újságírók Kórház és Szanatórium Egyesületének 1918—1926. évekről szóló jelentése. A fővárosban 593 hivatásos hírlapíró él. Néhány szerkesztőség létszáma: Pesti Napló, Az Est, Magyarország 85, Újság 46, Pester Lloyd 42, Pesti Hírlap 42, Nemzeti Újság 33, Esti Kurir 31. A többi napilap szerkesztőségében átlag 20 a szerződtetett munkatársak száma.

A napilapoknál 355 újságíró, szerkesztő dolgozott, akik közül 232-nek van felesége. Szomorú és a hírlapírók gazdasági helyzetéről megdöbbentő adat, hogy ennek a 232 újságírócsaládnak csak 235 gyermeke van. Az egyke már nemcsak a Dunántúlon dül, hanem a pesti intellektuelek egy jelentős cso-

portjában is. A vidéki újságírókról nincsenek pontos adatok. Ennek oka az is, hogy több egyesületük van, és sok hírlapíró nem lépett be a tagok sorába. A vidéki napilapok szerkesztőségi létszáma igen szerény. A kisebb hírlapoknál két-három, a nagyobbaknál nyolc-tíz hivatásos újságírónak van állása.

Az adatok azért is figyelemre méltóak, mert ha végigtekintünk a hazai újságírás ezt megelőző tíz esztendejének történetére, azt látjuk, hogy ennek fejlődését az írók alapozták meg. Ők adtak számára élénkséget, színt, művészetet, elevenséget, szellemet, gondolatokat. Az újság volt az irodalom kenyéradója, az irodalom szerezte meg az újságok számára a kalácsot.

Írók újságok nélkül

A húszas években az írók mindinkább kiszorultak a szerkesztőségekből. A sajtó mint üzleti vállalkozás mindinkább függetleníteni igyekszik magát az irodalomtól. Újságok vannak írók nélkül és írók újságok nélkül. Az újságok a világon úgy fejlődnek, hogy az események egyszerű leírását felváltja az események művészi leírása és kritikája. Ezzel szemben a magyar sajtóban az a törekvés nyilvánul meg, hogy visszatérjen a hírlapírás primitívebb, kevésbé művészi és kevésbé tudatos formájához — írja a *Literatúra*. Néhány év alatt több mint százötven író szorult ki a redakciókból. A lapok egyre ritkábban közölnek tárcákat. (Ez a megállapítás általánosításnak tűnik. Ugyanis a napilapok túlnyomórésze megközelítette vagy elérte a világszínvonalat.)

A folyóirat külön, hosszú cikkben igyekszik helyzetképet adni az írók jövedelméről. Kevés — ötven körüli — a beérkezett írók száma. Időlegesen biztosított helyzetű az a mintegy százharminc író, akinek újságnál vagy könyvkiadónál van szerződése. Négy-száznál többre becsülhető a nélkülöző, anyagi gondokkal küzdő, vergődő író. A költők, és a kezdő írók közönség elé jutása igen nehéz.

Létezik néhány írói segítőegylet. A legtöbb világnézetek, vallások, politikumok szerint tagozza szét azokat, akiket támogat. Az Írók Gazdasági Egyesülete egységesítő

célzattal létesült 1932-ben. Több-kevesebb sikerrel küzd az írók egyetemes érdekeiért, főleg gazdasági érdekeiért. Szomorú tény, hogy a kilakoltatás előtt álló, éhező tagokat kell néhány pengős segélyekkel támogatni. A cikkíró reméli, hogy a modern világ szociális érzése megteszi a nagy lépést: intézményesen kísérli meg majd, hogy biztosítsa az íróvédelmet.

Szabó Dezső portréjához

Szabó Dezső életéről meghökkentő részleteket hozott nyilvánosságra az író fivére, Szabó Jenő költő, író lelkipásztor. Az aradi Génius folyóiratban levél formájában mondja el a véleményét öccséről. Ebből közül néhány részletet a *Literatúra*.

„— Idehaza szerény, kevéssel beérő, melegézésű, jó fiú voltál. Lelkedben még ott lobogott egy örökké rád vigyázó édesanya szent idealizmusa. Szemérmességed egy-egy illetlen dolog hallatára még nagy-diák korodban is pirulásra indított. Ezt a sok drága értéket valahol elhagyogattad, talán a boulevardok emberforgatagában... Mikor Párizsból hazaérkeztedél Budapestre, leveled hozzám szolt: Édes Jenő! Párizsból teljesen lerongyolódva, egy félpár kézelővel érkeztem haza. Kérlek szépen, mivel neked ott, ahol vagy, sok jó és jómódú barátod van, légy olyan szíves, keress két jótállót és végy fel valamelyik pénzintézetnél kétszáz koronát...”

Szabó Jenő előleget vett fel szerény papi fizetésére és elküldte a kétszáz koronát. Elítéli fivérét, mert ugyanakkor szegény, az étellel küzdő özvegy édesanyjától is ugyanannyit kért. Egyiküknek sem fizette vissza.

A lelkész más írásaiban is visszatér arra, hogy a róla *Az elsodort faluban* mint Farczady Jenőről „véres portrét” rajzolt. A regény legvisszataszítóbb nőalakja Konczné. Önző, gyűlölködő, minden nőiességről megfélemező förtelmes alak. Idősebb nővérét vélték felismerni Konczné figurájában. Döbbenetes Szabó Irén, az író húga — Az elsodort falu Juditjának — nyilatkozata. A tanítónő Szegeden lakott. Egy este detektívek keresték fel. Másnap kiutasították a városból. Később megtalálták Dezső bátyja

NÉGYSZEM KÖZT

Tíz lapalapítás története

Elmondják: Babits Mihály, Csathó Kálmán, Farkas Imre, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes, Krudy Gyula, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Schöpflin Aladár és Szász Zoltán

— Az én fiam tényleg csodagyerek — meséli egyik írónk valakinek.

— Miért?

— Hatéves és még nem zongorázik.

Ez a tréfa mindenesetre időszerű. Komoly tudósok állítják, hogy a tehetség veleszületik a művésszel. Az író tehát már gyermekkorában is író. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy legtöbbjük már fiatal korában lapot szerkesztett. Igaz, hogy ezek a lapok legtöbbször kézírással vagy litografálva jelentek meg, de megvolt bennük a tehetség első szárnypróbálgatása. Olyan erény ez, amit nyomtatott ujságnál sem lehet mindig megtalálni. Ezekről a régi, elfelejtett gyermeklapokról kértünk nyilatkozatokat a volt szerkesztőktől. Minden válasz egy-egy művészi emléket hozott. A beérkezett nyilatkozatokat itt közöljük.

Babits Mihály:

Pécsi diák voltam, a ciszterciákhoz jártam gimnáziumba. Olyan erős lokálpatrióta voltam, mint szekszárdi fiú, hogy annak a lapnak, amit tizennégyéves koromban szerkesztettem és amit hektográffal sokszorosítottunk, ezt a címet adtam: »Szekszárdi Szépirodalmi Lapok«. Nagyon büszke voltam arra, hogy nagy diákok, hetedisták és nyolcadisták is dolgoztak bele, holott én csak másodikba jártam akkor. A lapot később a tanárok betiltották, úgyhogy csak pár szám jelent meg. En regényt írtam bele. A regény Verne Gyula hatása alatt készült és a heringhalászat titkait tárta az olvasó elé. Valahol az északi tengeren játszódtott. Nem tudom hol halásszák a heringeket, akkor tudtam. A regényt persze nem fejezhettem be, mert csak addig írtam, amíg a lap létezett. (Fiatal koromban általában prózáíró voltam, verset csak sokkal később kezdtem írni.) A lapban illusztrációk is voltak. Nagyon fontos rovata volt a »Szerkesztői Üzenetek«, amelyet magam vezettem. Ez keltette a legnagyobb szenzációkat.

Csathó Kálmán:

Ifjú koromban már rendes nyomtatott lapnak voltam munkatársa: a »Kislap«-nak. Ezen a

cimen már negyvenéves írói jubileumomat ünnepelhetem meg.

Farkas Imre:

Tízéves koromban Debrecenben és Iglón szerkesztettem egy szépirodalmi és társadalmi közlönyt. Természetesen ezt sajátkezűleg írtam és rajzoltam. A lap egy példányszámban jelent meg és azt az állandó olvasók kézzől-kézre adták.

Babits Mihály egyetlen gyermekkori arcképe

Legnagyobb örömem volt, ha egy fagyjaltravalót megkerestem hetenként. Pajtásaim természetben is fizethettek. Glikker, gomb és ezekhez hasonló

levelét, amely a szegedi esetet világítja meg: „Csak anyámat ismerem el. A születés véletlenjét nem ismerem el. Én nem kértem testvéreket. S ha bármely Szabó énhozzám tolokodik, rendőrséggel járok el. Irént is én intéztem el Szegeden.”

Tíz ifjú lapalapító

A folyóirat gyakran fordítja a figyelmet az újságírás felé. Pán Imre arra kért választ tíz írótól, hogy gyermek- vagy ifjúkorában alapított-e lapot? Egy-két mondat a válaszokból: Babits Mihály: . . . tizennégy éves koromban szerkesztettem és hektográfiával sokszorosítottam a Szekszárdi Szépirodalmi Lapokat . . . Csathó Kálmán: Ifjú koromban már rendes nyomtatott lapnak voltam munkatársa: a Kis Lapnak.

Farkas Imre: Tízéves koromban Debrecenben és Iglón szerkesztettem egy szépirodalmi és társadalmi közlönyt. Ezt saját kezűleg írtam és rajzoltam . . . Harsányi Zsolt: Tizenhét éves koromban munkatársa voltam a Sárospataki Közlönynek, amely nyomtatásban jelent meg.

Karinthy Frigyes: Az egyikbe, emlékszem, vicces szójátékokat írtam a Bob herceg dallamára. Tizenhárom éves koromban már teljes regényem jelent meg folytatásokban a Magyar Képesvilágban . . . Krúdy Gyula: Tizennégy éves koromban, mint főgimnáziumi tanuló, Milotay Gábor társaságában szerkesztettem lapot. A címe: Gimnáziumi Híradó volt . . . Lengyel Menyhért: Tizenhárom éves voltam, amikor vicclapot szerkesztettem Miskolcon.

Molnár Ferenc: Önálló lapvállalataim közül kiemelkedő a Haladás című közlöny, amely 1892-ben négy példányban, kézírással jelent meg. . . Schöpflin Aladár: A gimnázium hetedik osztályába jártam. Egyik tanáromnak, Kristóf Károlynak volt egy diáklapja, amelynek főmunkatársa lettem. . . Szász Zoltán: Ausztriában katolikus gimnáziumba jártam. Ott szerkesztettem a lapot, amelybe magyarul, németül és franciául írtam.

A körinterjú szerzője megjegyzi: A volt ifjú lapszerkesztők közül 1929-ben egyiknek sincs lapja.

A Lantos Magazin

A Literatúra 1929. végén gazdasági okokból arra kényszerül, hogy másfél évig szüneteltesse megjelenését A folyóirat, amely az irodalom, költészet és újságírás világán kívül minden számban helyet ad a zene, a színház és a képzőművészet eseményeinek, ugyan továbbra is tartotta érdekességét, színvonalát, de a példányszámok esése miatt a kiadó új megoldással kísérletezett. Ekkor adták ki a Lantos Magazint. Itt jegyezzük meg, hogy Lantos Kálmán, a kiadó, sem a Literatúra, sem a magazin kiadásával nem kívánt hasznot elérni, sőt a ráfizetéseket is vállalta.

A magazin szakítást jelentett a megszokott sablonokkal. „Ma már a rádió természetességével és a repülőgép gyorsaságával várja az olvasó a világ bármely táján történt eseményekről a beszámolót.” Az új, kéthetenként megjelenő újság a német típusú magazinok és az irodalmi riportlapok kereszteződése. Napjainkban meglepően hat az előfizetői felhívás: „Aki egy évre előfizet 24 pengőért a magazinra, 15,50 pengő értékű eredeti Kodak fényképezőgépet kap aján-

Start! / *Fiatalok írása*

Dal

Deris vagyok és hallgatag —
pipám is, bimbóim is elhallgatok.
Deris vagyok és hallgatag.

Hopp uá! fudd szét a dalomat!
Nincs senki, abba rámondjam:
Ürömit! Iste! Istenem!
Fehő valók: már ott a nap.
Deris vagyok és hallgatag.

József Attila

István Andrássy

Tíz éves voltam . . .

Akkor én is iskolába jártam,
emlékszem, rossz szemmel nétek rád
a Dórái fiúk, de egyszer felétek,
de én a szomszédos utcán
a Károlyi Andrássy halott árcsón
halgatói képzetelem:
és ki tudta mert?
S én nétem, egyre nétem
magam rád, szegény kámbó,
ki szavát so hit tétele,
nincs jancsi kőingem halban
szóháni kezték, s arra gondoltam:
szomorán, hogy holnap
még itt leszek . . .

Bertha József

Bertha József

Fogadás

DR. MADIK MIHALY GRÓF
BAJA BENEDEK
RAJZAI

A fogadást megkötötték. Az egé-
szet nem előtte meg semmiféle for-
malitás, közszezőböz nem mentek,
még csak tannjuk sem volt. Egyetlen
fotóriporter sem settenkedett ott,
amikor egy rövid kézfogással, az
előkelő Viktória Hotel étkező-halljá-
ban bőséges reggelijük közben meg-
kötötték az utóbbi évek egyik leg-
nagyobb fogadását Reddy Ricker-
sonn, a Réver és Robert Koch, az
Unania autombilgyárak igazgatói
és főrezvényesi, helyesebben tulaj-
donosai.

dékba, vagy ugyanilyen értékű új könyveket.”

Az első számból három nap alatt huszonötezer példányt adtak el. Ez abban az időben nagy siker. Az olvasók csakhamar megállapíthatták, hogy az új magazin az irodalmi és zszurnalisztikai élet érdekessége. Tartalma, megjelenési formája a külföldi képeslapokkal is felveheti a versenyt.

A felelős szerkesztő Supka Géza. A magazin egyik szerkesztője Nagy Endre újságíró, író, konferanszié. A magyar irodalmi kabarét Kondor Ernő színész, zeneszerző alapította. Nagy Endre a politikai kabaré atyja lett. A képeslap megjelenése idején hagyta abba a függöny előtti szereplést. Új konferanszai és az *Arisztokraták* című rovat a magazinban látnak napvilágot.

A megvert miniszterelnök

Az arisztokratákról szóló első történet politikai pikantéria. Nagy Endre azt írja meg benne, miért verte meg Bécsben báró Bánffy Dezső egykori miniszterelnök Széll Kálmán politikust, a későbbi miniszterelnököt. Íme, a történet:

Bánffy Dezső báró Bimbó utcai nyugal-
mában beszélgetett a szerkesztővel. Azokról a viharos időkről mesélt, amikor még ő volt az úr a politika vizein.

A kegyelmes úr a bécsi Sacher Hotelban lakott. Kihallgatásra készült Ófelségéhez. A szállodában, a hallban találkozott régi barátjával, Széll Kálmánnal, aki nagy bőbeszédűséggel adta elő tervét. „Az lenne a jó — mondotta — ha én jelenhetnék meg elsőnek a császárnál. Egyengethetném az utadat.”

Bánffy báró — bár már kitűzték az időpontot, hogy mikor jelenjen meg I. Ferenc József előtt — elfogadta Széll tervét. Kormányválság volt. Ezzel kapcsolatban tárgyalat az uralkodó a magyar politika vezetőivel. A báró elintézte, amit barátja kívánt: megszerezte az audienciát Széll Kálmánnak.

Eljött a kihallgatás ideje. Széll feltűnően hosszú ideig tartózkodott a király dolgozószobájában. Amikor kijött, ötölt-hatolt: „Minden jót elmondtam rólad . . . Ófelsége meghallgatott, majd így kiáltott fel: Kedves Széll, maga az én emberem! Maga lesz a miniszterelnök! Én persze tiltakoztam a miniszterelnökség ellen. De hiába. Kénytelen

voltam vállalni a miniszterelnökséget, a kormányalakítást.”

— Azonnal rájöttem — folytatta a báró —, hogy miért akart előttem Széll Kálmán az uralkodóhoz bejutni. Dühös lettem, mert becsapott. Nekiugrottam, megragadtam a torkát, püfölni kezdtem, ahol értem. Agyonütöttem volna, ha Fehérváry Géza ki nem szabadítja a kezeim közül. Ugyan Széll Kálmán beszédre ügyesebbnek bizonyult, de ököltre én voltam az erősebb — fejezte be az igaz históriát báró Bánffy Dezső.

Az Aranyvonat regénye

A magazin folytatásokban közölt regényeket. Az egyik dokumentumregény címe *Aranyvonat*, szerzője Markovits Rodion. A jogot végzett fiatalember a Népszava, a Független Magyarország, majd a Fidibusz élcslap munkatársa lett Pesten. Aztán eljött a világháború és elvitték katonának... Hadifogságba került, majd egy Szibériai fogolytáborba. A polgárháború idején a Vörös Hadsereg katonája, majd komisszára lett. Mire hazaérkezett, minden eltolódott körülötte: az országhatár, az életkeret.

A kolozsvári Keleti Újságban jelent meg folytatásokban első nagy regénye, *A szibériai garnizon*, amely világsiker lett. A drámai megjelenítés mellett ott van benne a humor is, a pergőképszerű történet, a feszültség, az izgalom. A szibériai garnizon egészében történelmi valóság.

E regény méltó folytatása az Aranyvonat, amelyet a Lantos Magazin közölt elsőként. A Szibériában élő százezernyi magyar katonának, a világ legárvább, legelhagyatottabb hadifoglyainak kalandjairól, szenvedéseiről szól a riportregény. Egyik drámai fejezete addig ismeretlen volt: a Bajkál alagút védelmében az utolsó szálig elhullott tizenöt ezer magyar hadifogoly. A regény más névtelen hőseit ide-oda sodorja a szörnyű vihar, míg végre elindulhatnak oda, ahová éveken át hiába vágyódtak — haza. Az Aranyvonat dokumentumregény, amelyet nagy értékű fényképek, rajzok, plakátok egészítenek ki. A világirodalom legjobb hadifogoly-történeteinek egyike.

Binky Vilma és Lukács Pál csatló...
vált - alkyl - Binky regénye me-
től tanul a... Várkonyi Landau-
tan. Carda Mária Berlinben - csendes-
filmek... Mészáros Tibor hal-
talan az új tanterv... szabadság...
Molnár Ferencnek először az első és
most foglalkoznak és harmadik beszá-
llás... A Hollywoodi magyar film-
rendezői tanulták meg leggyorsabban az
új technikát.

Huszár Puffi kezdte. Ő volt az első
magyar -starrer- Hollywoodban. Ő ala-
pította a magyar kolóniát pontosan a nyolc
esztendővel ezelőtt. A második volt Vár-
konyi Mihály, aki 1925-ben ment ki.
Aztán kerültek mellé gyűlések, gyűlések
a többiek, színdarabok, írások, rendezők.
Vél: idő, hogy egyszerre dolgozott oda-
ra: Biro Lajos, Fodor Ernő, Binky Vilma,
Károly Sándor, Carda Mária, Kertész Mi-
hály, Lacy Dorain, Puffi Lás, Lukács Pál,
Huszár Puffi, Várkonyi Mihály, Mész-
áros Tibor, Páris Gusztáv, Béla Mi-
hály, Fejős Pál, Fodor Mihály — hogy

a legnevezetesebbeket említettük. De rajtuk
kívül még sokan ill. huzar, azaz magyar
kereste a boldogságot a hollywoodi film-
világban, voltak közöttük színdarab-
írók, színészek és színésznők és jelentősebb
színdarabok írói — Magyarországon ismer-
etlen — színdarabírók, dramaturgok,
operatőrök, rendezők stb.

Huszár Puffi jött vissza leg hamarabb.
Mészként Biro Lajos követte. S most
két új a beosztás (forradalma, mely
foglalta a régi urakat, trójkort dön-
tött le és új trójkort emelt, gyárak,
színdarabok, rendezők és művészek eszé-
lét reggelig megváltottak helyét előtt
álltak, maguk sem tudva igazán, hogy mi
fogtak csinálni, hogy mi lesz velük.

A forradalmi hátsótergő feljött alatt
olyan szelek lettek a múlt, a olyan
színdarabok születtek a hollywoodi film-
világban, melyek az imént még színdarab-
művészek, ismertettek színdarabban.
Hollywood adta és Hollywood vette el,
ridigben könyörtelenül.

309

Szendrey Júlia lovagja

Szendrey Júlia titkos naplójának megjelenése idején emlékezik meg a képeslap Lauka Gusztáv tekintetes vármegyei levéltáros úrról, aki a „feleségek felesége” életében is szerepet játszott. Nagybecskereken mesélték el a románcot.

Lauka ifjú korában találkozott Júliával. Sokat sétáltak a bükkfák, hársfák, fenyőfák alatt. Gusztáv szerelmes lett. Sok fájdalmat okozott neki Petőfi szerelme. Levelekkel ostromolta a költő hitvesét.

Sok idő múlva az ünnepelt poéta feleségétől „az elvesztésén busongó” Lauka választ kapott: „Van kifejezhetetlen, kimondhatatlan érzélem — írja Júlia. — Nem barátság. Nem szerelem. Nem vonzódás. Nem rokonszenv. Mindegyik. Egyik sem... Ennek így kellett történnie. Vágytam lelkének hacsak részecskéjét is bírhatni, s ez teljesedett.”

A magazin többször írt Petőfiről és hitveséről. Ismertette a bécsi levéltárban talált, róluk szóló titkos jelentéseket. Egyik cikk megvédeni igyekszik Júliát, akit sokan támadtak, mert alig egy évvel a világszabad-

ság költőjének halála után eldobta özvegyi fátylát. A nagy terjedelmű írás a magyar George Sandnak nevezi a regényes életű Szendrey Júliát.

A televízió atyja

A technika vívmányainak ismertetésével sem maradt adós a szerkesztőség. 1930-ban a televízióval foglalkoztak. Ma kevesen gondolnak arra, hogy Mihály Dénes mérnök hatvan évvel ezelőtt, 1928-ban mutatta be Berlinben az ős-televíziót. A Telehort — így nevezték a távolbalátót — sorozatban gyártották. Naponta ötszáz készülék került az üzletekbe. Mihály Dénes 1917-ben már a hangosfilm terén ért el sikert zenét közvetítő filmszalagjaival. Bizony, ő sem lett próféta saját hazájában — ez derül ki Palászi László interjújából.

— Igaz, amit a lapok és a plakátok hirdetnek — mondta a feltaláló. — Aki megveszi a Telehort, a lakásában láthatja mindazt, ami a távolban történik, mégpedig abban a pillanatban, amikor az esemény a világ más-sik táján zajlik . . . Csak az szomorít el, hogy mialatt az egész világ ünnepel, otthon bizonyos körök makacsul támadják munkásságot. Pedig mindig dicsekszem azzal, hogy magyar vagyok.

A beszélgetés végén ezt írja az újságíró: „Bizom abban, hogy a Telehor, a távolbalátó, a televízió az idők során egyre nagyobb diadalt arat a világon.” Nem tévedett.

Dickens cikkei Kossuthról

Európa egyik szinte legteljesebb angol hungaricum-gyűjteménye egy pesti udvari lakás falai között rejtőzik — tudjuk meg egy riportból. Pivény Jenő, az Akadémia levelező tagja az értékes ritkaságok gazdája. Életét levelek, okmányok és könyvritkaságok gyűjtésére áldozta. A legrégebb az a londoni kiadvány, amely a magyar—török háborúskodásról szól.

Buda vára visszavételéről naptárszerű tudósításban számol be Richards angol tisz, aki maga is részt vett az ostromban. Óriási irodalma volt angol nyelven az 1848—49-es forradalomnak és Kossuth Lajos utazásainak.

— Dickens, a világhírű író — mondotta Pivény — két cikket írt Kossuthról, amikor az exkormányzó Angliában járt. Dickens bár nem ellenséges hangon nyilatkozik Kossuthról, hűvös objektivitással igyekszik tompítani azt a fantasztikus lelkesedést, amellyel egyébként józan és flegmatikus honfitársai az akkor még angolul gyengén beszélő magyar forradalmár férfit fogadták s kísérték hódító útján. Óva inti Dickens mind az angol népet, mind Kossuthot az ábrándok csalfa délibábjától és figyelmeztet az ideálokból való kiábrándulás veszélyére.

Sokáig folytathatnánk a tallózást, a lap szenzációinak ismertetését. Az idő: 1931: az Amerikából kiindult és Európán végigsöprő gazdasági válság hozzánk is eljutott. A parasztság, munkásság és az értelmiség körében rengeteg a munkanélküli. A középosztály életszínvonala is csökkent, az állástalan tisztviselők, mérnökök, a népkonyhákra szoruló szellemi ínségmunkások nem lehetnek újságvásárlók. Ekkor szűnt meg a magazin, mint számos más laptársa.

Sztálin-életrajz anno 1930

Másfél éves szünetelés után ismét megjelent viszont a *Literatúra*. Abban az időben a Nyugat példányszáma ezer körül lehetett. A szerkesztőség az újrainduláskor örömmel számol be, hogy több mint kétezer előfizető jelentkezett, de ez is kevés a folyóirat fenntartásához. Ezért a szerkesztők és munkatársak egy része fizetés nélkül szolgálta a kultúra nagy ügyét.

A megújult folyóirat is napirenden tartja a Szovjetunió kulturális életének eseményeit, s a külföldi visszhangokat is. Ebbe a képbe illik, hogy közel négyoldalas cikk foglalkozik Sztálin, az Acélember címmel 1930-ban megjelent életrajzával. A szerző, Assad bey, nyugati kultúrájú, kritikai szellemű író, aki keleti vérmérséklettel és ösztönnel rajzolja meg Sztálint. Berend Miklósné ismereti az Acélembert, amely akkor még nem tartalmazhatja a harmincas évek kitalált vádakra épült koncepciók pereit, a sztálini önkény rémségét és sok millió áldozatának tragédiáit.

„ . . . Miután apja nem tudta Szoszo fiát a maga cipésmesterségére rákényszeríteni,

ÍRÓK FURCSA ÉLETE

Sztalin, az Acélember.

Essad bey, aki „Olaj- és vértenger Keleten“ című könyvével szenzációs sikert aratott két év előtt, az idén Sztalin életrajzával lépett a könyvpiacra. Essad bey anyja orosz forradalmár volt, apja aszerbeidsani, bakui mohammedán olajmágnás. Essad bey nyugati műveltségével, kritikai szellemével, keleti vérével s ösztönével rajzolta meg Sztalint, a georgiai rablóvezér Dsugasvili és az osszét hegyi törzsből származó varrónó fiát: Szoszo Visszarionovics Dsugasvilit, aki Sztalin névvel ma a föld egy hatodrésze fölött uralkodik.

Visszarion Dsugasvili, miután felhagyott a tisztelotreméltó rablómasterséggel, cipésműhelyt nyitott Goriban. A georgiai hegyi városkában, Goriban, Amilachvari herceg uralkodott. Ez a vérbeli ázsiai kényúr, a cár keresztfia, teljhatalmú úr volt a maga portáján, aki még a cári katonaság parancsnokát is elnászpágotlatta a saját testőrei által. Ezt a nyilvánosság előtt lefolyt színjátékot nagy érdeklődéssel szemlélte a kis Szoszo Dsugasvili, a porban játszadozó, bozontos üstökű fiú.

Sztalin

Az industrializmus betör a Kaukázusba.

Az élelmes örmény Adelehanoff szaffiáncsizma-gyárat alapított Tifliszben. Az öreg Dsugasvili vevőköre átpártolt a kövér Adelchanoffhoz. Az éhség beköszöntött Dsugasviliékhez. A kis Szoszo korgó gyomorral, elkeseredetten csavargott Amilachvari palotája körül. A fiatal Dsugasvili ekkor még nem ismerte Marx tanait, különben megértette volna, hogy apja a kapitalista termelés és a háziipar harcának áldozata. A gazdasági törvények szerint a kapitalista termelés győzött a szerény háziipar felett. Az öreg Dsugasvili feladta műhelyét, Tifliszbe költözött és beállt munkásnak a szemérmetlenül gazdagodó Adelchanoff gyárába. A szabad georgiai iparosból városi proletár lett, tizennégy éves fiából, Szoszoból, tifliszi suhanc. Szoszo a legerősebb uccai csavargóvá és a legfélelmetesebb ifjú verekedővé fejlődött. Miután apja nem tudta a cipésmesterségre rákényszeríteni, beadta a georgiai papi szemináriumba. A szemináriumi növendékek valamennyien koldússzegények voltak. A cári hatalom az egyház és az állam megbízható szolgálóinak szánta őket. Azonban a tifliszi vasútmunkások Marx könyveit csempézték a fogékony ifjak kezébe. Az oroszok által elnyomott georgiai proletárcsapaték valamennyien Marx lelkes követőivé lettek. A legszélsőségesebb, a legvadabb valamennyi között: Dsugasvili Visszarionovics József, aki bármely pillanatban kész volt az elvejiért öklre menni. A tanári kar véletlenül meglelte a vörös röpiratokat Dsugasvili szalmazsákjában és természetesen azonnal kitiltotta a fekete bárányt a szemináriumból. Dsugasvili váratlan sakkhúzással válaszolt. Feladta összes társait, akik vele együtt a forradalmi párthoz tartoztak. Keleten és különösen a lovagias Georgiában az árulás a legnagyobb bűn. Sztalint felelősségre vonta a georgiai szociáldemokrata párt.

beadta a georgiai papi szemináriumba . . . A cári hatalom az egyház és állam megbízható szolgálainak szánta őket. Azonban a tifliszi vasutasmunkások Marx könyveit csempészték a fogékony ifjak kezébe. Az oroszok által elnyomott georgiai proletárcsapatok Marx lelkes követőivé lettek. A legszélsőségesebb, a legvadabb valamennyi között: Dzsugasvili Visszarinovics József.”

Már 1905-ben — írja a szerző — Koba néven az urali kommunisták vezére. Lenin Sztálin, vagyis Acélemler névvel tüntette ki Koba elvtársat. Önzetlen munkája közben ismételtelen összeütközésbe került a cári rendőrséggel. Több ízben száműzték Szibériába, ahonnan mindig megszökött. Végül a sarkvidékre deportálták, ahonnan 1917-ben, a forradalom kitörése után térhetett vissza.

Amikor az ellenforradalom fellángolt, Sztálin jelentősebb szerephez jutott. Kolcsak és Gyenyikin hadainak leverését hivatalosan Trockij katonai népbiztosra bízták, de voltaképpen az Acélemler, mint a kaukázusi hadbiztos szervezte, vezette a gerillaháborút. A szerző kiemeli, hogy a vasember verte le a kronstadti lázadást. „Személytelen, szinte ázsiai kegyetlenséggel elnyomta, megtorolta a lázadást. Egyetlen élő matróz sem szabadult Kronstadtból.”

Sztálin a cári policia titkos irattárából szerzett levéllel tette lehetetlenné Trockijt, akit elmozdítottak a hadügyi népbiztosságból. A három győztes: Kamenyev, Zinovjev és Sztálin most már osztozhatott a hatalmon. Kevés idő múlva Kamenyev és Zinovjev követték Trockijt a száműzetésben. „Sztálin egyedüluralkodó maradt . . . Mindenben ő rendelkezett Oroszország felett, ahol most a sztálinizmus uralkodik.” Az életrajzíró szerint: „Sztálint gyűlölik, mint egyetlen zsarnokot sem öelötte.”

Assad bey könyvének megjelenése óta több mint fél évszázad múlt el, és még most is vannak fehér foltok a sztálinizmus pusztító korszakából.

Pekár megkapta a magáét

Az *Írók arcképcsarnoka* rovatban közölte a folyóirat *A két Pekár: Zsül és Gyula* című cikket. Ebben alapos oktatást kapott Pekár Gyula, az ellenforradalom egyik vezető poli-

tikusa, aki akkor a Petőfi Társaság elnöke. Ökegyelmessége ugyanis 1931. március 15-én felháborodással bélyegezte meg azokat a magyar írókat, akik „nyugati dekadenciák hazug főlényének csalétkével kicsinylik le a romlatlan magyar erőt”.

Ez a Pekár — írja Supka Géza — bizonyára nem lehet azonos azzal a Pekárral, aki a romlatlan magyar erőt Dodó főhadnagy típusában rajzolta meg, akinek „finom, vékony, elegáns lábain a vörös nadrág alatt úgy kidagadtak az inak, akár egy telivér lónak”, s aki előtt „letérdelt a nő, átölelte a lábait s huszárcsizmája rózsáját megcsókolta”.

Ha Pekár megbélyegzi azt az írókat, aki „az erkölcsi közöny piadesztáljáról röhög a családi élet, a becsület, a jellem buta előítéletein”, akkor nyilván nem lehet azonos azzal a Pekárral, kinek Pali barátja szobalánynak öltözik fel. Ez a Pali „oly diszkrétén sütötte le szemeit, hogy akaratlanul meg-megcsipkedte”. Ez nem lehet az a Pekár, akinek Dobó főhadnagyát „a legszebb asszonyok úgy babusgatták, hogy szinte az ölükbe veték”.

Ma úgy mondanánk, hogy a szerző alaposan beolvasott ökegyelmességének. Pekár könyveiből idézve bizonyítja, hogy legokosabb, ha hallgat, mert sok vaj van a fején. „Én nem hihetem — vonja le a következtetést Supka —, hogy Pekár Zsül, a Don Juan és Dodó hadnagy írója, és a Petőfi Társaság mai elnöke, az erkölcs mord bajnoka, ugyanaz a személy lehessen. Bizonyára két Pekár él itt közöttünk, s csupán fatális névazonosság okozhatja a félreértést, amely összecserélteti velünk az erkölcs fehérplaszttronú hősét, valami ponyvairóval.”

Pekár kegyelmes nem kért helyreigazítást és nem indított sajtópert.

Kiss József ponyvája

„Szegény kis Tabán — jogerősen meghalt. Gyilkos csákány végzett a romantikával, ifjúkorunk nosztalgiai álomvárosával. Element Krúdy Gyula úr is, a Tabán kegyeletes fantáziájú álomlovagja, aki számos írásában állított emléket a budai kis Rothenburgnak. Nincs már Tabán!” Így kesereg az ismeretlen szerző, aki a Tabán az irodalomban ci-

mű riportban siratja el a hepehupás utcák lerombolt vén házait, kávéházait, kocsmáit.

Egykor Ráczvárosnak is nevezték a régi örömvárost, a mulatságok tanyáját. Főleg a Gellérthegy alatti partsoron kétes lebuajok sorakoztak. Szinte minden házban Vénusz oltárán áldoztak az odazarándokló férfiak. A tabáni Josiváráról Gaál György kuriózi-umgyűjtő emlékezett meg az 1800-as évek elején: „Igen raffináltak valának 130 éve a tabáni leányzók.”

Nagy Ignác a *Magyar titkok rémregényébe* dolgozta be a Tabán alvilágát. Beesett szemű némberekről szól, akik a kiskocsmákban hárfakiséret mellett trágár dalokat énekelnek.

Kiderül, hogy Kiss József poéta ifjú korában Szentesi Rudolf álnéven, *Budapest rejtelméi* címen ponyvaregényt követett el. Néhány sort idézünk: „A gellérthegyi Citadellában, amelyet a lázadó Pest ellen Albrecht főherceg építtetett, most már boszorkányok helyett osztrák tüzerek tanyáznak. A hegy tetejéről kiszorult, a hegy tövébe került a boszorkányhad. Legnagyobb részt fiatal, szép boszorkányok, kiktől az osztrák tüzer urak sem irtóznak.”

Porzó, azaz Ágai Adolf szerkesztő úr, *Utazás Pestről Budapestre* könyvében a Rácz-fürdőről mesél. Ott gyermekkorában nagy vigasság járta. Eszem-iszom, szerencsejáték és széplányok tanyája a feredező.

1934: Nincs többé Tabán. A Szarvas téren még ott búslakodik Darvas Gyula régiségboltja. Darvas úr — versikéje szerint — reméli, hogy egyszer majd feltámad itt a Tabán. Tévedett.

Mrs. Földes világsikere

A *Literatúra* utolsó évfolyamában lapozgatunk. A *Mrs. Földes útja Indiáig* interjút olvassuk. Aligha ismert, hogy Földes Jolán, A halászó macska utcája című világhírű regény szerzője tizennyolc éves korában már a Századunkban írt tanulmányokat és tu-

dósna készült. Verseket fordított a Nyugatnak. Olasz, francia, angol eredetből majdnem száz szindarabot és regényt magyarított.

Részt vett a londoni Pinker cég nemzetközi pályázatán és tizenhárom ország résztvevői közül az első díjat nyerte: négyezer fontot A halászó macska utcája című regényével. Ebben a könyvben a hazulról elüldözött, Párizsba került emberek életéről szó pompás, kalandos történetet. Komlós Aladár szerint „Ez a színes, kalandos gazdagság teszi igazán regénnyé . . . ebben ma igen kevés magyar versenytárs fogható hozzá.”

Mrs. Földes Londonban Tábori Kornéllal beszélgetett, aki szerint a ladyt nem szédítette meg a világsiker. A halászó macska utcájából az első hónapokban egymillió példány kelt el. A második millióra sem kellett sokáig várni. Az író elmondja, hogy első regénye — a Mária jól érett — volt, ami Franciaországban is feltűnést keltett. Most jelent meg a könyv 74. kiadása! Nem mindennapi dolog, hogy a francia iskolákban a Földes-regényből vett idézetekből tanítják a stílus világosságát és tömörségét.

Nemrég meghívták Indiába, ahol az Olaszország nagyságú Transvankor államban járt. Ott még a többférjűség és sok más ősi, egzotikus szokás uralkodik.

— Mi érdekelte leginkább?

— Az emberek érdekelnek, nem a helyek. Talán sokan csalódnak, akik az útleírásokat kedvelik. Egyetlen turistalátványosságot sem írok le, még egy templomot sem — hanem az embert, az életet.

■ ■

A *Literatúra* tizenkét éven át becsülettel szolgálta a kultúrát a kor politikai lehetőségei között, a polgári liberalizmus szellemében. Ez volt az oka annak, hogy 1938-ban az egyre erősödő jobbratolódás idején a kormány — papírhány ürügyén — megszüntette a folyóiratot több más haladó szellemű újsággal együtt.

Dobossy Imre—Lázár Guy

Washington és a világ

*Közvélemény-kutatás a szovjet—amerikai
csúcstalálkozóról,
a békéről, a biztonságról és a leszerelésről*

A harmadik Gorbacsov—Reagan-randevú után a budapestiek úgy látták, hogy helyreállt a két nagyhatalom viszonya. Jóval kedvezőbben ítélték meg a világbéke fennmaradásának esélyeit, mint korábban, és sokkal jobban bíztak a részleges leszerelés megvalósulásában. Túlnyomó többségük elfogadja az új külpolitikai gondolkodásmód egyik legfontosabb elemét, az egyenlő biztonság elvét. ●

A washingtoni eseményekről

A felmérés során megkérdezett személyek nagy része azt gondolta, hogy a washingtoni csúcstalálkozó létrejötté elsősorban a szovjeteknek köszönhető. Túlnyomó többségük, 86 százalékuk azt mondta, hogy az elmúlt években javultak a szovjet—amerikai kapcsolatok, és az így vélekedőknek 68 százaléka úgy nyilatkozott, hogy ezért a szovjetek tettek többet; 30 százalékuk azt a választ adta, hogy a két fél ugyanannyit tett a kapcsolatok javulásáért.

A megkérdezettek — legalábbis összességükben véve — úgy látták, hogy a szovjetek és az amerikaiak lényegében ugyanazt tették a kapcsolatok javulásáért: nyitottabb, rugalmasabb külpolitikát folytattak, engedményeket tettek (a szovjetekről a válaszadók 59 százaléka mondta ezt, az amerikaiakról pedig 40 százalékuk), és tárgyalásokat

folytattak egymással (61, illetve 37 százaléknak). A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadók differenciáltabban ítélték meg a dolgot: a szovjetekről azt mondták a leggyakrabban, hogy engedményeket tettek, az amerikaiakról pedig azt, hogy leültek a tárgyalóasztalhoz.

A harmadik Gorbacsov—Reagan találkozó híre — akárcsak az első kettőé — gyakorlatilag mindenkihez eljutott. A washingtoni tárgyalások után a budapestiek 99 százaléka mondta azt, hogy hallott a szovjet—amerikai csúcsról; a genfi és a reykvíki megbeszélések után a budapesti telefonelőfizetőknek ●● szintén 99 százaléka nyilatkozott így. A harmadik találkozó színhelyét a megkérdezettek 94 százaléka tudta megmondani; az elsőét 87 százalékuk. (A másodikról nincs ilyen adatunk.)

Arra a kérdésre, hogy figyelemmel követe-e a washingtoni eseményeket, a budapest-

- A felmérés a csúcstalálkozót követő napokban, 1987. december 10. és 14. között készült 500 fős, budapesti mintán. A megkérdezettek a nem, az életkor és az iskolai végzettség szempontjából reprezentálták a főváros felnőtt népességét. Az elkészült interjúk száma 486 volt.
- A budapesti telefon-előfizetők a nem és az iskolai végzettség szempontjából megközelítően reprezentálták a főváros felnőtt lakosságát. A nyolc osztálynál kevesebbet végzetettek, akik a népesség 13 százalékát teszik ki, általános iskolát végzetek helyettesítették.

tek 53 százaléka válaszolt igennel, és 40 százaléka mondta azt, hogy „részben”. Ez azt jelenti, hogy az amerikai tárgyalásokat összességében többen követték, mint az izlandiakat (84 százalék), és ugyanannyian, mint a svájciakat (94 százalék). Az iskolai végzettség emelkedésével nőtt azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik nagy figyelmet szenteltek az amerikai fővárosból érkező híreknek, és csökkent azoké, akik csak részben követték ezeket.

A csúcstalálkozó eseményeiről most is elsősorban a tévéből tájékozódtak a budapestiek (94 százalék), és jóval kevésbé vették igénybe az újságokat meg a rádiót (65, illetve 58 százalék).

A megkérdezettek 59 százaléka nagyon elégedett volt a washingtoni eseményekről adott tájékoztatással. 32 százaléka közepesnek minősítette ezt, és csak 5 százaléka tartotta rossznak. Az iskolázottabb rétegek — az érettségizettek és a diplomások — kritikusan ítélték meg a csúcsról szóló híradásokat.

A washingtoni események sokkal jobban megragadták az emberek figyelmét, mint a reykjavíkiak, de valamivel kevesebb érdeklődést váltottak ki belőlük, mint a genfié. A mostani felmérés során a budapestiek 63 százaléka mondta azt, hogy a csúcstalálkozón volt olyan esemény, amely különösen megragadta a figyelmét. Az izlandi megbeszélések után a budapesti telefonelőfizetők 32 százaléka nyilatkozott így, a genfi tárgyalások után pedig 67 százaléka.

Az idősebbek érdekesebbnek találták a washingtoni látogatást, mint a fiatalabbak: a tizennyolc-egyven évesek 53 százalékaival szemben a hatvan éven felüliek 77 százaléka számolt be olyan eseményről, amely különösen megragadta a figyelmét.

A washingtoni események közül szinte kizárólag az emberi mozzanatok mozgatták meg az emberek képzeletét: a találkozó oldott légköre, a két vezető feszelen viselkedése, barátkozása, összeteteződése, a first

ladyk szereplése, a Gorbacsov-házaspár „énekes produkciója” stb.

A találkozó főszereplői közül — akárcsak Genfben és Reykjavíkban — most is Mihail Gorbacsov nyerte meg jobban a budapestiek tetszését, de a szovjet vezető vesztett népszerűségéből: a genfi találkozó után 94 pont volt a népszerűségi indexe[●], a reykjavíki megbeszélések után 91 pont, a washingtoni tárgyalások után pedig 84 pont.

Ezt a csökkenést nem tulajdoníthatjuk annak, hogy a mostani vizsgálat mintájának valamivel alacsonyabb volt az átlagos iskolai végzettsége, mert az SZKP főtítkárárt a legiskolázatlanabbak találták a legrokonszenvesebbnek (96 pont).

Ronald Reagan megítélése erősen ingadozik. Az első csúcstalálkozó után 61 pontot kapott a budapestiektől, a második után 40-et, a harmadik után pedig ismét 61-et. Ez a hullámzás valószínűleg összefügg azzal, hogy a tájékoztatási eszközök az Egyesült Államokat hibáztatták a reykjavíki találkozó „kudarcaért”. Az amerikai elnököt a diplomások jóval kevésbé találták rokonszenvesnek (41 pont), mint mások.

A szovjet—amerikai tárgyalásokról

Az, hogy a washingtoni események közül elsősorban az emberi mozzanatok ragadták meg az emberek figyelmét, abban is nyilvánult, hogy a megkérdezettek jelentős részének nem voltak pontos ismeretei a megbeszélések napirendjéről. Arra a kérdésre, hogy miről tárgyaltak egymással a szovjetek és az amerikaiak, azt az általános választ adták a legtöbben, hogy a békéről, a leszerelésről, a kapcsolatok javításáról (58 százalék). Kevesebben említették a kettős nulla megoldást, a közepes hatótávolságú rakéták leszerelését (48 százalék), és még kevesebben utaltak olyan konkrét tárgyalási témákra, mint a regionális konfliktusok (28 százalék), az emberi jogok (25 százalék), az interkontinentális rakéták számának ötvenszázalékos

- A két vezető népszerűségét a következő kérdésekkel vizsgáltuk: „Mennyire volt Önnek rokonszenves Mihail Gorbacsov (Ronald Reagan)? Nagyon, közepesen, kicsit vagy egyáltalán nem?”. A népszerűségi indexet úgy számoltuk ki, hogy a „nagyon” válaszok arányát 3-mal szoroztuk, a „közepesen” válaszokét 2-vel, a „kicsit” válaszokét 1-gyel, az „egyáltalán nem” válaszokét pedig 0-val, majd átlagot számoltunk, és ezt megszoroztuk 33,33-mal. Így egy 0-tól 100-ig terjedő skálát kaptunk.

csökkentése (14 százalék), a gazdasági, a kulturális együttműködés fokozása (12 százalék), a további tárgyalások, találkozók (11 százalék) és az úrfegyverkezés (9 százalék). Az iskolázottsági szint emelkedésével természetesen csökkent azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik általános választ adtak, és nőtt azoké, akik konkrét tárgyalási témákat neveztek meg.

Határozottabb választ kaptunk az emberektől akkor, amikor azt kérdeztük meg tőlük, hogy miben egyeztek meg egymással a szovjetek és az amerikaiak. Ekkor a nulla megoldás került az első helyre (54 százalék), a leszerelés, a kapcsolatok javítása a másodikra (31 százalék), a további tárgyalások, találkozók a harmadikra (25 százalék) és a rakéták ötvenszázalékos csökkentése a negyedikre (15 százalék).

A budapestiek túlnyomó többsége, 83 százaléka arra számított, hogy a következő években a szovjetek és az amerikaiak más kérdésekben is megegyeznek majd egymással, és csak 6 százalékuk nem hitt ebben. (11 százalékuk bizonytalan volt.) A párttagok derülátóbbak voltak, mint a pártonkivüliek.

Arra a kérdésre, hogy miben egyezik majd meg egymással a két nagyhatalom, szintén azt az általános választ adták a leggyakrabban az emberek, hogy a leszerelésben, a kapcsolatok javításában (51 százalék), de a gazdasági, a kulturális együttműködés fokozását is sokszor említették (41 százalék). Sokkal ritkábban utaltak az emberi jogokra (17 százalék), a regionális konfliktusokra (12 százalék) és az úrfegyverkezésre (11 százalék). A válaszadók 12 százaléka ebben az esetben is megemlítette a kettős nulla megoldást, és csak 9 százalékuk utalt az ötvenszázalékos rakétacsökkentésre. Ezek az eredmények szintén azt mutatják, hogy az emberek jelentős része nem tudja megkülönböztetni egymástól a különféle fegyvernemekről folyó tárgyalásokat, illetve nincs tisztában a kibontakozó leszerelési folyamat „menetrendjével”. Ez az iskolázottabb válaszadókra is áll. ●

A leszerelési egyezmény hatásáról

A budapestiek eléggé megoszlottak abban a kérdésben, hogy a szovjet-amerikai leszerelési egyezmény végrehajtása mennyire növeli majd a biztonságot Európában. 52 százalékuk úgy látta, hogy a rakéták eltávolítása sokkal biztonságosabbá teszi a kontinenst, de 32 százalékuk úgy vélekedett, hogy egy kicsit csökkenti a háborús veszélyt, és 8 százalékuk azt gondolta, hogy a nulla megoldás egyáltalán nem növeli Európa biztonságát. A magasabb végzettségű válaszadók és a férfiak kevésbé tartották hatékonynak a leszerelési megállapodást, mint az alacsonyabb végzettségűek és a nők. A párttagok viszont az átlagosnál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki.

A washingtoni csúcstalálkozó után a budapestiek jóval kedvezőbben ítélték meg a világbéke fennmaradásának a lehetőségét, mint nyolc-kilenc hónappal korábban. 1987 tavaszáról ugyanennek az évnek decemberére több mint kétszeresére, 19-ről 44 százalékra nőtt azoknak az embereknek az aránya, akik úgy látták, hogy az utóbbi években csökkentek egy újabb világháború kitörésének az esélyei. Ezzel egyidőben 43-ról 32 százalékra mérséklődött azoknak a hányada, akik úgy ítélték meg, hogy nem változott a helyzet, és 34-ről 18 százalékra azoké, akik úgy vélekedtek, hogy nőtt a háborús veszély. Ebben az esetben is az iskolázottabbak voltak ború-, és a párttagok derülátóbbak.

A leszerelési egyezmény megkötése abban a kérdésben is módosította a véleményeket, hogy az atomfegyverek felhalmozódása mennyire veszélyezteti a békét. 1985 tavaszán a budapestiek jóval nagyobb arányban zárták ki azt a lehetőséget, hogy hagyományos fegyverekkel vívott háború törjön ki Európában, mint azt, hogy atomháborúra kerüljön sor (67, illetve 52 százalék). 1987 decemberében továbbra is nagyobb arányban vetették el a hagyományos háború kitörésének a lehetőségét, mint az atomháborút, de most a két csoport aránya között nem

● Az egyik korábbi vizsgálatból az is kiderült, hogy a lakosság nagy része nem tesz különbséget az úrfegyverek, a rakétafegyverek és az úrhajók között.

volt olyan nagy különbség (69, illetve 60 százalék).

Az iskolai végzettség emelkedésével a középiskolát végzettségig csökkent azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik egyáltalán nem tartották valószínűnek egy nukleáris konfliktus kirobbanását. A diplomások — és a párttagok — derűlátóbban ítélték meg ezt a kérdést.

A nők kevésbé zárták ki az atomháború lehetőségét, mint a férfiak (52, illetve 68 százalék).

A fiatalok a nőknél is jobban félték az atomháborútól: a hatvan éven felüliek 70 százalékaival szemben a tizennyolc-huszonöt éveseknek csak 47 százaléka vetette el teljesen egy nukleáris konfliktus kirobbanásának a lehetőségét.

Ezek az adatok különösen akkor tűnnek érdekesnek, ha arra gondolunk, hogy a különböző békemozgalmakban éppen ezek a rétegek — a fiatalok és a nők — vesznek részt a legnagyobb számban.

Végül a béke perspektívájának derülőbb megítélése abban is megnyilvánult, hogy 1987 tavaszáról ugyanennek az évnek a decemberére 88-ról 81 százalékra csökkent azoknak a budapestieknek az aránya, akik úgy látták, hogy a világon vannak olyan konfliktusok, összeütközések, amelyek a világbékét veszélyeztetik.

A világbékét veszélyeztető konfliktusok közül a megkérdezettek most valamivel kisebb arányban említették a fegyverkezési hajszát és a két világrendszer, a két nagyhatalom szembenállását, mint nyolc-kilenc hónappal korábban (51, illetve 57 százalék). Ugyanakkor jóval nagyobb arányban utaltak a regionális konfliktusokra; 17-ről 37 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik az irak—iráni háborút jelölték meg veszélyforrásként, 17-ről 29 százalékra azoké, akik a szocialista országokat közvetlenül érintő konfliktusokat, az afganisztáni, a kambodzsai, a nicaraguai helyzetet említették, és 28-ról 33 százalékra azoké, akik a közel-keleti helyzetre utaltak. A megkérdezettek tehát úgy látták, hogy az első leszerelési egyezmény megkötése előtérbe állította a regionális konfliktusok megoldását. Az iskolai végzettség emelkedésével csökkent azoknak az aránya, akik a fegyverkezést, a

kelet—nyugati viszonyt tartották fenyegetőnek, és emelkedett azoké, akik a regionális konfliktusokat ítélték meg így.

A katonai erőviszonyokról, a biztonságról, a leszerelésről és a kelet-nyugati kapcsolatokról

1987. tavaszán abban a kérdésben, hogy a *Szovjetunió és az Egyesült Államok* közül ki erősebb katonailag, a budapestiek azt az álláspontot foglalták el a leggyakrabban, hogy a két fél egyformán erős (37 százalék); ritkábban mondták azt, hogy az amerikaiak az erősebbek (28 százalék), és még ritkábban azt, hogy a szovjetek vannak fölényben (13 százalék). 1987 decemberében a megkérdezettek ugyanígy ítélték meg a *szocialista és a nyugati országok* közötti erőviszonyokat: 42 százalékuk mondta azt, hogy a két országcsoporthoz egyformán erős, 28 százalékuk azt, hogy a nyugati országok erősebbek, és 15 százalékuk azt, hogy a szocialista országok azok.

A két nagyhatalom közötti erőegyensúlyt főleg arra vezették vissza a budapestiek, hogy a hagyományos fegyverek tekintetében a szovjetek vannak fölényben (60 százalék), a rakétafegyverek tekintetében pedig az amerikaiak (61 százalék). A két országcsoporthoz közötti erőegyensúlyt kicsit másképpen magyarázták a megkérdezettek: kisebb arányban mondták azt, hogy a hagyományos fegyverzet terén a szocialista országok vannak kedvezőbb helyzetben (52 százalék), és jóval kisebb arányban azt, rakétafegyverek terén a nyugati országoké az elsőbbség (42 százalék). A magasabb végzettségűek és a férfiak nagyobbban látták a hagyományos fegyverek terén érvényesülő szocialista fölényt (64—63 százalék) és a rakétafegyverek terén érvényesülő erőegyensúlyt (30—32 százalék).

A szovjet—amerikai egyezmény megkötése az új külpolitikai gondolkodásmód egyik legfontosabb elemének, az egyenlő biztonság elvének az alkalmazását jelentette. Ezt az elvet a budapestiek nagy része is elfogadja: 74 százalékuk azt mondta, hogy Magyarország békéjét és biztonságát az szolgálja jobban, ha a szocialista és a nyugati országok egyformán erősek, és csak 17 százalé-

kuk nyilatkozott úgy, hogy a szocialista országoknak kellene erősebbnek lenniük.

Jobban megoszlottak a vélemények abban a kérdésben, hogy a szocialista és a nyugati országok katonai szervezeteinek egyidejű feloszlata hogyan befolyásolná Magyarország biztonságát. A budapestiek azt mondták a leggyakrabban, hogy ez a lépés növelné az ország biztonságát (43 százalék). Ugyanakkor azt is sokan hangoztatták, hogy a két katonai szervezet megszüntetése nem változtatna a helyzeten (28 százalék), illetve azt, hogy csökkentené az ország biztonságát (19 százalék). A diplomások és a különösen a párttagok az átlagnál gyakrabban mondták azt, hogy a katonai szervezetek feloszlata nem befolyásolná biztonságunkat (33, illetve 39 százalék).

A nyolcvanas évek első felében és különösen a rakétatelepítésről folytatott tárgyalások kudarcra után az emberek elég borúlatoan ítélték meg a leszerelés rövidtávú perspektíváját. Az 1985-ben megindult tárgyalások bizakodóbbá tették őket, de az országos vizsgálat során megkérdezett budapestiek még 1987 tavaszán is nagyon megoszlottak abban a kérdésben, hogy a következő öt évben hogyan alakul a leszerelés ügye: 22 százalékuk azt gondolta, hogy fokozódik a fegyverkezés, 38 százalékuk azt, hogy fennmarad a jelenlegi helyzet, 36 százalékuk azt, hogy részleges leszerelés lesz, és 4 százalékuk azt, hogy megvalósul a teljes leszerelés. A washingtoni megállapodás sokkal derültöbbré tette az embereket: 1987 decemberében a budapestiek 4 százaléka tartott a fegyverkezés fokozódásától, 31 százalékuk számított a jelenlegi helyzet fennmaradására, 59 százalékuk bízott a részleges leszerelés megvalósulásában, és 5 százalékuk hitt a fegyverek nélküli világ eljövételében. Az első leszerelési egyezmény hatására tehát jelentő-

sen emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik a részleges leszerelés megvalósulására számítottak, de gyakorlatilag nem nőtt azoké, akik az összes fegyver megsemmisítésében bíztak.

Hasonló változások következtek be a hosszú távú perspektívák megemlékezésében. 1987 decemberére 48-ról 63 százalékra nőtt azoknak a budapestieknek az aránya, akik azt mondták, hogy a következő tíz évben, megvalósul a részleges leszerelés, és 46-ról 59 százalékra emelkedett azoké, akik a következő húsz évre jósolták ezt. Ugyanakkor nem gyarapodott azoknak az embereknek a száma, akik úgy vélekedtek, hogy 1997-re minden fegyvert leszerelnek (egyaránt 15—15 százalék), és alig bővült azoknak a köre, akik 2007-re tették ezt (21, ill. 23 százalék).

Az iskolai végzettség emelkedésével mindhárom esetben nőtt azoknak a válaszadónak az aránya, akik részleges leszerelésre számítottak, és csökkent azoké, akik teljes leszerelésben reménykedtek.

1985 után a szovjet—amerikai kapcsolatok is javultak a közvélemény szemében, de ezeket a budapestiek még 1987 tavaszán is a közepesnél rosszabbnak tartották, az iskolai osztályozás analógiájára átlagosan 2,8-ra értékelték. A washingtoni csúcstalálkozó ezen a téren is jelentős változást hozott: 1987 decemberében a budapestiek átlagosan 3,2-re értékelték a két nagyhatalom közötti viszonyt, vagyis ugyanolyan „jó-nak” minősítették ezt, mint 1979-ben. Ugyanakkor az elmúlt években a kelet- és a nyugat-európai országok közötti kapcsolatok is javultak a közvélemény szemében; így ezeket továbbra is jobbnak tartották a budapestiek (3,3), mint a szovjet—amerikai kapcsolatokat. A szovjet—kínai viszonyt most is 2,7-re értékelték a megkérdezettek, a kínai—amerikai viszonyt pedig 2,6-re.

Following the third Gorbachev—Reagan meeting Budapest residents thought the relation of the two super-powers has settled. They were much more optimistic about the chances of peace than earlier, trusted the success of a partial disarmament. The big majority agrees with the most important element of the new foreign policy approach, the principle of equal security.

Zárt tárgyaláson

Vélemények az Országgyűlés téli üléséről

A tanácskozás napirendi pontjai közül a szervezeti és a személyi változások keltették fel a legjobban a budapestiek figyelmét. Többségük nem értett egyet azzal, hogy a képviselők a nyilvánosság kizárásával döntöttek ezekről a kérdésekről. ●

Az országgyűlés téli üléséről adott tájékoztatással kevésbé voltak elégedettek a budapestiek, mint az őszi ülésről adott tájékoztatással (69, illetve 81 százalék). Az elégedettség számottevően összefüggött a zárt ülés megítélésével. A budapestiek 51 százaléka elfogadhatónak tartotta azt, hogy az országgyűlés bizonyos kérdéseket zárt ülésen tárgyaljon, 47 százalékuk pedig nem tartotta annak. Ám azzal, hogy most így vitatták meg a személyi és a szervezeti kérdéseket, az előbbieket egyharmada sem értett egyet. A zárt ülést elfogadók 77 százalékaival szemben az elutasítóknak csak az 58 százaléka volt elégedett a tájékoztatással. Általában azt, hogy a televízió egyenes adásban tudósítson, a parlamenti ülésekről, a megkérdezettek 78 százaléka tartaná szükségesnek.

Az országgyűlés téli üléséről — akárcsak az ősziről — szinte mindenki tudott. A tanácskozás napirendjét is jól ismerték az emberek: 89 százalékuk tudott egy vagy több napirendi pontot említeni. A legtöbben a szervezeti, személyi változásokra utaltak (48 százalék), azután a költségvetési törvényre (39 százalék), és végül — jóval kisebb arányban — a jogalkotásról szóló törvényre (19 százalék). A mostani ülés napirendi pontjai közül — érthetően — egyet sem említettek olyan sokan, mint az őszi ülésszak után az adóreformot (71 százalék).

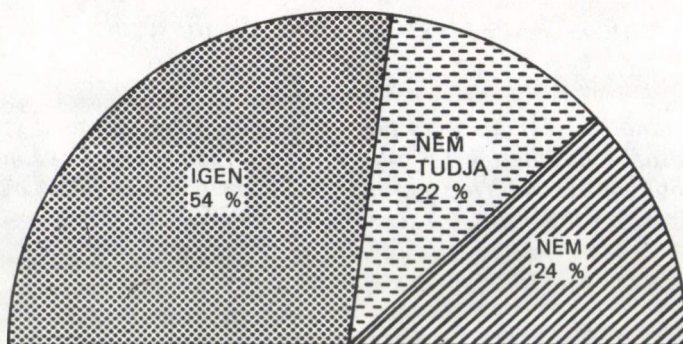
A konkrét szervezeti változások közül a megkérdezettek 70 százaléka tudott egyet vagy többet említeni. A Kereskedelmi Minisztérium létrehozására 23 százalékuk utalt, a Szociális és Egészségügyi Minisztériumra 21 százalékuk, a Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztériumra pedig 18 százalékuk. Minisztériumok összevonásáról — konkrétumok nélkül — 30 százalékuk beszélt, a miniszterelnök-helyettesek számának csökkenéséről pedig 10 százalékuk.

A szervezeti átalakulásokhoz kapcsolódó személyi változásokról lényegében ugyanazok tudtak. A budapestiek 72 százaléka említett egy vagy több politikust, akinek a pozíciója változott. A legtöbben Csehák Juditra (55 százalék), Medgyessy Péterre (32 százalék) és Maróthy Lászlóra (30 százalék) utaltak. Marjai Józsefet a választók 17 százaléka említette, Kapolyi Lászlót és Berecz Frigyeszt 16—16 százalékuk, Bányász Rezsőt 12 százalékuk, Horváth Istvánt 11 százalékuk, Veress Pétert pedig 10 százalékuk. A többi politikus említési gyakorisága nem érte el a 10 százalékot.

A budapestiek 48 százaléka azt gondolta, hogy a szervezeti és a személyi változások kedvező hatást gyakorolnak majd a gazdasági életre. 22 százalékuk úgy vélte, hogy nem befolyásolják majd a gazdasági helyzet alakulását, és 14 százalékuk attól tartott,

● A felmérés a parlament ülését követő napon, 1987. december 18-án készült. A megkérdezettek a nem, az életkor és az iskolai végzettség szempontjából reprezentálják a főváros felnőtt lakosságát. Az elkészült interjúk száma 261 volt.

MEGSZAVAZTA VOLNA A KÖLTSÉGVETÉSI TÖRVÉNYT?

hogy kedvezőtlen hatást gyakorolnak rá. Az iskolai végzettség emelkedésével nőtt azoknak az aránya, akik azt gondolták, hogy ezek az intézkedések nem lesznek hatással a gazdasági életre.

A megkérdezettek 58 százaléka arra számított, hogy a közeljövőben további személyi változások lesznek. Erre főleg a párttagok és a magasabb végzettségűek gondoltak (73, illetve 66 százalék).

A budapestiek 56 százaléka úgy látta, hogy a költségvetésről folyó tanácskozást inkább a vita jellemezte, 33 százalékuk pedig úgy, hogy inkább az egyetértés nyomta rá a bélyegét (11 százalékuknak nem volt véleménye). Összel, az adótörvény tárgyalásakor többen voltak azon a véleményen, hogy a vita jellemezte az országgyűlés munkáját (65 százalék).

A megkérdezettek 22 százaléka úgy vélekedett, hogy a kormányzat az előkészítés és a vita során lényeges kérdésekben engedett. 40 százalékuk úgy tudta, hogy csak kevésbé fontos kérdésekben tett engedményeket, 15 százalékuk pedig úgy, hogy semmit nem változott a költségvetés tervezete. (23 százalékuk nem tudott a kérdésekhez hozzászólni).

Az országgyűlések 1948 utáni történetében most fordult elő először, hogy a képviselő-

lők valamely kérdésben alternatívák közül választhattak. Ezt a budapestiek 7 százaléka említette magától. Arra, hogy a bizottságok munkájáról jobb volt a tájékoztatás, 20 százalékuk figyelt fel.

A fővárosiak döntő többsége, 84 százaléka tudta, hogy a képviselők egy része a költségvetés ellen szavazott, és ezeknek az embereknek a fele nagyjából helyesen becsülte meg az ellenszavazatok számát. Több ellenszavazatra 45 százalékuk számított, ez valamivel kevesebb, mint az adótörvény kapcsán tapasztalt arány (56 százalék). Arra azonban, hogy az országgyűlés elutasítja a javaslatot, csak ötödrészüket gondolt.

Az emberek 53 százaléka megszavazta volna a költségvetési törvényt, 24 százalékuk elutasította volna, 22 százalékuk pedig nem tudott volna állást foglalni. Ezek az arányok lényegesen különböznek az adótörvény idején tapasztalt véleményektől: akkor a többségi vélemény az elutasítás volt (55 százalék). Az iskolai végzettség emelkedésével csökkent azoknak az aránya, akik megszavazták volna a költségvetési törvényt. Az adótörvényt — annak idején — a magasabb végzettségűek támogatták jobban.

Szurkos Mária — Timár János

➔ Organizational and personal issues were considered as the most significant from the agenda of the Winter Session of the Parliament among the Budapest inhabitants. The majority did not agree that the representatives decided these questions behind closed doors.

A törvény nem tudása nem mentesít

Ismeretek a személyi jövedelemadóról

*1987 őszén az emberek jelentős része még nem volt tisztában azzal, hogy mi után, mennyit és hogyan adózik majd.**

Az 1988-ban benevezett személyi jövedelemadó a pénzügyi szakemberek számára is bonyolult konstrukció, amellyel azonban — kénytelen-kelletlen — a laikus népesség jelentős részének is dolga lesz. Nem ok nélkül vetik fel sokan, hogy az új adóformák működése nem utolsósorban az adófizetők ebbéli jártasságától függ majd.

Az 1987. őszen végzett vizsgálat során a megkérdezettek 11 százaléka nem tudta a személyi jövedelemadót mint akkor törvénybe iktatott új adófajtát megjelölni, további 4 százaléuk pedig az első hat elemi kérdésnek a felére nem tudott válaszolni. Ettől a 15 százaléktól nem kérdeztük végig a hús ismeretkérdést.

Ami az elemi ismereteket illeti, a népesség többségének már volt bizonyos képe a várható változásokról. 1987 őszén az emberek 89 százaléka tudta a személyi jövedelemadót mint bevezetésre kerülő adófajtát megjelölni. Az adott kérdésben a megkérdezettek 91 százaléka tudta azt, hogy az új adófajtákat már 1988-ban bevezetik, 69 százaléuk azt, hogy az új adót a személyi (és nem a családi vagy az egy főre jutó) jövedelem alapján fogják kiszámolni és 87 százaléuk azt, hogy a keresők összes jövedelme bele fog számítani az adóalapba. A megkérdezettek 71 százaléka ismerte fel az adómentesség 48 ezer forintos határát.

Am az alapvető tudnivalók terén is számos ismerethézagot találhatunk. A jövede-

lemadó alanyával kapcsolatos bizonytalanságra nemcsak az utalt, hogy a megkérdezettek 24 százaléka a családi vagy az egy főre jutó jövedelmet hitte a jövedelemadó alapjának, hanem az is, hogy 31 százaléuk vélt tudni a családi jövedelemadó bevezetéséről. A megkérdezetteknek csak 38 százaléka tudta, hogy mindenfajta nyugdíj adómentes lesz; 48 százaléuk valamilyen felső határhoz kötötte ezt, és 32 százaléuk az alacsonyabb (3000 forintos) összeget jelölte meg a megadott alternatívák közül. S bár az aktív keresőknek többé-kevésbé valószerű elképzeléseik voltak az adózási kötelezettségeikről, az ő körükben sem volt ritka az irreális helyzetbecslés, különösen a fizikai dolgozók esetében.

Ennél is több tisztázatlanságról tanúskodtak az adózás konkrét módozatairól alkotott elképzelések. Így a megkérdezetteknek csak a 43 százaléka volt tisztában azzal, hogy a bruttószítés a főmunkaidős nettó kereset szinten tartását is jelenti majd. Az aktív keresők tájékozottsága jelentősen meghaladta az inaktívakét, de az előbbiekkörében is 50 százalék maradt azoknak az aránya, akik helyesen értelmezték ezt a közkeletűvé vált fogalmat.

Komoly tanácstalanság mutatkozott az adófizetés gyakorlatát illetően is. A válaszolóknak csak 32 százaléka tudta, hogy a munkaviszonyban álló adófizetőknek minden hónapban előleget kell majd fizetniük a

* A felmérés az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán készült.

rendszeres jövedelmük után. Számos tévhit él a különböző adómentességekkel és az adózási visszatérítésekkel kapcsolatban. A megkérdezettek többsége úgy vélte, hogy a gyed és a táppénz nem tartozik a személyi jövedelemadó által érintett bevételek közé (83, illetve 70 százalék). 43 százalékuk azt gondolta, hogy a gyerekek beiskolázási költségei csökkenteni fogják az adóalapot. Ugyanennyien nem tudták azt, hogy az állam visszatéríti azt az adót, amit az építkezési kölcsönök törlesztésére fordított pénzből von le, és 39 százalékuk nem tudta ezt a lakáscélú pénzmegtakarításokról. És ami különösen figyelmet érdemel: a lakáshoz jutás kérdésében leginkább érintett, 21—30 éves korcsoport tagjai az átlagosnál is tájékozatlanabbak voltak ezen a téren.

A személyi jövedelemadóra vonatkozó ismeretek szintjét az iskolázottság határozta meg a legerőteljesebben. Az iskolázottságával közel azonos volt az anyagi-jövedelmi

tényezők együttes magyarázó ereje. A személyes jövedelemnek mint az érintettség legközvetlenebb tényezőjének szerepe legkézenfekvő. Ám az ismeretek szintjét ennél is jobban befolyásolják az anyagi ellátottság olyan tényezői, mint a lakáskomfort és a vagyontárgyakkal való ellátottság. Másfajta érintettség hatása nyilvánult meg abban, hogy a családosok, a gyerekeket nevelők az átlagosnál tájékozottabbak voltak ezekben a kérdésekben.

A fenti összefüggéseket együttesen tekintve általánosságban elmondható: az alacsony iskolázottságú, kevésbé ellátott csoportok tagjai különösen keveset tudtak a személyi jövedelemadóról. Jelentős részük 1988-tól maga is adófizetésre kényszerül. Számukra a rendelkezések — már a bennük való eligazodást tekintve is — különösen sok buktatót tartogatnak.

Tardos Róbert

In the fall of 1987 the majority of people were still fairly confused about how to pay tax, on what base and how much in the future.

Drámai változás

A gazdasági közhangulat alakulásáról

1987 őszén az emberek sokkal rosszabbnak tartották az ország gazdasági helyzetét, mint egy évvel korábban. Az országos és a személyes helyzet megítélése egyre közelebb kerül egymáshoz. ●

1986 során +17,0-ről —4,3-re esett az ország gazdasági helyzetének megítélését tükröző mutató értéke. Akkor ezt drasztikus közhangulati változásként értékeltük. Ennek fényében az 1986 ősze és 1987 ősze kö-

zötti változásokat drámainak nevezhetjük: a két időpont között —4,3-ről — 39,8-re zuhant a mutató értéke.

Arra, hogy a gazdasági közhangulat ilyen rövid idő alatt ilyen sokat romoljon, csak

● A felmérés az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán készült.

egyszer volt példa közvélemény-kutatásaink történetében: 1978 és 1979 között. Akkor azonban egy széles körű és gyakorlatilag mindenkit érintő központi áremelés váltotta ki a vélemények erőteljes elmozdulását. A sokkhatás elmúltával jelentősen javult az ország gazdasági helyzetének és perspektíváinak megítélése, és ismét túlsúlyba kerültek az optimista vélemények. Az utóbbi évek ezen a téren is változást hoztak: a gazdasági helyzet megítélése a kedvezőtlen intézkedések sokkolo hatásának elmúltával sem javul, sőt — ha lassúbb ütemben is — tovább romlik. Ahhoz, hogy 1987-ben a pesszimizmus vált uralkodóvá, a két nagy áremelés mellett a jövőtől való fokozottabb félelem is hozzájárult. A felmérés idején a személyi jövedelemadó és a forgalmi adó Damoklesz kardjaként lebegett a lakosság felett, az emberek még egyáltalán nem tudták felmérni a hatásukat.

1987-ben a gazdasági helyzet megítélésével kapcsolatban minden kérdésben a borúlátó vélemények váltak dominánsakká. Majdnem kétszeresére emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik nagyoknak tartották az ország gazdasági nehézségeit, és egyharmaddal nőtt azoké, akik tartósaknak hitték ezeket. A perspektívák szűkülését tükrözi az a tény is, hogy ma már a lakosság több mint fele úgy véli, hogy a gazdasági nehézségek tartósak lesznek. Az emberek 36 százaléka a gazdaság stagnálására számított, 31 százaléuk pedig a gazdasági fejlődés lelassulására.

A legerőteljesebben az életszínvonal alakulásának kérdésében tolódtak el negatív irányban a vélemények. 27-ről 65 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik arra számítottak, hogy a következő egy-két évben csökken az életszínvonal. Továbbra is fennállt tehát az a jelenség, hogy a gazdaság országos perspektíváit még mindig kedvezőbben ítélték meg az emberek, mint az életszínvonal várható alakulását.

Az ország gazdasági helyzetét továbbra is a diplomások tartották a legrosszabbnak. Az ő körükben —33,5-ről —64,0-re zuhant a mutató értéke. Az érettségizetteknél —13,0-ről —51,8-re esett vissza, a nyolc osztályt végzetteknél +1,8-ről —32,3-re az en-

nél is kevesebbet végezetteknel pedig +8,8-ről —27,5-re. A pesszimista vélemények aránya tehát csaknem azonos mértékben növekedett a különböző társadalmi rétegekben, de a középkorúak, a fővárosiak és a párttagok az átlagnál is borúlátóbbak voltak.

1986 őszen még nagymértékben megoszlottak a vélemények abban a kérdésben, hogy az ország gazdasági helyzete jobb, ugyanolyan, vagy rosszabb-e, mint amilyen négy-öt évvel korábban volt (32, 25, illetve 39 százalék). 1987-ben már többségi véleménnyé vált, hogy az elmúlt évek az ország gazdasági helyzetének romlását hozták magukkal (75 százalék). Csak minden tizedik válaszoló mondta változatlanoknak és ugyanennyien javulónak az ország gazdasági helyzetét. A diplomások körében szinte kizárólagos nézeté vált, hogy a romlott gazdasági helyzet (92 százalék), de a legalacsonyabb iskolázottságú embereknek is csaknem kétharmada nyilatkozott így (63 százalék). Ez mindkét csoportnál 31—32 százalékos növekedést jelentett.

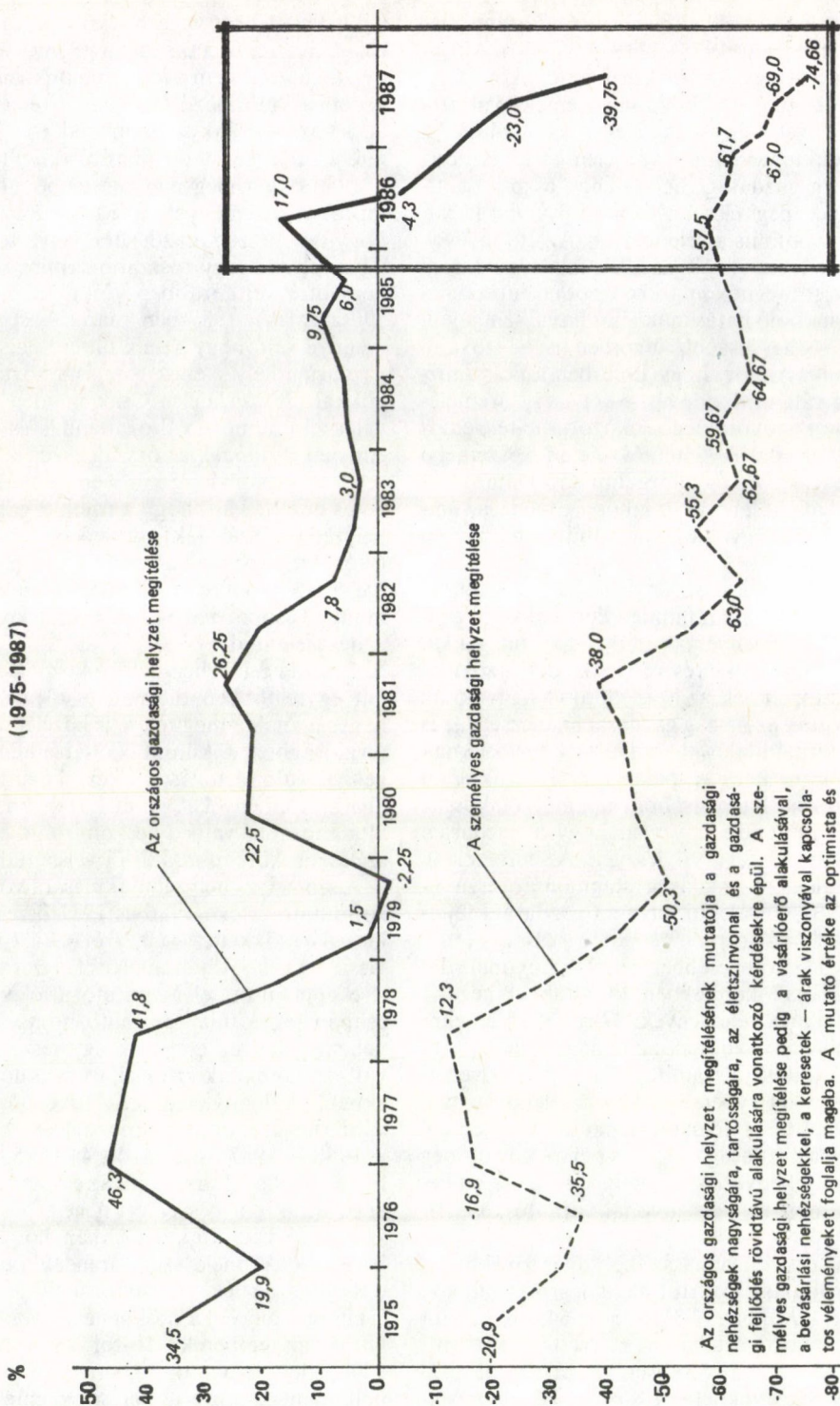
A gazdasági nehézségek fokozódásáról tehát egyre többen tudnak, és a problémák nagyságának a megítélése is közelebb került a valósághoz. A különböző társadalmi rétegekhez való tartozás ma kevésbé differenciálja a véleményeket, mint korábban. Egyre általánosabbá válik a pesszimizmus, és egyre szélesebb körben alakul ki válságtudat.

A személyes helyzet alakulására vonatkozó mutató értéke 1986 és 1987 ősze között kevésbé csökkent: —60,3-ről —74,7-re esett vissza. Az, hogy a személyes helyzet megítélése nem jutott el a mutató alsó értékéig, csupán annak tulajdonítható, hogy vásárlási nehézségeket az emberek egy része „csak” változatlanoknak értékeli, és nem növekvőeknek. A hiányjelenségek fokozódása további negatív irányú elmozdulást okozhat.

1986 és 1987 ősze között 44-ről 58 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik a beszerzési nehézségek növekedéséről számoltak be. Abban, hogy a reálberek csökkennek, szinte mindenki egyetértett (92 százalék). Csupán abban volt különbség, hogy ezt a csökkenést mekkorának látták az emberek. 16-ről 28 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik úgy ítélték meg, hogy a keresetek emelkedése

AZ ORSZÁGOS ÉS A SZEMÉLYES GAZDASÁGI HELYZET ALAKULÁSÁNAK MEGÍTÉLÉSE

(1975-1987)

Az országos gazdasági helyzet megítélésének mutatója a gazdasági nehézségek nagyságára, tartósságára, az életszínvonal és a gazdasági fejlődés rövidtávú alakulására vonatkozó kérdésekre épül. A személyes gazdasági helyzet megítélése pedig a vásárlóerő alakulásával, a bevásárlási nehézségekkel, a keresetek — árak viszonyával kapcsolatos véleményeket foglalja magába. A mutató értéke az optimista és a pesszimista válaszok különbségét jelzi, értékük +100 és —100 között mozoghat.

egyáltalán nem fedezi az árakét. Szinte változatlan maradt azoké, akik úgy látták, hogy a jövedelmek növekedése csak kisebb részben ellensúlyozza az áremeléseket (50, illetve 53 százalék), és 16-ról 9 százalékra csökkent azoké, akik úgy vélik, hogy nagyobb részben kompenzálja ezeket. 71-ről 82 százalékra emelkedett azoknak a kérdeztetteknek az aránya, akik azt tapasztalták, hogy 1987-ben kevesebbet tudtak vásárolni jövedelmükből, mint 1986-ban. Sőt a jövedelmek csökkenésének mértékét kifejező válaszok is átrendeződtek: azoknak az embereknek az aránya nőtt, akik úgy érezték, hogy 1987-ben lényegesen kevesebbet tudtak vásárolni.

Az emberek több mint háromnegyede azt gondolja, hogy az árak emelkedése kizárja az életszínvonal emelkedését. (1986 őszén még kevesebb, mint kétharmaduk vélekedett így.) Bár a kérdés elvileg közgazdasági ismeretekre vonatkozik, a válaszok a lakosság egyre negatívabb tapasztalatait összegzik: azt, hogy hazánkban az áremelkedés együtt jár az életszínvonal csökkenésével.

Napjainkra eljutottunk oda, hogy az egyes társadalmi rétegek között gyakorlatilag nem mutatható ki különbség személyes anyagi helyzetük értékelésében.

Az országos és személyes anyagi helyzet értékelése — a korábbi évek tendenciáival ellentétben — egyre közelebb kerül egymáshoz. Más szóval az emberek kevésbé látnak különbséget a saját helyzetük és az ország helyzetének alakulása között.

A jelenlegi gazdasági helyzet megítélésének drámai változása maga után vonta a közelmúltnak és a közeljövőnek a korábbi borúlátóbb értékelését.

1986 telén az emberek egyharmada, 1987 telén pedig már a fele vélekedett úgy, hogy az elmúlt egy-két évben lelassult az ország gazdasági fejlődése. Ugyanakkor 36-ról 28

százalékra csökkent azoknak az aránya, akik ugyanolyannak látták a gazdasági fejlődés ütemét, és 20-ról 13 százalékra azoké, akik gyorsabbnak tartották.

Hasonló változás következett be az életszínvonal alakulásának megítélésében. 36-ról 48 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik úgy látták, hogy az elmúlt időszakban csökkent az életszínvonal, és 37-ről 28 százalékra esett azoké, akik úgy ítélték meg, hogy változatlan maradt.

A jövőtől, az elszegényedéstől való félelmet tükrözi az a tény, hogy számottevően emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik már azzal is kiegyeznének, ha jelenlegi életszínvonalukat, anyagi helyzetüket meg tudnák őrizni a következő négy-öt évben. 1986 őszén még az emberek 47 százaléka mondta azt, hogy teljesen elégedett lenne, illetve elfogadhatónak tartaná, ha a mostani nívón tudna élni. Egy évvel később már 55 százalékuk vélekedett így.

A fentiekkel párhuzamosan növekedett a lakosság bizonytalansága azzal kapcsolatban, hogy meg tudja-e valósítani a jövőre vonatkozó terveit, elképzeléseit. Míg 1986 őszén az emberek egynegyede (teljesen) biztos volt abban, hogy sikerül megvalósítani az elkövetkező négy-öt évre vonatkozó terveit, 1987 őszén már csak 16 százalékuk hitt ebben. Ugyanakkor 22-ről 35 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik nagyon bizonytalanok voltak abban, hogy sikerül-e valóra váltaniuk terveiket.

Ezek a változások azt mutatják, hogy a felnőtt lakosság — miközben egyre inkább tudomásul veszi a gazdasági realitásokat, az ország és az egyes emberek előtt álló nehézségeket — fokozatosan elveszti biztonságérzetét és bizakodását.

Vásárhelyi Mária

➔ The economic situation of the country was considered much worse in the fall of 1987 than a year earlier. The judgement of the national and the personal situation is getting closer and closer to each other.

Növekvő elégedetlenség

A lakosság általános közérzetéről

A saját jövőjüket az országénál is borúlátóbban ítélik meg az emberek. 1987-ben radikálisan csökkent azoknak az aránya, akik reményekkel tekintettek a következő évre. ●

1987 tavasza és ősze között tovább romlott a lakosság általános közérzete. Az év első felében 68 százalékot tett ki azoknak az embereknek az aránya, akik csak egy kicsit voltak elégedettek vagy egyáltalán nem voltak elégedettek „azzal, ahogyan a dolgok mennek az országban”. Az év második felére ez az arány 81 százalékra emelkedett. A legszembetűnőbb változás a legfiatalabbak és a legidősebbek közérzetében következett be. A 18—25 évesek körében már tavasszal is megfigyelhető széles körű elégedetlenség (74 százalék) általánossá vált (91 százalék). Még nagyobb változás történt a 60 év felettek körében (44, illetve 67 százalék). Általános tendencia, hogy azok a társadalmi csoportok, amelyek korábban viszonylagos elégedettségükről adtak számot, egyre jobban közelednek a már korábban is elégedetlenebb csoportokhoz. Így a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségű csoportok közötti 35 százalékos különbség 24 százalékra csökkent, mivel az előbbiek esetében a kicsit vagy egyáltalán nem elégedettek aránya 65 százalékra emelkedett, az utóbbiak esetében pedig 89 százalékra.

Az emberek többsége az 1988-as évet sem ítélte meg bizakodóan. Az ország következő évére gondolva 51 százalékuk érzett aggodalmat, 38 százalékuk reményeket, s 11 százalékuk mindkettőt.

Az iskolai végzettség emelkedésével csökken az optimisták aránya, és növekszik a pesszimistáké. A legalacsonyabb végzettségűek 52 százalékával szemben a legmagasabb végzettségűeknek csak 28 százaléka nézett reménykedve 1988 elé. A legkevesebb bizakodó a legfiatalabb (18—25 éves korosztályban fordul elő (31 százalék).

Bár Magyarország következő éve az emberek többségét aggodalommal töltötte el, az ország következő évtizedein most sem gondolkodtak többen, mint az előző két évben (62 százalék). Az egyes társadalmi csoportok közötti különbségek is az elmúlt évekhez hasonlóan alakultak: az iskolázottabbakat és a párttagokat jobban foglalkoztatta az ország távolabbi jövője.

Az ország jövőjén gondolkodók között 1985 óta egyre kevesebben vannak azok, akik reménykednek (58, 52, 45 százalék), az aggódók aránya viszont emelkedik (30, 32, 44 százalék). Az ambivalensek aránya a három évben 12, 16, 11 százalék volt. Úgy tűnik tehát, hogy 1986-ban a reménykedők egy része bizonytalanná vált, majd 1987-ben a bizonytalanok egy része egyértelműen aggodni kezdett. Az iskolai végzettség szerinti csoportok között bizonyos kiegyenlítődés ment végbe. 1985-ben a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzettek 60 százaléka reménykedett, a diplomásoknál ez az arány 48 százalék volt. 1987 őszen mindkét csoportban 45 százalék fejezett ki reménykedést. A párttagok körében a vélemények bizonyos hullámlázása figyelhető meg. Náluk az ország távolabbi jövőjének megítélése 1986-ban érte el a mélypontot: ekkor az előző évi 62-ről 49 százalékra esett vissza az optimisták aránya. 1987 őszére viszont — nem kizárt, hogy

● A felmérés 1987 őszen készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán.

a kibontakozási program hatására — újból azok kerültek többségbe, akik reménykedtek a következő évtizedekben (58 százalék).

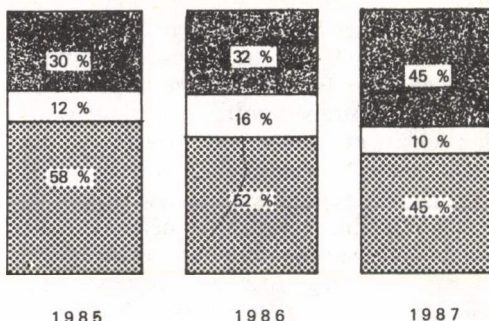
A saját életük perspektíváit az ország kilátásainál is borúlátóbban ítélték meg az emberek. Míg 1985 és 1986 között lényegében változatlanok maradtak a lakosság várakozásai, 1986-ról 1987-re jelentős változás ment végbe ezen a téren. Radikálisan csökkent, mintegy a felére apadt azoknak az embereknek az aránya, akik reménykedve tekintettek az előttük álló évre (64, illetve 31 százalék). Ezzel párhuzamosan több mint kétszeresére növekedett az aggódók száma (23, illetve 56 százalék). A vélemények az általános iskolát végzetek körében rendeződtek át legjobban: ebben a csoportban majdnem megnégyszereződött, 16-ról 61 százalékra nőtt az aggódók aránya. Valamivel kisebb, de még mindig figyelemreméltó mértékben, 31, illetve 36 százalékkal emelkedett a pesszimisták aránya az érettségizettek és a diplomások körében.

A fiatalok — a 18—25 évesek — közül ma hatszor annyian gondolnak aggodalommal a következő évre, mint egy évvel korábban (56, illetve 9 százalék). A negatív irányú változás a 26—40 évesek esetében is majdnem ilyen drasztikus: 17-ről 59 százalékra emelkedett a pesszimisták aránya. Az aggódók arányának növekedése, ha nem is ilyen mértékű, még mindig számottevő az idősebb korcsoportokban: kétszeres a 41—60 éveseknél és másfélszeres a legidősebeknél. Ezek az eredmények egyben azt is jelentik, hogy amíg 1986-ban az életkor emelkedésével fokozatosan nőtt az aggódók aránya, 1987-ben az aktív korúak körében kiegyenlítődtött, és nagyobb lett, mint a 60 év feletiek esetében.

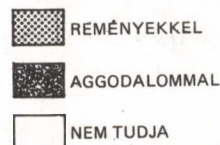
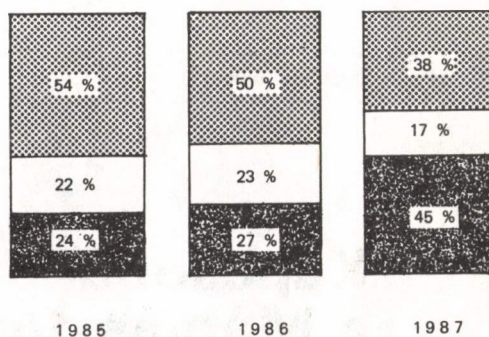
A pesszimisták aránya jobban nőtt a pártönkívüliek, mint a párttagok körében. Figyelemreméltó viszont, hogy ez utóbbiak között az elmúlt év során megháromszorozódott az ambivalensek — az egyszerre aggódók és reménykedők — aránya.

Valószínűleg a növekvő szorongás fejeződik ki abban is, hogy 1986-ról 1987-re számottevően (49-ről 66 százalékra nőtt azoknak az embereknek az aránya, akik azt állítják: szoktak gondolkodni azon, hogy a következő évtizedekben milyen lesz az életük.

HOGYAN GONDOL AZ ORSZÁG JÖVŐJÉRE?

HOGYAN GONDOL A SAJÁT JÖVŐJÉRE?

A növekedés nagyjából hasonló mértékben érintette a különböző társadalmi csoportokat. Így változatlanul az iskolázottabbakat, a fiatalabbakat és a párttagokat jellemezte jobban, hogy gondolkodtak a távolabbi jövőjükön.

A távolabbi jövővel kapcsolatban is a pesszimista beállítottság lett a gyakoribb. A következő évtizedekre gondolóik körében 1985-ben 24, 1986-ban 27, 1987-ben pedig 45 százalék volt az aggódók aránya, és 54, 51, illetve 38 százalék a reménykedőké. Szinte természetesnek mondható, hogy a legnagyobb negatív változás a középkorúak távlati jövőképében történt. A reménykedők aránya már csak a harminc éven aluliak és

a diplomások körében haladja meg az aggódókat.

Ez a változás nem egyszerre zajlott le a különböző iskolázottsági csoportokban. A közép- és a felsőfokú végzettségűek között már 1986-ra számottevően (mintegy 10 százalékkal) megnőtt az aggódók aránya. Ez a tendencia 1987-ben is folytatódott, sőt, a középiskolát végzeteknél fel is erősödött. Az alacsonyabb végzettségűeknél csak 1987-ben következett be fordulat, az aggódók arányának mintegy 20 százalékos növekedésével.

Mindezzel együtt a lakosság általános

közérzete is romlott. Az emberek többsége mindhárom időpontban közepesnek tartotta a közérzetét (53, 52, illetve 54 százalék), de 1987 őszére 33-ról 25 százalékra csökkent a jó (vagy nagyon jó) közérzetűek aránya, és 14-ről 21 százalékra nőtt a rossz (vagy nagyon rossz) közérzetűeké. Hangsúlyozni kell, hogy ez a változás a lakosság egészét tekintve az elmúlt években következett be. A magasabb végzettségűeknél és a párttagoknál a közérzetromlás fokozatosan, az elmúlt két év során ment végbe.

Szurkos Mária

People are even more pessimistic about their own future compared to that of the country. The ratio of hopeful radically decreased in 1987.

Kapcsoljuk a Mátyás-templomot

Vélemények az első televíziós istentiszteletről

A budapestiek túlnyomó többsége helyeselte a karácsonyi éjféli mise közvetítését, és nagy részük egyetértene azzal, hogy több vallásos műsor legyen a tévében. ●

Az éjféli mise közvetítését öt nappal később a budapestieknek csupán 22 százalékta tartotta a karácsonyi műsorok újszerű vagy szokatlan mozzanatának. Ennél valamivel többen beszéltek általánosságban arról, hogy a tévében a megszokottnál több volt a

karácsony vallásos jellegét hangsúlyozó műsor (27 százalék).

A kérdezés idején csaknem négyszer annyian tudtak a mise közvetítéséről, mint ahányan ezt újdonságként tartották számon. A fővárosiak 62 százaléka már az adás

- A felmérés 1987. december 29-én készült a budapesti telefon-előfizetők körében. A megkérdezettek a nem, az életkor és az iskolai végzettség szempontjából megközelítően reprezentálták a főváros lakosságát. Az elkészült interjúk száma 190 volt.

előtt tudomást szerzett a közvetítésről, 17 százalékuk viszont csak utólag hallott vagy olvasott róla. (21 százalékuk a kutatásból tudta meg, hogy volt ilyen közvetítés.) A vallásos emberek és a férfiak az átlagosnál nagyobb arányban értesültek az adásról.

A közvetítés tervét a műsorújság még nem közölte, mivel az előkészítő tárgyalások lapzárta után fejeződtek be. A közvetítésről tudók elsősorban magából a tévéből értesültek a műsorváltozásról (45 százalék), de az újságokból és személyes forrásból is sokan tájékozódtak (27, illetve 26 százalék). Azok, akik csak az adás után szereztek tudomást a közvetítésről, főleg személyes forrásból: rokonoktól, ismerősöktől és munkatársaktól értesültek róla.

A televíziós misét a budapestiek 28 százaléka nézte végig, és további 9 százalékuk látta a közvetítés egy részét (többnyire az elejét). Ez az egyharmad körüli arány minden bizonnyal több, mint ahányan egy-egy alkalommal részt vesznek a katolikus templomokban éjféli misékben. Ezen az elektronikus misén azonban csak olyanok vehettek részt, akik már előzetesen is tudtak róla. Mint jeleztük, ilyen volt a budapestiek 62 százaléka. Ha őket tekintjük potenciális közönségnek (azaz 100 százaléknak), akkor a budapesti tényleges közönség összesen 58 százalékot tesz ki. (Ebből 44 százalék nézte végig a közvetítést, és 14 százalék ennek egy részét.)

A nézők között a nők, a vallásosak és az ötven éven felüliek képviseltették magukat az átlagosnál magasabb arányban. (Az említés sorrendjében 63, 70 és 71 százalékkal.) Az előzőleg tájékoztatlanok közül 64 százalék mondta azt, hogy megnézte volna az éjféli misét. Velük kiegészülve a nézőszám elérte volna a budapestiek 60 százalékát.

Az első televíziós istentiszteletet a budapestiek 58 százaléka nagyon jelentős eseménynek minősítette; 31 százalékuk közepes jelentőségűnek ítélte, és csak 7 százalékuk nem tulajdonított neki jelentőséget. A közvetítést főleg a vallásos érelműek (84 százalék), az 50 évesnél idősebbek (73 százalék) és a középfokú végzettségűek (70 százalék) tartották jelentős eseménynek.

Annak ellenére, hogy az adás jelentőségéről elég erősen megoszlottak a vélemények,

a budapestiek döntő többsége, 89 százaléka helyeselte ezt. A legnagyobb különbség a vallásos és nem vallásos kérdezettek véleménye között mutatkozott; az előbbieket szinte kivétel nélkül helyeselték a döntést.

A közvetítést helyeslők 38 százaléka kifejezetten a *vallási* igények kielégítésére és a vallásgyakorlat megkönnyítésére vonatkozó érvekkel támasztotta alá véleményét. 33 százalékuk a karácsonyi *ünnepkultúra* vallási eredetéről, a vallási hagyományok ismeretének fontosságáról és arról a kívánatos hatásról beszélt, amit a vallási hagyományok ápolása főleg a fiatalok erkölcsi tartására gyakorolhat. Végül ugyancsak 33 százalékuk a vallásszabadság, valamint az állam és az egyház közti jóviszony fontosságára hivatkozott, és arról beszélt, hogy ez a gesztus lelki vigaszhoz és kárpótláshoz segít némeleket az anyagi-gazdasági tekintetben elszegvedett hátrányokért.

A vallási szempontokra inkább a nők, a kevésbé iskolázottak és a vallásos érzelmű emberek hivatkoztak, a politikaiakra pedig a nem vallásosak, a magasabb végzettségűek és a férfiak.

A közvetítéssel kapcsolatos fenntartásikat alig néhányan indokolták meg. Volt, aki arra hivatkozott, hogy a vallási igények kielégítésére megvan a lehetőség a templomokban. Mások arról beszéltek, hogy ez a közvetítés (is) csak a rossz közhangulat csillapítását szolgálta.

A vallási szertartások gyakoribbá válását a televízió képernyőjén kevesebben támogatnák, mint ahányan az éjféli mise közvetítését helyeselték. A fővárosiak 68 százaléka értene egyet ezzel, 15 százalékuk számára közömbös volna és 10 százalékuk ellenezné. (3 százalékuk ezt a közvetítést is ellenezte, 4 százalékuk pedig nem tudott válaszolni.)

A budapestiek 76 százaléka ugyanakkor helyeselné, ha a televízió más vallások istentiszteleteit is közvetítené, 12 százalékuk számára lenne ez közömbös és 5 százalékuk ellenezné. A katolikus vallásúak toleránsabban foglaltak állást ebben a kérdésben, mint a más vallásúak: az előbbieket 80 százalékkal szemben az utóbbiak csak 69 százalékos arányban helyeselték a nem katolikus istentiszteletek közvetítését.

A budapestiek 60 százaléka azt gondolta,

hogy az emberek többsége rokonszenvvel fogadná, ha a televízióban egyáltalán lenne, illetve több lenne a vallásos műsor. 11 százalékuk úgy vélekedett, hogy a többség közömbösen fogadná ezt, és csak 7 százalékuk számított ellenséges reagálásra. A megkérdezettek 7 százaléka nem tudott válaszolni, 15 százalékuk pedig úgy vélekedett, hogy a reagálás elsősorban a vallásosságtól függne. S valóban, — ezúttal szinte csak a vallásosság osztotta meg a véleményeket: a hívők 77 százalékaival szemben a nem hívők csak 50 százalékos arányban gondolták azt, hogy a közvélemény kedvezően fogadná a vallásos

műsorok szaporodását. Feltűnő volt ugyanakkor a 30 éven aluli fiatalok bizonytalansága : 17 százalékuk nem tudott válaszolni, 20 százalékuk az emberek vallásosságától tette függővé a reagálást, 23 százalékuk számított közömbös fogadtatásra és 10 százalékuk ellenségesre. Ezek az arányok rendre elérték vagy meghaladták a középkorúak és idősebbek ugyanilyen értelmű válaszainak *kétszeresét*. Ezzel szemben a fiatalok feleannyian sem (30 százalék) számítottak a vallásos műsorok kedvező fogadtatására.

E. S.

A big majority of the Budapest citizens agreed with the broadcasting of the Midnight Mass at Christmas and many would favour more religious programs in television.

Magyar halottaskönyv

Mauzózeum. ELTE Bölcsész Index
Centrál könyvek, 1988.

„Az, hogy az ember tudja, hogy meg fog halni, egy egészen újféle lelki betegségnek a lehetőségét jelenti, és valószínűleg ez van mind a politika, mind a vallás legfőbb, legvégsőbb indítékainak gyökerénél, és ez pedig a félelem tudata. Félni fél mindenféle élőlény, amikor egy konkrét veszedelemmel szembekerül — a félelem egy mechanizmus, mely segíti is a veszedelemmel szemben való helytállásra —, aki azonban tudja, hogy meg fog halni, az eljut ahhoz, hogy féljen saját gondolataitól.”

A fenti gondolat Bibó Istvántól való, Szántó János idézi a mai keresztény halálszemlélettel foglalkozó dolgozatában. Ez a tanulmány is szerepel az ELTE Bölcsész Index Centrál könyvek sorozatának február közepén megjelent új kötetében, a

Mauzóleumban, mely a halálirodalom köréből ad széles körű válogatást.

Bibóval kellett kezdenem, mert ő ad alkalmat arra, hogy megpróbáljam elbeszélni egy félelem történetét. Úgy érzem, ez a személyesség e helyütt megkerülhetetlen, mert amint Heidegger mondta: „A halál világossá teszi az ittlét ama struktúráját, hogy az ittlét mindig az enyém . . .”

Amikor olvasni kezdem a Mauzóleumot, elemi erejű ellenkezést és viszolygást vált ki belőlem a kötet látszólag szentvitenül tárgyilagos hangvétele. Irtózom, vagyis nem merek félni. Próbálok hazudni, nincs közöm ennyi hűvös tárgyyszerűséghez, állítom, én ennél bensőségesebb, bizalmasabb viszonyban vagyok a halállal: azt hazudom, hogy nem félek. Jó ideig csak kézbe veszem, s gyorsan le is teszem a könyvet, csak lapozgatom előre, hátra, ám mindig épp azokat a helyeket kell felütnöm, amelyek a leginkább viszolyogtatnak: a halálnevek és a hulla orvosi leírását, illetve Jelenczki István Hasadék című prospektura-fotó sorozatát, mely — talán a mihez tartás végett — mindjárt a kötet elején, a szerkesztői előszavak után következik. Azonosíthatatlan testrészetek, a szíke nyomán felszakadt bőr, a hús, amint puhán, vértelenül kifordul e hasadék két partján, és a kíváncsisággal elegyedő iszonyat; akárhá valamely képeslap játékos feladványán töprengenek: mit látok, mi ez, ez vajon hol látható az emberen? Nem tudom amiképp nehezen ismerem fel a — címlapon is szereplő — kettéfűrészelt koponyatetőt, a felülről fényképezett, gondosan kitisztított agykoponyát is, csak az igazít el, amit látásból ismerek, bár e képen alig látható: a fülek felső pereme, s köröttük az a néhány hajszál.

Végül mégis ezek a fotók segítenek. Legyőz a félelem, vagy talán én győzöm le őt, amikor vállalom a könyvet. Olvashatok.

A Mauzóleum megrázó erővel figyelmeztet felkészültségünkre, a halállal való komoly és őszinte szembenézés elkerülhetlenségére. Mert ahogy Parsons amerikai szociológus írja: „Minden kultúrának valamilyen végső jelentést vagy utalást, meghatározó választ kell adnia a halálra” — a mi kultúránk pedig ezt mind kevésbé cselekszi meg. A Mauzóleum vékony, fekete szegéllyel keretezett lapjai olybá tűnnek, mintha e tehetetlen, beteg kultúra partecédulái lennének; mitológiai, történeti, pszichológiai és néprajzi dolgozatok, keleti halottaskönyvek és a hulla orvosi leírása, a háború, a színház és a mindennapi cselekvés halálhoz

fűződő viszonya, különböző vallási és polgári temetkezési szokások ismertetése, esszék a mámorról, a halhatatlanságról és a rítusról.

Halálra halál, 450 hosszú oldalon át; akárha ellensúlyként tehetnének mulasztásainkkal szemben egy elképzelt mérleg másik serpenyőjébe.

Adamik Lajos, Jelenczki István és Sükösd Miklós nagy könyvet szerkesztett a szónak nemcsak átvitt, de konkrét értelmében is, s ez e helyütt nem olcsó szójáték csupán. A Mauzóleum esetében ez a hatalmas, már-már anakronisztikus terjedelem és formátum is igen-igen fontos, mert miképp a Biblia vagy egy alapos szótár, akképp a halállal foglalkozó irodalom is megköveteli a maga corpusát. Ez pedig nem a szerkesztők hiú becsvágyának, épp ellenkezőleg, a vállalkozás komolyságának, a téma ismeretének és tiszteletének kifejezője. Mert bár a halált kötetbe szorító összeállítás nem/sem törekedhet teljességre, azért mégsem képzelhető el olyan zsebkönyvecskének, mint mondjuk a Legszebb szerelmes versek; olyannak kell lennie, hogy az asztal szakadjon be alatta. Hát ez olyan. A szó átvitt értelmében is, például azért, mert láthatóan koncentrálni arra, hogy anyagának jelentős részét abból a körből válogassa, mely eddig alig vagy egyáltalán nem volt hozzáférhető a magyar olvasók számára. Ez pedig a tibeti és egyiptomi halottaskönyvekre éppúgy vonatkozik, mint C. G. Jung-ra vagy Gottfried Benn-re, Tadeusz Kantorra vagy Hermann Nitschre.

Az időszámításunk szerint második század Rómája egzaltált, öncsonkító misztérium, vallásai- val, a kései középkor haláltánc vízióival és fekete mágiájával a romantika „tébolyult” költőivel avagy a századforduló és a századelő az expresszionizmus és a szecesszió köntösében — csak néhány olyan híres és hírhedt korszaka kultúránknak, midőn a gondolkodás középpontjában a halál, a halállal való szembenézés állott. Racionálisan közelítve a legönpusztítóbb vágyakat a legváltozatosabb örületeket és a legeszeveszettebb félelmeket lajstromozhatjuk ezekből az időkbelől, mégis megrendítően magasztos és reményteljes látni az embert, aki éli a halálát: együtt él vele, mert érzi vagy tudja, másképp nem cselekedhet.

Nem paradoxon, hanem törvényszerűség, hogy önpusztításban, örületben és félelemben a mi időnk sem szenved hiányt, jóllehet a „modern én” mára a fejlődés olyan képzelte magasába jutott, ahol hite szerint életén nem vehet erőt a halál, hiszen azt csupán fatális véletlennek képes tekinteni.

A végső dolgok, kikezdzhetetlen hatalmát azonban mi sem bizonyítja jobban, hogy míg az úgynevezett civilizált világ racionalitásának mindenhatóságát hirdetve az elmúlt ötven évben egyre hisztérikusabban igyekszik eltussolni, nem létezőnek

tudni a halált — mely szilárdnak hitt módszertanával nem közelíthető meg, kategóriarendszerébe nem gyömöszölhető bele —, addig jelenléte még nyomasztóbban nehezedik rá, mint amikor vállalta a szembenézést.

Az ember talán még sosem volt olyan felkészületlen és esélytelen a halállal szemben mint ez idő szerint, s bizonyos, hogy ez az esélytelenség az életére vonatkozik.

Mindezek ellentétéleként a tibeti halottaskönyv magától értetődő békéjét állíthatom ide például, úgy, ahogy Somlai György interpretálja: „Amennyiben rendelkezünk a kellő gyakorlattal, és tudjuk, miféle is szellemünk-elménk valódi természetű, akkor a halál pillanatában semmi mást nem kell tennünk, csak ott lenni.”

Lőrinczy Attila

Bétára várva

Márcki Imre — Zelnik József (szerk.): Videó-Alfa, Műzsák Közművelődési Kiadó, Bp. 1987.

A Videó-Alfa kötet szerzőgárdája olyan ritka, kedvező lélektani pillanatok kezdett munkához a nyolcvanas évek közepén, amikor — a már

fenyegető gazdasági körülmények között — úgy tűnt, hogy világméretű sikere során a videózás Magyarországot sem kerüli el, sőt a szocialista országok közül meggyökerezésére nálunk van a legtöbb reális remény. Hogy ebből mi és hogyan valósul meg, erről később lesz szó.

A szerkesztők láthatóan mindent összegyűjtöttek és mindent el akartak mondani, amit a videózásról el lehetett és érdemes volt elmondani. Ez a mindent akarás némileg kárára is vált a kötetnek. Arányai eltorzultak, több mint fele részét teszi ki a műszaki leírás és a gyakorlati kézikönyvbe való információk és adatok tömege. Ez a rész a videó alapvető működési elvét, a kameramozgatás fortélyait, a rendezés lehetőségeit ugyanúgy tartalmazza, mint a stúdió kialakítását vagy a trükkfelvételt és a vágástechnikát. Mindezeknek a tudnivalóknak önálló kötetben való szerepeltetése talán szerencsésebb lett volna.

A könyv újdonság jellegét a második rész tartalmazza, amely a videózás társadalmi-művészeti hatásával és lehetőségeivel foglalkozik, illetve azal, ami ebből Magyarországon megvalósult. A társadalmi használatba vétel példái már felviláglantak e lehetőségekből valamit, bár inkább csak jelzészserűen. Ugyanígy inkább összefoglaló a videó és a közművelődés kapcsolatát elemző rész. Az itt összeállított „menü” arra utal, hogy sok területre behatolt már a videózás, illetve lehetőségeivel egyre több terület (vállalat, iskola, könyvtár) él, de arra is, hogy ez a használat még sokszor csak bizalmatlan ismerkedés egy vonzó, új eszközzel. A közművelődési intézmények tapogatózása a videózás felé pedig annak az egyenlőtlen szemléleti, intézményi és felszereltségi szintnek a veszélyeire int, amely közművelődésünk és oktatásunk egészét jellemzi.

A videózás a televíziózásból fejlődött ki, érhető, ha annak könnyebben kezelhető, egyénileg is előállítható, demokratikus változata kíván lenni. Ennek a törekvésnek a színvonalát nagyban a magyar amatőrfilmes hagyományok határozzák meg, valószínűleg ez a terület is húzza a legtöbb hasznót a videózásból. Kár, hogy viszonylag kevés szó esik a videó és a művészet kapcsolatáról, magáról a — ha van ilyen — videóművészetről, illetve annak egyik legmarkánsabb jelenségéről: a videoklipről. A videoklip évek óta nagymértékben jelen van a világ televíziózásában és a hazaiiban is, irányzatai és művészi törekvései ma már jól elkülöníthetőek. A videoklip megindult az önállóulás útján, megszűnt könnyűzenei műsorok mozgó kulisszája lenni. Egy korai elemzés sokban segíthette volna a videoklip-készítés művészi és tartalmi elveinek tisztázását.

Nem igazán lényegbevágóak azok a részek, amelyek a videó és a képzőművészet kapcsolatát elemzik, ezek gyakran megrekednek a műszaki

lehetőségek és problémák ismertetésénél. A szerkesztés során a könyv egészen más helyére került, pedig logikailag idetartoznék a számítógépes grafika, amellyel pedig — az adott kereteken belül — érdemben foglalkozik a kötet.

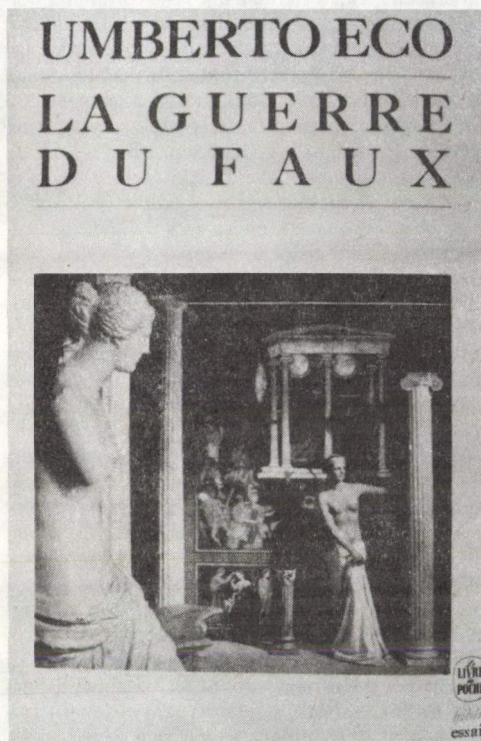
A Videó-Alfa érezhetően nagy figyelmet fordít a magyarországi kábeltelevíziózásra, amely a videóalkalmazás egyik speciális területe. Ez az a pont, amelyen a politikai demokrácia és az állampolgári kezdeményezés leginkább találkozhat, amelyben a videó valóban a jövő „új kommunikációs eszköze” lehet, sokkal több, mint technika. „A videót nem lehet naiv módon használni, az embernek a lehetőségek minden formáját meg kell ismernie. Így teremthetünk kedvező feltételeket a kreativitás, a kommunikáció problémáinak szélesebb megértéséhez” (W. Herzenroth, 170. oldal). A videózás így épül bele a helyi társadalmi fórumok megteremtésének és működtetésének folyamatában, így lesz a modern és sokoldalú tömegkommunikációs hálózat része.

A videóhasználat másik területe a kazetták problémája, ezek bejutása Magyarországra, használata, forgalmazása, kölcsönzése, másolása. És természetesen az ezzel kapcsolatos vámjogi, szerzői jogi problémák és előírások. A könyv itt is részletes eligazítást ad, ami persze a megírás óta eltelt hosszú idő alatt már alaposan megváltozott. Sajnos nem mindig olyan irányban és olyan mértékben, mint azt a videózás hívei és a tömegkommunikáció egészének érdekei kívánják. Szólni kell itt a kazetták minőségromlásának a problémájáról, amit a mértéktelen és rossz másolások okoznak, a forgalmazás és kölcsönzés máig megoldatlan helyzetéről. A Videó-Alfa kötet még aggodva teszi szóvá, hogy a Magyarországra bekerülő és főként a fiatalság által nézett kazetták között ijesztően nagy arányt képviselnek a horror- és pornófilmek. A mai nyugat-európai jelzések szerint ez a hullám lemenőben van, kérdés, hogy ez a tendencia mekkora fáziskéséssel fog hozzánk „begyűrűzni”. És egyáltalán — igen sok olyan nyitott vagy lappangó kérdés feszül a kötetben, amely izgalmas olvasmánnyá teszi, kortörténeti dokumentummá, de semmiképpen sem lezárt művé. Inkább egy sorozat kezdetévé.

A Videó-Alfa kötet szerzői nagyrészt a Közművelődési Információs Központ (népszerű nevén Selyemgombolyító), a Magyar Televízió és a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkatársai, tehát a tömegkommunikáció, a videózás, a kábeltelevízió elméleti és gyakorlati szakemberei. Ez biztosítékot jelent ugyan a meglévő eredmények körültekintő összegyűjtésére, de prognózisra ők sem igen vállalkozhatnak. A társadalmi felhasználás további lehetőségeiről, a — remélhetően megnyugtató — törvényi rendezésről majd egy következő kötetnek kell összefoglalást adnia. Egy

majdani Videó-Béta vagy Gamma már lemondhat az alapok aprólékos ismertetéséről, az alapítás kicsinyességeinek bevallásáról és teljes figyelmét annak a folyamatnak szentelheti, amellyel a videózás remélhetőleg hozzá fog járulni az információs társadalom magyarországi megvalósulásához.

Lukáts János

A hamis nyelv

Umberto Eco: *La Guerre du Faux*. Grasset, 1985.

Umberto Ecót Magyarországon mindenekelőtt mint A nyitott mű esztétikai elméletének megalkotóját ismerik. Ezzel a könyvével egy jólnevelt lukácsistának vitatkoznia illik, de nem kell szőröstül-bőröstül elfogadnia ahhoz, hogy azért kaput nyitó jelentőségét, amellyel a műalkotás befogadása és értelmezése sajátosságaira és sajátos viszonylagosságára irányította a figyelmünket, elismerje, értékelni tudja. És ismerik Magyarországon — persze csak hírből — a Rózsa neve című, közel hatszáz oldalas nagyregény megalkotója-

ként. A 14. században, az avignoni pápaság és a császárság politikai-ideológiai harcai idején játszódó történetet a szerző — maga vallotta be — számos idézettel, összekacsintással, kultúrhistoriai és történeti adalékkal terhelte meg, mert egy szűk és avatott közönségnek szánta. Mindezek ellenére — vagy éppen ezért? — elképesztő világsikeret aratott. Néhány esztendő alatt tizenhat nyelvre fordították le — ebben feltehetően nincs benne még a magyar változat, amely állítólag a nyomdában van már, s csak hónapok kérdése, hogy napvilágot lásson —, ötmillió példányban adták el, ami napjainkban egy nem kommerciális irodalmi alkotás esetében fantasztikus szám.

És hírből sem ismerjük — eltekintve talán az italianisták szűk körét — Umberto Ecót, a zsurnalisztát, a publicistát, aki főleg az Espresso, de más orgánumok — Paese Sera, La Republica, Alfabetta, Corriere della Sera, Quindici — hasábjain is jelentette meg azokat a cikkeket, amelyekből — néhány szimpózium-felhasználással kiegészítve — a Grasset és Fasquelle könyvkiadó zsebkönyvtár sorozata ezt a francia nyelvű kötetet közreadta. A válogatást alighanem maga a szerző végezte el, három olasz nyelvű esszégyűjtemény (mindhárom Bompiani adta ki) — az *Il costume di casa*, 1973; a *Dalla periferia dell'impero*, 1977; és a *Sette anni di desiderio*, 1983 — alapján. A tanulmánykötet a francia névadás keretségében a *La guerre du Faux* címet kapta, amit én — egy magyar kiadás esetén — inkább fordítanék *A hamisítványok háborújának* a pontosabb, *A hamiságok háborúja* helyett. Nyelvünkben ugyanis nem találok olyan formulát, amely egyszerre jelölhetné a hamisságot, a hamisítást és a hamisítványt, s bár Eco eme írásainak mindhárom a témája, mégis úgy gondolom, a kötet középponti gondolatát az általam javasolt cím fejezné ki leginkább.

Umberto Eco ugyanis nem moralistaként jelentkezik ezekben a tanulmányokban, hanem mint a strukturalista szemiotika egyik kimagasló mestere, aki a hamis kategóriáját társadalmi szempontból és társadalmi produktum mivoltában vizsgálja, mint a különböző nyelvek, beszédek, kommunikációk hamisságait, amelyek többnyire egy spontán mechanizmus hatására váltak hamissá, így a hamisban vagy a hamiságban feltelezett tudatosságról — a bibliai hamisságról — velük kapcsolatban nem beszélhetünk. Hamisítványok, de többnyire hamisítási szándék nélkül, őszintén és az eredeti, az eredetiség maszkjában vagy pátoszával jelentkezők.

Ezért nehéz felismerni és meghatározni hamiságukat. S ezért olyan izgalmas Ecónak ez a cikk- és tanulmánygyűjteménye, amely korunk szinte valamennyi specifikus hamisítványát elemzi — nem szaklapokba írt újságcikkekről lévén szó —

abban a sorrendben, ahogy azt akár a közélet, akár személyes életének eseményei, véletlenei aktuálissá tették számára. S ezzel az újságírói rendszerességével és következetességével szinte racionalizált krónikáját és katalógusát adja korunk új mitológiáinak, felfedve és helyenként mesterien kibogozva mindazokat a látszatokat, álságokat, pótcselekvéseket, a tudat mindazon társadalmi torzulásait, hamisságait, amelyekkel gyakran úgy találkozunk a hétköznapi életben, hogy észre sem vesszük azokat, más esetekben — mint teszem Jim Jones tiszteletes tömeges öngyilkosságot elkövető, fanatikus hívei esetében, 1978-ban — a váratlan, a meghökkentő esemény döbbenetével törnek ránk. Ez a könyv tehát bizonyos értelemben újratánít látni, vagy még pontosabban megtanít új módon látni, a felszín mögé hatolva, azzal, hogy felfegyverez a misztifikációk és misztériumok ama látszatai ellen, amelyek a modern társadalmi manipulációk következményeiként jelentkeznek mindazokban a kommunikációkban, amelyek életünket kitöltik. Mert ha Eco — éppen mivel újságírókról van szó — nem is törekszik, nem is törekedhet valamiféle rendszeres teljességre, kritikai módszerét — ugyancsak éppen azért, mert gondolatmenetét, leleplező nyomozását a mindennapi élet eseményeihez és híreihez kapcsolja — átadja nekünk, s ezzel a desifrirozás mesterségébe és művészetébe is beavat.

Még ha maga Eco szerényen ekképp jellemzi is ezt a sajtótevékenységét: „Megvan a maga — nem túlságosan korlátozó metódusa — ennek a mindennapos kommentáló tevékenységnek. Azon melegében, egy érzelem hatására, egy eseménytől ösztönözve fejt ki az ember reflexióit, remélve, hogy elolvassák, majd elfelejtik azokat. Mégsem hiszem, hogy valami törés van a közt, amit szakönyeimben, s a közt, amit az újságokban írtam. Kétségtelenül különbség van a hangvételben, mert napról napra olvasva az eseményeket, átfutva a lapot a politikai beszédektől a sporthirekig, a televíziótól a terroristák »höstetteiig«, nem indulunk ki elméleti feltevésekből, hogy nyilvánvalóvá tegyük a konkrét példákat, inkább az eseményekből indulunk ki, azokat «beszéltetjük», anélkül, hogy kötelezve lennénk véleges elméleti terminusokban foglalt konklúziókra. Vagyis a különbség abban van, hogy ha egy elméleti munkában hipotézissel állunk elő, ezt azzal bizonyítjuk, hogy szembesítjük a tényekkel. Egy újságírókban — tényeket arra használjuk, hogy leszűrjük belőle a hipotéziseket, de nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a hipotéziseket törvényekké formáljuk: javasoljuk azokat és az olvasók értékelésére bizzuk.”

Ez a formai, hangvételbeli különbség természetesen nem feltétlenül érinti a gondolat mélységét, eredetiségét, igazságát — csak a kifejtés módjának szisztematikusságát, alaposságát, és azt is

többnyire csak annak következtében, hogy az újságíróknak nem feltétele az előző kutatások reflektálása, a források és tudományos referenciák megnevezése, a téziseknek a meglévő konszenzushoz vagy vitákhoz, iskolákhoz viszonyítása. A szerző mintegy rezüméjét adja saját véleményének, amelyért annak logikájával, meggyőző erejével és önnönmaga hitelével szavatol. Éppen ezért van, hogy nem egy jelentős gondolkodó — Marxtól Sartre-ig, Camus-ig, Aronig, Buharinig és e sorban említhetjük Ecót is — bizonyult kiváló zurnalisztának is. Riporterként is, és azon a sávon is tevékenykedve —, illetve főleg azon a sávon tevékenykedve —, amely a publicisztika és az esszé határmezsgyéjén alakult ki. (Sajnálatos, hogy e nagy példák napjaink magyar sajtójában — szellemi közéletünk sznobisztikusan hierarchizált provinciális nagyképűsége következtében — oly kevés követője akad.)

Eco publicisztikáját is gondolkodói arculata — szemilógus volta — és egyértelműen baloldali elkötelezettsége határozza meg. „Politikai feladatnak tekintem — írja —, hogy megnyerjem olvasóimat egy állandó gyanakvásnak a mindennapi beszédekkel szemben, amiről a hivatásos szemiotikusok sokat tudnának mesélni, de aminek gyakorlása nem igényli a tudományos kompetenciát. Röviden: ezeket a szövegeket írva mindig úgy éreztem magam, mint az összehasonlító anatómia szakembere, aki minden bizonnyal technikai pontossággal tanulmányozza és írja le az élő szervezetek szerkezetét, de aki egy újságban nem arra keres lehetőséget, hogy a saját munkájának előfeltevéseiről és konklúzióiról vitatkozzon, hanem annak a sugalmazására korlátozza magát, hogy például minden reggel hasznos nyaki gyakorlatot végezz, előbb hússzor egymás után jobbról balra forgatva a nyakunkat, majd hússzor felülről lefelé, hogy elejét vegyük a meszesedés fájdalmainak. Ennek a «társadalmi tudósításnak», mint látjuk, nem az a célja, hogy minden olvasó anatómia-szakember legyen, hanem hogy egyfajta kritikus öntudatra tegyen szert saját izommozdulatait illetően.

Politikai aktivitásról beszéltem. Megtanulhatuk, hogy az értelmiségek különböző módon politizálhatnak, és közülük némelyek oly mértékben maradiak, hogy sokan kételkedni kezdenek az efféle vállalkozások legitimitásában. De a szofisták óta, Szókratész óta, Platon óta az értelmiség a maga beszéddel politizál. Nem mondom azt, hogy ez az egyetlen eszköz, de az író, a kutató, a tudós számára ez a fő eszköz, amelynek használata alól nem vonhatja ki magát. És az írástudók árulásáról beszélni szintén a politikai elkötelezettség egy formája. Tehát, ha egy újságíró, akkor politizál; és nemcsak ha a Vörös Brigádokról beszél, de akkor is, amikor a viaszmuzeumokról.”

Valóban. Az a cikksorozat, amelyet a kötet első fejezetében „Utazás a hiperrealitásban” alcímmel gyűjtött össze, s amelyben az amerikai viaszműzeumok, gigantikus szórakoztatóparkok, történelmi emlékgyűjtemények nyelvével, beszéddél foglalkozik (jómagam, aki nem vagyok szemiotikus, stílust mondanék) — sűrített politikum, amely európai szemmel az amerikai way of life mentalitásának, látásmódjának, manipulációs technikájának sajátosságait elemzi-vizsgálja, egy európai szemiotikus eszközeivel, nagyítóján keresztül. Közben egy olyan utazás érdekességeiben is részesít bennünket, amelyre a magyar olvasók többsége már csak anyagi okokból sem képes. Egy útirajz tudatosan megválogatott állomásain végigvezetve, tudós riporterként osztja meg velünk élményeit kommentárjaiban, s a rá- és felismerés élményéhez — amelyet a szerencsésebb helyzetben lévő nyugati olvasók talán megszerezhetnek maguknak — a megismerés élményét csatolja. Ránk bízva, a mi könnyebben megszerezhető élményeinkre, hogy az amerikai hiperrealizmus különösségeit — (és izlésficamait) összevessük mondjuk — a szovjet, de akár a magyar szocialista realizmus különösségeivel (és izlésficamáival). Felismerve a hamisítások csapdáit mind a kettőben.

„Az új középkor” című tanulmányában — amely a könyv második fejezete — is fellelhető az a sajátosság, hogy bár Eco a Nyugatról beszél (mindenekelőtt ott is az Egyesült Államokról), de mutatis mutandis — önmagunkat (a Keletet) is felismerhetjük abban, amit mond. Esszéjének — bár olasz szerzők könyveire, tanulmányaira reflektál benne — meghatározó élménye alighanem az úgynevezett kínai kulturális forradalom, amely — századunk barbarizálódásának olyan jelenségeivel egyetemben, szemben, mint a hitlerizmus és a sztálinizmus — szinte eufémizmussá teszi, hogy középkort emlegessünk. Eco tanulmánya nem is ennyire szimplifikáló. Nem a nagy genocidumokban mutatja ki a párhuzamot a középkorral, hanem a mentalitás olyan hasonló jelenségeiben, mint az apokaliptikus víziókkal való együttélés (amelyet korunkban az atompusztulás és a környezetszennyeződés beláthatatlan lehetőségei tesznek megalapozottabbá a középkori hiedelmeknél), mint létünk túlgépesítetttségéből eredő bizonytalansága, törekenysége, mint az új nomádizmus, az új népvándorlás, mint a tekintélyelv irracionális stb. stb. Érdekes, lenyűgöző olvasmány ez az írása is — de minden hasonlat sántít, és a korokra is vonatkozik a latin mondás, miszerint, ha ketten csinálják ugyanazt, gyakran

nem ugyanaz. Kár, hogy erről Eco nem beszél. Mert végül is ez a tanulmány az egyetlen kivétel a kötetben, amelynek cerfrumában nem egy esemény áll, hanem egy kor jellemzésére törekszik.

Persze, ez a huszadi századi középkor kibontakozik — s talán a fenti írásnál még markánsabban bontakozik ki — „Az alagsori istenek” című fejezet cikkeiből, amelyben részint az újsütetű, s a maguk önpusztító és bornírt fanatizmusával oly megrendítő szektákról, részint a régi népi vallások — pogány vallások — továbbéléséről, korunkhoz való adaptálódásáról ír, részint az okkultizmussal, a régi és új babonák szerepével, a „modern” szertartások kegyetlenségével foglalkozik. Sőt, ez jelenik meg „A világlalu krónikái” című fejezet írásaiban is, amelynek középpontjában — a legkülönbözőbb oldalokról megközelítve — a modern tömegművelés manipulációi a társadalmi manipulációk olyan ártatlan formáinak „ártalmait” szerepelnek, mint a farmerviselet divatja, a kultúra csak látványossággá degradálódása, a futballörület „nagyüzeme” (még a tavalyelőtti szörnyű események nélkül, de azokat szinte megsejtve), mint a társadalmi konszenzusban, a tudományoskodásokban rejlő hamisítások. Ide csatlakoztatható „A dolgokat olvasva” című ötödik fejezet is, amely a kulturális élet olyan jelenségeivel foglalkozik, mint a Playboy című folyóirat „kulturális hatalma”, szerkesztési elve, népszerűsége, mint a felújított Casablanca és Humphrey Bogart titka, mint a bestseller társadalmi mechanizmusa és üzenete, míg a kötetet záró De consolatione philosophiae (A filozófia vigaszáról) című fejezetbe a filozófusokról vagy teoretikusokról (MacLuhanról, Roland Barthes-ról, Szent Tamásról) szóló eszmefuttatásai kerültek.

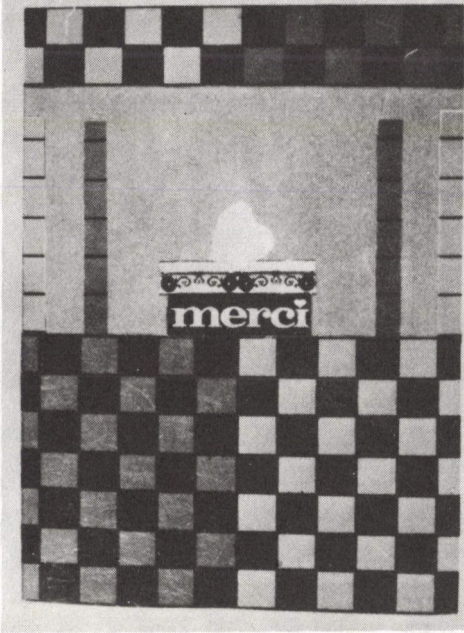
Szinte mindegyik írására jellemző az a törekvés, hogy olyan nyelvekről, beszédekről, kommunikációkról szóljon, amelyek „á-t mondanak, hogy a b-t szuggerálják, vagy olyan beszédekről, amelyek azt hiszik, hogy á-t mondanak, de b-nek értelmezhetőek; vagy amelyek azt hiszik, hogy mondanak valamit, és amelyek így álcázzák saját ingatagságukat, ellentmondásukat, vagy lehetlenségüket”.

Eco ezekben a cikkekben nemcsak és nem elsősorban a különböző nyelveket, beszédek mögött rejtőző dolgokat, jelenségeket, tárgyi indítékokat leplezi le, de legalább ilyen mértékben a különböző dolgok, jelenségek mögött megbúvó és azokban megnyilvánuló nyelvet, beszédet is. S ez a következetes törekvés teszi hallatlanul izgalmassá és időszzerűvé ezt a könyvét.

Gyertyán Ervin

Jean Baudrillard

A tárgyak rendszere

A tárgyak rendszere

Jean Baudrillard: *Le Système des objets*. Gallimard, Paris 1984.

Végre — Moles könyve után másfél évtizeddel — a tárgyak szociológiájáról is olvasható magyarra fordított mű az e témában terjedelmes nyugati szakirodalomból. Az úgynevezett fogyasztói társadalom természetrajzáról látélet e munka, leírása a mindent elárasztó tárgyözönnnek, és egyfajta szociológiai-pszichológiai-szemiotikai kísérlet a tárgytípezésre. Interdiszciplináris módszereiből összetevődő több nézőpontú megközelítése mögött erőteljes szemléleti hatásként R. Barthes áll. A szellemes esszé azonban számos megválaszolatlanul maradt kérdőjelet hagy a mindent halálosan komolyan venni kényszerülő közép-európai olvasóban, aki a „sajnos vagy hál’isten mi még nem tartunk itt” dilemmájában vergődik, s végül is kénytelen megállapítani, hogy a mi kulturális milióinkben nagyon másként jelennek meg ugyancsak a problémák. Amiből persze az is követke-

zik, hogy Baudrillard írása korlátozottan lehet csak érvényes az ember és a tárgy kapcsolatát elmélyültebben elemezni igénylők számára.

Miklós Pál a kötet utószavában leginkább a több nézőpontú szemléletnek (a pszichoanalízisből származó metaforák csakúgy fellelhetők bennük, mint gazdasági mutatók) tudja be a kategóriák tisztázatlanságát, ellentmondásosságát. Szerintem a cím tájékoztat rosszul s vezet félre: nem a tárgyak rendszeréről szól a könyv, s nem is áll össze rendszerszerűvé a megközelítési mód sem. Ez azonban nem olyan nagy baj, hiszen sok szellemes, személyes megállapítás reflexiókat hív elő az olvasókból, saját megfigyeléseikkel, tapasztalataikkal kénytelenek összevetni a leírtakat, s ez végül is hasznos tevékenységet eredményez. Talán ez a műfaj, ez a sok kérdőjellel, sok szubjektív megállapítással teletűzdelt gondolatközlés másokban is inkább elindít hasonló folyamatokat, mintha ugyanez szigorú, nehézkes, poroszos tudományos rendszerben nyerne végső formát.

Baudrillard a tárgyakkal teletömött látszatok világát mutatja be, diszfunkcionális tárgyainak tömegét, amelyek megszerzéséért annyi lényeges dolgot kockáztatunk, áldozunk (időt, egészséget, értékeket, emberi kapcsolatokat stb.). Itt nálunk még a tárgyak megszerzése, birtokba vétele a fő cél, az ő könyvében már azt látjuk, mi van azon túl, ha társadalmi méretekben állandósult a birtoklás és a meghódítás, leltárba vétel (vagyis a kipálható: ez is megvan, amazt is birtokoljuk, emeből is megszereztük a leg...-t). A mindenk fölé értékül rendelt funkcionális már nem valamilyen célhoz való alkalmazkodást jelent, hanem a hangulatokhoz vagy egyéb rendszerekhez való alkalmazkodást.

Néhol persze abszurd túlzásokba esik a szerző (pl. „minden tárgy, így az autó is, nővé válik, hogy el lehessen adni, meg lehessen vásárolni... Alapjában véve azonban csakúgy, mint valamennyi gépi funkcionális tárgyat, az autót is mindenki — férfi, nő, gyermek — elsősorban úgy éli át, mint phalloszt, mint manipuláció, becézés, büvölés tárgyat” 84. o.), azonban a körülöttünk lévő tárgyak csapdjában még ez sem csodáltnivaló. Nehéz tárgyszerűnek maradni a tárgyokról szólván!

A régi tárgyak iránti nosztalgia okát az elvesztett mítikus iránti hiányban véli felfedezni. „A múlt teljes egészében visszakerül a fogyasztási körforgásba” — írja. Olyan sokan vágyakoznak azonban a „hiteles” régi iránt, hogy ezt a vágyat csak a hamisítás tudja kielégíteni. (100. o.)

Az ipari termelés, a reklám — manipuláció, a hitelre, részletre vásárlás még több fogyasztásra serkenti az embert, aki a mechanikusan rázúduló hatások közepette elveszti józan eszét, döntésképesességét, és csak vásárol, vásárol, fogyaszt. Annál is inkább, mert ideig-óráig ezzel is kárpótolhatja

magát a nem létező az elveszett vagy a soha meg sem talált emberi kapcsolatokért.

A Baudrillard bemutatja tárgyak világa egy fejlett civilizációban kultúra nélküli, szupertechnicizált világ átmentett szorongásokkal, vágykiélésekkel, társadalmi presztízzsel megtűzdelve. A tárgyak világa így az emberek nélküli világ. Tárgyakkal s tárgyként funkcionáló állatokkal helyettesítjük a természetes, érzelmekkel, feszültségekkel, a kontaktus izgalmaival, kockázataival együttjáró emberi kapcsolatokat. Pótszerek a tárgyak. Csakhogy a pótszerek mindig veszélyesebbek, mint a valódiak, az igaziak, mint azok, amik helyett betöltik szerepüket életünkben.

S. Nagy Katalin

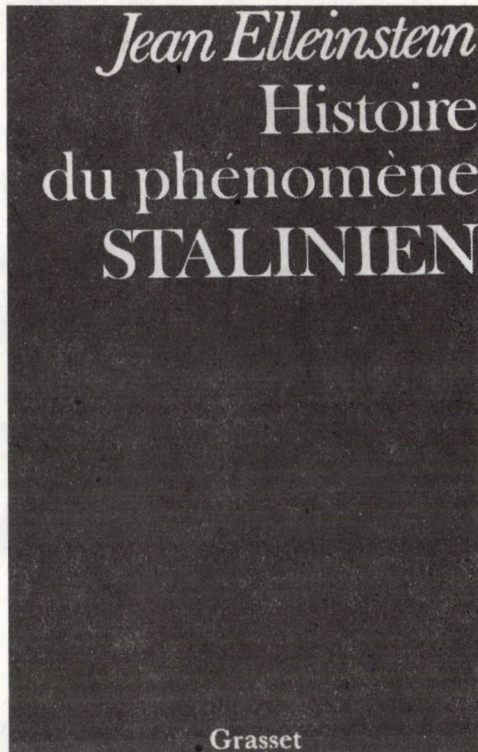
A sztálinizmusról objektíven és szubjektíven

Jean Ellenstein: *Historie du phénomène stalinien*
Edition Grasset, Paris, 1975.

Az én nemzedékem kommunistái — magamat is közéjük értve — Sztálin köpenyéből bújtak elő. Arról a nemzedékről beszélek, amely a felszabadulás előtt vagy utána találkozott a kommunista mozgalommal és csatlakozott hozzá. Büszkék legyünk rá vagy restellkedjünk miatta? A kérdésnek így nincs semmi értelme, noha köztudott, hogy nálunk is, máshol is, vannak tendenciák, amelyek kollektív büntudatot akarnak e nemzedékre ráerőszakolni. Sem büszkeségre, sem szégyenérzetre nincs ok.

1923-ban születtem, s 1924-ben már a posztlenini korszak kezdődött, amely akkor még nem volt sztálini korszak sem. Sztálint 1922. áprilisában választották a párt főtitkárává a XI. kongresszuson. A történelem különös fintora, hogy ez Sztálin későbbi áldozatának, Kamenyevnek a javaslatára történt. Igaz, ennek akkor még nem volt ugyanolyan súlya, mint később a főtitkári posztnak. Ez a poszt 1918-tól kezdve létezett, és eredetileg inkább szervezői, mint politikai vezetői funkció volt, amelyet előbb Szverdlov, majd halála után 1919 márciusától Kresztyinszkij töltött be, akit 1921-ben Molotov váltott fel. Amikor azonban Lenin megbetegedett, és a párt állam- és gazdaszervező szerepe is egyre szélesebb lett, a főtitkári tisztség egészen más hangsúlyt kapott. Sztálinnak már ezt megelőzően is egyre nagyobb szerepe volt, ezt funkciói is mutatták. Egyszemély-

ben volt a politikai bizottság tagja, a szervezőbizottság és a titkárság tagja és két népbiztosi tárca birtokosa. Leninnek, a párt vitathatatlan vezérének, a Népbiztosok Tanácsa elnökének megbetegedésével az irányítás így Sztálin kezében összpontosult.

Ma már jól ismertek Lenin mély nyugtalanságai a hatalom ilyen méretű koncentrációjára miatt, s különösen azért, mert Sztálint éppen jelleme miatt nem tartotta alkalmasnak erre a tisztségre. Amit később Lenin testamentuma néven ismert meg az utókor, azok Lenin betegágyból írt levelei és feljegyzései. Szó van ezekben a nemzeti kérdés helytelen kezeléséről, az állami bürokratizmus megnövekedéséről, s arról is, hogy „Sztálin elvtárs korlátlan hatalmat összpontosított a kezében”. A levelek és feljegyzések a hamarosan összeülő kongresszusnak szóltak, amelynek a párt további vezetéséről is döntenie kellett, ezért Lenin sorra vette és röviden jellemezte a számba jöhető utódokat. Különösen három lehetséges került előtérbe: Sztálin, Trockij és Buharin. Ma már ismerjük, hogy Lenin ezekben a levelekben a kongresszus figyelmébe ajánlja: fontolja meg Sztálinnak más tisztségbe helyezését, helyette azt válassza főtitkárnak, aki lojálisabb, figyelmesebb a „túlságosan brutális” Sztálinnál. Trockijt jelle-

mezve — miközben nagyrabecsülését fejezi ki tehetsége és képességei iránt („... talán a legtehetségesebb ember a központi bizottságban”), elmarasztalja arroganciája miatt és amiatt, hogy „hajlamos tisztán adminisztratív oldalukról megközelíteni a dolgokat”. Ezzel kapcsolatban Leninre nagyon is jellemző, hogy bár a két ember között 1902-től 1917-ig számos heves vita zajlott le (amikor Trockij általánosan a mensevick oldalán állt), a forradalom kitörésétől Lenin élete végéig viszonyukat mégis a mindennapi együttműködés jellemezte. Az említett levelekben Lenin a végérvényesen és politikai szempontból is rehabilitált Buharinról mint „a párt legmarkánsabb teoretikusáról” beszél, de azt is hozzáteszi, hogy elméleti nézeteit csak a legnagyobb fenntartással lehet tökéletesen marxistának tartani, s hogy „van benne valami skolasztikus”. Szól rajtuk kívül Zinovjev-ről és Kamenyevről, akik, mint köztudott, az adott pillanatban nemcsak elleneztek az októberi fegyveres felkelés kirobantását, hanem annak előkészületét nyilvánosságra is hozták. Lenin tökéletesen tisztában volt azzal, hogy esetükben nem szubjektív árulásról, hanem egy taktikai vita szélsőséges és súlyosan hibás reakciójáról volt szó, és feljegyzéseiben a dolgokat helyükre téve már azt írja, hogy ha nem is véletlen közjáték volt, de „nem lehet nagyobb személyes bűnnek felróni, mint Trockij nem bolsevik voltát”. Ma már az is világos, hogy e személyes reflexiókat Lenin azért engedte meg magának, mert tisztában volt vele, hogy az adott helyzetben a párt további sorsa a személyi kérdések elvszerű és objektív eldöntésétől függ. A sorokból azonban szomorú előérzetet olvashatunk ki, amely Leninben munkált arra vonatkozóan, hogy mi történik halála után a két fő rivális — Sztálin és Trockij — között, ami esetleg éppen a forradalom kritikus éveiben pártszakadáshoz vezet.

A pártszakadás, amitől Lenin annyira tartott, nem következett be, de arra a mélységes mély politikai és emberi drámára, amelynek árán ezt a párt elkerülte, Lenin a legrosszabb álmaiban sem gondolhatott.

A XI. kongresszuson — az utolsón, amely még Lenin jelenlétében zajlott le — 26 tagú központi bizottságot választottak. Névsoruk és sorsuk későbbi alakulása mindennél megrázóbban mutatja, hogy miféle drámák zajlottak le a pártban annak folyamataiban, ahogyan Sztálin abszolút hatalomra tett szert, és a korábbi pártviták helyét a rendőri megtorlások egyre kiméletlenebb módszerei váltották fel.

Andrejev, meghalt 1972-ben
Buharin, kivégezték 1938-ban
Csubár, kivégezték 1937-ben
Dzerzsinszkij, meghalt 1927-ben
Jaroszlavszkij, eltűnt 1938-ban

Kalinyin, meghalt 1946-ban
Kamenyev, kivégezték 1936-ban
Korotkov, kivégezték 1937-ben
Kujbisev, meghalt 1935-ben
Lenin, meghalt 1924-ben
Molotov, meghalt 1986-ban
Ordzsonikidze, öngyilkos lett 1937-ben
Petrovskij, 20 évi börtönre ítélték
Radek, kivégezték 1938-ban
Rakovszkij, kivégezték 1927-ben
Rudzutak, kivégezték 1938-ban
Rikov, kivégezték 1938-ban
Sapronov, kivégezték 1937-ben
Szmirmov A. P. eltűnt 1938-ban
Szkolnyikov, kivégezték 1938-ban
Sztálin, meghalt 1953-ban
Tomszkij, öngyilkos lett 1938-ban
Trockij, gyilkosság áldozata 1940-ben
Vorosilov, meghalt 1970-ben
Zelinszkij, kivégezték 1937-ben
Zinovjev, kivégezték 1936-ban

A lista rettenetes, erre nincs is más megfelelő kifejezés. De aki csak a rettenetes listát látja, és nem vesz tudomást éppen a forradalmat kiváltó, majd az egész forradalmat és polgárháborút körülvevő ugyancsak rettenetes körülményekről, az azt követő jó másfél évtizednyi nyomorúságról és borotvaélen táncoló helyzetről, az nem a történelmet fogja fel a maga egészében. Az ugyanúgy zűrzavaros, részletekre hullott eseményfolyamot lát, mint aki a francia forradalmat övező vérözönből csak a lehullott emberföket látja, és nem azt, hogy közben egy új világ, új társadalom, a polgári társadalom született meg. Aki, mondjuk, Robespierre-ben csak a politikai szenvedély megszállottját látja, a forradalom nevében hidegen ítélező, diktatúrára törő egyéniséget és nem az egész helyzetet, minden kapcsolatával, az egész helyzetet, az egész egyéniséget, az akár bűnügyi történetnek is felfoghatja azt, ami a Bastille bevételétől a thermidori reakció éveiig lezajlott. Aki csak Sztálint látja, a mind kiméletlenebb, mind zsarnokibb módszerrel kormányzó vezetőt, és nem látja a forradalmat, amelyet kiszajgított, amelyen felülkerekedett, de amelyet teljesen elfojtani, semmissé tenni nem tudott; aki figyelmen kívül hagyja, hogy a világ első szocialista állama mindezek ellenére megmaradt, megerősödött, hatalmas ipart teremtett, befolyása kisugárzott az egész földről, majd iszonyú áldozatokkal legyőzte a világ akkor legerősebb hadseregét, a hitleri fasizmust, az természetesen nem a történelmet, hanem egy véres történelmi pszichodramát, egy országnyi statisztával játszott thrillert (rémtörténetet) lát. A sztálini jelenség katasztrófális hatása éppen az, hogy miként mélyítette el a szakadékot a cél és az eszköz, a forradalom és annak belső értelme, az

elmélet és a gyakorlat, a diktatúra és a demokrácia, a terv és a megvalósítás között.

Talán sokan nem tudják, hogy 1917. november 8-án a II. szovjet kongresszus eltörölte a halálbüntetést. Egy forradalom, a győzelmét követően — ha csak cseppje is van benne a vérszomjnak — az ellenségeivel való leszámolással kezd, és nem hoz ilyen rendeletet. Igaz, mindez nem tartott sokáig. Az ellenforradalmár tisztak erre úgy válaszoltak, hogy több száz katonát, akiket a moszkvai Kremlben körülzártak, kegyetlenül lemészároltak. A forradalmi törvényszék csak december 23-án kezdett el működni Petrográdban, és a Cseka-egységek csak 1918 tavaszán, illetve nyár eljén szerveződtek meg komolyabban, amikor a nemzetközi katonai intervenció már megkezdődött, amikor angolok és franciák szálltak partra Murmanszkban, japánok Vlagyivosztokban, s a cseh hadosztály pusztítva vonult végig az országon. Augusztusban az eszer Fanny Kaplan, egy revolveres merénylet során súlyosan megsebesíti Lenint. Ugyanazon a napon egy eszer diák megöli Urickijt, a petrográdi Cseka vezetőjét, szeptemberben pedig Volodarszki, az ismert petrográdi bolsevikot gyilkolja meg. Igaz, van ellenterror is. Július 17-én — máig is tisztázatlan körülmények között — Jekatyerinrádban kivégzik a cári családot, de még mindig nincs szó tömeges megtorlásról. Csak szeptemberben rendeli el Trockij, mint a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, hogy tisztákat és tőkéseket nagyobb számban tartóztassanak le, és hogy fegyverrel feleljenek az ellenforradalmi cselekedetekre. Ahogyan a polgárháború kiterjed, s egyre véresebbé válik, a kölcsönös megtorlások is kiterjednek. A kezdeményezők ekkor is Kornijlov, Gyenyikin, Vrangel, Jugyenic, Kolcsak csapatai, amelyek százezerszámra ölik meg, kínozzák foglyaikat. A Nemzetközi Vörös kereszt korabeli jelentése szerint egyedül Ukrajnában százezer embert öltek meg a fehérek. Minden háborúk legrésebbike a polgárháború, amely falvakat, családokat, embercsoportokat fordít szembe egymással; ismerősöket és ismeretleneket, s felgerjeszti a keserűség, a fájdalom, a bosszú és gyűlölet érzéseit. Az évegek tartó rettenetes polgárháború, az ide-oda hullámzó frontok, a városok és vidékek többszörös el- és visszafoglalása csak növelte a félelmet, a kölcsönös terrort, az áldozatokat. Lenin soha nem tagdta, hogy ebben a vörösök részéről is voltak elkövetett hibák, túlkapások. 1921-ben, a szovjetek IX. összoroszországi kongresszusán emlékeztetett rá, hogy a belső és külső ellenség támadásaira és összeesküvéseire lehetetlen másként felelni, mint „határozott, gyors, közvetlen, a munkások és parasztok rokonszenve által támogatott megtorlással”. De ugyanezen kongresszusi beszédében kifejtette, hogy a Csekát meg kell reformálni. Idők folyamán ugyanis e szerve-

zet valóban korlátlan hatáskört kapott. Bármikor letartóztatott embereket, és fogva tarthatta azokat minden bírósági határozat nélkül. „A helyzet parancsolónak megköveteli — mondta Lenin —, hogy korlátozzák a tevékenységet, megreformálják a bizottságot és hatáskörét”.

Az is ismeretes, hogy 1921-ig, a kronstadti felkelésig, nem dőlt el véglegesen, hogy vajon az új szovjetrendszerben csak egy párt működhet-e. Az eszerek valójában csak a breszt-litovszki békeszerződés elleni tiltakozás jeléül léptek ki a szovjetekből, s a hatóságok hivatalosan a pártokat magukat nem oszlatták fel. 1920-ban még működött a mensevikok pártszékháza, Dan és Martov mensevik vezetők még részt vettek az 1919-es és 1920-as szovjetkongresszuson. Igaz, Kronstadt után a helyzet megváltozott, és a pártvezetés többé nem foglalkozott az e pártokkal való együttműködés lehetőségeivel. Az ellenzék kiszorítása a szovjetekből azonban hamarosan érezte a hatását: a bíráló erők elapadása, a bolsevikok politikai monopóliuma, a helyzet egyéb tényezőit is figyelembe véve, visszavetette a szovjet intézmények demokratikus fejlődését. A helyzet alakulására rányomta bélyegét a választójogosultság erős korlátozása is, minthogy ebből számos kategória, így például a kereskedők, papok és mindazon személyek, „akik nem munkájukból élnek”, egészen 1936-ig ki voltak zárva. De még a városi munkásság és a vidéki parasztság között is különbséget tett választói szempontból az 1918-ban megszavazott törvény. Amíg a városok 25 ezer lakos után küldhettek egy képviselőt, a vidék csak 125 ezer után, s a szavazás nem volt titkos. A szolás, gyülekezés és társulás szabadsága valójában nem létezett. Az igaz, hogy a tömegek hatalmas mozgásban voltak, gyűlés gyűlést követett, a szovjet fórumokon meglehetősen élesnyelvűség uralkodott, a politikai mozgósítottság állapota rendkívüli volt. Ugyanakkor hatalmas illúziók is éltek a közvetlen demokrácia hatékony és ellenőrizhető megvalósíthatóságával kapcsolatban, amelyek feleslegessé teszik a polgári demokratikus intézményeket, és közvetlenül a dolgozókhoz fordulva forradalmi demokrácia módjára működnek.

Látták ezt akkoriban a párt vezetői? Erre igen nehéz felelni, mert ha látták is, a polgárháború megkövetelte totális erőmozgósítás és élethalálharc abban a pillanatban nem sok lehetőséget hagyott a másfajta fejlődésre egy olyan elmaradott politikai szerkezetű társadalomban, mint amilyen a cári rendszerből átalakult korabeli orosz társadalom. Számos közvetett bizonyíték szól azonban amellett, hogy ha Lenin folytatni tudja művét, a szovjet politikai struktúrák nem rekednek meg a kezdeti formákban, hanem tovább mély alakuláson mennek keresztül. A gazdaságpolitika revideálását, amely a NEP-ben ju-

tott kifejezésre, egészen valószínű, hogy további árnyaltabb, strukturáltabb demokratizálási folyamat követi. Jean Ellenstein francia kommunista történész* A sztálini jelenség története című könyvében (1975, Edition Grasset) e kérdésen medítálva úgy véli, hogy Lenin a polgárháborús körülmények és az orosz tapasztalatok alapján maga is aláértelmezte azt a veszélyt, amelyet „a korlátlan és törvényeken kívüli hatalom, amely az erőre támaszkodik”, még ha a tömegek támogatását élvezi s a munkások többségét képviseli is, önmagára nézve okozhat. Véleménye szerint a proletárdiktatúra, amely a forradalom és a polgárháború alatti formában megszületett, csírájában már megvetette az ágyat a későbbi sztálini jelenségnek. Ellenstein szerint a jelenség *nem volt elkerülhetetlen, de lehetségessé vált*, mert a feltételek megteremtődtek abban a pillanatban, amikor a demokratikus hagyományok, struktúrák és mechanizmusok kontrollja megszűnt létezni. Ma, amikor a Szovjetunióban új vizsgálatok fényében szemléljük a struktúrák és a demokratikus mechanizmusok jelentőségét, a kérdés legalábbis komoly figyelmet érdemel, s aktualitása valamennyi szocialista országban szembetűnő.

Minél tovább követjük a Lenin utáni években lezajlott folyamatokat, a kérdés annál izgalmasabbá válik; milyen összefüggés volt e struktúrák megszűnése és Sztálin teljhatalomra jutása között? Nem magyarázható-e inkább a rendkívüli próbatétellel, amelyet az elmaradott és gazdaságilag szétzilálódott, nélkülözésektől gyötört országnak kellett vállalnia az iparosítás érdekében, s amely ráadásul hosszú ideig egy ellenséges külső környezet szorításában — mondhatni bojkottja közepette — volt kénytelen megoldani a problémáit? Hiszen ami megosztotta a pártvezetést, az éppen az, hogy lehetséges-e a szocializmus felépítése egy olyan elmaradott országban, mint az akkori Oroszország, s ha igen, akkor milyen módon.

A szocializmus felépíthetősége egy országban volt elméletileg a vita középpontjában. Mint tudjuk, ebben a vitában az egyik oldalon Trockij állt, akit abban az időben egyes kérdésekben olykor Kamenyev és Zinovjev is támogatott; a másik oldalon Sztálin és Buharin. A NEP lehetővé tette, hogy az ország gazdaságát nagyjából helyreállítsák. Csak 1926-ra sikerült elérni a mezőgazdaságban a háború előtti termelés 91 százalékát, miközben az ipar még meg se közelítette az 1913. évi termelést. A parasztság felső rétege vagyonosodott, bér munkásokat is alkalmazott, a kolhozok által művelt terület ellenben alig érte el a megmü-

velt földterület 3 százalékát. A városokban ugyanakkor a munkanélküliség pusztított, 1928-ra számuk egymillió-négyszázezerre nőtt. Az iparosítás hogyanjának meghatározása kikerülhetetlen kérdéssé vált. Trockij, Preobrazsenszkij és mások amellet voltak, hogy az iparosításhoz szükséges tőkeakkumulációt a parasztság és az ipari kistermelők, kiskereskedők kíméletlen megszorításával teremtsék elő — de ez a NEP végét jelentette volna. Ezzel az ellenzék már eleve veszített. A parasztság ugyanis szívesebben támogatta a „szocializmus egy országban” jelszót, amely egy hosszú, békés folyamatot helyezett kilátásba, mint Trockijék gyors, erőszakos iparpolitikai elképzelését. Sztálin megerősítette pozícióit azzal is, hogy a vitában úgy jelent meg, mint aki a lenini elméleti és politikai örökséget védelmezi. A bolsevik fiatalokra nagy hatást gyakorolt a Szverdlov egyetemen 1924-ben A leninizmus alapjairól címmel tartott előadás-sorozat, amely afféle biblia gyanánt szolgált minden kommunista pártiskolában és tanfolyamon (természetesen Magyarországon is), és két gondolat köré csoportosult. Az egyik, hogy a lenini elméleti örökséget interpretálják, különösen a pártkoncepció tekintetében, a másik, hogy a gazdaságban és a társadalompolitikában követendő útról folytatott vitákban kimutassák riválisainak elméleti tévedéseit, opportunizmusát, kétséget támasszanak szándékaikról, Sztálin pedig saját személyét mint a lenini mű hiteles folytatóját, védelmezőjét mutassa be.

E cikk keretében nincs mód részleteiben kitérni sem a vitatott kérdésekre, sem arra, hogy az akkor még meglehetősen széles körű nyilvánosság előtt folytatott viták különböző fázisaiban melyik szereplő milyen álláspontot foglalt el, kinek miben volt igaza, és miben tévedett, és Sztálin hogyan változtatta szövetségeseit taktikai megfontolásainak megfelelően. Ezek még ma is elméleti történelmekutatások tárgyai. Tény azonban, hogy nagyjából 1927-ig e viták a párt és az ország nyilvánossága előtt folytak, és a Pravda Lenin halálát követően még jó néhány évig a pártellenzék tagjainak cikkeket és felszólalásait is közölte. A párton belüli harc azonban lépésről lépésre csuszott át az ellenzékkel szembeni adminisztratív rendszabályok síkjára. Sztálinnak előbb biztosítania kellett Zinovjev, Kamenyev és Buharin támogatását, hogy Trockijt eltávolítsa a politikai bizottságból. Sztálin ebben a harcban különleges taktikai érzékről tett tanúbizonyságot. A XII. kongresszuson, 1923-ban például Sztálin még Zinovjevnek hagyta az elnöklést, és Kamenyev

* Ellenstein, aki azóta már nem tagja az FKP-nak, 1975-ben, a könyv kiadásakor az FKP Marxista Tanulmányok és Kutatások Intézetének igazgatóhelyettese volt. Ellenstein ma az egyik párizsi egyetem, A Szovjetunió története tanszék vezetője, egyebek között egy négykötetes, A Szovjetunió története című mű szerzője.

mondta el a politikai beszámolót. Azt is hagyta, hogy Buharin bírálja Sztálin nacionalizmusát a nemzeti kérdésben. Türelmesen hallgatta a „munkásellenzék”-csoport bírálatát a „trojka” (Sztálin, Zinovjev, Kamenyev) ellen. Ugyanakkor kívárta azt a pillanatot, amikor az ellenzék hibát követ el, hogy lesújtson. A XII. kongresszus után már volt ilyen alkalom. Zinovjev Kiszlovodszkban titokban találkozott Buharinnal, Vorosilovval és másokkal, és javasolta, hogy csökkentésük Sztálin szerepét. A konspiráció azonban megbukott Sztálin ügyességén, aki felajánlotta lemondását, amit a központi bizottság nem fogadott el. Ezután Dzerzsinszkij javaslatot tett arra, hogy a párt tagjai kötelesek feljelentést tenni, ha frakciós tevékenységet észlelnek.

Sztálin fő gondja ebben az időben azonban még Trockij eltávolítása volt. Minthogy az ellenzék különböző csoportjai abban az időben egymás ellen is harcoltak, nem is tudtak egyesülni Sztálin egyre növekvő hatalmi túlsúlyával szemben. Sztálin egylőre még nehezen győzött a XIII. kongresszuson abban a vitában, amely a már említett „Lenin testamentuma” iratok körül folyt, s amelyet Sztálin elrejtett a KB tagjai elől. 1924. május 21-én Kamenyev ismertette ezeket a dokumentumokat a KB tagjaival. Sztálin ekkor csak úgy menthette meg a helyzetét, hogy Zinovjev és Kamenyev támogatták és bizalmat szavaztak neki, sőt a vitát sikerült Trockij ellen koncentrálni. Maga Trockij, bár nézeteit nem adta fel és nem gyakorolt önkritikát, igyekezett békülékenynek mutatkozni. Beszédében azt mondta: „Tudom, hogy az embernek nem lehet igaza a párt ellen. Nem lehet igaza, csak a párt által és a párttal, mert a történelem nem teremtett más utat, hogy betöltsé rendeltetését. Az angolok azt mondják: az én hazám, ha igaza van, ha téved.” Még azt is elfogadta, hogy a párt előtt elrejtésük, titkosan kezeljük a „Lenin testamentuma” néven emlegetett dokumentumokat, sőt 1925-ben, a Bolsevik folyóiratban még a létezésüket is cáfolta. Sztálin később joggal hivatkozhatott így Trockij kétkulacsos magatartására. A XIV. kongresszuson még elhangzottak támadások Sztálin túl nagy hatalmával és módszereivel szemben. Kamenyev beszédében még kijelentette, hogy „nem akarunk vezért csinálni... arra a meggyőződésre jutottam, hogy Sztálin elvtárs nem játszhatja a bolsevik vezérkar egyesítőjének szerepét”. De a kongresszust már Sztálin támogatói, köztük Buharin uralták, s az ellenzék vereséget szenvedett.

Jean Ellenstein könyvében Sztálin felülkerekedését többféle objektív és szubjektív okkal magyarázza. Először is Sztálin a lakosság többségének, azaz a parasztságnak a békeakarására támaszkodott. „A szocializmus egy országban” jelszó megnyugtatóbbnak látszott számára, mint az ellenzék

ké, amely az iparosítást, a tervezgádkodást, a permanens forradalmat és a kulákok elleni harcot hirdette, amely célok önmagukban is ellentmondtak egymásnak. Valójában a NEP-et féltették. 1927-ben például Ukrajnában még 5 millió 300 ezer kispaszti gazdaság volt, ebből 2 millió 100 ezerben nem volt se ló, se szarvasmarha. A kolhozokban mindössze 18 ezer ember tömörült. Zinovjev, Kamenyev és Trockij zézisei nem találtak támogatásra a vidéki tömegekben. Az ellenzék erőssége főleg Moszkvában és Leningrádban volt. De Zinovjevet és Kamenyevet hamarosan leváltották leningrádi, illetve moszkvai pártvezetői tisztségükből, Trockij pedig jóval alacsonyabb beosztásba került; az Elektrotechnikai és Ipari Tudományos Bizottságot vezette. Trockij barátait, akik a KB-ban voltak, szétszórta. Rakovszkij például párizsi nagykövet lett, Joffét nyugdíjazták. Az ellenzék ezek után illegálisan kezdett szervezkedni, de gyűléseiket és összejöveteleiket, amelyeket erdőkben és temetőkhöz tartottak, a GPU követte és szétszórta. Az ellenzék Sztálin szerint 4 ezer főből, Trockij szerint 8 ezerből állt. Sztálin azonban számszerű gyengességük ellenére is tartott tőlük, mert a párt vezetői szerveiben való jelenlétük a hatalom alternatíváját jelentette. 1926. júliusában Zinovjevet kizárták a politikai bizottságból. Októberben Zinovjev és Trockij maguk is elismerték a frakciós tevékenységüket, sőt megtagadták azokat a külföldi kommunistákat, akik vonalát támogatták. Nyilatkozatukat a Pravdában is közzétették, de Sztálin el volt szánva eltávolításukra. Október 20-án drámai KB-ülés zajlott le. Itt Sztálin már nemcsak azt követelte, hogy ismerjék el frakciós voltukat, hanem azt is, hogy ismerjék el eretnokségüket. Trockij az izgatott vitában így kiáltott fel: „A főtitkár a forradalom sírásójának címére pályázik!” Másnap őt is, Kamenyevet is kizárták a Politikai Bizottságból és Zinovjevnek le kellett mondania az Internacionálé elnöki tisztségéről. Az ellenzék vezetőit módszeresen eltávolították Moszkvából. Kamenyev Rómában lett nagykövet, Smilga, Zinovjev híve, Harbarovszkba került. Októberben ismét elővették a Trockij-dossziét. Az előzmény az volt, hogy az ellenzék a decemberi kongresszusra készülve platformot dolgozott ki, amelyet közzé akartak tenni. A szöveg bírálta a kül- és belpolitikát. A jelszó az volt, hogy „a kulákok ellen, a nepmanok ellen, a bürokrácia ellen.” Gyorsabb tempót követeltek az iparosításban. A proletárállam vagy a magasan fejlett iparra és villamosításra támaszkodik, vagy a kapitalizmus elsáncolja magát vidéken, és elemészti a szocialista alapokat a nagyvárosban” – hirdették. A KB azonban nem járult hozzá a platform kinyomtatásához. Ezért az ellenzék elhatározta, hogy megszervezi az illegális kinyomtatást. Egy régi Vrangeli-tiszt, aki akkor már a

GPU ügynöke volt, vállalta a kinyomtatást. A résztvevőket letartóztatták. Másnap a Pravda közölte a GPU jelentését, amelyben nemcsak a kinyomtatás, hanem fehérgárdistákkal közösen szervezett államcsíny is szerepelt. Egy „államellenes összeesküvés” elemei tehát összegyűltek. Ilyen légkörben került sor a KB-ülésre. Azokra az időkre azonban még az volt jellemző, hogy az újság közzétette a vitatéziseket. Sztálin és Buharin fejtették ki a párt téziseit, Trockij és Zinovjev külön oldalon az ellenzék téziseit. Az ülésen azonban már Trockij és Zinovjev alig tudták elmondani beszédüket. A teremből minden oldalról szidalmak röpködtek feljük, árulónak és piszkos mensevikeknek nevezték őket. Szörnyű ma elolvadni Ellenstein leírását, mert a szidalmazókat — csaknem valamennyit — ott találjuk a későbbi nagy perekben, vagy a perek nélkül kivégzettek névsorában. Így például Csubár nevét, aki 1926-ban még a PB póttagja, de az 1938-as perek után agyonlőtték. Szkripnyikét, aki, miután leváltották Ukrajnában viselt párttitzségéről, 1933-ban öngyilkos lett. Petrovskijét, akit előbb fiával együtt deportáltak, majd 1942-ben agyonlőtték. Jaroszlavszkijét, aki nyomtalanul eltűnt. Ezen az ülésen Trockij kijelentette: „A cél, amputálni a pártellenzékét és fizikailag megsemmisíteni . . . Már hallani hangokat, hogy 'ki fogunk zárni ezret közülük, agyonlövünk vagy százat, és mindjárt visszatér a nyugalom az országban!' Így beszélnek a szerencsétlen vakok, akik egyszerre megfélemlítettek és nekiszabadultak.” Zinovjev a következőket állapította meg: „1. A párt tagjai nem ismerik a valódi nézeteltéréseket. 2. A represszió és az elfojtás a párt tagjait megakadályozza, hogy szabadon szavazzanak. Mielőtt valaki felemeli a kezét az ellenzék mellett, jobb, ha megírja, mint párttag, a végrendeletét, és kész arra, hogy visszaadja a párttagsági könyvét, felkészülve arra, hogy útja a munkaközvetítőbe vezet.” A terepet azonban Sztálin érvei uralták: „Az a tény, hogy a fő támadás Sztálin ellen irányul — mondotta harmadik személyben beszélve önmagáról —, nagyon jól magyarázható, minthogy Sztálin az, aki leginkább lerántotta az álarcot az ellenzék tetтейről, s mert őt nem könnyű félrevezetni.” A Lenin-testamentum megjegyzéseire célozva pedig kijelentette: „Igen, elvtársak, én brutális vagyok azokkal szemben, akik megszégyenítik szavukat és felbomlasztják, szétrombolják a pártot.” Sztálin igyekezett bebizonyítani, hogy Trockij már Lenin életében Lenin ellen dolgozott. „Vajon ez nem azt mutatja, hogy a pártnak a jelenlegi harca a trockizmus ellen annak a régi harcnak a folytatása, amelyet a párt Leninnel az élen vívott 1904 óta?”

A KB-ülés kizárta Trockijét és Zinovjevet a testületből, majd november 14-én a pártból is. November 16-án Trockij kizárásának hírére Joffe, a

breszt—litovszki tárgyalások egyik vezetője, berlini, bécsi, tokiói nagykövet, a Szun Jat-szennel való béke- és barátsági szerződés egyik megalapozója, Trockij barátja, öngyilkos lett. A történelemnek kell megállapítania azt, hogy objektíve ki miben hibázott, vagy okozott kárt a pártnak. Az ellenzék jó néhány tagjának, mindenekelőtt Trockijnak, megvan a felelőssége. Sztálin azonban gondoskodott róla, hogy vádakkal mocskoljanak be mindenkit, és sátni képet fessenek róluk. Az SZK(b)P története című művében a kizárást kommentálva azt írja: „A politikai kétkulacosok, a politikai karrieristák elvtelen klikkje, amely kész bárkire támaszkodni — akár bűnöző elemekre, akár a társadalom salakjára, akár a nép legádázabb ellenségeire.” A „nép ellensége” fogalom tehát — amely utat nyitott akár a fizikai megsemmisítéshez — már a pártvitában is megszületett. 1934–35-re már az ellenzék tagjai Sztálin szóhasználatában „gyilkosok és kémek fehérgárdista bandájává” lettek. A halálba menő bevádolt kommunisták kétségbeesett leveleiből Hruscsov a XX. kongresszuson mondott zárt ülési beszédében megrendítő sorokat idézett, amelyekben a letartóztatott kommunisták ártatlanságukat bizonyítják Sztálinnak. Joffe, akiről az előbb szó volt, még nem tartozott a bevádoltak közé. De már nem tudott élni azzal a tudattal, hogy a pártban valami tragikusan sötét folyamat nyílt meg. Érdemes idézni búcsúleveléből, amelyet Trockijhoz írt, akit joggal vagy érdemtelenül nagyon tisztelt, és Lenin munkatársának tartott:

„. . . Most visszatekintve eltelt életemre, amelyből huszonhét évet pártunk soraiban töltöttem, úgy tűnik, jogom van azt mondani, hogy egész tudatos életemben hűséges maradtam ehhez a filozófiához, azaz hogy ebben az értelemben életem: munka és harc az emberiség javáért . . . Most azonban úgy látszik, eljött az az óra, amikor életem értelmét veszti, következésképpen kötelességemnek tűnik azt elhagyni, véget vetni neki. Több éve már, hogy pártunk jelenlegi vezetése általános módszeréhez híven nem ad munkát az ellenzéki kommunistáknak, nem szán nekem se politikai munkát, se szovjet munkát, amelynek kiterjedése és jellege lehetővé tenné nekem, hogy erőm szerint maximálisan hasznos lehessenek. Az utóbbi évben, ön tudja, mint ellenzéki, teljesen eltávolított minden politikai munkától . . . Ha jó egészségben lennék, találnék magamban elég erőt és energiát, hogy harcoljak a pártban kialakult helyzettel szemben, de a jelenlegi állapotomban elviselhetetlennek tartom azt a helyzetet, hogy a párt csendben eltűri az ön kizárását soraiból, jóllehet meg vagyok győződve arról, hogy előbb vagy utóbb válság fog kitörni a pártban, amely kényszeríteni fogja arra, hogy vessen ki magából azokat, akik ilyen szégyenteljes helyzetbe vitték.

Ilyen értelemben halálom tiltakozás azok ellen, akik a pártot olyan helyzetbe sodorták, hogy semmilyen módon nem tud reagálni e gyalázatra. Ha lehet összehasonlítani azt, ami nagy, azzal, ami kicsi, azt mondanám, óriási fontosságú történelmi esemény az ön és Zinovjev kizárása. A kizárás elkerülhetetlenül megnyitja a thermidori időszakot forradalmunkban, s tény, hogy engem sarokba szorítottak huszonzét évi forradalmi munka után a párt felelősségteljes posztjain, olyan helyzetbe, hogy ne maradjon más, mint golyót repíteni a fejembe, ez a két tény önmagában is illusztrálja a pártban kialakult rezsimet.”

Szónokias volna feltenni a kérdést: vajon „két-kulcscos”-e egy ember, aki oly mély elkötelezettséget érez a párt iránt, hogy halálával is tiltakozik egy súlyos következményekhez vezető irányvonal ellen?

1929-re újabb fordulat következett be annak a struktúrának a kialakulásában, amit sztálinizmusnak lehet nevezni. Az előző évben igen rosszra fordult a gazdasági helyzet. Nem volt elég gabona, vidéken parasztlázadások voltak, a kulákság élesen szembefordult a kormánnyal, válság fenyegetett. A kérdés az volt, hogy vagy előrehaladnak az iparosítás felé, vagy meghátrálnak. A válasz pedig, hogy olyan rendszabályokhoz nyúlunk, amelyek elszigetelik a kulákságot. 1928. június 9-én a KB ülésén maga Sztálin vetette fel Preobrazszenszkij tételét a belső akkumuláció szükségességéről, azaz hogy a parasztsággal kell megfizetnünk az iparosítás terheit. Az iparosítás valójában elkerülhetetlen volt és a kollektivizálás is — ha a szocializmus felé akartak kibontakozni. A viták a kérdésről viszont már nem voltak demokratikusak. Buharin, aki eddig támogatta Sztálint, most szembefordult vele és módszereivel. Csatlakozott hozzá Rikov, Tomszkij és Uglanov is. A „hogyan finanszírozni az iparosítást” kérdésre Buharin így felelt: „Maximálisan csökkenteni minden improduktív kiadásunkat, amelyek valóban hatalmasak nálunk, növelni kell a minőségi mutatókat, első helyen a munka termelékenységét.” Krupszkaja is támogatta azt a nézetet, hogy az iparosítás csak hosszú lejáratú folyamat lehet. Sztálin azonban úgy értékelte, hogy a nemzetközi helyzet romlik, s iparosítás nélkül a Szovjetunió nem tud helytállni, ha külső támadás éri. Ezért a folyamatot minden eszközzel meg kell gyorsítani. A vitában Buharin kereste az ellenzék támogatását. Kamenyevvel és Szokolnyikovval lépett kapcsolatba. Isac Deutscher Trockijról írott könyvének változata szerint Buharin ekkor kijelentette: „Sztálin nem hagyja magát senkitől megállítani. Vérbe fogja fojtani a lázadást, meggyilkol, megfojt bennünket. A baj gyökere az, hogy a párt és az állam teljesen összeolvadt.” 1929-ben Buharint valóban felmentették a Kominternben és a Pravdában vi-

selt tisztségeiből. A KB többsége elhatározta, hogy általános támadásba kezd a kulákok ellen, áprilisban pedig elfogadták az első ötéves tervet. Eredetileg két terv volt. Egy optimista és egy kevésbé derülátó változat. Az optimista változatot fogadták el...

Sztálin erkölcsileg már végzett ellenfeleivel, hatalma már oszthatatlan volt. Ötvenedik születésnapján már a sajtó hozsannázó szavakkal ünnepelte, szobrai és képei milliósázmra árasztották el az országot. 1928-as beszédében már meghirdeti az ismert tételt, hogy amilyen mértékben haladunk előre, a kapitalista elemek ellenállása, az osztályharc oly mértékben válik elkeseredettebbé. Hadjárat a szakemberek ellen, a sahti ügy pere, aztán az úgynevezett Munka Parasztpártja pere, amelyben perbe fogják Kondratyevet, a híres agrárközgazdászt. Aztán az Iparpárt néven ismert ügy, amelyben nyolc tudós is szerepel. Letartóztatják Tarlét, a kiváló szovjet történészt. Sztálin kezd beavatkozni filozófiai és művészeti kérdésekbe. Dicséreteket és kritikákat osztogat. Felosztatják az irodalmi és művészi egyesületeket. Az Írószövetség monopóliumot kap. Újabb és újabb ellenzéket „fedeznek fel”. Letartóztatják Eusmont élelmezési népbiztost, Tolmacsev szállítási népbiztost, Skripnyik ukrán bolsevik vezető öngyilkos lesz, mert nacionalista szervezkedéssel való kapcsolattal gyanúsítják. Letartóztatások Örményországban és Közép-Ázsiában. Új törvényt hoznak, amely szerint a kolhoz javainak fosztogatásáért tízévi kényszermunka jár, kétévi kényszermunka állatok illegális levágásáért. A szibériai lágerek kezdenek százezrekkel benépesülni.

A fordulat, a terror bevezetése, az ellenfél fizikai megsemmisítése a Kirov elleni merénylet után és ürügyén kezdődik el, de a lavina már korábban megállíthatatlan. Aki csak megkísérli fékezni, azt Sztálin eltápossa. A XVII. kongresszuson, amelyet „a győzők kongresszusának” neveztek el, még ott ül a delegátusok soraiban a „régí gárda”, Lenin munkatársai, Zinovjev, Kamenyev, Buharin, Tomszkij, Preobrazszenszkij, Radek, Rikov, Pjatkov is, akikkel szemben átmenetileg felfüggesztették a korlátozó rendszabályokat. Némelyikük deportálásból tért vissza. Az elnökségben Sztálin, Vorosilov, Kaganovics, Mikoján, Zsdanov, Molotov mellett még ott ülnek a kivégzendők: Koszior, Csubár, Posztisev, Ejke.

Sztálin beszédében hevesen támadja Trockijt — aki már száműzetésben van — és a trockizmust, de egy szót sem szól az ellenzék jelenlévő tagjai ellen. Senki nem sejtí, hogy a teremben lévő 1966 delegátus közül a következő években 1108 fog elpusztulni golyótól, deportálástól, az öngyilkosságba meneküléstől. A kongresszuson megválasztott 139 központi bizottsági tag közül pedig 98-at ölnek meg Sztálin parancsára.

Sztálin a kongresszuson viszont bejelentette, amit később Az SZK/b/P története című könyvében így foglal össze: „A szocialista ipar a kongresszus idején az ország iparának már 99 százalékát tette ki. A szocialista mezőgazdaság — a szovjetek és kolhozok — az ország összes bevett területének 90 százalékát adták. Ami az áruforgalmat illeti, a kapitalista elemek a kereskedelemből teljesen kiszorultak.”

A sztálini csapások azonban nem szorítottak csupán a szovjet pártra. A II. Internacionáléban dolgozó és a Szovjetunióba emigrált számtalan kiváló külföldi kommunista esett áldozatul a „tiszogatásoknak”. Kivégezték Lenin egykori harcostársát, a svájci Plattent, a lengyel Ganetszkit, lett, észt és litván kommunista vezetőket, a jugoszláv Csopicsot, a bolgár Popovot és Tanyevet, a német Ebeleint, kínai, indiai és koreai kommunisták tüntek el. Súlyosan érintették a tiszogatások a magyar pártot is. Ennek áldozatai között van Kun Béla, a Magyar Tanácsköztársaság vezéralakja, Magyar Lajos és sok más kiváló forradalmár.

A sztálini jelenség nagyon egyszerűen volna magyarázható, ha abban csupán az esztelen terror sorozatát látnánk. Az októberi forradalom győzelmével nem ez kezdődött. Egészen más. A kereszténység és a mohamedanizmus térhódításai óta nem volt még a világon eszmeáramlat, amely olyan hatást gyakorolt volna a világra és oly széles körben elterjedt volna, mint a forradalmi szocialista eszme. Ennek az eszmének milliók és tízmilliók váltak lelkes, önfeláldozó híveivé, akik képesek voltak a forradalmi eszmék szolgálatába szegődni. A kommunista pártok — különösen Kelet- és Közép-Európában — úgy alakultak meg, mint az önkényuralmi rendszerek elleni, a kizsákmányolás megszüntetéséért, az emberi szabadságért és boldogságért harcoló emberek szervezetei. Ebből következően kemény harcok, kemény sors, lemondások, önfeláldozás volt az osztályrészük. Az orosz bolsevikok, majd más országok kommunistái csak kis részben élvezhettek legalitást. Az önkényuralmi rendszerekben mindenütt üldöztetés, börtön, nélkülözés, a fennmaradásért való harc edzette őket. A rendőrséggel vívott állandó feszült küzdelem arra kényszerítette őket, hogy „clandestin” módon éljenek, rendszerint illegálisan, állandó veszélyek és kockázatok közepette. Ez legalábbis két dolgot jelentett: a nagyon szigorú, nagyon fegyelmezett, nagyon központosított szervezeti keretek megalapozását és a folytonos éber magatartással járó bizalmatlanság, a provokációkkal szembeni védekező reflexek kialakulását. A cári Oroszországban ehhez járultak a különleges orosz viszonyok, a rendkívüli gazdasági és kulturális elmaradottság, a háború szörnyűségei, majd a polgárháború, amely

minden hagyományos törvényes rendet hatályon kívül helyezett, amely totálisan érintett minden embert. Ehhez járult a társadalom állandó zaklatottsága és mozgósítottsága, amely minden időszakban óriási erőfeszítésekre készítette az embereket. Továbbá ehhez járult a demokratikus hagyományok hiánya, a régi polgári intézmények forradalmi elvetése, miközben az új, eredetileg elgondolt, közvetlen demokratikus intézmények nem fejlődhettek ki.

A szovjet fejlődésnek voltak olyan sikertényei, amelyek azt a látszatot keltezték, mintha azok a sztálini módszerek hatékonyságát igazolták volna. Hát nem sikerült-e iparosítani a semmiből? Nem sikerült-e kollektivizálni a mezőgazdaságot? Nem sikerült-e milliókat és tízmilliókat iskoláztatni, kiképezni, felemelni a tudatlanságból és nyomorúságból? Nem sikerült-e győztes hadsereget kovácsolni, amely a világtörténelem legnagyobb küzdelmében legyőzte a náci hadsereget? Nem sikerült-e egy olyan Szovjetuniót létrehozni, amely világhatalmi rangra emelkedett, biztos területi határokat hozott létre? Nem sikerült-e — legalábbis több évtizedig — különlegesen magas növekedési rátát elérni a termelésben? S ezek a sikerek vajon nem a központosított tervgazdaság sikerét igazolják-e? S mindezek a sikerek vajon nem perszonalifikálódtak-e egy mindent látó s mindennek gondját viselő vezér és atya személyében, Sztálinban?

Ma ezekre a kérdésekre már sokrétű tények ismeretében tudunk felelni. De a második világháború után például egészen más látószögből fogalmazódott meg a felelet. A győzelem önmagában a siker ragyogó bizonyítéka volt, a társadalmi, a gazdasági és a katonai hatékonyságáé. A próbatétel megvolt. Mert hiába foglalta el az ország kétharmadát, a legértékesebb gabonatermő területét, a legsűrűbb iparú vidékeit a náci hadsereg, a szocialista ipar elég rugalmas volt, hogy áttelepítve is működjék, a társadalom bámulatos erkölcsi erőt mutatott, hogy a súlyos veszteségek mellett is ellenálljon és hősi módon harcoljon. Vajon egy terrorizált ország ezt meg tudná tenni? Már a háború alatt, de különösen a győzelem után a Szovjetunióknak rengeteg barátja, szimpatizánsa támadt nemcsak a kommunisták körében, hanem Európa legjobb értelmiségi koponyái körében is. A kommunisták számára meg éppen hogy modellértékűvé vált mindaz, amit a szovjet fejlődés felmutatott, s még inkább azok a valóságos vagy vélt potenciális képességek, amelyeket egy ilyen társadalom, ilyen módon szervezett párt és rendszer magában hord. Mi sem természetesebb, hogy nagyjában-egészében ezt így értelmezték azok a kommunista pártok is, amelyek Kelet- és Délkelet-Európa országaiiban a hatalom küszöbére jutottak. Annál is inkább, mert a személyi kiválaszt-

tódás már megtörtént. Elvégezték azt a harmincas évek politikai pereit magában az Internacionáléban és a nemzeti pártokban is. A fegyelem helyre volt állítva. „Megtisztultak” a frakciósoktól, a gyanúsaktól, az opportunistáktól, a kételkedőktől. S akik hazatértek országaikba, hogy ott a politikai küzdelmekbe vessék magukat és vezessék az újjáépítést-átalakulást, azok „sikerrecepteket” hoztak magukkal, lelkük mélyén pedig féltve titkolt tapasztalatokat. Lehet és bizonyos, hogy voltak közöttük, akik cinikussá váltak, égtek a személyes hatalomvágytól, vagy a politikai küzdelemben vívott hatalmi harcok közepette jellemük eltorzult. Nagy többségük azonban szubjektíve önfeláldozó, eszmehű és párhű kommunista volt, aki úgy érezte, hogy történelmi felszabadító küldetés részese lehet, és minden más erkölcsi érték fölé helyezhető az, amit az új szocialista hatalom érdekében tesznek vagy meg kell tenniük.

De az itthoniak is. Önfeláldozó, internacionalista szellemben nevelt emberek voltak, akik szívből vallották az akkor szentnek számító jelszót, hogy az internacionáliszmus próbaköve a Szovjetunióhoz való viszony, és kételkedésnek még az árnyéka se lehetséges abban, amit a párt tesz vagy tenni kíván. A pártban megszokták a szigort, a fegyelmet, az alárendelést, a határozatok végrehajtását. Megszokták a figyelmet, az éber viselkedést, az óvatos bizalmatlanságot, az illegálisak kényszerű titkolódzását. Hitték, hogy ez a tömörség, céltudatosság a szervezet politikai hatékonyságának záloga, és nem voltak beállítva semmiféle toleranciára. Ami a magyar viszonyokat illeti, az erős, szervezőképes pártmagnak ez a hihetetlen lendülete, akarata, hite, valóban bámulatra méltóan dinamikus és hatékony politikai szervezeteket hozott létre. Ma is az a véleményem, hogy enélkül lehetetlen lett volna megváltoztatni a kezdeti politikai erőviszonyokat és létrehozni az új hatalmat. De a demokratikus politikai küzdelmek játéktere csupán három évig volt nyitott. A nyílt tér, a nyilvánosság ablakai bezárultak, mielőtt még a párt, a társadalom igazán mélyen belelegezhette volna a demokrácia levegőjét. Rákosi hiába beszélt eleinte arról, hogy Magyarországon a szovjet út helyett a népi demokratikus út vezet majd bennünket a szocializmushoz. A sztálini koncepció nem tűrhette azokat a demokratikus struktúrákat, amelyek új tartalommal beilleszthetők lettek volna a szocializmus kereteibe. Nemcsak a pártokat kellett feloszlatni, de a legkülönbözőbb egyesületeket és közösségi szervezeteket is. Nemcsak a kifejezetten jobboldali lapok szűntek meg, de az egész sajtónak egyforma ruhába kellett öltöznie. Nemcsak a híresztelésekre csaptak le, hanem a hírekre is, és nemcsak a széles nyilvánosság számára, hanem a pártban is elzár-

ták a nyilvánosság és az információ csapjait. Igaz, a sztálini típusú koholt perek kezdetén az éppen hogy megszületett demokratikus struktúrákat még nem törték teljesen össze. De ez volt az utolsó nyilvános politikai per. A többi már zárt ajtók mögött folyt. Zár alá kerültek a statisztikák, a korábbi irodalmi művek egy része, még a kutatók céljait szolgáló archív újságok is. Révai hiába irt nagyszerű tanulmányokat Kossuthról, a marxizmus, nemzetiség és magyarság gondolatának természetes kapcsolódásáról. A nemzeti jelleg csak ünnepélyes alkalmakra maradt az egyenruhákhoz kezdve a zászlókig. Még az utcanépek is úgy megváltoztak, hogy az embereknek saját városukban is nehéz volt eligazodniuk. Ha Sztálin a „győzők kongresszusán” elégedetten szólhatott arról, hogy az egész ipar és a mezőgazdaság majdnem teljes egészében már állami vagy szövetkezeti szektor, s a kereskedelem is szocializálva van, nálunk sem lehetett egyéb minta. A borbélyoktól a fűszerezekig, a pékműhelyektől az autójavitóig államosítottuk a kisipart és a kereskedelmet. Jóformán egy szög se készülhetett, ha az nem volt benne a Tervhivatal által kiadott és jóváhagyott tervekben.

Nincs értelme a dolgok — ismert dolgok — továbbsorolásának. A lényeg, hogy a sztálinizmus korántsem írható le a törvényszerűségekkel, a koholt perekkel, a masszív megtorlásokkal, a személyi kultusszal, a titkolózással és intoleranciával. A lényege, hogy kisiklatta vágányairól a lenini szocializmus-koncepciót. Összetörte a demokratikus struktúrákat, a csirázó öngazgatást, a polgári szabadságjogokat, elvágta a szellemi áramlatokat, felszámolta a piac normális működését. Helyükbe merev, felülről irányított struktúrákat hozott létre, amelyek egyre jobban kifáradtak, kiürültek, egyre kisebb hatásokkal működtek a társadalmat. A lényeg, hogy amikor ma akár a Szovjetunióban, akár nálunk reformról beszélünk és reformálunk, akkor a marxista gyökerekhez való igazi visszatérésről van szó. A lényeg, hogy nem a múltunkat kell elsöpörnünk, nem millió és millió áldozatkész, a szocializmus ügye iránt odaadó ember alkotását kell megtagadnunk. A lényeg, hogy a sztálini köpönyegből kiszabadulva magunkat is meg kell reformálnunk anélkül, hogy önmagunkat elvesztenénk. Éppen ezért a reform korántsem csak gazdasági reform, hanem politikai-szellemi reform is, ahol nemcsak azt kell tudnunk, hogy mit kell megtagadnunk, hanem azt is, hogy mit kell megőriznünk, mit kell újjáalakítanunk, és mit kell másképpen megteremtőnünk. A mai időkben a szocialista világ forrongásba jött. Ez a forrongás az, amit Gorbacsov „második forradalom”-nak nevez.

Rózsa László

EUROP

Egy különleges újságíróképzési forma

A világon sokasodnak az olyan kurzusok, egyéni ösztöndíjak, amelyeket újságírók kapnak, hogy egymás országát jobban megismerjék. Az Egyesült Államokban, Japánban, de például Indiában is magántársaságok vagy állami intézmények alapítanak ilyen „ismerjük meg egymást” gyorskurzusokat, amelyek viszont általában többször anynyi ideig tartanak, mint egy turistaút.

Nyugat-Európát a hatvanas években érte el ez a hullám. Elsőként a francia—nyugátnémet közéletessel avattak tábortokat, iskolákat, hogy a fiatalok más szemléletű tanítást is kaphassanak, a másik nyelvén.

Franciaországban 1974-ben alapítottak egy olyan tanfolyamot, ahol a fiatal — 25—35 éves újságírók tevékenyen ismerkedhetnek meg a gallok országával. Évente mintegy harminc tollforogatót hívtak meg a világ minden tájáról, hogy a nyolc hónapos képzési időszak alatt néhány cikket írjanak meg Nyugat-Európáról. A témák szabadon választottak, legfeljebb azok végeznek kötelező kőröket, akik híján vannak az ötletnek.

Eddig összesen 313 újságíró gyűlt össze a Louvre utca 33. számú épületben, és 59 ország zászlaját tűzhetnék ki — ha akarnák — az egyébként szerény épületre. Az ösztöndíjasoknak — akik vagy francia állami ösztöndíjban részesülnek, vagy az UNESCO-tól, esetleg más alapítványoktól kapnak támogatást — kéthavonta saját lapjuk jelenik meg. Ezt a néhány ezer példányban kiadott, Europ című folyóiratot ők maguk szerkesztik és tördelik.

A Közös Piac több vezető testületében átlapozzák a rendszeresen megjelenő lapot, figyelve, hogyan is látják éppen a világ más sarkairól érkezőtek Nyugat-Európát. Nyolc hónapon át számtalan előadás, vitakör, utazás segíti a tanuló írókat abban, hogy tényleg jól megismerjék a világnak ezt a felét. Ki-ki saját kasszával — 15 ezer frankkal — gazdálkodik, ezt négy utazásra ő maga oszthatja be. Neki kell a témát kitalálnia, az interjúkat megszerveznie, majd öt-tíz oldalas cikket írnia a választott kérdéstről. A kritika és a dicséret a közös értékelésen nem marad el. Öt földrés

újságíró-stílusa, alapossága és fennköltége, humora és könnyedsége kerül egyetlen újságba.

A legkellemesebb persze a közös utazás. A csoport két-háromszor együttesen is felkeres vagy egy francia régiót, vagy egy másik nyugat-európai országot. Ilyenkor közös Europ-szám jelenik meg, ami persze nem zárja ki, hogy a résztvevők is küldjenek híradásokat, beszámolókat.

A párizsi iskola és lapja terjeszkedik. Ma már szoros kapcsolatot tart fenn több amerikai egyetemmel, ösztöndíjasait elküldi Japánba, Indiába is.

Így a ma még az „európai újságíróknak” szervezett kurzus talán a nem is túl távoli jövőben a „világ újságírói” címet és rangot kaphatja meg. (1988. január)

**BM/ES WORLD
BROADCAST
NEWS**

Rádiós körkép Csehszlovákiából

Mint köztudott, az 1968-as események óta Csehszlovákiában a két szövetséges köztársaságnak, Csehországnak és Szlovákiának önálló kormánya működik Prágában, illetve Pozsonyban. Ennek az elrendezésnek a szellemében akkoriban két, egymástól független, de egymáshoz sok tekintetben kapcsolódó rádiós hálózat alakult ki, jó néhány regionális stúdióval. Csehországban hat, Morvaországban két (Brno és Ostrava) regionális stúdió működik (itt található még két kihelyezett stúdiót is). Szlovákiában három regionális stúdió az adások központja (Besztercebánya, Kassa és Pozsony), s ezek a szlovák adások mellett magyar, ukrán és német nyelven is sugároznak műsorokat.

Csehország fő műsorsugárzója a Radio Praha, a maga 729 alkalmazottjával (ebbe beletartoznak a rádiós zenekar tagjai is). A regionális stúdiók

adásai időnként bekapcsolódnak az országos hálózatba, Brnóból például reggel és délután egy-egy órás, hétvégeken pedig egy hetórás blokkot közvetítenek.

A legnépszerűbb adó mind a hallgatottsági, mind a tetszési indexet tekintve a Hvezda (csillag). Ennek az adónak nincs önálló munkatársi gárdája, de huszonnégy órán át sugározza műsorát, amely a regionális adók tudósítóinak ötpercnyi riportjaiból, beszámolóiból és huszonöt percnyi zenés blokkból áll. Évi kilencezer órás műsorából ötezer órányi a regionális stúdiókból származik. Összehasonlításképpen: a prágai központi adó évi hétezer órás műsorának csupán húsz százalékát alkotja a regionális stúdiókból származó műsor, itt nyilvánvalóan nem annyira a területi arányok betartására törekcsenek, inkább a minőségi szempontok kapnak prioritást.

A legkisebb, bár nagyon korszerűen felszerelt stúdió a Karlovy Vary-i. 1959-ben hozták létre, 1970-ben regionális sztereóstúdióvá alakították át. A sugárzási övezetbe tartozó négy körzet ellátásán kívül naponta ad hírósseállítását a prágai központi adó számára, és bekapcsolódik a Hvezda műsorába is. Ennek a stúdióknak a jelentősége a Karlovy Vary-i filmfesztiválok idején válik nyilvánvalóvá, amikor is a külföldi tudósítók regimentje használhatja a korszerű berendezéseket.

Az ugyancsak bonyolult csehszlovákiai rádiós szerkezet azonban átalakulóban van. Készülnek már a tervek az egész hálózat átformálására, s ezekben a tervekben — elsősorban az átfedések csökkentése érdekében — fontos szerepet kap a központosítás. (1988 február)

DEVELOPMENT FORUM

Az információs társadalom városai

Japán azok közé a fejlett ipari országok közé tartozik, amelyek megteszik az előkészületeket a huszonegyedik század információs társadalmának felépítésére. A világ első „információs városa” az egymillió lakosú Kawasaki lesz, majd utána újabb városok következnek, például Ogaki.

Kawasaki fejlődése kétirányú. Először is mindent megtesznek a természeti környezet védelmé-

re. Lakói számára magától értetődő lesz az egészséges ivóvíz, a természetes növényzet és állatvilág. Ugyanakkor mindent megtesznek annak érdekében is, hogy az emberek személyes kommunikációját megkönnyítsék, s ezáltal kreativitásukat is fejlesszék.

Az információs város központja az „információs főtér” lesz, ahol a mindennapi élethez, a napi munkához, a város vérkeringésének megszervezéséhez, irányításához szükséges valamennyi információ megtalálható lesz. Ezzel a központtal összeköttetésben állnak majd az egyes otthonok, amelyeknek mindegyike fel lesz szerelve nemcsak telefonnal, de személyi számítógéppel és az ehhez kapcsolódó printerrel is.

Ebben a városban nem lesz szükség a hagyományos értelemben vett újságra, hiszen a hírek bármikor leolvashatók a központból. Közvetlenül az egyes otthonokból érhetőek el az összes könyvtári, postai szolgáltatások, s a bevásárlás, a pénzügyek intézése is ezen a hálózaton keresztül történik. Lehetővé válik az információs városban az is, hogy az embereknek mintegy hetven százaléka otthon végezze el napi munkáját, s nem kell munkahelyére bemennie.

Egyébként a világ más országaiban is találkozhatunk már hasonló jelenségekkel. Az Egyesült Államokban például az egyetemisták már régóta nem járnak könyvtárba, egyszerűen számítógéppel szerzik be a könyvtárakból olvasnivalójukat. A titkárnőknek nem kell bejárniuk hivatalaikba, hogy a levelet legépeljék, s a leveleket nem a postás kézbesíti a címzetthez — elvégzi mindezt a számítógép. Egy épületnek nem kell leégnie, mert nem riasztotta senki a tűzoltóságot — az „intelligens épület” automatikusan riasztja a tűzoltókat. S az ajtót nem kell kulcsra zárni, bezáródik és kinyílik magától a szükséges jelszó elhangzásakor.

Íme, az információs társadalom előhírnökei. Kawasaki is olyan példává válik, amelynek tapasztalatait nem árt megszívlelnünk. (1988 január — február)

le nouvel Observateur

Minden ötödik francia analfabéta?

Pontosan megállapíthatatlan azoknak a franciáknak a száma, akik nem tudnak, alig tudnak vagy egyáltalán nem is akarnak tudni írni és olvasni.

A fáma öt-hat millióról szól, vagyis minden ötödik francia megél írás és olvasás nélkül.

Az utolsó felmérés 1946-ban készült, ekkor egymillióan vallották magukat analfabétának. Azóta csak a katonai szolgálatot teljesítők — tehát a férfilakosság egy része — adatai alapján készült becslések ismertek, ezek szerint évről-évről közel harmincezen, a behívottak nyolc százaléka nem boldogul a betűvetés és olvasás tudományával.

Az ATD-Quart Monde (a halmozottan hátrányos helyzetűekkel foglalkozó nemzetközi szervezet) nyolc évvel ezelőtt közzétett adatai szerint a lakosság tíz százaléka számíthat analfabétának, de megállapítják, hogy az erre vonatkozó kérdést egyenesen megfogalmazva még soha nem tették fel a franciáknak.

A témával foglalkozó, legtárgyilagosabbnak tekinthető tanulmányt az Egyesült Államokban publikálták 1976-ban, ahol akkor a funkcionális analfabéták számát 23 millióra becsülték. A felmérés mércéje szerint ide számítottak azok, akik nem tudtak pontosan elolvasni egy álláshirdetést, nem voltak képesek egy gépkocsi fogyasztását kiszámítani és nem igazodtak el a fizetési jegyzék számai között. Ugyanez a jelentés a hasonló „képzettségű” franciák számát több millióra teszi.

Ezt a problémát 1983-ig mély hallgatás övezte, de mára nyilvánvalóvá vált, hogy a francia oktatási rendszer évente több analfabétát termel, mint ahány felsőfokú diplomást, így a feltárást el kellett kezdeni.

Országszerte folynak a kísérletek az olvasás-írás képességének garantált és gyors elsajátíttatására. A legsikeresebbnek a Lagny-i iskola ígérkezik, amelyben kis létszámú csoportokban 10-11 éves gyerekek 1300-1400 szó/perc sebességgel képesek felfogni az olvasott szöveget, míg a hasonló korú, de átlagos iskolások 200-300 szó/perc teljesítményt nyújtanak. Az iskola tanulóinak tíz százaléka nem képes megtanulni írni és olvasni, őket mentális képességüknek megfelelő kiegészítő csoportokban oktatják.

Sokkal nehezebb a korosabb, de egyáltalán nem gyenge felfogású felnőtteket bevonni a képzésbe. A velük való foglalkozás során a tanárnak teljesen azonosulnia kell a hallgatókkal, ez az egyetlen mód arra, hogy az életben egyébként igen jól boldoguló, de képzetlenségük miatt szenvedő felnőtt analfabétákat megszabadítsák kisebbségük érzésének okától. A módszer kidolgozója és tizenöt éve sikeres megvalósítója, Gisele Gelbert azt vallja, hogy „az analfabetizmus betegségéből csak nagyon gondos kezeléssel lehet gyógyulni.” Az eredmények öt igazolják. (1988. január 8—14.)

СОБЕТСКАЯ КУЛЬТУРА

A jó tanulástól a jólétig

Az OSZSZK tervehivatala központi gazdasági kutatóintézetében Nyikolaj Gyenyikov vezeti azt a főosztályt, mely a társadalmi szféra kutatásával foglalkozik. A vele készített interjúból közlünk részleteket:

— Valahogy hozzászoktunk ahhoz, hogy nálunk nincsenek írástudatlanok, hogy mi vagyunk a leginkább „olvasó ország”, szóval, hogy a kép általában idillikus. És magától értetődő volt, hogy ezen a téren komoly befektetéseket is teszünk. Így van-e valóban?

— Az ötvenes évek elején költségvetésünkben a művelődésre fordított összegek aránya nagyobb volt, mint az Egyesült Államokban. De aztán megváltozott a helyzet. Úrkutatási sikereinket követően az amerikaiak jelentősen növelni kezdték az oktatásra és általában a nem anyagi szférára fordított eszközöket (példa a perspektivikus gondolkodásra). A mi vezetésünk és tervezési rendszerünk sajnos nem tekintett a jövőbe. A pillanatnyi eredményeket hajszoltuk (ez általában a bürokratikus irányítási rendszerek szerves velejárója).

De vannak mélyebb okok is. A harmincas évek óta helytelen elképzeléseink vannak a társadalmi értékek valóságos viszonyairól. Úgy tartottuk, hogy a gépek, a mechanizmusok, a technológiák a legfontosabb dolgok, az emberek másodlagosak. És lám, most ezért kell fizetnünk. Jelszavakban hirdettük: mindent az emberért, a gyakorlatban viszont csak a célok elérésének eszközeként bántunk az emberrel.

Általános érvényű volt, hogy az anyagi érdekek termelésében mindig magasabbak voltak a jövedelmek, míg ott, ahol az emberrel foglalkoztak — az oktatásban, az egészségügyben, a kultúrában — mindig alacsonyabbak. És bár ez az aránytalanság a legutóbbi időben már csökkenőben van, még mindig nem tanultuk meg valóban értékelni (és nemcsak erkölcsileg) azoknak a munkáját, akik a társadalom legfontosabb termelőerejét — az embert formálják.

— Az oktatás minősége szorosan és közvetlenül összefügg a gazdasággal. De milyenek ma a diákok, a mai fiatal nemzedék a közgazdász személynél nézve?

— Ideálisan minden új nemzedéknek okosabbnak kellene lennie az előzőnél. Ám ilyesmit nem érzékelhetünk. A főiskolák tanárai is igen szürke

„kontingensekről” beszélnek. Az ismeretek mennyisége ugyan megnőtt, az információk öt-hét évenként megduplázódnak, mindez azonban nem tükröződik adekvát módon a fiatal nemzedékek szellemében. Átlagtanár, átlagprogramok — íme, ez az eredmény.

Nagyon fontos lenne növelni az oktatás minőségét. De a tanárok fizetésében nem tükröződik munkájuk minősége, az, hogy tanulók milyen tudásra tettek szert. Ezt nem könnyű megoldani, de nem is lehetetlen.

Külön téma az iskolák felszereltsége. Valamennyit fel kell szerelni személyi számítógépekkel és más berendezésekkel. A japán középiskolákban a diaképek és oktatófilmek mellett tévékészü-

lékeket, képmagnókat használnak, és megkezdődött az iskolán belüli telefonhálózat bevezetése is. Mi nem tudjuk kellően értékelni a televíziónak a fiatalok világmegismerésében játszott forradalmi szerepét. Komolyabban kellene foglalkozni a televízió műsorával, és nemcsak az oktatási műsorokkal.

— Közgazdasági szempontból mi az előnyösebb: „enciklopédistákat” vagy specialistákat képezni?

— A kettő nem zárja ki egymást. A mi társadalmunknak most alkotó, művelt, magasan képzett szakemberekre, ugyanakkor szellemileg szabad személyiségekre van minden eddiginél nagyobb szüksége. (1988. január 26.)

- **Tévéadások nygyven nyelven.** Az ausztráliai SBS tévéhálózat, amelynek nézői elsősorban az etnikai kisebbségek közül toborzódnak, nygyven különböző nyelven (angol feliratozással) sugározza műsorait. A programokat Olaszországból, Görögországból, Svédországból, a Szovjetunióból, Lengyelországból. Jugoszláviából, Spanyolországból és a világ számos más országából importálják. Tudni kell ehhez, hogy Ausztrália jelenlegi lakosságának csupán nygyven százaléka származik angol nyelvterületről. A népesség hatvan százaléka valamilyen más nyelven beszélő országból települt a kontinensre.

IOJ Newsletter

- **A skandináv kultúra védelmében.** A Nordvision, a skandináv kultúra védelmére 1959-ben Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország és Izland által alapított televíziós szervezet elsősorban az északi államok műsorcserejének elősegítésével akarja célját elérni. A cserében évi ezerórányi műsor talál gazdára, bár az egyes országok felhasználása jelentősen eltér egymástól. Az elmúlt évben például Svédországban 472 órányi, Izlandon viszont csupán 13 órányi skandináv csereműsort sugároztak.

IOJ Newsletter

- **Sajtófotószabvány készül.** Az IPTC (International Press Telecommunications Council) legutóbbi, Las Vegas-i közgyűlésén felhívást intézett a világ sajtószerveihez egy olyan sajtófotószabvány kidolgozása érdekében, amely elősegíthetné a sajtófotók egységes digitalizálását.

IPTC News

- **A két Írország közös tévéműsorai.** Az Ír Köztársaság és Észak-Írország televíziója példa nélkül álló közös vállalkozásba fogott. Az írekkel kapcsolatos események napi harmincperces összefoglalóját New Yorkban, az egyik manhattani kábeltársaság sugározza, s az a céljuk, hogy az amerikai írek elfogulatlan és hiteles tájékoztatást kapjanak (mindkét) óhazájuk eseményeiről.

World Broadcast News

- **Lengyel rádióadások — Nyugatra.** A lengyel rádió hetenként egy tizenöt perces műsort kezdett sugározni — Nyugat-Európába. A lengyel nyelvű adás célja, hogy ellensúlyozza a Szabad

Európa Rádió, az Amerika Hangja, a BBC és a Radio France Internationale „felforgató” és „lengyelelles” hangvételét.

World Broadcast News

- **Az őslakók televíziója Ausztráliában.** Az Imparja Television, a legújabb ausztráliai tévéadó a kontinens területének majdnem negyed részét ellátja műsorral. Az adó tulajdonosai és működtetői az őslakók dél-auztráliai és az északi területeken működő szervezetei.

World Broadcast News

- **Argentína Hangja — Európában.** A RAE argentin rádiós társaság megkezdte Európának szánt spanyol nyelvű adásait. Az adásokat egyelőre minden hét három napján — hétfőn, szerdán és pénteken — sugározzák.

World Broadcast News

- **Műsort importál az NHK.** Az NHK japán műsorszóró társaság elhatározta, hogy növeli televíziós műsorimportját, elsősorban Nyugat-Európából. Cserébe természetesen saját műsorait ajánlja fel. Az NHK jelenleg műsorainak 95 százalékát maga készíti két hagyományos televíziós csatornája, két műholdas tévécsatornája és három rádióadója számára.

IOJ Newsletter

- **A BBC World Service ma 36 idegen nyelven sugározza műsorát.** Az első, éppen ötven éve, 1938 tavaszán, az arab volt, a Földközi-tenger térségében előretörő olasz befolyás ellensúlyozására. Ezt követte hamarosan a spanyol és a portugál — a dél-amerikai tájékoztatás növelésére. A müncheni konferencia idején indult meg a cseh nyelvű adás, majd hamarosan 47-re emelkedett a külföldi adások száma. Az orosz nyelvű adások csak 1946-ban, a hidegháború idején indultak meg. A BBC World Service költségeit az angol külügyminisztérium fedezi, bár a műsorok szerkesztésére semmi befolyása nincs.

Fernseh-Informationen

- **Az USA gyorsan növekvő kommunikációs hálózatának ígéretes ága a távmásoló szolgáltatás.** A bostoni Personal Technology Researc (PTR) piackutató intézet szerint 1987-ben mintegy negyedmillió távmásoló berendezés volt az USA-ban forgalomban, de ez a szám öt év alatt akár

a 900 ezret is elérheti. Ezzel arányosan a berendezés árának a csökkenését várják, ami az évtized végére az ötven százalékot is elérheti.

The New York Times

- **Műsoros videokazetták eladásából** 1987-ben 850 millió márka forgalmat bonyolítottak le az NSZK-ban — ez az összeg több, mint az ország mozijainak a teljes bevétele. Ugyanakkor a szex- és horrorfilmekre ennek az összegnek mindössze öt százaléka jutott, ami a videózási szokások megváltozását is jelzi.

Fernseh-Informationen

- **„Educatel” a neve** annak az oktatási adatbanknak, amelyet a BBC állított össze, és amely tartalmi és módszertani gyűjteménye lehet mindenféle európai oktató televíziós műsornak. Anyaga, adatai angol, francia vagy német nyelven hívhatók le telefonon, vagy egyéb európai szabvány szerint működő videotext, képernyőszöveg (Btx) vagy Prestel rendszerrel. Kétéves kísérletsorozat után az Educatel 1987 őszén kezdte meg működését.

Neue Zürcher Zeitung

- **„A fő a szív”** (Herz ist Trumpf) — valahogy így fordítható magyarra a SAT 1 műholdas televízióműsor új, 15 perces társkereső-sorozatának a címe. A műsorban 90 másodperces, önállóan készített, amatőr videoklipekkel lehet részt venni, amelyek név nélkül kerülnek az adásba. Az érdeklődők a szerkesztőségen keresztül léphetnek kapcsolatba egymással.

Fernseh-Informationen

- **Új reklámtörvényt** dolgoztak ki Kínában. Eszerint csak „megbízható, szükséges és igaz” reklám közzölhető, tilos viszont a „reakciós, obszcén, a babonás és az abszurd” reklám. Tilos a dohányzás reklámozása, a nemzeti zászló és a himnusz felhasználása reklám céljaira. Szabad viszont az alkohol tartalmú italok reklámja. Kínában félnek a reklám erős hatásától az ifjúságra, amely növekvő fogyasztási igényeinek így is gyakran ad hangot.

Marketing News

- **A japán műholdas televíziózás** az első Ázsiában. Kezdetben maguk a japánok sem bíztak igazán a vállalkozás sikerében, mert a parabolaantenna, az erősítő és a hangolóberendezés vagy ezer dollárba került. A 24 órás műholdas műsoroknak azonban hamarosan százezer előfizetője lett. Most a HEMT (High-Electron Mobility Transistors) mikrochipek ipari méretű alkalmazásával az antennaárakat jelentősen csök-

kenenti tudják, ami a japán elektronikai cégek számára további előnyös üzletet jelent.

Far Eastern Economic Review

- **Az NSZK hagyományos közjogi rádiós- televíziós intézményei** 1988-ra szinte kivétel nélkül komoly deficittel számolnak: a ZDF 65 millió márkával, a WDR 82 millióval, az NDR 68, az SDR 60, a Südwestfunk 31, az RS is 10 millió márkával, a Radio Bremen 30 millióval. Nyereiséget egyedül a posta könyvelhet el (1,03 milliárd márka), bár ez is kevesebb az előző évinél. A magán televízióadások, a SAT 1 és az RTL Plus viszont mintegy 120 millió márka bruttó bevételt könyvelhetnek el, három északnémet rádióadó 70 millió márkás reklámbevétele az előző évi bevétel megduplázását jelenti. A kilencvenes évek elejére ez a szám a magánrádióknál a négyszázmilliót, a SAT 1-nél a kétszázmilliót is elérheti.

Fernseh-Informationen

- **Már háromszázezer háztartást** csatoltak Franciaországban valamilyen kábeltársasághoz. 1988-at a nagy áttörés évének tartják, az év végére el akarják érni az egymillió bekábelezett háztartást Franciaországban. A „kábelkilátások” kecsgetetők: Párizs környékén már most 17 műsor fogható kábelon.

Fernseh-Informationen

- **Kína képmagnók gyártását** tervezi 1990-től. Az ország négy elektronikai gyára a Philips és a Hitachi céggel kötött szerződést modern technológia beszerzésére. Az első évben ötszáz képmagnó elkészítését tervezik, amelynek negyven százalékát kínai alapanyagból készítik. Jelenleg a gyártás teljes egészében import alkatrészekből történik.

Die Presse

- **„Technopolis” vagy a jövő városa** — ilyen néven tervezik Ausztráliában Japán részvételével felépíteni azt a 100 ezer lakosú települést, amelyben a gazdaság, a kultúra, a közlekedés és a hírközlés új műszaki megoldásait valós életkörülmények között vizsgálhatják. A várost műholdláncon át kötik össze a világ nagy adatbankjaival. Lakói mérnökök, tudósok lesznek.

Die Presse

- **Az európai arab újság.** Az első, nemzetközi olvasótábornak szánt arab újság, az Ashark-al-Avset Párizsból Frankfurtba helyezte át szerkesztőségét, mert innen jobban megoldható a lap európai terjesztése. A kontinensen egyéb-

ként harmincezer példányban kel el az Asharkal-Avset.

IOJ Newsletter

- **A bangladeshi rádió és a reklám.** A három legfontosabb bangladeshi regionális rádióadó elhatározta, hogy műsorában helyet ad a reklámnak is. Terveiket jóváhagyta az ország információs minisztériuma is, ám a kezdet nem túlságosan biztató: a térségben az üzleti élet meglehetősen lanyha, s a vállalatok egyelőre nem rohanják meg hirdetéseikkel a rádiókat.

World Broadcast News

- **Az AFP parabolaantennái.** Az AFP francia hírügynökség a hírközlés korszerűsítése érdekében több mint száz parabolaantennát akar felszerelni Franciaország különböző városaiban, hogy adásai gyorsabban eljussanak a címzettekhez. A hírügynökség számos európai országban (Svédország, Svájc, Finnország, Dánia, Belgium, Luxemburg, Írország) is tárgyalásokat folytat parabolaantennái ügyében.

IPTC News

- **A mozgótelefon-hálózat startja.** Franciaország, Nagy-Britannia, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország megállapodást kötött, hogy 1991-re kidolgozzák az európai mozgótelefon-hálózat kiépítésének gyakorlati kérdéseit.

IPTC News

- **A nyugat-berlini GSW lakásépítő közösség** ingyen szereli fel 46 ezer bérlője lakásában a SAT 1 műhold vételére alkalmas antennát és a szükséges többi vételi berendezést. Így kívánja továbbítani számára is vonzóvá tenni a csatlakozást a kábeltélevízióhoz.

Fernseh-Informationen

- **Az angol Supertron társaság** (London) hordozható telefonkészüléket hozott forgalomba, amely „alig nagyobb egy hitelkártyánál”. Mikrochipekből fejlesztették ki a működéséhez szükséges elemeket, amelyekkel a telefon mintegy ötszáz órán át használható. A hagyományos hordozható telefon nagyméretű, nehéz, és az elem csak 8—12 óra élettartamú.

Financial Times

- **A kábeltélevíziózás francia műsorajánló** a működési engedélyek kiadásának megreformálását sürgetik. Eszerint húsz év lenne az engedélyek időtartama, és jogi felelősséggel csak a saját maguk készítette műsorok iránt tartoznának. A műsorokban a külföldi anyagok aránya

nem haladhatná meg az ötven százalékot, nem engedélyeznék a „távvasárlást” (teleshoping) és a reklámot, viszont feloldanák azt a kötelezettséget, hogy a kábeltélevízió feltétlenül helyi információkat sugározzon.

Fernseh-Informationen

- **A holland Philips cég** kíván az angol Super Channel hírműsorainak a sponzora lenni — az olimpiai játékok idején. A Super Channel minden este aktuális hírosszefoglalót tervez.

Fernseh-Informationen

- **A skandináv országok** elvetették a „Tele-X” műhold tervét. A dán, norvég, svéd és finn közreműködéssel tervezett műsorszóró televíziós műhold valószínűleg csak az adattovábbítás és rádiózás célját fogja szolgálni.

InTele

- **„Kindernet”** néven Hollandiában magán televíziós csatorna létesül, amely elsősorban a gyermeknézőknek szól. Az 1988 márciusában megindult adás Hollandiában és Belgiumban fogható kábelen keresztül, Rotterdamban kísérletképpen már korábban bevezették. A kódolt műsorok vételéhez a dekóder bérleti díja havi tíz gulden.

Fernseh-Informationen

- **Svájc reklámbevételének** mindössze 5 százaléka származik a rádió- és televízióreklámból. A szomszéd országokban ez az arány jóval magasabb, Olaszországban 47 százalék, Ausztriában 30, Franciaországban 20 százalék.

Fernseh-Informationen

- **Műholdak, Neumann János és a tömegkommunikáció.** A műholdak javára szolgálnak, vagy veszélyeztetik-e a Harmadik Világot? Azon a vitán túlmenően, ami a világ új információs rendszere körül folyik, ez a kérdés egy sokkal általánosabb problémát vet fel. Az összes iparosodott országban a szervezésre fordított költségek elnyelik a termelésben mutatkozó profitot, és ezzel olyan ipari válságot idéznek elő, amelyet mintegy harminc évvel ezelőtt Neumann János megjósolt. Az új sütetű „komplexitástudomány” egy új fejlődési irányt és olyan eredeti megoldásokat ígér, amelyek gazdasági megújuláshoz és gazdaságosabb fejlesztési modellekhez vezethetnek.

FRANCE TELECOM

- **Francia „hódítás” Délkelet-Ázsiában.** A Lyon Kábel és a thaiföldi telekommunikációs szervezet (TOT) 540 millió francia frank értékben

szereződést írt alá, amely szerint Bangkokban és Thaiföld déli részén öt éven belül korszerű telefonhálózatot hoznak létre a franciák.

FRANCE TELECOM

- **A comics-hősök előretörnek az amerikai piacon,** 1987-ben az USA lakossága 350 millió dollárt költött comics-kiadványokra. Ez jelentős növekedés, hiszen 1983-ban a forgalom még csak 200 millió körül mozgott. Az országban négyezernél több üzlet szakosodott kizárólag a comics-termékek árusítására, tíz éve az ilyen üzle-

tek száma a százat sem érte el. A comicsot a felnőttek veszik legjobban, akik „együtt öregednek hősükkel”; a Marvel Comics kiadó szerinti heti tíz dollárnál is többet költenek a húsz éven felüliek comics-ra.

The New York Times

- **Euro-párok (Euro-Paare)** a címe a hesseni rádió új kvíz sorozatának, amelyben szombat esténként az európai testvérvárosok csapatai vetélkednek egymással.

Fernseh-Informationen

Stanislaw Kwiatkowski

Mi osztja meg a lengyeleket?

A viszály magvai: pénz, privilégiumok és politika

Kindulópontot kerestünk, s a következő kérdéssel fordultunk az emberekhez: „Minden egyes társadalom így vagy úgy differenciálódik. Milyen csoportokra osztaná ön a lengyel társadalmat?” A CBOS által megkérdezetteknek több mint egyharmada végtelenen megosztottnak látja a társadalmat — az ellentétek: vezetők és vezetettek; szegények és gazdagok; okosak és ostobák; dolgozók és ügyeskedők (élősködők). Igen sok esetben érzelmi színezetűek a vélemények.

Az ilyen ellentétes értékrend a leggyakrabban morális jellemvonásokkal rendelkezik — az egyik oldal erkölcsi tekintetben mindig a „jobb” és a másikhoz képest sérelmesebb helyzetű, a másik pedig a „rossz”, ám gazdag, avagy valamiképpen privilegizált. A „jó” többnyire szegény, tisztességes, dolgozó, mások — éspedig a „maszekok”, a főnökök, a feketézők — által kiszipolyozott ember. A „rossz” — élősködő módon előnyöket élvez, erkölcsileg elitélendő.

Képet nyertünk a társadalomszerkezetről, amely azonban nem tényleg: vagy tankönyvszerű sémaig leegyszerűsített (munkásokra, parasztokra és értelmiségiekre felosztott) és a válaszadók érzésvilága számára közömbös, absztrakt és a hétköznapoktól elvonatkoztatott kép, vagy pedig kétdimenziós, morálisan, élesen elkülönülő — tendenciózus, feketén-fehéren egyértelmű kép, amely sérelmeket és frusztrációt tükröz.

Nem olyan végeredmény ez, amely fölött töprengés nélkül napirendre térhetünk. Mi-

ért van az, hogy a társadalomszerkezetet érintő kérdés ilyen indulatokat kelt? Miként van az, hogy a sokdimenziós differenciáltságot ennyire elfogultan s megnyirbált állapotában veszik tudomásul? Mely embercsoportoktól határolják el magukat erkölcsileg az emberek, mit vetnek a szemükre?

Az ellentétek forrása: a vagyon és a társadalmi pozíció

A megkérdezettek többsége elsősorban anyagi természetű okokban, másodsorban politikai elkülönülésben látja az emberek közti differenciálódás, az ellenszenv és a konfliktusok forrásait. Azok az egykor fontosnak számító tényezők, mint például a származás, a végzettség, de mások is: a valóságosság, az életkor, sőt a lakóhely és a munkavégzés jellege is — a felnőtt társadalom döntő többsége (70-80 százaléka) számára napjainkban korántsem tölt be olyan konfliktuskeltő szerepet, mint a vagyoni és a politikai különbség. A származást és a végzettséget most az állampolgárok alig több, mint tíz százaléka tekinti lényegesnek. Jobbára azok hangsúlyozzák, akik ily módon juttatják kifejezésre komplexusaikat, tehát alacsony végzettségűek, fiatalok és kisvárosok, falvak lakói. Ez utóbbiak, valamint a parasztok hasonlóan antagonizáló jellegűnek minősítik a társadalmi származást, a lakóhelyet és a munka jellegét is.

Az antagonizmus forrásai Lengyelországban	
	az adott forrásra mutató válaszolók százalékos aránya
1. bérek, keresetek	75,6
2. vagyoni helyzet, birtokos állapot	60,5
3. hatalom, beosztás	42,2
4. politikai nézetek	41,8
5. LEMP-hez tartozás	32,6
6. fizikai és szellemi dolgozókra való elkülönülés	29,4
7. városi és falusi lakosság elkülönülése	27,3
8. a fiatalabb és idősebb nemzeték elkülönülése	23,2
9. végzettség	23,2
10. hit és vallásgyakorlat	17,5
11. társadalmi származás	15,5

Manapság a társadalmi tagozódásnak mindenekelőtt két kritériuma számít: a vagyoni, azaz a birtoklási, fizetési, jövedelmi, kereseti állapot és a politikai, azaz a hatalmi helyzet, a funkció, a politikai nézet, a LEMP-hez való tartozás.

Az anyagiakra mint kritériumra a megkérdezettek 76-61 százaléka mutatott rá, méghozzá jókora magabiztossággal (a válaszadók fele „határozott igen”-nel felelt), nagyobb nyomatékkal, mint a politikai tényezőre, amelynek a jelentőségét a kérdezettek 42-33 százaléka húzta alá (s csupán 8 százalék felelt „határozott igen”-nel). A fele (58-49 százalék) úgy vélekedett, hogy a politikai problémák egyáltalán nem játszanak ellentétképző szerepet. Leggyakrabban az értelmiségiek, a nagyvárosi agglomeráció lakói, a fiatalok és a saját anyagi helyzetükkel elégedetlen személyek exponálták ezt.

A politikai különbség az anyagiak keltette elégedetlenséggel összehasonlítva inkább csak másodlagos. Az anyagi körülményekből és a gazdasági helyzetből fakadó elégedetlenség a rendszerhez való viszonyra, a hatalomgyakorlás módjának megítélésére transzponálódik és politikai nézetek formájában rögzül. A politikai kinyilatkoztatásoknak nemcsak a politikai jelenségek megítéléséhez van közük, de attól is függenek,

mi megy végbe a gazdaságban, a társadalomban, s attól is, hogy milyen az emberek anyagi helyzete, miként látják önmaguk jövőjét, esélyeit.

Hol vannak „ők”, s hol vagyunk „mi”?

Amennyiben az idegenkedések, az erkölcsi elkülönülések és az ellenérzések oka a vagyoni helyzet, a kereset, a fizetés, akkor vajon ezen az optikán nem csupán színszűrő-e a megosztásnak az az elve, miszerint a birtoklás és a privilégium a betöltött funkció, a társadalomban elfoglalt pozíció következménye? Ha igen, akkor konkrét válaszokra számíthatunk azon kérdésekre, hogy mi háborítja fel az embereket, miért és kinek címezik szemrehányásukat.

1986 decemberében a felnőtt lakosság körében végzett szondázás témája ez volt: mi az elégedetlenség oka? A vélemények a legnagyobb százalékban a következőképpen oszlottak meg: árak — 79,7; fizetések — 58,4; ellátás — 39,6; társadalmi igazságosság, jövedelemkülönbségek, életszínvonalbeli egyenlőtlenség — 38,6; magas beosztásúak privilégiumai — 36,2; az emberekkel való bánásmód a hivatalokban és intézmé-

Kik a privilegizáltak? (I.) És min alapul a privilégiumuk? (II.) (százalékban)	
I.	II.
30,5 — hatalom, prominensek, magas beosztásúak	37,2 — magas kereset
22,4 — rendőrség, BM-dolgozók, önkéntes rendőrök	17,9 — kapcsolatok, ismeretség
21,8 — magánkezdeményezés, kisiparosok, emigráns cégek, zöldségek	11,5 — jobb ellátási lehetőségek, speciális üzletek
19,9 — a pártapparátus dolgozói	9,0 — visszaélés a hatalommal
13,9 — hadsereg	7,9 — hiánycikkekhez való hozzájutás (autókiutalások, egyéb jelentős javak)
13,7 — államigazgatás magas szintű káderei	7,0 — büntetlenség
8,3 — emberek a társadalom pereméről, spekulánsok	

nyekben — 28,9; a magánvállalkozásból származó jövedelmek mértéke — 20,1.

Az olyan, egyértelműen politikai kérdéseket, mint a kül- és nemzetközi politika, a hatalom viszonya a társadalomhoz, az 1980. augusztusi megállapodások, 12-től 5 százalékgig egy nem nagy létszámú csoport jelölte meg.

Egy másik országos felmérés során a privilegizáltak csoportját érintő kérdés szerepelt. 76 százalék úgy ítélte meg, hogy léteznek ilyenek.

Arra a kérdésre, hogy vannak-e Lengyelországban igazságtalan, sértett helyzetben emberek — a megkérdezettek 70 százaléka válaszolt „igen”-nel:

Kik ezek? (I.)		Mi a sérelmük alapja? (II.)	
I.	II.	I.	II.
49,2 — nyugdíjasok, le- százelékoltak	32,3 —	alacsony jára- dékok, nyugdí- jak	
13,3 — munkások, fizi- kai dolgozók	30,2 —	alacsony kere- setek	
11,0 — idős, magányos emberek	16,1 —	szegénység	
9,8 — alacsony kere- setű dolgozók			
9,8 — tisztességesen dolgozók			

Felháborító privilégiumok, kiskapuk kapcsolatok

Ha az elégedetlenségnek a leggyakrabban megjelölt néhány oka között vannak a bérek, keresetek, jövedelemkülönbségek, élet-színvonalbeli differenciák, a magas beosztásúak privilégiumai és a magánvállalkozásból származó jövedelmek nagysága; ha a legsűrűbben megnevezett privilégium a magas jövedelem, a kapcsolatrendszer, az ismeretség, a különleges szabályok szerint történő beszerzés és a hiánycikkek megvásárlásának lehetőségei, a hatalommal való visszaélés és a büntetlenség; ha a privilegizáltak köréhez sorolható: a tágan értelmezett hatalom (magas állásúak, prominens személyek, a hatalmi apparátushoz hivatással kötődő emberek), a magánszektor képviselője,

valamint az ügyeskedésen gazdagodó ember — akkor könnyebb megérteni, miért van az, hogy a társadalmat vizsgáló látásmódnál a vagyoni, politikai és erkölcsi kritériumok minden egyéb fölé emelkednek.

Szembetűnő egy bizonyos törvényszerűség: az ilyen kritériumok szerint történő megosztás mindenkor ellentétes végleteket szül. A válaszadók nem kételkednek afelől, hol is a helyük. A választóvonal határozottan azok közt húzódik, akik különböző okokból privilegizáltak és azok közt, akik a „csupasz fizetésért” dolgoznak. Ebből adódik hát, hogy a „mi”: a tisztességes, közön-séges polgárok, a munkások, parasztok, szegények, a fizetéstől fizetésig élők, míg az „ők”: a prominensek, az üzletelők, a maszekok, vagyis azok, akik önmaguk nem dolgoznak, de azért jól megy nekik.

Ezeket a privilégiumokat gyanúval veszik körül az emberek, mivel azoknak nincs kö-zük a maguk által végzett „becsületes” mun-kához, inkább úgy jutnak hozzá, hogy a társadalmi pozíció adta lehetőségeket ki-használva, vagy a törvény határán ügyes-kedve lavíroznak. Innen a negatív erkölcsi megítélés, az érzelmi ítélet, az elkülönülés.

Érdekes kiegészítést kínálhatnak a gazdag emberekről alkotott vélemények. A kérdő-íveket kitöltők többsége — 60,6 százaléka — közömbösen viseltetik irántuk, 18,1 szá-zalék még el is fogadja őket. Csupán 15,2 százalék táplál ellenérzést a tehetősök iránt.

Ellenérzésüket leginkább az alapfokú vég-zettséggel rendelkezők (de a parasztok rit-kán), a szakképzetlen munkások, valamint az önmaguk anyagi helyzetével elégedetlen emberek vallják be. Azon, hogy a társada-lom szegényebb, alacsonyabban képzett ré-sze irigylé a jólszituáltakat, nincs mit csodál-kozni. Elgondolkodtató, hogy a gazdagok iránti pozitív vagy közömbös viszonyukat kinyilvánítóknak több mint a fele egyidejű-leg úgy ítéli meg, hogy konfliktuskeltő a vagyoni helyzet. Ezenkívül vegyük észre azt is, hogy másképpen alakul a gazdagokról alkotott vélemény általánosságban, és más-képpen a gazdagsággal azonosuló konkrét társadalmi csoportok esetében.

Feltételezhető továbbá, hogy nem a bir-toklás állapota, nem maga a gazdagság há-borít fel másokat, hanem a kivételezettség,

a hozzájutás módjában rejlő igazságtalanság. A legnagyobb mértékben a privilégiumok, a gazdagodás forrásaihoz való hozzáférés kelti az antagonizmust. Sokkal inkább, mint a megosztás elvei, ugyanis válság körülményei között alig akad felosztanivaló. Kétségtelen, hogy a kivételezett pozíciókba való egyéni feljutást minden esetben ezért kíséri élénk figyelem és a társadalmi igazságosság rendszerelveinek megfelelő kritikus megítélés.

Ugyanebben a szondázásban kérdés fogalmazódott meg azokról az emberekről, akiknek „jól megy a soruk”, s a „siker” fogalmáról is. A megkérdezetteknek több mint a fele — 54,2 százalékuk — kizárólag materiális meghatározásokat használt. Számukra sikert elérni annyi, mint „birtokolni”. Csak 10,5 százalék beállítottsága irányult az anyagi szférán túli dologra — a „létre”. Egyharmaduk összekapcsolta a két dolgot. Amint ebből látható, a jó anyagi körülmények, s ezen belül a gazdagság nem valami bűnös dolog a lengyelek számára, ellenkezőleg — ott van törekvésekbe ágyazva.

Ki csinálja a pénzt és a karriert?

Milyenek azok az emberek, akiknek manapság a legjobban megy Lengyelországban? Ha az életben elért sikert leggyakrabban az élet anyagi feltételeivel társítják, akkor érthető, hogy épp az e téren tevékeny emberekről van szó.

A felnőtt lakosság 43 százaléka szerint nem mások ők, mint a magáncégek és magánüzemek tulajdonosai, zöldségesek és nagy parasztagazdaságok birtokosai; 23,4 százalék szerint magas állást betöltők; 21 százalék szerint a törvény határán üzletelők, ügyeskedők és feketézők; 12,3 százalék szerint olyanok, akik kapcsolatban állnak az államhatalommal és a pártapparátussal; 12,1 százalék szerint jólszituált, sokat kereső emberek; 12 százalék szerint kezdeményező-képességgel rendelkező vállalkozók, akik ügyesen tudnak helyezkedni. Csupán 7 százalék teszi függővé az életben elért sikert a munkaszeretettől, s 2,4 százalék a takarékosságtól, a jó gazdálkodástól, a munkakedvtől.

A parasztkon kívül — akik legnagyobb számban húzzák alá a munkaszeretetet, gazdaságosságot és tisztességet — a válaszok olyan jellemzők szerint különülnek el, mint a társadalmi-szakmai réteghez tartozás, a képzettség vagy a lakóhely. Jelentősnek bizonyul a politikai rokonszenv: a rendszer és a kormányzás, a hatalom gyakorlásának módja iránt kritikus emberek azok közé tartoznak, akiknek jól megy soruk, főként az ügyeskedők és akik értenek az üzlethez, a helyezkedéshez, van „kapcsolatuk” és ismeretségi körük.

A mérnökök és munkások ugyanezre a kérdésre felelve azt vallották, hogy Lengyelországban három csoportnak van a legjobb dolga: a magánkezdeményezőknek, a spekulánsoknak és ügyeskedőknek, valamint a hatalmi apparátus embereinek.

Leggyakrabban azokat tartják gazdagnak, akik: 1. az idegen valutáknak a zlotyra történő átváltásánál a szabadpiaci árfolyamot alkalmazzák, akik „hol vesznek, hol eladnak”, 2. magánüzem vagy nagyobb parasztagazdaság tulajdonosai, tehetős házból származnak, 3. állami vagy pártfunkciót töltenek be, 4. illegális kereskedelmet folytatnak, spekulálnak, van „kapcsolatuk és ismeretségük”.

A kérdezettek meggyőződése szerint a jól és becsületesen végzett munka révén meg lehet ugyan gazdagodni, de nem az országban. Hasonlítsuk össze a Lengyelországban és a nyugati országokban élő gazdag emberek számlájára irt jellemvonásokat! Kik a gazdagok Nyugaton? Leggyakrabban a dolgos emberek — a kérdezettek 35 százaléka szerint; takarékos, jól gazdálkodó emberek — 32 százalék; magasan képzett szakemberek — 12 százalék; jó munkát végzők és a munkát tisztelők — 12 százalék (nem nyilvánított véleményt 23 százalék). A nálunk hirdettek ellenére — a CBOS által összegyűjtött vélemények szerint — mintha a kapitalizmusban könnyebben érvényesülnének a szocialista elvek, mint Lengyelországban, ahol inkább élőködő, erkölcsileg elitélendő módon, tisztességtelenül, a privilégiumokkal visszaélve, valamint ügyeskedve, spekulálva stb. lehetséges gazdagodni.

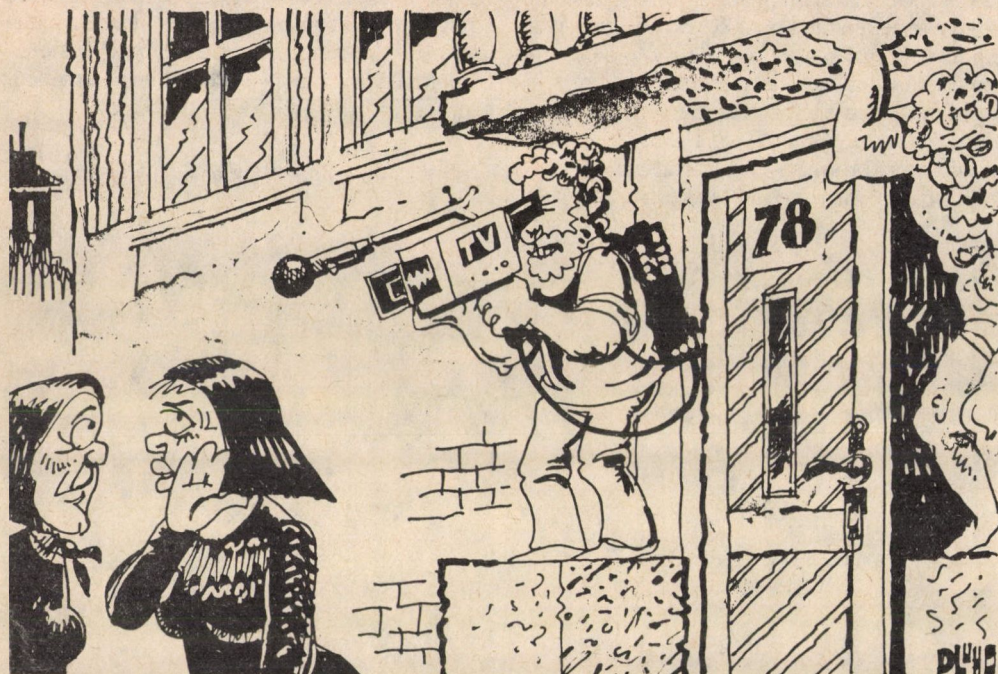
A lengyel valóságot a megkérdezettek jó része olyannak itéli, hogy az sem szocialista,

sem kapitalista. Odaát, aki dolgozik, annak van, itt munkával meggazdagodni lehetetlen — sem szocialista, s még kevésbé kapitalista módon. A munka és a bér patológikus viszonylata eltorlaszolta a jelentősebb anyagi aspirációk becsületes kielégítésének, a magasabb szintű, a másokénál jobban végzett munkára alapozott sikernek az útjait. A többség „birtokolni” szeretne, de nem

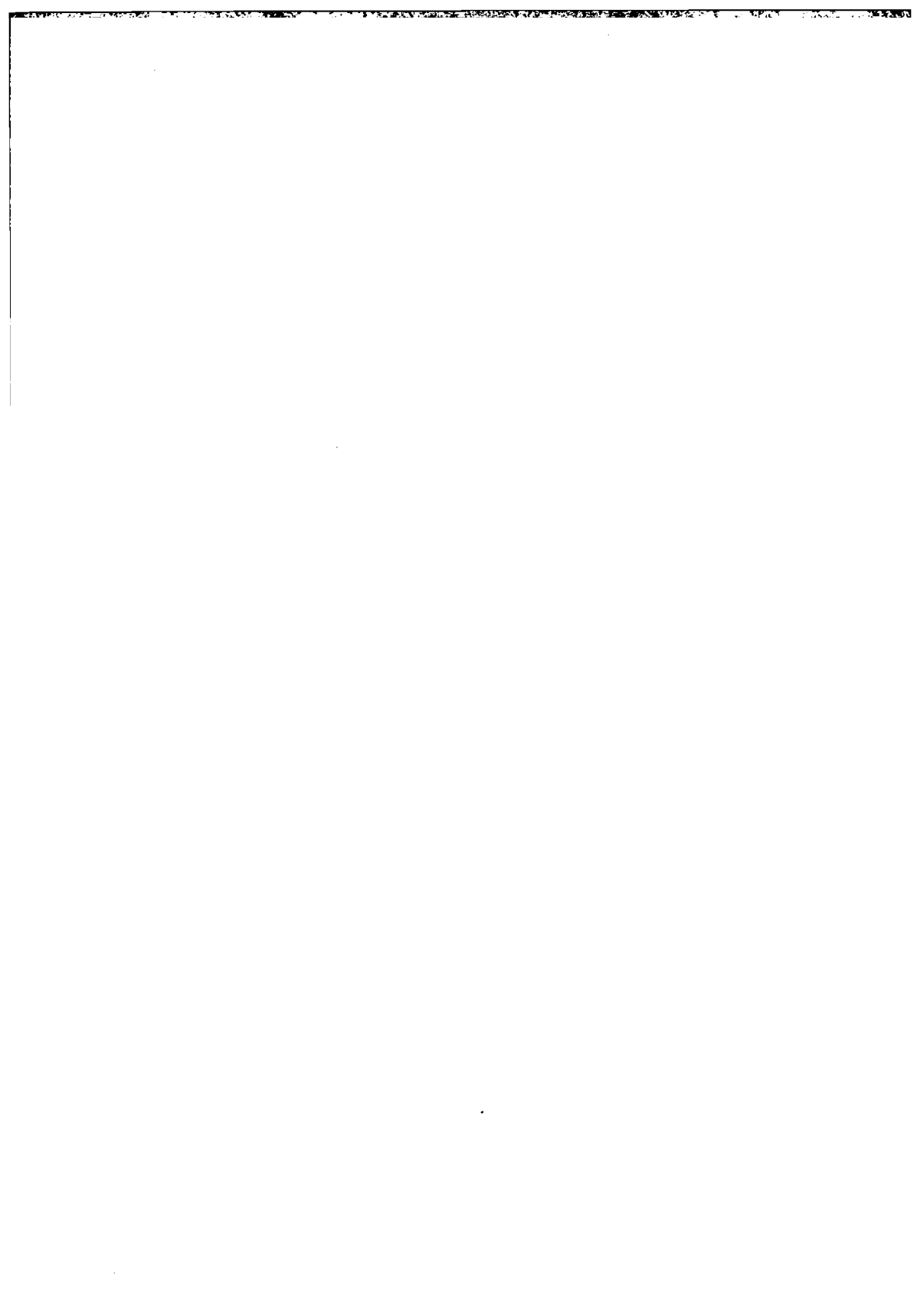
látja a magasabb anyagi színvonal becsületes elérésének, a meggazdagodásnak a lehetőségét. Azokról, akiknek ez sikerült (másokok, prominens személyiségek, üzletemberek), kritikusan úgy vélekedik, mint a mások munkáján gazdagodó élőkörökről.

*(Polityka, 1987. VII. 11.,
fordította: Szilágyi Szabolcs)*

Közösségi tv

— Hallotta, a Z. Szabóék válnak!

CONTENTS

IN FOCUS

József Barát: The progressive cow — and how it really looks like

Gábor Fodor: Waste publicity

Attila Agh: Theses to the reform of mass information

Tamás Terestyéni: Social organization and mass communication

CLOSE-UP

To raise the dose of truth — Conversation with Éva Ancsel, philosopher (Edit Gerelyes)

Magdolna Barcy—János Rudas: On a more effective journalist training

Katalin S. Nagy: Browsing in exhibition guest-books

József Rácz—Zoltán Zétényi: Concert photos

WORKSHOP

Aren't you scared? — Indeed, I am! — Interview with Maris Čaklais Lettish poet, editor in chief of *Literatura un Maksla* (József Barát)

The doyen of newspaper design — Conversation with Aladár Ritter (Tamás Nádor)

FORUM

The Kécske News — Conversation with Albert Polyák, editor (József Ballai)

Péter Szekeres: The interactive video

Tamás Nádor: Notes on a weekly

ONCE MORE

Private matters in public — Conversation with István Szabó, film director (Ákos Mester)

SEMIOTIC CORNER

Z. G. Mints: Symbols in culture

THE WORLD OUTSIDE

In civil again — Conversation with the director of the Polish Public Opinion Research Centre (Szabolcs Szilágyi)

János Horvát: Cable scene from England

OUR PAST

Aladár Ritter: *Literatúra* and its sisterpaper

PUBLIC OPINION

Washington and the world

Hearing in camera

Ignorance is no excuse

Dramatic shift

Increasing discontent

Matthias Church in life

PERISCOPE

About books. From periodicals. News in brief

BROWSING

Stanislaw Kwiatkowski: What is deviding the Poles?

СОДЕРЖАНИЕ

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

Йожеф Барат: Корова перспективная

— и настоящая

7 Габор Фодор: Расточение гласности

17 Аттила Аг: Тезисы к реформе массовой информации

28 Тамаш Терештени: Общественная организация и массовая коммуникация

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Поднимать дозу правды. Беседа с философом Эвой

43 Анчел

Магдолна Барци—Янош Рудаш: Подготовка

журналистов — более эффективно

50 Каталин Ш. Надь: Перелистывая книги гостей

выставок

58 Йожеф Рац—Золтан Зетени: Фотографии на

концертах поп-музыки

МАСТЕРСКАЯ

Беседа с латышским поэтом, Марисом Чаклаисом, главным редактором газеты «Литература ун максла»

81 Дуайен типографии. Беседа с Аладаром Ритером

ФОРУМ

Новости в Кечке. Беседа с редактором локальной газеты

87 Петер Секереш: Интерактивное видео

99 Тамаш Надор: Заметки об еженедельнике

ЕЩЁ РАЗ

Частные дела всеобщего интереса. Режиссером

103 Иштваном Сабо беседует Акош Мештер

СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛЬ

117 З. Г. Минц: Символ в культуре

ПАНОРАМА

Сново в гражданском платье. Беседа с директором польского Центра по исследованию общественного мнения

130 Янош Хорват: Кабельная картина из Англии

ПРОШЛОЕ

132 Аладар Ритер: «Литература» и ее газета-сестра

ЗОНД

146 Вашингтон и земля

151 В закрытом судебном разбирательстве

153 Незнание закона не освобождает

154 Драматическое изменение

158 Растущее недовольствие

160 Телевизионная трансляция из церкви Матяша

СМЕСЬ

163 О книгах. Из журналов. Коротко

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

187 Станислав Квятковски: Как поляки разделяются?

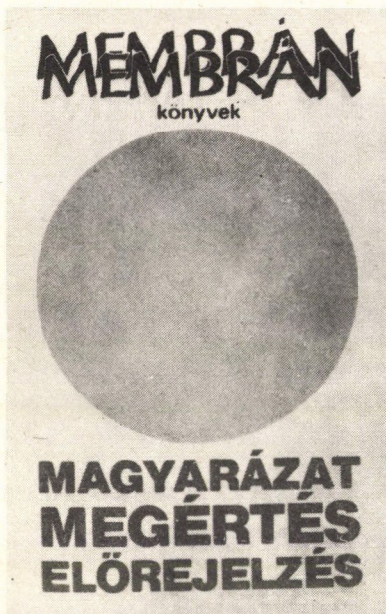
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. 1900., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

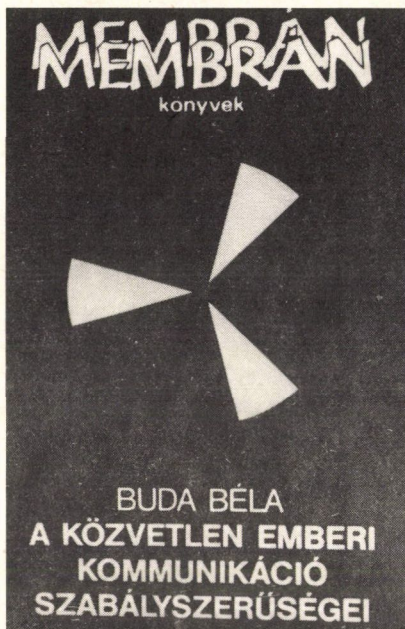
A Tömegkommunikációs Kutatóközpont új kiadványaiból kapható még:

**Magyarázat, megértés
és előrejelzés**

Membrán 18. kötet, ára 134,— Ft

**A közvetlen emberi kommunikáció
szabályszerúségei**

Membrán 19. kötet, ára 95,— Ft

**Megjelent: Mérei Ferenc: Közösségek rejtett hálózata (Műhely 6.)
A hírügynök (Szerkesztette: Pelle János, Membrán 21.)**

**Előkészületben: Hajduska István: Tollforgató forgószélben
Fodor Gábor: „A múltat végképp eltörölni”
S. Nagy Katalin: Vizuális kommunikáció**

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.
Telefon: 316-173
V., Váci u. 10. Tel.: 185-604
V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840
V., Felszabadulás tér 4.
(Párizsi udvar) Tel.: 181-404
V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850
XI., Budapest, Skála Nagyáruház, Schönerz Z. u. 6/10. Tel.: 852-222

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér sarok
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u. sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér

(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december végén — jelenik meg.)

Kiadványaink megvásárolhatók a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadói osztályán is. (1054 Akadémia u. 17.)